

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE
İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI
VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA
HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doktora Tezi

Beyazıt Yaşar SEYHAN

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE
İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI
VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA
HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER
(SİVAS ÖRNEĞİ)

Doktora Tezi

Beyazıt Yaşar SEYHAN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Ankara 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ (DİN PSİKOLOJİSİ)
ANABİLİM DALI

**ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE
İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI
VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA
HALİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Doktora Tezi

Beyazıt Yaşar SEYHAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmzası</u>
Prof. Dr.
Prof. Dr.
Prof. Dr.
Doç. Dr.
Doç. Dr.

Tez Sınav Tarihi / 2013

T.C.
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkeler gereği, çalışmamda bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim (/ /2013)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Beyazıt Yaşar SEYHAN

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	iv
TABLolar ve ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
SİMGE VE KISALTMALAR.....	ix

BÖLÜM I

KURAMSAL ÇERÇEVE.....	1
GİRİŞ..	1
1. DİNİ TUTUM, İMAN-İNANÇ ve GELİŞİM KAVRAMLARI.....	4
1.1. Dini Tutum Kavramı	4
1.2. İman-İnanç Kavramı	6
1.3. İman, İnanç ve Dünya Görüşü İlişkileri.....	13
1.4. Gelişim Kavramı	16
1.5. Dini Gelişim (Dini İnançın Oluşumu).....	25
1.6. Türkiye’de Dini Tutum İle İlgili Çalışmalar	31
2. FOWLER’IN İNANÇ GELİŞİMİ KURAMI.....	32
2.1. İnanç Gelişim Aşamaları	34
2.2. Fowler’ın İnanç Gelişimi Kuramına Yöneltilen Eleştiriler	39
2.3. İnanç Tarzları ve Gelişim Biçimleri	42
2.4. Türkiye’de İnanç İle İlgili Çalışmalar	46
3. DENETİM ODAĞI KAVRAMI	52
3.1. Rotter’ın Sosyal Öğrenme Kuramı	53
3.2. İçsel-Dışsal Denetim Odağı.....	57
3.3. Denetim Odağı ve Kişilik	59
3.4. Denetim Odağı ve Dini İnanç (Dindarlık).....	61
3.5. Türkiye’de Denetim Odağı İle İlgili Bazı Çalışmalar	65
4. PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ	68
4.1. Psikolojik İyi Olma Nedir?.....	73
4.2. Psikolojide “İyi Olma”ya (veya Sağlığa) Dair Görüşler.....	75
4.3. Psikolojik İyi Olma Hali İle Dini İnançlar	81
4.4. Psikolojik İyi Olma Hali İle Denetim Odağı.....	86
4.5. Türkiye’de Psikolojik İyi Olma Hali İle İlgili Çalışmalar	86

BÖLÜM II

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	89
1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ.....	89
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	90
3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ ve ÖRNEKLEMİ	97
4. ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ.....	92
5. SAYILTILAR VE SINIRLILIKLAR	98
6. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE NİTELİKLERİ.....	101
7. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI	104
1. İnanç ve Dini Tutum Ölçeği	105
1.1. Dini Tutum Ölçeği.....	105
1.2. İnanç veya Dünya Görüşü Ölçeği	106
2. Denetim Odağı Ölçeği (RİDKOÖ).....	109
3. Psikolojik İyi Olma Hali Ölçeği	110
8. UYGULAMA ve ARAŞTIRMANIN MODELİ	114

BÖLÜM III

BULGULAR.....	118
A. DİNİ TUTUM, İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ BULGULAR.....	119
1. Dini Tutum ve İnanç Tarzları Arasındaki İlişkiler	119
2. Dini Tutum, İnanç Tarzları ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler... ..	127
3. Denetim Odağı ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler.....	133
4. Dini Tutum İnanç Tarzları ve Düzeyleri ile Denetim Odağı Arasındaki İlişkiler	135
B. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE DİNİ TUTUM, İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ BULGULAR	139
1. Fakülte Değişkeni	139
1.1. Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi	140
1.2. Denetim Odağının Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi	146
1.3. Psikolojik İyi Olma Halinin Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi	150

2.	Cinsiyet Değişkeni	153
2.1.	Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi.....	153
2.2.	Denetim Odağının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi	157
2.3.	Psikolojik İyi Olma Halinin Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi.....	161
3.	Sınıf Değişkeni	165
3.1.	Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi... ..	165
3.2.	Denetim Odağının Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi	168
3.3.	Psikolojik İyi Olma Halinin Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi.....	170
4.	Yaş Değişkeni.....	172
4.1.	Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi	173
4.2.	Denetim Odağının Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi	176
4.3.	Psikolojik İyi Olma Halinin Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi	178

BÖLÜM IV

TARTIŞMA	181	
1.	Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilere Ait Yorumlar	181
2.	Demografik Değişkenler ile Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilerinin Yorumlanması.....	189
3.	Üniversite Öğrencilerinin İnanç Gelişimi ve Tarzlarının Yorumlanması	211

SONUÇ VE ÖNERİLER

1.	SONUÇ.....	220
2.	ÖNERİLER.....	231
KAYNAKÇA	233	
EK 1: OK'UN İNANÇ/DÜNYA GÖRÜŞLERİ ÖLÇEĞİ.....	248	
Ek 2: ROTTER'ın DENETİM (İÇ-DIŞ KONTROL) ODAĞI ÖLÇEĞİ.....	249	
EK 3: PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ÖLÇEĞİ	250	
ÖZ GEÇMİŞ.....	252	
ÖZET.....	253	
ABSTRACT.....	255	

ÖNSÖZ

İster bir dine inansın isterse inanmasın hiç kimsenin inançsız olamayacağı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmaktadır. Her insan hayatın anlamını bir şekilde keşfetmelidir. Oysa bazı insanlar hayatın anlamını keşfedenleri takip ederek onlara harfiyen uymayı tercih etmektedirler. Burada şu soru önem kazanmaktadır: Acaba bireyin hayatını anlamlandırdığı inanç tarzı, insanın iradesini kullanması ile ne kadar ilişkilendirilebilir?

Fowler gibi araştırmacılar açısından inanç veya imana “insanın evrensel” bir özelliği olarak bakıldığında her bireyin bir inancının olması ve bu inancın bir tarzının olması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca hayatı anlamlandırma sürecinde her birey yaşanan veya yaşanacak olaylara yükleyeceği anlam ya iradesinin hakkını vererek kendine ya da kendi iradesinin dışında elinde olmayan nedenlere yükleyeceği bir anlam olabilir. Doğumdan ölüme kadar bütün bu anlamlandırma süreci bireyin mutluluğunu, esenliğini ve sağlığını kapsayan psikolojik iyi olma haline de olumlu-olumsuz katkı sağlayabilir. Bu nedenle, bireyin tüm hayatı boyunca inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma halini incelemek önemlidir. Bu çalışma üniversite öğrencilerinin inanç tarzlarını denetim odağını ve psikolojik iyi olma halini incelemeyi hedeflemektedir. Ayrıca üniversite öğrencilerinin inanç tarzlarını, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile ele alarak incelemeye çalışması bu çalışmanın en özgün yanını oluşturmaktadır.

Böyle bir çalışmayı yapmamda verilen yardım ve gösterilen desteklerin önemli bir payı vardır. Her şeyden önce, beni doktora kabul eden, sıcak ve sevecen tavırları ile herkesin gönlünde yer edinen, daima vefa içinde esenlik dilekleriyle zikredeceğim ve tez danışmanım olan Prof. Dr. Öznur ÖZDOĞAN hocama içten teşekkürlerimi dile getirmek istiyorum. Bunun yanı sıra bu tez konusunda bana yardım ederek fikirlerimin olgunlaşmasına katkı sağlayan Doç. Dr. Fatmagül CİRİNLİOĞLU'na; güler yüzlü ve sevecen tavırları ile gönlümde yer edinen, çalışkanlığını kendime örnek aldığım, ilk tanıdığım günden bu yana bana her konuda yardımcı olan Doç. Dr. İhsan ÇAPCIOĞLU'na; geliştirdiği dini tutum ve inanç tarzları ölçeklerini kullanmamı bana tavsiye ederek çalışmalarına katkı sağlayan Doç. Dr. Üzeyir OK'a; lisans eğitimimden bu yana yardımlarını karşılıksız sunan,

her zaman desteğini benden esirgemeyen Doç. Dr. Murat YILDIZ hocama minnettarlığımı ebediyen gösterecek teŖekkürlerimi sunmayı bir görev addederim.

Ayrıca bu çalıŖmanın istatistiksel kısımlarının yorumunda yardım ve desteklerini gördüğüm ve İstanbul'da beni misafir ederek kendilerini her zaman en iyi dileklerle andığım Prof. Dr. Veysel UYSAL ve Doç. Dr. Ali AYTEN'e yürekten teŖekkürlerimi sunarım. Tez savunması sırasında ufkumu açan sorular yöneltip doktora sonrası çalıŖmalarına işaret eden Yard. Doç Dr. M. Naci KULA hocama; yine bu çalıŖmada Ŗekillerin çiziminde bana yardımcı olan ArŖ. Gör. M. Hilmi ARIÇ'a Ŗükran dileklerimi sunarım. Son olarak eğitim ve iş hayatımda beni destekleyen, iyi-kötü günümde yanımda olan, maddi-manevi desteklerini hiçbir karşılık beklemeden veren eşim Zülfühan SEYHAN'a, annem, babam ve tüm sevdiklerime teker teker teŖekkür ederim.

B. YaŖar SEYHAN

2013

TABLolar ve ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİLLER:

Şekil-1 Denenceler Tablosu.....	100
Şekil-2 Sınıfa Göre Dağılım.....	101
Şekli-3 Yaş Gruplarına Göre Dağılım.....	102
Şekil-4 Yaşa Göre Dağılım.....	103
Şekil-6 Cinsiyete Göre Dağılım.....	103
Şekil-7 Fakültelere göre Dağılım	104
Şekil-8 niversite ğrencilerinin İnanç Gelişimi ve Tarzları.....	219

TABLolar:

Tablo-1 Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu.....	119
Tablo-2 İnanç Tarzı Düzeylerinin, (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni AçıŐından Karşılaştırılması (Anova, Tukey-HSD)	124
Tablo-3 İnanç Tarzları ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler (Korelasyon).....	127
Tablo- 4 (Alt Boyutlar Dahil) Dini Tutum ile Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler (Korelasyon).....	129
Tablo-5 Bağımsız değişkenler (Kesin, Esnek, Dönüşen, Gerilimli İnanç Tarzları ve Dini Tutum) ile Psikolojik İyi Olma Hali İle İlgili AŞamalı Çoklu Regresyon Analizi.....	130
Tablo-6 İnanç Tarzları Düzeylerinin, Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeni AçıŐından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi).....	131
Tablo-7 İçsel-Dışsal Denetim Odağının, (Alt Boyutları Dahil) Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeni AçıŐından Karşılaştırılması (T-Testi)	135
Tablo-8 İnanç Tarzları Düzeylerinin Denetim Odağı AçıŐından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD Testi).....	136
Tablo-9 Denetim Odağı Boyutlarının, (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni AçıŐından Karşılaştırılması (t-Testi).....	137
Tablo-10 Denetim Odağı Boyutlarının İnanç Tarzları AçıŐından Karşılaştırılması (t-Testi).....	138

Tablo–11 Fakülteler Değişkeninin, (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey- HSD Testi)	141
Tablo–12 Dini Tutum Yargı Boyutunun Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi).....	142
Tablo–13 İnanç Tarzlarının Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD Testi)	143
Tablo–14 Fakülteler Arasında İnanç Tarzları (Ki-Kare Bağımsızlık Testi)	145
Tablo–15 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi).....	148
Tablo–16 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Hali ile Fakülte Değişkeni Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi)	152
Tablo–17 Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	154
Tablo–18 Kız Öğrencilerin Dini Tutum İle İnanç Tarzları Açısından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD)	156
Tablo–19 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	159
Tablo–20 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Kız Öğrenciler Açısından Karşılaştırılması (Anova, Tukey-HSD)	160
Tablo–21 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (t- Testi).....	162
Tablo–22 Psikolojik İyi Olma Halinin Kız Öğrenciler Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD)	164
Tablo–23 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutumun Sınıf Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)	166
Tablo–24 İnanç Tarzlarının 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)..	167
Tablo–25 Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının İlahiyat Fakültesinin 1. ve 4. Sınıfları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	167
Tablo–26 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	169
Tablo–27 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının, İlahiyat Fakültesi 1. ve 4. Sınıfları Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)	170

Tablo-28 Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeninin 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	171
Tablo-29 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin İlahiyat Fakültesi 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	171
Tablo-30 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutumun Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	173
Tablo-31 İnanç Tarzlarının Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	174
Tablo -32 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum ve İnanç Tarzları ile İlahiyat Fakültesi Yaş Grupları Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması (t-Testi)	175
Tablo-33 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)	177
Tablo- 34 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının, İlahiyat Fakültesi Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	178
Tablo-35 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin Yaş Gruplarının Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	179
Tablo- 36 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin İlahiyat Fakültesi Yaş Gruplarının Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)	179

SİMGE VE KISALTMALAR

% : Yüzde

akt. : Aktaran

c. : Cilt

çev. : Çeviren

neş. : Neşreden

Ed. : Editör

F : F Değeri

n : Denek Sayısı

p : Önemlilik Değeri

Ss : Standart Sapma

Sd. : Serbestlik Derecesi

s. : Sayfa

vd. : Ve Devamı

ve diğ. : Ve Diğerleri

X : Aritmetik Ortalama

MÜİF : Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

BÖLÜM I

KURAMSAL ÇERÇEVE

GİRİŞ

İnanç; teoloji, sosyoloji ve psikoloji gibi birçok bilim dalı tarafından yapılan araştırmalara konu olmaktadır. Her bilim dalı inanç kavramına farklı açılardan yaklaşabilir. Mesela, bir teolog için inanç bir dinin temel öğretilerinin tasdik/kabul süreçlerini ifade ederken; bir sosyolog için inanç, toplumdaki belli bir grubun çeşitli ideolojileri tarafından üretilmiş hayat deneyimlerini simgeler (Eagleton, 2005: 55).

Psikoloji, inanç kavramını teologların ele aldığı gibi normatif bir şekilde ele alamaz. O halde psikoloji veya din psikolojisi inanç kavramını nasıl inceler? İnanç, ister dini isterse seküler (profane) olsun her bireyin yaşadığı hayatı anlamlandırma ve deneyimleme biçimi olarak kabul edildiğinde, pozitif bir bilim olan psikoloji bu kavramı bireyler üzerinde kural koymadan olduğu gibi gözlemleyip genellemeler yaparak bilimsel sonuçlara ulaşabilir. Ancak pozitif bilim olarak kurulmasından sonra erken dönemlerden itibaren psikolojide bireyin psikososyal gelişimi, bilişsel süreçleri veya davranışları üzerinde birtakım kuramlar oluşturulmuşken, inanç, iman veya dini gelişim gibi konular üzerinde kuramsal çalışmalar daha geç dönemlerde yapılmıştır. Sadece ilk dönemlerde James, Jung ve Allport gibi psikologlar – kuramsal düzeyde olmasa da- bu kavramları incelemişlerdir (Standart ve Painter, 2004; akt. Sezen, 2008). Psikolojide özellikle 1970’li yıllardan sonra iki kuramcının iman, inanç ve dini gelişim kavramı üzerinde ampirik çalışmaları dikkat çekicidir. Bunlardan biri “dinsel yapının evreleri” kuramını geliştiren Fritz Oser iken diğeri “inanç gelişimi” kuramını oluşturan James Fowler’dır.

İman, inanç ve dini gelişim üzerine yapılan kuramsal çalışmaların daha geç dönemlerde başlamış olmasının çeşitli nedenleri bulunabilir. Muhtemel nedenlerden biri, iman, inanç ve dini gelişim konularının ampirik olarak çalışılması ile ilgili güçlüklerdir. Mesela, yurt dışında yapılan çalışmalardan bazılarında iman kavramının din ile ilişkilendirildiği görülürken (Allport, 1950; Gorsuch, 1988; Hall, 1885; Hood ve diğ., 1996; James, 1902; Jung, 1938, 1955), bazı çalışmalarda ise iman kavramı, “din, inanç ve kültürden bağımsız, düzenleyici bir yaşam ilkesi ve evrensel bir psikolojik süreç” olarak tanımlanmıştır (Smith, 1963, 1979; Wulff, 1991;

Yinger, 1969; 1977). Fowler (1981; 1995) da iman (faith) kavramının dinler üstü olduğunu ve inanç (belief) ile aynı olmadığını düşünmektedir. Fowler'ın kuramı ile yurt içinde çalışma yapan araştırmacıların da Fowler'ın kuramına "inanç gelişimi" mi, "iman gelişimi" mi? denilmesi gerektiği konusunda bir ittifak sağlayamadıkları rahatlıkla görülebilir.

Araştırmanın birinci bölümü olan kuramsal çerçevede ele alınan konulardan biri de iman-inanç ve dünya görüşü arasındaki ilişkilere dir. Türkiye bağlamında bilimsel literatür dikkate alınarak Fowler'ın kuramına "iman gelişimi" mi "inanç gelişimi" mi denilmesi gerekir konularına değinilmiştir. Fowler'ın inanç gelişimi kuramından esinlenerek Türkiye bağlamında inanç tarzları ve gelişim biçimleri üzerine çalışmalar yapan Ok (2012), dini tutumun ölçülmesi ile bireylerin inanç tarzları ve gelişim biçimleri üzerine çeşitli çalışmalar yapmıştır. Ok'un bahsettiği inanç tarzlarından bazıları "kesin", "esnek", "dönüşen" ve "gerilimli" inanç tarzlarıdır. Ok, Fowler'ın kuramına yöneltilen bazı eleştirileri dikkate alarak inanç gelişiminde "aşama" yerine "tarz" veya "şema" kavramlarının kullanılmasını tercih etmiştir. Ayrıca kuramsal çerçevede gelişim kavramı ile bağlantılı olarak bireysel dini gelişimden, Fowler'ın inanç gelişim aşamalarından ve kurama yöneltilen eleştirilerden de bahsedilmiştir.

Araştırmada ele alınan bir diğer kavram ise "denetim (kontrol) odağı" kavramıdır. Denetim odağı, davranışsal ekolün yavaş yavaş gerilediği ve insan davranışlarında bilişsel süreçlerin de etkili olduğunun düşünölmeye başlandığı dönemde Rotter ve öğrencileri tarafından geliştirilen bir kavramdır. Rotter'ın "sosyal öğrenme" kuramı içinde yer alan ve güdülerin kaynağıyla ilişkili olan içsel-dışsal denetim odağı ile yurt dışında psikolojik iyi olma, stres, kaygı, depresyon, dindarlık, dini inanç vb. gibi birçok değişken ile ilişkisi incelenmiştir. Yurt dışında yapılan bu kadar geniş çalışmalara karşılık, Türkiye'de din psikolojisi alanında çalışan uzmanlarca yapılmış şu ana kadar sadece iki bilimsel makalenin bulunması gerçekten dikkat çekicidir. Hâlbuki denetim odağı bireyin yaşadığı olaylara yüklediği anlamla da ilişkili olduğu için dindar bireyin de yaşanan olaylara anlam yüklemesi, hayattaki beklentilerinin kaynağının içsel mi dışsal mı olduğu din psikolojisi açısından elbette incelenebilir. Zaten bilimsel literatürde yer edinmesinden bu yana gerek yurt dışında gerekse yurt içinde sosyal psikologlar, eğitimciler, klinik psikologları tarafından

denetim odağı kavramı ile eğitim, inanç, kişilik gibi birçok farklı alanlarda araştırmalar yapılmıştır. Denetim odağı ile ilgili yapılan bazı çalışmalara kuramsal çerçevede yer verilmiştir.

Kuramsal çerçevede ele alınan ve araştırmanın üçüncü konusu ise psikolojik iyi olma halidir. “İyi olma hali” psikoloji literatüründe; “öznel iyi olma hali” (subjective well-being) (Diener, 2000), “psikolojik sağlık”, “mutluluk” (happiness) (Lyubomirsky ve Lepper, 1999), “sağlık ve mutluluk” (Pargament, 2005), “yaşam kalitesi” (quality of life) (Frisch ve diğ., 1992) gibi farklı kavramlarla ifade edilmiştir. Ryff ise “iyi olma” kavramını “psikolojik iyi olma hali” (psychological well-being) çerçevesinde ele almıştır (Ryff, 1989a; Ryff ve Keyes, 1995).

İyi olma veya psikolojik iyi olma hali son yıllarda ortaya çıkan ve pozitif psikoloji akımı ile popüler olsa da insanın doğası, mutluluğu, sağlığı, iyiliği, esenliği üzerine eski çağlardan beri birçok görüş dile getirilmiştir. Bu konular hakkında söylenenler çoğu kez ilk çağ filozoflarına dayandırılır. Ancak orta çağ dönemine damgasını vuran Türk-İslam düşüncesinde de ele alınan insan sağlığı ve mutluluğu üzerine görüşler, özellikle yurt içinde yapılan çalışmalarda bahse değer konular olarak görülmemiş izlenimini vermektedir. Hâlbuki ilk çağdan Türk-İslam kültürüne oradan da Aydınlanma dönemine kadar birçok filozof insan sağlığı ve mutluluğu üzerine görüşler ortaya koymuştur. Bu görüşler hakkında kısaca bilgiler verilmesi, bağımsız bir bilim olarak psikolojinin kuruluşundan sonraki dönem içinde gelişen psikolojik iyi olma ve sağlık kavramlarının anlaşılmasına yardımcı olabilir.

Son dönem psikolojide iyi olmaya ilişkin görüş bildirenlerden biri de Ryff’tir. Ryff’in “iyi olma” kavramı “öznel iyi olma” halinden farklı olduğu için “psikolojik iyi olma hali” diye adlandırılır. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında psikolojik iyi olma hali ile dindarlık veya psikolojik iyi olma ile denetim odağı arasındaki ilişkileri inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar ve sonuçları ile ilgili olarak gerekli bilgiler kuramsal çerçevede ele alınmıştır.

Kuramsal çerçeveden sonra araştırmanın problemi, denenceleri, veri toplama araçları, uygulama ve modeline ilişkin bilgilerin sunulduğu yöntem kısmına yer verilmiştir. Daha sonra yöntemde belirlenen ilişkiel tarama modeli çerçevesince toplanan veriler denenceleri test etmek için araştırılmış ve elde edilen bulgular araştırmanın üçüncü bölümünde ele alınmıştır. Bulgular hakkında ortaya çıkan

yorumlara da dördüncü bölüm olan tartışma bölümünde değinilmiştir. Araştırmanın geneli hakkında elde edilen sonuçlara ve bu konular üzerinde daha sonra yapılacak çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmaya çalışılmıştır.

1. DİNİ TUTUM, İMAN-İNANÇ ve GELİŞİM KAVRAMLARI

1.1. Dini Tutum Kavramı

Dini tutum kavramını açıklamaya geçmeden önce ilk olarak din, dindarlık ve tutum kavramlarının tarifinin mümkün olup olmadığından kısaca bahsetmek dini tutumun daha iyi anlaşılması için önemlidir diye düşünülebilir.

Din insan zihninde ne gibi anlamlara gelmektedir? Bu terimler hakkında araştırma yapan bilim insanları bu kelimelerle neyi kastetmişler? Acaba kelime aynı kalmakla beraber bu kelimelerle kastedilen mana değişmekte midir? Bu sorular araştırmacılar tarafından sorulmuş ve bunlara cevap aranmıştır. Çünkü Yinger'in de ifade ettiği gibi "din konusundaki birçok araştırmacının takıldığı ilk engel tarif meselesidir" (Yinger, 1970: 3; akt. Yaparel, 1987). Bu yüzden din hakkında yapılan tariflerden anlaşılıyor ki herkesin üzerinde ittifak ettiği bir tanım gözükmemektedir. Yaparel'e (1987) göre birçok uzman dinin tarifini yapmış ancak bu tarifler dinin bütününe teşkil eden değişik boyutlardan hangisinin daha çok önemsendiğine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Dinin boyutlarına atfedilen önemin derecesi dinin tarifinde farklılaşmaya sebebiyet vermiştir¹.

İnsana özgü dini hayatın çeşitli yönlerini, dini duygu ve düşüncenin gelişimini ve dini davranışların bireye yansımalarını inceleyen psikolojinin bir alt alanı olan (Armaner, 1980: 5; bkz. Hökelekli, 2008; Peker, 2000; Yaparel, 2005; Certel, 2003) din psikolojisinin ana konularından biri dindarlıktır. Normatif bir bilim olmayan din psikolojisi dindarlığı nasıl araştırabilir? Çünkü birtakım ilkeler, normlar ve değer yargıları ile uğraşılmadığından din psikolojisinde –dinin tanımının zorluğu gibi- dindarlığı araştırmak görüldüğü kadar kolay bir iş değildir. Bunun için din psikologu uzmanlarının önemli bir problemi, dindarlığı belirlemek için hassas ve geçerli araçlar geliştirmektir. Din psikologu uzmanları, bu araçları geliştirirken dini davranışın veya dini tecrübenin tanımını yapma ihtiyacı hissetmişler (Yıldız, 2006: 84). Böylece farklı tanımların ortaya konulması ile farklı dindarlık ölçme yöntemleri ve hatta dindarlığın farklı boyutları da ortaya çıkmıştır. Bu da din psikolojisinde

¹ Yaparel'in (1987) "Dinin Tarihi Mümkün müdür?" başlıklı makalesinde bu tarifler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu tanımlar için teferruatlı bilgi buradan elde edilebilir.

dindarlığın birden farklı tarzda ölçülmesine yol açar. Mesela, “Dini Ortadoksi”, “Dini Etki” (Religious Saliency), “Kişisel Dindarlık Belirleme” vb. gibi tarzlar vardır. Diğer bazı çalışmalarda dindarlık bir kuram veya kavram çerçevesinde ölçülmektedir. Buna Allport ve Ross’un (1967) “İç-Dış Güdümlü (Intrinsic-Extrinsic) Dindarlık”, Batson ve arkadaşlarının “Arayış (Quest) Olarak Dindarlık ve Dini Tutum” (Francis & Stubbs, 1987) örnek gösterebilir (Ok, 2011: 531).

Dindarlığın tanımının ve ölçülmesinin kolay olmadığı bilimsel yazın incelendiğinde rahatlıkla görülebilirken din psikologu uzmanları tarafından dini tutum nasıl ve nerede kullanılmaktadır? Bu sorunun muhtemel cevabı dindarlık olabilir. Çünkü din psikologu uzmanlarınca dini tutumun dindarlığı belirlemede kullanılan bir yöntem olarak benimsendiğine şahit olmaktayız. Dini tutumun ne olduğunu anlamak için tutum teriminin psikolojide ne olduğuna ve nasıl kullanıldığından bahsetmek gerekir. Tutum veya tavır Türkçede de günlük konuşmalarda sıkça kullanılan kelimeler arasında yer alır. Bu kelimenin psikolojideki fonksiyonu önceleri muhteva açısından bağımsız halde düşünülmüş, “belli bir istikamette tepkide bulunma eğilimi” anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda şüphe, kanaat, hayret ve şaşkınlık birtakım tutumlardır. Kelime giderek ahlaki bir vaziyet alışla ilgili bütün ilişkilerden kurtulmuş ve tamamen psişik bir düzeye yerleşmiştir. Bu duruma göre “tutum, sonradan kazanılan, nispeten yerleşmiş (istikrarlı), algılama, hissetme, düşünce ve belli uyaranlara karşı belli bir tarzda tepkide bulunma yatkınlığı” anlamına gelmiştir (Newcomb, 1954: 119; akt. Uysal, 1996: 29).

Kağıtçıbaşı’na (1983) göre “tutum, bireye atfedilen ve onun bir psikolojik obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir biçimde oluşturan bir eğilimdir” (s.84). Peker’e (2000) göre de “tutum (tavır), kişinin herhangi bir obje ile ilgili düşünce, duygu ve davranışlarını düzenli bir şekilde belirleme tarzıdır (s.145). Budak’a (2009) göre ise “tutum, en genel anlamı ile kişinin belli bir insana, gruba, nesneye, olaya, vb. yönelik olumlu ya da olumsuz bir şekilde düşünmesine, hissetmesine veya davranmasına yol açan oldukça istikrarlı, yargısal bir eğilimdir” (s.747).

Bu tanımlara baktığımızda tutumun Budak’a göre dört bileşeni vardır: Birincisi, *bilişsel* (eski yaşantılara dayalı bilinçli bir inanç, kanı içermesi açısından),

ikincisi, *duygusal* (hoşlanma / hoşlanmama şeklinde kendini göstermesi açısından), üçüncüsü, *yargısal* (söz konusu şeyin olumlu / olumsuz değerlendirilmesi açısından), dördüncüsü, *davranışsal* (bütün bunların kişiyi şu veya bu şekilde davranmaya eğilimli kılması açısından) alt bileşenlerdir. Bazılarına göre ise tutumun üç ögesi bulunur: *Zihni* unsur, *duygu* unsuru ve *davranış* unsurudur (Triandis, 1971: akt. Uysal, 1996: 29).

Psikolojideki tutum kavramından sonra din psikolojisi açısından “dini tutum” nedir? sorusuna cevap aramak gerekir. Peker’e (2000) göre “dini tutum, bir kişinin lehte veya aleyhte olsun, dinle ilgili düşünce ve davranışlarını belirleme tarzıdır”. Bundan dolayı insanların din, dini inanç ve ibadet esasları ile ilgili olarak da değişik tutumlarının olması beklenir. Mesela, bir kişi, “din insana huzur ve mutluluk verir” şeklinde bir inanç ile dinin lehinde bir tutum geliştirebilir, onun yayılması için gayret sarf edebilir. Bir başkası da “din insanların geri kalmasına sebep olur” diyerek dine karşı bir tutum sergileyebilir (Uysal, 1996: 30). Sonuç olarak, genel psikolojideki tutum anlayışının ve alt öğelerinin din psikolojisinde dine, dini konulara ve dini yaşantılara uyarlanması ile bireylerdeki “dini tutum” kavramı elde edilebilir.

Din psikolojisinde dini tutumun dindarlığı belirlemede kullanılan bir yöntem olarak benimsendiği gibi Ok (2012) tarafından Fowler’ın inanç gelişimi kuramı esas alınarak yapılan inanç tarzları hakkındaki çalışmada inanç tarzlarını belirleme dini tutumun kullanıldığı görülmektedir. Özellikle bireylerin “Mitsel-Literal”, “Yapay-Konvansiyonel” “Bireysel-düşünsel” ve “Yoğun” inanç tarzlarını belirlemede dini tutum yardımcı olmaktadır. Yine Ok (2011), “Geleneksel-Konvansiyonel Dindarlığı” belirlemede geliştirdiği dini tutum ölçeğinin bir ölçüt olduğunu ileri sürmektedir. Sonuç olarak gerek bu çalışmada gerekse başka çalışmalarda dini tutum, ya dindarlığın belirlenmesinde ya da inanç tarzlarının belirlenmesinde bir kıstas olarak bilimsel yazında yerini almaktadır.

1.2. İman-İnanç Kavramı

“İnanç” kavramının neyi kapsayıp neyi kapsamadığını belirlemenin zor olduğu müşahade edilir. Çünkü inanç (belief) ve inanca benzer kavramların birbirinin yerine kullanıldığı mümkün olabilmektedir. Türkçede inanç kavramına en yakın görünen bir benzer kavram da “iman” (faith) kavramıdır. İnanç kavramı şu örnekte olduğu gibi iman kavramının yerine kullanılmıştır: “Allah’a inanıyorum” yani “iman

ediyorum” (bkz. Elmalılı, 1992; Haçerlioğlu, 1980; Firuzebadı; trs.; Alper, 2007). Halkın kullandığı dilde bu iki kavram birbirinin eş anlamlısı olarak kullanılsa da felsefi sözlüklerde iki kavramın farklı boyutlarda ele alındığı görülür.

Arapça kökenli olan iman, İngilizce “faith”, Fransızca “Foi” kelimelerine karşılık olarak kullanılmakta, Türkçe’de “inanç” kelimesini ifade etmek için felsefe lügatlerinde “inan” kelimesi yer almaktadır. İnanç kelimesi ise İngilizce’de “belief”, Arapça’da “itikat”ın karşılığı olarak verilir (Akarsu, trs; Demir, 1992; akt. Alper, 2007: 30). Felsefe lügatlerinin tersine Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe sözcüklerde inancın İngilizce karşılığı olarak “belief” ile birlikte “faith” de verilmiştir veya Arapça-İngilizce-Türkçe sözlüklerde “faith” ve “belief” kelimelerinin Arapça karşılığı olarak “itikat” verilmiştir (“iman” maddesi için bkz. Mutçalı, 2001, Redhause, 1987). Böylece, sözlüklerde “inanç, iman, belief, faith ve itikat” kelimeleri birbirinin eş anlamlısı olarak kullanıldığı görülür. Alper’e (2007: 31) göre, bu sözlüklerde iman ve inanç kavramlarının birbirine yakınlığından dolayı bu iki kavram aynı anlamlarda kullanılıyormuş gibi gözükse de inanç kelimesinin İngilizce tam karşılığı olarak “belief”, Arapça karşılığı “itikat”, iman kelimesinin ise İngilizce tam karşılığı “faith” olmalıdır.

Günlük dilde geniş bir kullanım alanı olan inanç kelimesinin iman kelimesi ile benzer anlamlılığının dışında bazı durumlarda “sanmak, kabul etmek, güvenmek, itimat etmek, doğru diye bakmak, kanaati olmak, kanmak ve aldanmak” kelimelerinin yerine de kullanılır. Mesela, “bu olaylardan sonra kimseye inanmaz oldu” derken inanmak kelimesi güvenmek anlamında; “astrolojiye inanır” derken astrolojiye doğru diye bakmak manasında; “başka evrenlerin varlığına inanır” derken onların varlığını kabul etmek anlamında kullanılmıştır. “Yarın yağmur yağacağına inanıyorum, fakat belki hava güzel de olabilir” cümlesinde inanç, kesin olmayan bir kanaati gösterir ve zan ifade edebilir (Peker, 2000: 61).

Sosyal psikolojinin bir kavramı olarak (Alper, 2007: 31) inanç, güven kelimesinden hareketle “bir şeyi güvenle doğru sayma tutumudur” şeklinde tanımlanır². Bu tanıma ve yukarıda zikredilen inancın diğer anlamlarına bakıldığında

² Geniş bilgi için bkz. Bedia Akarsu “Felsefe Terimleri Sözlüğü”nün “inanç” md.

inanç kavramının kendi içinde derecelere ayrıldığı görülmektedir. Nitekim Clark (1961) bu dereceleri dört aşamaya bölmüştür:

Birinci aşama, “dürtü-tepki” (stimulus-response verbalism) aşamasıdır. Burada inanç belli inanç listelerini ezbere söylemekle sınırlıdır. Aslında bu dönem çocuklukta başlar ancak çocuklukta sona ermeyip yetişkinlikte de devam edebilir. Pekçok yetişkinin inançları bu seviye ile sınırlıdır. Mesela, birisi yarın yağmur yağacağına inanabilir. Ama sadece böyle bir ifadeyle yetiniyorsa ve bu, onun duygusal dünyasında hiçbir tesir yapmıyorsa bu inanç, “dürtü-tepki” seviyesindedir. Dürtü-tepki durumu başka herhangi bir netice doğurmayan, kişi üzerinde bir etki meydana getirmeyen haldir. Bu şartlı cevap durumuna kişi çevrenin etkisi, taklit, otorite, sosyal baskı ve güvenlik arayışı gibi sebeplerden dolayı girer.

İnancın ikinci aşaması olan "zihni kapsayıcılık" (intellectual comprehension) da aslında birincisine benzer. Kişi üzerinde inancın pratik sonuçları gözlemlenemez. Ancak inanç konusu hakkında zihin biraz daha meşgul olmuştur. Hegel'in tez, antitez veya sentez – ya da inanç, şüphe ve yeni inanç- diye adlandırdığı düşünce süreçleri bu düzeye aittir (akt. Aydın, 2004: 64). Mesela, Tanrı'nın varlığının kanıtları diye adlandırılan deliller de bu kategoriye aittir.

Üçüncüsü; “davranışsal görünümdür” (behavioral demonstration). Burada inanç kişinin davranışlarına yansır; onu etkiler ve yönlendirir. Kişinin fiilleri onun düşüncesini ortaya koyar.

“Kapsamlı bütünleşme” (comprehensive integration) olan dördüncü durumda ise inanç tamamen hayranlık uyandırır. Burası inancın yetkin noktasına geldiği durumdur. Kişi inancından dolayı en temel güdü olan yaşama içgüdüsüne dahi muhalefet edebilir. İnancı uğruna ölüme gidebilir, yine inancı sebebiyle mutlu da olabilir. Bu ayrımlar üzerinde duran Houston Clark inancın üçüncü ve dördüncü aşamasında imandan söz edilebileceğini, ancak bu aşamalarda inanç değil iman kavramını kullanmanın daha uygun olduğunu belirtir (akt. Alper, 2007: 32).

Clark'a (1958) göre iman ve inanç kavramları arasındaki fark psikolojik bir nitelik taşır. İnanç daha çok statik bir kavramdır ve inanılan obje veya fikre karşı güçlü pozitif duygusal bir tutum içermez. İman daha dinamik bir kavramdır. O, sıcak

hatta tutkulu bir bağılılığı doğurur ve sonucunda insanı eylem üretmeye motive eder. Allah'a iman sadece kelimelerle dile getirilmiş bir Allah inancını ifade etmez, inananın düşüncelerini, eylemlerini ve sorumluluklarını da içerir (akt. Aydın, 2004: 67).

İngilizcede inanç kelimesini karşılayan “belief that” ve “belief in” iki kelime bulunmaktadır. Bu iki kavram arasında birtakım ilişkiler olduğunu H. H. Price (1965) şöyle dile getirir: Bazen, “belief that” ile “belief in” arasında fark yoktur. Bazen de “belief in” “belief that”’e indirgenebilir. Şayet “belief in” bazı ifadelerde “belief that”’e indirgenirse ikisinin arasında bazı farklar bulunabilir. Bu halde “belief that” sadece belirli önermeleri kabul etmekten ibaret olur. Mesela, bir kişi “o bayanın saçının sarı olduğuna asla inanmıyorum” derse bir müddet sonra o bayanın sarı saçlı bir kişi olacağına inanacağı alamına gelmez. Bu sözü söyleyen kişi o bayanı sarı saçlı bir şekilde görürse, o kişi o bayanın saçını boyatmış yada peruk taktığını düşünür. Buradaki inanma varoluşsal bir önerme şeklinde kabul etmek olarak “belief that”’e indirgenmiştir. Yine aynı şekilde bir kişi “Tanrı’ya inanırım” (I believe in God) derse buradaki inanma en düşük düzeyden en yüksek düzeye kadar inanmayı ifade edebilir. Dindar bir kişi için bu söz en üst düzeyde Tanrı’ya iman etmek anlamında iken dindar olmayan kişi bu söz ile Tanrı’nın bir kavram ve bilişisel olarak var olduğunu ifade etmiş olabilir (Price, 1965: 10 vd.).

Ayrıca, bazı kullanımlarda “belife in” kişinin inandığına güvenmesi, kendi hayatını onun için adanması, inanç tarafından belirlenen esasları kendine ilke edinmesi demektir. İnançın bu ikinci kısmı imana benzer. Price, burada ünlü denizci Kristof Kolomb’u örnek gösterir. 1492’de denize açıldığında kendi zamanındaki coğrafyacılar gibi varoluşsal bir önerme olarak Avrupa’dan Hindistan’a gitmesi düşünülen bir batı yoluna inanıyordu. Fakat Kolomb, çağındaki coğrafyacılardan farklı olarak inancı (belief in) uğruna hayatını tehlikeye atıp yola çıkmıştı (Price, 1965: 11).

Price’in bazı durumlarda “belief that” ve “belief in” kavramları arasındaki ayırımına katılan Wittgenstein’a göre iki tür inanma söz konusudur. Birincisi “belief that” objesi test edilebilecek olan ve bilmenin daha sonraları mümkün olabileceği inanmadır. İkinci tür inanma ise “belief in” objesi test edilemeyecek olan ve kanıt

getirmenin olmadığı bir inanmadır. Ona göre dini inanç ikinci tür inanma biçimine girmektedir (Topaloğlu, 2001: akt. Osmanoğlu, 2007: 69–70).

Buber (2000: 66) ise Kant'a atıfta bulunarak "Tanrı'ya inanmak (to believe God)" ile "Tanrı'ya İman etmek (to believe in God)" arasında kesin bir ayrım yapmaktadır. Tanrıya inanmak kişinin imanının düşünsel içeriği anlamına gelmektedir. Tanrıya iman etmek ise onunla kişisel bir ilişki –yani canlı bir varlığa yönelik bir ilişki- içinde olmaktır (akt. Sezen, 2008: 13).

Price ve Clark'ın inanç hakkındaki yukarıda bahsedilen sınıflamasında görüldüğü gibi inancın sadece sözlü bir kabul durumundan, insanın fiilleri üzerinde etkili olacak bir benimsemeye kadar geniş bir anlam yelpazesi bulunur (Alper, 2007: 33). Yani inanç imana kıyasla daha umumi bir psikolojik olayın ifadesidir (Pazarlı, 1972: 13). Hökelekli'ye göre de inanç ile iman bazı durumlarda birbirinin yerine kullanılmasına rağmen aynı anlama gelmemektedir. İnanç; bilgi, kanaat ve imanı da içine alan daha geniş bir kavramdır (Hökelekli, 2008: 156).

Selçuk'a göre İman-inanç arasındaki ayrım ise şöyledir: "Her iman az ya da çok; zayıf ya da sağlam bilgi ile derecelendirilmiş inanca dayanır. İnanç, imanın önemli bir unsurunu oluşturmaktadır. İman ne sadece inançtır ne de sadece iradedir, iman insanın bütün varlığına ait varoluşsal tercihtir (Selçuk, 2000a: 334). Selçuk'un "insanın bütün varlığına ait varoluşsal tercih" anlayışına benzer görüş ortaya koyan Tillich'e göre de iman sadece bilinçaltının bir hareketi olmadığı gibi, kişinin herhangi bir rasyonel olmayan tüm öğelerinin aşıldığı bir eylemdir (2000a: 19).

İman dini konu ile sınırlıdır ancak inanç ise sadece dini bir alanla sınırlanamaz, her konuda olabilir (Alper, 2007: 34). Ok'a (2007) göre de inanç kavramı, yalnızca kurumlaşmış dinlere özgü değildir. İnsani bir olgudur. Günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde dünyevileşmenin de etkisi ile açık veya örtük biçimde kurumsal dinlerin dışına çıkarak kendi maneviyatlarını oluşturanların sayısı kayda değer bir düzeydedir (s.47). Ancak Ok'a (2005) göre Kur'an'da geçen çeşitli ayetlerdeki inanç tasvirleri ile Fowler'ın ortaya koyduğu inanç gelişimi özelliğine sahip inanç tanımı çok uyum arz etmez. Bunun nedeni Ok'a (2005) göre İslami gelenekte iman kelimesinin hayatı anlamlandırma süreci değil de belli kalıplar

içerisinde bilişsel bir tutum halinde kullanılması ve imanın hayat boyu devam edecek olan psikososyal bir süreç olarak görülmemesindedir. Fakat bu durum, İslam teolojisindeki taklidi yani bilişsel düzeyde dil ile ifade edilen hayatın geneline davranışsal olarak yansımayan inanç anlayışı olarak görülürse Ok'un İslami gelenek içindeki inanç anlayışı hakkında dedikleri doğru kabul edilebilir. Çünkü Kur'an'ın geneline bakıldığı zaman iman sadece dil ile ifade edilmeyip hayat boyu devam eden bireyin hayatını adadığı ve yoğunluğu sürekli kuvvetlenip azalabilen bir dünya görüşü olarak ortaya çıkar (Sülün, 2005).

Kur'an'da iman-inanç ayrımı gibi bir anlayışın bulunmadığına şahit oluruz. Kur'an'da ister kendisinin getirdiği öğretiye inansınlar isterse inanmasınlar insanların sadece (bilişsel düzeyde) dil ile ifade edilen değil davranışsal ve duygusal düzeyde hayatlarını adadıkları herhangi bir inancından bahsedilebilir. Bazı ayetlerde Kur'an, öğretilerine iman etmede kullanılan e-m-n fiilini, öğretilerine iman etmeyenlerden bahsederken bile bu kişilerin iman ettikleri nesnenin fiili olarak da kullanmaktadır. Bununla ilgili şu ayetleri örnek verebiliriz:

“Baksana o kendilerine kitaptan bir nasip verilenlere! Putlara, kâhinlere, şeytanlara, ne kadar batıl şey varsa hepsine iman ediyorlar, bir de yetmezmiş gibi kalkıp kâfirler hakkında “onlar Müslümanlardan daha doğru yoldadır” diyorlar”(Nisa 51).

“...böyle iken batıla iman ediyorlar da Allah'ın bunca nimetini inkâr mı ediyorlar?” (Nahl 72).

“..hala mı batıla iman edip Allah'ın nimetlerini inkar edecekler!” (Ankebut 67).

Kur'an' göre, kendisinin getirdiği öğretilere iman etmeyenlerin de imanının olabileceği teorik açıdan mümkündür. Fakat Kur'an, insanları, getirdiği öğretilere iman etmeyenler ve iman edenler olarak ikiye ayırdığı da rahatlıkla görülebilir. Yine Kur'an kendi öğretilerine iman edenlere hitap ederken mutlak ifade içinde “ey iman edenler” ifadesini de kullanmaktadır. Bazen de iman edenlerin iman etme eyleminin nesnesini “Allah'a, resullere... iman edenler” şeklinde kayıt altında ifade eder. Kısacası Kur'an açısından iman veya inanç ayrımı gibi bir durum bulunmamaktadır.

Kur'an'daki iman kelimesinin bu semantik yapısının tersine, İslami gelenek içerisinde iman ile inanç kavramlarına farklı anlamlar yüklenmiştir. Sülün'e (2005) göre de İslam teolojisinin terminolojisi içinde iman "Hz. Peygamberin Allah'tan getirdiği kesin olarak görülen her şeyi gerektiğinde kısaca; gerektiğinde ise tafsilatı ile tasdik etmek" demektir. Ancak lügat yönünden iman hak olsun batıl olsun, doğru olsun yanlış olsun, ilgili ilgisiz her hususa inanmak anlamına gelir. Lügat anlamı esas alındığında "iman" içinde yer alan birtakım hususlar³, İslam teolojisinde iman kavramının tamamen tersi anlamına gelen "küfür" kavramı içinde kabul edilir (Sülün, 2005: 91).

Kur'an'da iman hem lügat anlamı hem de teolojik anlamı ile kullanılırken, İslami teoloji içinde iman kavramına yüklenen anlam dini bir kavram olmuştur. Kanaatimizce iman kelimesinin Kur'an'daki lügat anlamını karşılamak için Türkçe'de inanç kavramı kullanılmıştır. Böylece imana yüklenen anlam dini teolojik boyutta yer alırken inanca yüklenen anlam daha genel ve evrensel boyuttadır.

Fowler'a göre iman (faith) inançlarımızın toplamından daha fazla bir şeydir. İman derinden kişisel, dinamik ve nihaidir. Bununla birlikte din (religion) ise imanın bir ifadesi, anlatımı ve dışı vurumudur (Westerhoff, 1976: 21–22).

Holistik bir yaklaşımla iman anlaşılmaya çalışılsa da bu durum, inanç üzerinde çalışma yapılmasına engel olmaz. Çünkü imanı anlamak için inancın ne olduğunu kavramak ve hatta inanç üzerinde çalışmalar yaparak iman hakkında konuşulabilir. Bütün parçalardan daha fazladır denilse de bütün hakkında yorum yapabilmek için de parçaları kavramak ve parçalar üzerinde yorum yapabilmek önemli bir yöntemdir. Bu açıdan Fowler'ın ortaya koyduğu "iman gelişimi kuramı" açısından "bireyin bütün hayatını kapsayan ve nihai hedeflerini taşıyan bir anlayış olarak" imana baksak da imanı anlamak için inanç sistemlerini anlamak iman hakkında daha kapsamlı yorum yapmayı sağlayabilir⁴.

Bütün bu açıklamalardan sonra Fowler'ın kuramını da dikkate alarak inanca şöyle bir anlamın verilebileceğini düşünmekteyiz. "İnanç, insanların kendilerini

³ Mesela, Kur'an'da geçtiği üzere "batıla, tağuta ve Allah ile birlikte birtakım varlıklara" inanmak gibi.

⁴ Bu yüzden bu çalışmada inanç tarzları üzerinde değerlendirmelerde bulunmaktadır.

diğer insanları, çevrelerini, daha geniş anlamda evreni ve hatta tüm varlığı var olmanın nihai gayeleri (idealler) ile hem bağlantılı hem de onlar tarafından etkilenir biçimde gelişmiş ve gelişmekte olan deneyimleme (bilme, değer verme ve kendini adama) biçimleridir (bkz. Ok, 2012; Fowler, 1981; 1995). Bu araştırmada dini veya profane olsun, "inanç" derken bu anlam göz önüne alınacaktır. Bu noktada Fowler'ın iman gelişimi derken aslında Türkçe kullanımı itibari ile inanç gelişimi demek istediği anlaşılmaktadır. Çünkü görülen o ki, Türkçede "iman" dini inancın kullanımında yer alan bir kavram iken "inanç" ise Fowler'ın evrensel manada dinler üstü "iman" tanımının karşılığıdır. Bu görüşü desteklemek için iman, inanç ve dünya görüşü ilişkilerini biraz açıklamada fayda olabilir.

1.3. İman, İnanç ve Dünya Görüşü İlişkileri

Türkiye 'de Fowler'ın kuramı ile araştırma yapan uzmanlar arasında bu kuramın inanç gelişimi mi yoksa iman gelişimi mi olması gerektiğinde dair görüş birliği sağlanamamıştır. Ok (2005 ve 2007), Mehmedoğlu ve Aygün (2006: 122), Karaca (2007) ve Acar (2006) Fowler'ın kuramıyla ilgili yaptıkları araştırmalarında "faith" kelimesinin karşılığı olarak "inanç" ve "faith development" (iman gelişimi) yerine de "inanç gelişimini" kullanmışlardır. Mehmedoğlu (2004), Kayıklık (2005), Eşer (2005) ve Sezen (2008) de "faith" kelimesinin karşılığı olarak "iman" kelimesini kullanmışlardır. Karaçoşkun (1998: 2004) ise dini inanç, iman ve inanç kelimelerini bazen birbiri yerine kullanmıştır. Ok (2012) ise inanç ile dünya görüşü kavramlarını eş anlamlı olarak kullanmıştır. Ancak iman, inanç ve dünya görüşü kavramları arasında bir takım ilişkiler bulunmakla birlikte bunların farklı kullanımlarının da olduğu düşünülmelidir.

Sezen'in de (2008) belirttiği gibi bilimsel çalışmalarda iman, din ve inanç terimleri aralarındaki ilişki ve değerler gözetilerek her birine evrensel mahiyet yüklenerek farklı tarzlarda tanımlanmışlardır. Fowler'ın bakış açısına göre iman (faith), inançtan (belief) daha geniş bir biçimde anlaşılmış ve tanımlanmıştır. Çünkü Fowler'a göre inanç (belief) imanla (faith) eş anlamlı olarak değil ancak kişinin imanının bir boyutu olarak tanımlanmalıdır (1996: 56).

Bu araştırmacılar arasında yer alan Sezen'in çalışması iman-inanç ayrımı konusunda belirttikleri dikkatimizi çekmektedir. Çünkü Sezen (2008) inancın Türkçede ifade ediliş şeklinin imandan daha kapsamlı olduğunu kabul eder. Ancak

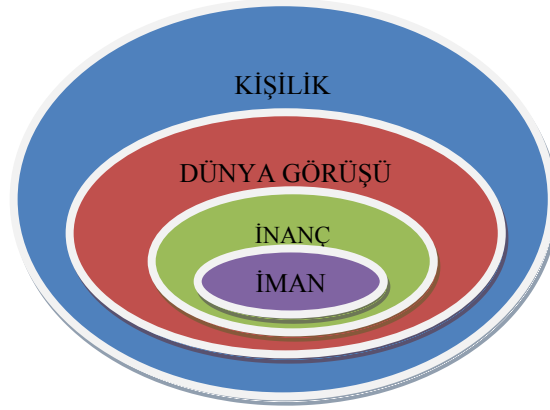
yaptığı çalışmanın temelini oluşturan Fowler'ın iman anlayışı veya kuramı çerçevesinde psikolojik açıdan iman kavramının inanç kavramını içerdiğini söylemektedir (s.19). Yine de Sezen'e göre birçok uzman tarafından yapılan iman tanımında bir kabul (assent), Allah vergisi (gift), evrensel bir nitelik (human universal), bir yönelim (orientation) ve tanrı ile ilişkiyi içerdiği görülmektedir (s.13). Ona göre Fowler'ın kuramı çerçevesince "faith" kelimesinin Türkçede "iman" olarak kullanılması daha doğrudur (s.19).

Kayıklık (2005) "her dinsel inanç iman haline gelir mi?" sorusuna "iman inanç haline gelir ama her inancın dini inanç haline geldiğini söylemek zordur", der. İnancın iman haline gelmesinde iki temel etken vardır. Bunlardan birincisi, insanın kişilik yapısı, ikincisi ise içinde yaşadığı koşullardır. Bu, bazı bireylerin kişilik yapılarının bir sonucu olarak daha akılcı ve pozitivist düşüncelere eğilimli olduklarından ya da içinde yaşadıkları çevrenin onları şekillendirdiklerinden dolayı sade bir inanca sahip olabilecekleri ama bu inançlarını iman haline getirmekte çok zorlanacakları anlamına gelmektedir.

Kayıklık'a göre imanın kaynağını oluşturan inanç gelişerek iman haline gelir. İnançta da imanda da şüphe yaşanabilir. Ancak iman ile inanç şu açılardan farklıdır: İnanç, *genel, toplumsal, imana göre daha kesin, ifade edilebilir, bilişsel, ilkel ve statik* süreçlerin daha yoğun olduğu bir kavramdır. İman ise *özel, bireysel, inanca göre daha riskli, tecrübe edilir, gelişmiş ve inanılan varlığa karşı sıcak duygular* içeren bir yaşayıştır (2011: 183).

Kayıklık'ın iman-inanç arasındaki farklılıkta yer aldığını iddia ettiği bazı kavramları burada biraz açıklamakta fayda vardır. İnancın genel ve toplumsal olması, bir topluluk veya grubun aynı iman esaslarını benimsiyor olmasıdır. İnancın daha kesin olması demek inancın, -elde etmede sürecinde daha çok risk arz eden- iman kadar çaba sarf etmeden elde edilmesi demektir. İmanın risk taşıması da birey için bir sorumluluk taşımasıdır. İnanç bilişsel düzeyde sözel ifade tarzını içerirken iman kişinin yaşadığı duygu boyutunda da dile getirilir. En önemlisi de inanç iman kadar birey için özel bir boyut taşımaz fakat iman bireyin özeldir. Birey imanını inancı ile dile getirirken inancına gösterdiği yoğun duygu ile inancını özelleştirmesi sonucu inanç iman haline gelir. Bu bağlamda inançta sözel olarak ifade edilen bilişsel

düzeyley yaşanan yoğun duygu ve tecrübeler sonucu bireyde iman meydana gelir. Bu açıdan bireyin inanç iman ilişkisi şöyle tablolastırabilir:

Bu tabloya bakıldığında, “bireyin tam karşılığı kişiliktir ya da kişilik bireyin kendisidir” denilebilir. Kişilik üzerinde ittifak edilmiş bir tanım olmasa da Guilford (1959; akt. Mehmedoğlu, 2004: 44) tarafından beş başlık altında toplanan kişilik tanımı çeşitlerinden biri olan içerik (omnibus) tanımları dikkate alındığında “kişilik bütün “en”...lerin toplamıdır” denilirse o halde kişilik “bireyi birey yapan her şeydir” denilebilir. Bu yüzden şekilde görüldüğü gibi kişilik halkası en dışta yer alır.

Kişilik halkasının kapsadığı diğer halka ise dünya görüşüdür. Dünya görüşünün kişilik halkasının altında yer almasındaki en önemli neden kişiliği oluşturan yapılar içinde kalıtımın da yer almasıdır. Bazen aynı dünya görüşünü paylaşan çok farklı mizaç veya kişilik özelliklerine sahip olan bireylerin bulunması, dünya görüşünün kişiliğin altında daha dar bir halka içinde yer almasının nedenidir.

Dünya görüşü bireyin ister dini olsun isterse din dışı olsun bütün inanç yapısını kapsayabilir. İnanç, yapısı gereği -bu tablo içinde- kesinlikten kanaate veya zanna varan bireyin bütün bilişsel düzeyini ifade etmektedir. Fakat aynı dini veya mezhepsel inanç sistemine inananların ve hatta hiçbir dini veya mezhepsel inanç sistemine bağlı olmayan bireylerin dünya görüşlerinin farklı olabilmesinden dolayı inanç, dünya görüşünün altında yer alan bir halka içindedir.

İnanç, sadece dini niteliği olan imanın bilişsel ve sözel yanını da ifade ettiği için inanç, imanı da kapsayan daha geniş bir halka içindedir. Aynı zaman da imanda

metafizik ve teolojik yönün olmasından dolayı bireyin en derin ve özel alanıdır. Bu derin ve özel alanın dışa yansması, dini inanç ve davranışlarla daha iyi anlaşılacağı için din psikolojisinin inceleme alanı daha çok inanç halkası olmak zorundadır. İnançın dini temelini olmasının yanında dini temelini olmamasına karşılık, imanın dini iman veya din dışı iman şeklinde bir ayrımın -başta İslami gelenek olmak üzere- hiçbir dini gelenek tarafından kabul edilemez olması inancın imanı da içine alarak daha geniş bir halka içinde yer almasının nedenidir. Ayrıca teolojik olarak iman kendisine inanlar ile inanmayanları net bir şekilde ayırmasından dolayı inanç kadar kapsamı geniş değildir. Her bireyde inanç duygusu bulunabilir ama her bireyin aynı teolojik sistem içinde aynı iman duygusu olmayabilir.

Fowler'ın geliştirdiği “iman gelişim” kuramının yukarıdaki açıklamalar çerçevesince Türkçede “inanç gelişim” kuramı olarak adlandırmak daha doğrudur diye düşünülebilir. Bu düşünceyi -ileride bahsi geçeceği üzere- Fowler'ın kuramına yöneltilen eleştiriler de desteklemektedir. Özellikle “Fowler'ın kuramının bireydeki teolojik iman duygusunun gelişiminden ziyade bireyin inanç tarzlarının veya aşamalarının ömür boyu gelişimi olarak ele alınmalı” gibi eleştiriler dikkat çekicidir⁵.

1.4. Gelişim Kavramı

İlke olarak, geçmişini bilmek şimdinin anlaşılmasına, şimdini anlamak da geleceğin tahmin edilmesine yardımcı olur. Bu genel ilke embriyoloji, jeoloji, coğrafya, tarih, gelişim psikolojisi gibi bütün gelişim bilimlerinde geçerlidir (Onur, 2008: 14). Gelişim nedir? Gelişim psikolojisi neleri incelemektedir? Bu sorulara cevap aramak Fowler'ın inanç gelişimi kuramını daha iyi anlamak açısından önem arz etmektedir.

Psikoloji bilimi açısından “gelişim; öğrenme, yaşantı ve olgunlaşma sonucunda bireyde görülen düzenli ve sürekli değişikliklerdir” (Selçuk, 2000b: 13). Aydın'a (2003: 3) göre gelişim, “biyo-fizyolojik ve sosyo-psikolojik süreçlerin karşılıklı olarak etkileşiminin ürünüdür”. Bacanlı'ya (2002) göre “gelişim, doğumdan ölüme kadar kişinin geçirmiş olduğu değişikliklerdir” (s.40). Yavuz'a göre ise “gelişim, doğum öncesinden başlayıp doğumla fiilen ortaya çıkan ve sürekli

⁵ "Fowler'ın İnanç Gelişimi Kuramına Yöneltilen Eleştiriler" başlığına bkz.

devam eden dinamik bir süreçtir” (1994: 59). Bu tanımlara dikkatle bakıldığında gelişim; büyüme, olgunlaşma, yaşantı ve öğrenme gibi birçok kavramı kendi bünyesinde barındırır. Onun için gelişim büyüme ve benzeri kavramlarla karıştırılmamalıdır. Gelişim, büyümeyi de içine alan daha geniş bir kavramdır (Baymur, 1994: 49).

Birçok kuramcı ve araştırmacı tarafından çeşitli şekillerde tanımlanan "gelişim" kavramını "Gelişim Psikolojisi" incelemektedir. Gelişim psikolojisi,- gelişimin tanımına paralel olarak-, psikolojide kullanılan yöntem ve tekniklerle bireylerin -doğumdan yaşlılığa kadar- hayat boyunca geçirdikleri değişimleri inceler (Sayıl, 2002: 342). Gelişim psikolojisi bu değişimleri sadece inceleyip açıklamakla kalmaz gelişim süreci içinde bireylerin kendi aralarındaki benzerlik ve farklılıklarını da ortaya koyar.

Gelişim psikologları, kişinin doğumundan başlayıp ilerleyen yaşlara kadar hayatı boyunca gerçekleşen biyolojik, duygusal, bilişsel, kişisel ve sosyal gelişimini incelerken (Plotnik, 2009: 377), üç farklı yöntem kullanırlar: “Enlemesine Kesitsel”, “Boylamsal” ve “Biyografik” veya “Geriye Dönük” yöntemler (Sayıl, 2002: 398). Bu yöntemlerle insandaki gelişimi inceleyen psikologlar gelişim hakkında farklı görüşlere sahiptirler. Bazılarına göre gelişim adım adım bir dizi dönem halinde ortaya çıktığına inanırken diğer bazıları da gelişimi düzenli ve sürekli bir ilerleme olarak görür. Bazıları kalıtımın birincil önemine inanırken bazıları ise asıl rolü çevre ve deneyime yüklemektedir (Sayıl, 2002: 398). Bugün ise birçok araştırmacının kabul ettiği kalıtım-çevre ikilemi konusunda bu iki etkenin birleştiğini kabul eden “etkileşimci” görüştür. Çevreden bağımsız bir biyolojik gelişimden bahsetmek ya da biyolojik süreçleri hesaba katmadan çevrenin etkisinden söz etmek eksik bir yaklaşımdır. İnsan gelişimi çevre ve kalıtım arasındaki sürekli ve karşılıklı etkileşimin ürünüdür. Her ikisi de zorunludur, hiçbiri tek başına yeterli değildir. Kalıtım gizil sınırları belirler, çevre ise bu sınırlara ne kadar yaklaşılacağını saptar. Etkileşimsel yaklaşımı temel alan psikologlar, çevrenin ve biyolojik yapının değişik yönlerine ağırlık verirler. Böylece etkileşimsel yaklaşım tarzı gelişimsel psikologların görüşlerini etkilemiştir. Etkileşimsel yaklaşım tarzında üç temel yaklaşım gelişim psikologlarının görüşlerini etkilemiştir: Bunların birincisi, bireyin

psikoseksüel gelişimine önem veren ve Freud'un öncülüğünde kurulan psikoanalitik okulu olmuştur. İkinci yaklaşım, bireyin psikososyal gelişimine önem verir ve Erik Erikson tarafından geliştirilmiştir. Üçüncü yaklaşım da bireyin bilişsel gelişimine ağırlık verir ve Jean Piaget tarafından oluşturulmuştur (Cüceloğlu, 1997: 335–336).

Gelişim psikologları insan gelişimini incelediklerinde çok farklı açılardan konuya yaklaştıkları için birbirinden değişik kuramlar ortaya atmışlardır. Ortaya konulan bu kuramları “Human Development Theories” adlı eserinde Browne (2001) dört ana bölümde inceler:

1. Biyolojik Gelişim Kuramları: Bu kuramlar, yaşam evrelerine ve gelişmeyi daha iyi anlamaya götüren önemli olaylara ilgi duyarlar. Yaşam boyu gelişim kuramcıları olarak Erikson, Gould, Jung, Levinson, Neugarten ve Sheehy bu grupta yer alır.

2. Sosyo-Kültürel Gelişim Kuramları: Cinsiyet, toplumlaşma ve bireysel gelişimin değişik kültürel görünümelerini dikkate alarak insanlar arasındaki farkları açıklamaya çalışanlar bu kapsamda değerlendirilebilir. Mead, Gilligan, Allport, Maslow ve Rogers gelişimin bu yönüne ilgi duymuşlardır.

3. Bilişsel Gelişim Kuramları: İnsanın nasıl öğrendiğine, değişime nasıl uyum sağladığına, bireyleri öğrenmeye ve değişime güdüleyen etkenlerin ne olduğuna ilişkin araştırmalar bu alana girer. Gardner, Piaget, Kohlberg, Perry ve Siegler bu akım içinde yer alır.

4. Psikolojik Gelişim Kuramları: Bunlar daha çok duyuların nasıl geliştiğini, bireyin nasıl kimlik kazandığını, özsaygı (self-esteem) elde etmeyi araştırır, psikoseksüel ve psikolojik gelişim evreleri üzerinde dururlar. Adler, Freud, Horney, Jung, Maslow ve Sullivan bu ekol içinde yer alır (akt. Kayıklık, 2003: 16).

Gormly (1997: 13–22), Browne'dan daha genel bir sınıflama yaparak gelişim kuramlarını “1.Psikoanalitik Kuramlar, 2.Bilişsel Kuramlar, 3. Sosyal Öğrenme Kuramları” şeklinde üçe ayırır. Psikoanalitik kuramlar, öncelikli olarak kişilik gelişimi ve duygusal gelişimle ilgilenirler. Bireyin duygusal ve biyolojik gereksinmelerinin içinde yaşadıkları çevrenin koşullarına dair uyumu üzerine

yoğunlaşırlar. Freud ve Erikson'un kuramları bu kategoride yer alır. Bilişsel kuramlar, bireyin çevreyi algılama ve anlamasına ortaya çıkan değişiklikleri konu olarak seçerler. Düşünme, problem çözme, bellek ve yaratıcılık bu kuramcıların temel konulardır. Piaget'nin kuramı bu bağlam ele alınır. Sosyal öğrenme kuramları, dikkatlerini davranışa yöneltirler. Bunlara göre gelişme ve değişme öğrenme ile olur (akt. Kayıklık, 2003: 17).

Onur'a (2008) göre modern gelişim araştırmalarının çoğu kuramların yol göstericiliğinde yapılmış veya yapılmaktadır. Özellikle dört büyük psikoloji kuramı bütün çalışmaları etkilemektedir. Bu dört ana kuram diğer kuramları doğrudan veya dolaylı olarak etkilemiş veya onlara öncülük etmiştir. Onur'a göre bu dört büyük kuram şunlardır:

1. Olgunlaşma (Maturational) Kuramı: Bu kuramın dayandığı temel düşünce, çocukta zaman içinde görülen değişimlerin çoğunun bedendeki özel ve önceden belirlenmiş bir şema ya da plana göre ortaya çıktığıdır. Bu görüşe göre olgunlaşma, bu planın doğal açılımının ortaya çıkmasıdır. Bütün gelişimlerin doğal süreçlerin ve biyolojik planların açılımıyla kendi kendine düzenlendiğini savunan bu görüş Arnold Gessell tarafından geliştirilmiştir. Gessell, öncelikle çocukların fiziksel ve devinimsel gelişimini incelemiş ve –çok az bir muhalefetle birlikte- pek çok kabul görmüştür. Buna karşılık, kişilik ve zihin gelişimine ilişkin olgunlaşmacı görüş şiddetle eleştirilmektedir (Onur, 2008: 38).

2. Psikoanalitik Kuram: Sigmund Freud'un geliştirdiği ve insanın psikolojik açıdan evrensel ilkelere uygun olarak geliştiğini kabul eden kuramdır. Freud bir bireysel kişiliğin işlevsel yönlerinin toplumsal bir bağlam içinde biçimlendiğine de inanır. Freud'un gelişimcilere en önemli katkısı, tüm yaşam boyunca sürecek örüntülerin oluşmasında erken deneyimlerinin önemini vurgulamasıdır (Onur, 2008: 39).

3. Toplumsal Öğrenme Kuramı (Social Learning Theory): Geleneksel davranışçılığı aşarak, kişisel ve çevresel etkenlerin hepsinin birbiri içine girmiş belirleyiciler olarak etkide bulunduğunu savunur. Davranışın çevreden etkilendiği doğrudur fakat çevre de kısmen bizim tarafımızdan yaratılır. Bu yaklaşım son derece

etkili olmuştur, çünkü toplumsal gelişim süreçlerinin etkisi ile doğrudan ilişkilidir (Onur, 2008: 39).

4. Bilişsel Gelişim Kuramı (Cognitive-developmental Theory): Bu kuramın ana gayesi psikolojik gelişimi kavramanın yolu olarak düşünme ve bilme süreçlerinin gelişimini araştırmaktır. Bu kuramın en önemli adı Jean Piaget'tir. Piaget'in çalışmaları toplumsal ve ahlaksal gelişimin de bilişsel temelleri ile anlaşılabilceğini göstermiştir. Bilişsel gelişim kuramı, temeldeki yapı ile yaşantı arasındaki dinamik etkileşimi vurgular; bilişsel yeteneklerin gelişimine ve zihnin simgesel tasarımları anlama ve kullanma becerisine önem verir (Onur, 2008: 39).

Reich (1992) ise dini gelişim kuramlarını üç ana başlık altında toplamaktadır: Birincisi, "davranış yönelimli biliş" kuramları. Bunlar arasında G. S. Hall; M. J. Meadow ve R. D. Kahoe (1984) ve Ana-Maria Rizzuto'nun (1979; 1991) çalışmaları örnek gösterilebilir. İkincisi, "duyguya yer veren" kuramlar: Baldwin, Spranger, Erikson (1963; 1966; 1982) ve Fowler'ın İnanç Gelişimi Kuramı gibi. Üçüncüsü, "bilişsel kurgucu yapı-genetik aşama" kuramları. Piaget, Kohlberg, Goldman, Elkind, Oser ve Gmündür'in çalışmaları örnek olarak verilebilir (akt. Ok, 2007: 12).

James Fowler'ın "İnanç Gelişimi" kuramı, bilişsel-yapısal ekolün temsilcilerinden olan Piaget'nin "Bilişsel Gelişim", Kohlberg'in "Ahlaki Gelişim" ve ayrıca Erikson'un "Psikososyal Gelişim" kuramlarını temel almaktadır. Yeri gelince Fowler'ın bu kuramından bahsedilecektir. Ancak Fowler'ın temelde yararlandığı bu üç gelişim kuramının hangi unsurları olduğundan bahsetmek iyi olabilir.

Bilişsel gelişim organizmanın doğumundan başlayarak, kendini anlama ve yorumlama biçiminde nitelik ve içerik açısından giderek yetkinleşen süreçlerin tamamıdır. Bilişsel gelişimi, düşünme ve akıl yürütme yöntemlerinde gözlenen evrelere göre sınıflayan ilk psikolog Jean Piaget (1896–1980)'dir. İlk başta biyoloji eğitimi alan Piaget'ye göre insan yavrusu dünyaya geldiğinde biyolojik olarak üç gelişim özelliği bulunur (Ginsburg ve diğ., 1969:13-23). Bunlar; a) sinir sisteminin yapısı gibi, insan anatomisinin özelliklerini oluşturan "fiziksel yapılar", b) doğumla birlikte psikolojik "yapılara" dönüşen "parmak emme" gibi otomatik davranışsal tepkiler, c) "işlevde" bulunma. Böylece organizma, biyolojik temelde getirdiği

özellikleri çevre ile etkileşim sayesinde gelişmeye başlar. Bunun için Piaget'e göre bilişsel gelişim, katılım ve çevre etkileşiminin sonucudur. Bilişsel gelişimi etkileyen birtakım ilkeler vardır. Bunlar: 1) Olgulaşma; 2) Yaşantı; 3) Uyum; 4) Örgütlenme; 5) Dengeleme'dir (Senemoğlu, 2003: 39).

Bu ilkeler içerisinde “uyum” ve “örgütlenme” temel ilke sayılır. Piaget, bilişsel gelişimi dünyayı öğrenme yalunda bir “denge”, sonra dengesizlik daha sonra tekrar “denge” süreci olarak görür. Alt düzeydeki dengeden üst düzeydeki bir dengeye ilerleme “dengeleme”dir. Uyum-denge hareketi sırasında dışarıdan zihinsel sisteme dâhil olan herhangi bir unsurun içeri alınması ve alınan yeni unsurun önceki bilgi şemaları ile birleştirilerek düzenli davranış örüntüsü olarak yansıtılması gerekir. Piaget'nin kuramında “uyum” ve örgütlenme” hem biyolojik hem de bilişsel fonksiyonlar için hayati önem taşır. Fowler, Piaget'nin kuramındaki bu düşünceye katılır. Fowler'ın kuramı doğrudan bilgi ile alakalı değilse de bilgi ile yakından ilişkili olan “anlamların” oluşumu ile alakalıdır (Fowler ve diğ., 1994:30). Bunun için Fowler, Piaget'nin bilişsel kuramına dayanarak inanç gelişiminin yapısal, işlevsel ve genetik yönlerinin karşılıklı olarak birbirine bağlı olduğunu kabul eder (Moseley ve diğ., 1993: 4).

Organizmanın doğumu ile etrafındaki dünyaya yönelik yaşantısını refleksler belirler. Biyolojik olarak olgulaşan bebek çevresi ile etkileşimleri sonucu *yaşantı* kazandıkça refleksler değişikliğe uğrar. Bebeğin daha karmaşık yapıdaki eylemlere geçmesi için *biyolojik olgunluğa* erişmesi gerekir. Bunun için Piaget'e göre bilişsel gelişim olgunlaşma ve yaşantı kazanma arasındaki sürekli etkileşimin ürünüdür (Senemoğlu, 2003: 40; bkz. Selçuk, 2000b: 85; Miller, 2008; Bacanlı, 1999). Bütün bu ilkeler sonucunda Piaget, insanların bilişsel gelişimlerinin dört aşamaya ayırır. Bunlar sırası ile 1) Duyusal motor, 2) İşlem öncesi, 3) Somut işlem, 4) Soyut işlem'dir⁶. Fowler'ın inanç gelişimi aşamalarından birincisi olan “sezgisel-yansıtılmalı” inanç, Piaget'nin kuramında 2 ile 7 yaş arasını kapsayan “işlem öncesi⁷”

⁶ Bu dört bilişsel aşama hakkında yeterli bilgi almak için şu kaynaklara bakılabilir: Aydın, 2003: 31–42; Bacanlı, 1999: 46–57; Selçuk, 2000b: 82–84; Senemoğlu, 2003: 41–57).

⁷ Bu aşamada insanlar, ben merkezlidir. Kendini bir başkasının yerine koyamaz. Nesnelere tek bir özelliğine göre sınıflar. Mesela, sadece renklerine veya sayılarına göre. Bu yaşlarda çocuklar - özellikle 2 ile 4 yaş arasında- mantık yürütmeleri tek yönlü düşünebilirler. Mesela, kedi dört bacaklı küçük bir ev hayvanıdır, o halde kediye benzeyen bir hayvan da dört bacaklı ve küçük bir hayvansa bu

dönemine; inanç gelişimi kuramında ikinci aşama olan “mitsel-literal” inanç aşaması ise Piaget’nin kuramında 7 ile 12 yaş arasını kapsayan “somut işlem⁸” dönemine denk gelir. Fowler’ın kuramındaki “yapay-geleneksel” ve diğer inanç aşamaları Piaget’nin kuramında 12 yaş ve sonrasını kapsayan “soyut işlem⁹” dönemine denk gelir.

Lawrence Kohlberg (1927–1987), Piaget’in biliş ve ahlak gelişimi hakkında ortaya koyduklarını göz önüne alarak yeni bir ahlak gelişim kuramı geliştirmiştir. Ahlaki gelişimin gerisinde yatan bilişsel süreci belirlemeye çalışan Kohlberg, Piaget’den farklı olarak anlattığı hikâyelerde eylem ile düşünce arasında tezatlıkları anlamaya yönelik sorular vardır. Kuramını çocukların ve yetişkinlerin ahlaki yapılarını ortaya koyacak ahlaki ikilemlerden yararlanmıştır.

Kohlberg’e göre bu gelişim aşamaları, Piaget’nin kuramındaki gibi takvim yaşına bağlı olarak çocuk en somut ve yüzeysel olandan en soyut ve derin olan ahlak anlayışına aşamalı olarak ulaşır (Cüceloğlu, 1997: 353; Erden ve Akman, 1998: 107). Kohlberg’e göre bu aşamalar evrenseldir ve önceki aşama tamamlanmadan diğer bir aşamaya geçilemez. Her bireyde -Piaget’nin kuramı gibi- ahlaksal gelişme aşamalarının tümünün gelişmesi de beklenmez. Her birey sosyal ve kültürel çevresinin etkisine bağlı olarak ahlaki gelişim aşamalarını farklı yaşayabilir. Bunun için bireyler arasında ahlaki gelişim düzeyinde farklılık da bulunabilir (Cüceloğlu,

da bir kedidir, diyebilirler. Herhangi bir nesne ya da nesne grubunun fiziksel biçimi ya da mekândaki konumu değiştiğinde, nesnenin miktar, sayı, alan, hacim vb. özelliklerinin değişmeyeceği anlamından “korumun” ilekesi gelişmemiştir (Senemoğlu, 2003:50). Ayrıca bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de animizm özelliğine sahip olunmasıdır.

⁸ Bu aşamada insan yeni ve son derece etkin zihinsel beceriler geliştirir. Bu dönemde, bir olay diğer insanların gözünden görülmeye başlar. Bu evrede, “kitlenin değişmezliği” kavramı görülür. Ancak henüz gözünün önünde, somut olan işlemler yapılabilir. “Nesnenin korunumu” kavramı artık bu aşamada kolaydır. Somut olaylar ile ilgili tam mantıksal muhakemeler yapılabilir, analogileri anlaşılır, tersine çevirme gibi matematiksel işlemleri kavranabilir. Benmerkezcilikten yavaş yavaş uzaklaşan insan, parça-bütün ilişkisi gelişmesi ile nesnelere artık ağırlık, büyüklük veya niceliksel olarak sıralayabilir. Ancak gelişen bütün mantıksal kurallar sadece somut kavram ve olaylara uygulanır.

⁹ Bu dönem ergenlik başlangıcı ile artık somuttan soyut zihinsel işlemlere geçiş dönemidir. Bir yetişkin kadar düşünme yeteneğine ulaşan birey yetişkin dünyası ile her konuda iletişime hazırdır. Çünkü bu basamak bilişsel gelişimin son ve en mükemmel basamağıdır. Tüm mantıksal ve matematiksel işlemler rahatlıkla zihinden yapılabilir. Bazı sorunlara veya olaylara birkaç açıdan yaklaşılabilir veya soyut düşünerek çözüm aranabilir. Göreceli kavramlar da bu aşamada elde edilir. Yine ergenlerde görülen önemli bir diğer özellik de hipotetik koşullara göre düşünebilmektir. Mesela, münazara yaparken bir yetişkin normal şartlarda kabul etmediği bir konuda içinde bulunduğu gruba uyma adına bu konu hakkında fikir üretip savunmada bulunabilir.

1997: 354; bkz. Erden ve Akman, 1998: 114–115). Ayrıca bilişsel gelişimde soyut işlemler düzeyine ulaşan bazı bireylerin ahlaki gelişimde son aşamaya gelemedikleri de görülebilir. Çünkü ahlaki gelişimde son aşamaya ulaşmak sadece yaşa bağlı değildir. Aile, çevre, eğitim gibi daha farklı etkenler bunda söz sahibi olabilir (Aydın, 2003: 55; bkz. Erden ve Akman, 1998: 115). Fowler, Kohlberg’in ahlak gelişimindeki iddialarına katılır ve inanç gelişimi kuramında da her yeni aşama, yapı ve içerik bakımından bir önceki aşamadan daha geniş ve evrenseldir (Ok, 2007).

Sonuç olarak ahlaki gelişim kuramı üç düzeye ayrılmıştır. Ayrıca bu üç ana düzeyin her birinde iki alt aşama olmak üzere toplamda altı aşamaya ayrılmaktadır (Selçuk, 2000b: 112; bkz. Semenoğlu, 2003: 74; Erden ve Akman, 1998: 106–107; Bacanlı, 2000: 60–62; Karaca, 2007: 76–80). Bu aşamalar sırası ile şunlardır:

- a) Gelenek Öncesi Düzey: 1. Aşama; İtaat ve Ceza Eğilimi, 2. Aşama; Saf Çıkarıcı Eğilim.
- b) Geleneksel Düzey: 3. Aşama; İyi Çocuk Eğilimi, 4. Aşama; Yasa ve Düzen Eğilimi.
- c) Gelenek Sonrası Düzey: 5. Aşama; Toplumla Sözleşme Eğilimi, 6. Aşama; Evrensel Ahlak İlkeleri¹⁰.

Fowler’ın kuramındaki “sezgisel-yansıtımlı” ve “mitsel-literal” inanç aşamaları, Kohlberg’in gelenek öncesi düzeydeki -sırası ile- “itaat ve ceza” ve “saf çıkarıcı” eğilim aşamalarına tekabül eder. İnanç gelişimindeki “yapay-geleneksel” inanç aşaması ise Kohlberg’in geleneksel düzeydeki üçüncü aşama olan “iyi çocuk eğilimine” (kişiler arası uyum); “bireysel-düşünsel inanç” aşaması ise dördüncü aşama olan “yasa ve düzen eğilimine” tekabül eder. İnanç gelişimindeki beşinci aşama olan “birleştirici” aşama ise Kohlberg’in gelenek sonrası düzeyde beşinci ve altıncı aşama olan “toplumla sözleşme eğilimi” ve “evrensel ahlak ilkelerine uyar. Fowler’ın kuramında altıncı aşama olan “birleştirici” ve “evrenselleştirici” aşamalar ise Kohlberg’in ahlak gelişiminde -bazı araştırmacılar tarafından ileri sürülen ve dini özellik taşıyan- yedinci aşamaya denk gelir (Karaca, 2007: 80). Bu aşamada birey

¹⁰ Bu aşamalar hakkında geniş bilgi için bkz. Selçuk, 2000b; bkz. Semenoğlu, 2003; Erden ve Akman, 1998; Bacanlı, 2000; Karaca, 2007.

kendisini fani, yalnız ve yabancılaşmış bir varlık olarak görmemektedir. Aksine kendisini tüm evrenin bir parçası gibi hisseder. Bu, felsefedeki panteist bir anlayışı çağrıştırmaktadır. Kohlberg, büyük oranda metaetik ve metafizik konuları barındıran dinsel yapılar için böyle bir aşamadan bahsetmiş olabilir. Kohlberg'e göre birey dini gelişimde iyi bilinenden daha az bilinene doğru bir geçiş halindedir. Buna göre Kohlberg, ahlaki evrelerin dini evreler için zorunlu olduğunu, ancak yeterli olmadığını belirtir. Bunun tek istisnası, altıncı aşamadan sonra gelen yedinci aşamadır (Oser ve Reich, 1996: 368; akt. Karaca, 2007: 81).

Fowler, Niebuhr'un evrensel dinamik inanç anlayışı ile Erikson'un öne sürdüğü psikososyal benlik kuramı arasında bağlantı kurmuş ve Erikson sayesinde beden, ruh, ideoloji, toplum kavramlarını inanç gelişimi kuramında bir arada kullanmıştır (Fowler, 2001: 158). Erikson, Freud'un kuramının psikolojik yapılar, bilinç dışı ve bilinç, psiko-seksüel evreler vb. gibi temel niteliklerini kabul etmektedir. Ancak Erikson, Freud'un kuramına psikososyal gelişim evrelerini ekleyerek açıklık getirmiştir. Bundan dolayı Erikson'a göre kişilik ve gelişim yaşam boyu devam eden bir süreç olarak ele alınmalıdır¹¹ (Miller, 2008: 204). Böylece Fowler, Erikson'un kuramında kullandığı bazı ilkelerden kendisi de yaralanmıştır. Bu ilkelerden en önemlisi "aşamalı-oluşum (epigenetik)" ilkesidir.

Aşamalı-Oluşum İlkesi (Epigenetik İlke): Buna göre gelişen organizmanın bir tabanı vardır. Bu tabana göre gelişim bir sıra ve belli bir zaman izler. Organizmadaki her parça embriyolojide olduğu gibi uygun bir zamanda gelişir ve işlev gören bir bütün ortaya çıkar. Her dönem kendisinden sonra gelen için bir basamaktır. Ancak her dönemin çözmesi gereken bir problemi ve yapması gereken bir ödevi vardır. Şayet bu görev ve sorumluluklar yerine gelmezse normal bir kişilik oluşmayabilir. Erikson egonun veya bireysel gelişimin epigenetik ilkeye göre yaşam boyu devam eden bir dizi süreç olarak geliştiğini belirtir. Bu epigenetik ilkeye göre gelişim sosyal etkileşimde bulunma, çevreyi fark etme ve çevreye yönelme potansiyelleri ile meydana gelir. Toplum da bu gelişmeye katkıda bulunur. Bu gelişim süreci evrensel

¹¹ Erikson, bireyin gelişimini ergenlikten sonra da inceleyerek psikanalitik gelişim kuramını geliştirmiş ve Freud'un kişiliği çocukluğun ilk yıllarında belirlendiği görüşünü reddetmiştir. Erikson'a göre "eğer her şey çocukluk dönemiyle açıklanırsa, o zaman her şey bir başkasının kusuru olarak değerlendirilir ve insanın kendi sorumluluğunu üstlenme gücüne duyulan güven de küçümsenmiş olur" (Gençtan, 2002, s. 101; bkz. Aydın, 2003: 29; Onur, 2008: 41-83).

ve biyolojik olarak belirlenmiştir. Erikson'a göre epigenetik bir gelişim seyri içinde, biyolojik olarak önceden belirlenmiş bir sırayla ortaya çıkan sekiz dönem¹² boyunca gelişimini tamamladığını belirtmektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2010). Bu dönemlerin ilki ve bebeklik döneminde gerçekleşen “temel güvene karşı-temel güvensizlik”, kronolojik olarak, Fowler'ın inanç gelişiminde “temel inanç” aşaması olan bebeklik döneminde gerçekleşir. Erikson'un diğer gelişim dönemleri için aynı kronolojiden Fowler'ın kuramında bahsedilmeyebilir. Ama Fowler'ın inanç aşamalarında, Erikson'un kuramındaki gibi, gelişimin zamanlara ayrılması ve özellikle üçüncü aşamadan dördüncü aşamaya geçiş psikososyal krizler sonucu ortaya çıkıyor olması dahası her aşamanın güçlü yönleri (ümit, amaç, irade vs.) konusunda Fowler, Erikson'dan faydalanmıştır (Ok, 2007:115).

1.5. Dini Gelişim (Dini İnançın Oluşumu)

Bu başlık altında bireyin doğumdan yaşlılık dönemine kadar yaşam döngüsü içinde geçirdiği dini tutum ve inanç gelişiminin fizyolojik ve psikolojik özelliklerinden genel hatları ile bahsedilecektir. Burada herhangi bir kuram veya kuramcının dini gelişime nasıl baktığından ziyade çocukluktan başlayarak bireyin tüm hayatındaki dini gelişimin genel hatları ile nasıl geliştiğine dikkat çekilecektir.

Bu dönemlerden bahsetmeden önce bir konuyu hatırlatmakta fayda vardır. İlk çağ felsefesinden günümüz modern bilim hayatına kadar olan süreçte insan yavrusunun dünyaya geldiğinde dini veya ahlaki gelişim açısından zihninde veya

¹² Erikson'un psikososyal gelişim kuramının aşamaları şunlardır:

1. Bebeklik: Temel Güvene Karşı Temel Güvensizlik: 0-2 yaş
2. İlk Çocukluk: Özerkliğe Karşı Utanç ve Şüphe: 2-3 yaş
3. Oyun Çağı: Girişimciliğe Karşı Suçluluk Duygusu: 3-5 yaş
4. Okul Çağı: Çalışkanlığa Karşı Aşağılık Duygusu: 6-12 yaş.
5. Ergenlik: Kimliğe Karşı Kimlik Karmaşası: 13-18/20 yaş
6. Genç Yetişkinlik: Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık: 20-25/28 yaş
7. Yetişkinlik: Üretkenliğe Karşı Durgunluk: 25/30-60/65
8. Yaşlılık: Benlik Bütünlüğüne Karşı Umutsuzluk: 60/65 yaş ve üzeri.

Bu gelişim dönemlerinin ayrıntılı açıklaması için bkz. Erikson, 1993; Feist ve Feist, 2006; İnanç ve Yerlikaya, 2010: 167; bkz. Öztürk, 2004; Miller, 2008; Saygılı, 2011: 31-32.

ruhunda bir temel yapının olup olmadığı konusunda –özellikle Batıda- üç farklı görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan *birincisi*, St. Augustine gibi teologların savunduğu – Hıristiyanlığın temel öğretilerinden olan- “ilk günah” anlayışıdır ki, buna göre dünyaya gelen çocuklar günahkârdırlar ve günahlarından arınmaları için yetişkinlerin onlara müdahalesi şarttır. *İkincisi*, çocuğun din veya ahlak gelişimi açısından yansız (nötr) olduğunu, eğitim ve yaşantının çocuğu doğru ya da günahkar bir kişi yapacağını ileri sürer. *Üçüncüsü*, Jean Jaques Rousseau’nun temsil ettiği öğretiye göre ise, çocuklar “doğuştan saf ve temiz” yaratıklardır. Bu yüzden din ve ahlak dışı davranışlar yetişkinlerin bozucu etkisinden kaynaklanır¹³ (Onur, 2008: 172).

Çocukluk döneminde birkaç önemli dönem vardır. Bu dönemler bebeklik dönemi, ilk çocukluk dönemi ve son çocukluk dönemi şeklinde ayrılabilir¹⁴. Bebeklik döneminde hiçbir insan yavrusu dünyaya dindar olarak gelmez. Aynı şekilde dini bakımdan gözle görülecek dinsel belirtilerin bulunması da mümkün değildir. Ancak dini inanç ve duygunun doğuşu ve gelişmesi konusunda birçok psikologun bilimsel çalışmasında, çocuğun dışarıdan gelen dini etki ve tecrübelerle karşı tabii bir dini kabiliyet ve eğilimin varlığı ile dünyaya hazır olarak geldiği ortaya çıkmıştır (Spranger, 1966; Bovet, 1958; Vergote, 1969; Yavuz, 1983; akt. Peker, 2000: 164; akt. Hökelekli, 2008: 252). Her türlü dış müdahaleden, taklit, telkin ve öğrenmeden bağımsız olan, içten gelen tabii, içgüdüsel ve duygusal bir tarzda beliren dini kabiliyet ve eğilim, çevreden gelen uyarıcılarla etkileşim içinde, takvim yaşının da ilerlemesi ile kendisini açığa vurur (Hökelekli, 2008: 252). Kısacası bebeklik döneminde insan yavrusunda dini bir inancın varlığı olmasa da o, herhangi bir dini inancı kabul etmeye hazır durumdadır (Peker, 2000: 165).

Çocuğun konuşmaya başlaması ile idrak mekanizmaları daha da gelişir ve çevresinde olup bitenleri merak edip merakını gidermeye başlar. Bu çağdaki çocukların zekâsı henüz kavramları derinlemesine anlayacak derecede olmadığı için

¹³ Birinci felsefi çizgi, değiştirilmiş bir biçimde Freud’un görüşlerinde ortaya çıkmıştır. İkincisi, Davranışçılık ekolünün sosyal öğrenme kuramlarında görülür. Üçüncüsü ise Piaget ve Kohlberg’in geliştirdiği bilişsel gelişim kuramında temsil edilir (Onur, 2008: 172).

¹⁴ Bu dönemler hakkında değişik yaş aralıkları oluşturulsa da kalıtım, beslenme, fiziki çevre ve sosyal çevre gibi faktörlerden dolayı, bu yaş aralıkları kişiden kişiye değişebilir. Fakat yaş aralıkları değişse de dönemlerin değişmesi pek mümkün olmayabilir. Bunun için çocukluk dönemi ve bireyin diğer dönemleri herhangi bir yaş aralığından bahsedilmeden el alınacaktır.

çevresindeki kişilerin davranışlarını taklit etmeye çalışır. Özellikle ebeveyni başta olmak üzere aile bireylerinin hemen hemen tüm davranışlarını taklit edebilir. Bu davranışlar arasında dini davranışlar da yer alır. Çocuk evdeki büyüklerinin dini ritüellerini yaparken onları takip edebilir. Bu dönemde çocuklar çok “kolay inanırlık” düzeyinde oldukları için yetiştiricileri tarafından telkin edilen her türlü inancı itiraz etmeden kabul ederler. Meraklı sorular soran çocuk bu dönemde soyut zekâsı gelişmediği için antropomorfik tarzda tasavvur edebilir. Batıda yapılan deneysel çalışmalar, çocukların genellikle somut bir tanrı tasavvuruna sahip olduklarını ve Tanrıyı insani özellikler çerçevesince düşündüklerini göstermektedir (Yavuz, 1983: 174–176; Ay, 1993: 72–74; Certel, 2003: 164). Bu dönemdeki çocuklar aynı zamanda animist düşüncede olurlar (Armaner, 1980: 84). Kendi oyuncaklarına ya da bitkiler, hayvanlar ve cansız her şeye şuurlu bir varlıkmış gibi davranırlar.

Son çocukluk döneminde okula başlayan çocuğun çevresi daha da genişlemiş ve artık sosyal gelişmesi artmıştır. Tanrı tasavvuru antropomorfik iken takvim yaşının ilerlemesi yani bu dönemin sonlarında soyut düşünceye doğru ilerler. Çocuğun dini öğretiminde sadece aile çevresi değil okul çevresi de etkili olacaktır. Ancak çocuk, zekâsının gelişmesi ile çevresindeki kişilerin gerek dini gerek ahlaki davranışlarını sorgulayabilir. Mesela, içki içen bir baba çocuğuna içkinin yasak olduğunu söylüyorsa ancak babanın kendisi içki içiyorsa, çocuk bunu sorgulayabilir. Çünkü çocuklar artık duyduklarını değil gördüklerini yaparlar (Hökelekli, 2008: 257–259; Certel, 2003: 166).

İlk ergenlik döneminde duygularda artış yaşayan bireyin olumsuz ve olumlu her türlü duyguları bir şekilde açığa çıkar. Özellikle bu dönemde karşı cinse yönelik ilgi artarken, bireyin duygusal tepkilerinde dengesizlik görülebilir. Hem duyguları istikrarsız hem de duygusal durumları değişkendir. Neşeli ve mutlu olduğu bir durumda iken, duygusal durumu birdenbire değişir (Kulaksızoğlu, 1998: 59).

Hem nicelik hem de nitelik olarak gelişimin çok yoğun olduğu ergenlik dönemi, bir dünya görüşü geliştirme, kendine yön verecek değerleri araştırma, hayatın anlamı ve kendisinin hayattaki yeri ve rolü konusunda doyurucu cevaplar bulma gibi arayış ve yönelişlere sahne olmaktadır. Bir grup içerisinde yer alma, -dini veya din dışı- önder ve liderlere bağlanma da bu dönemin önemli ihtiyaçlarındandır

(Hökelekli, 2008: 266–267; Certel, 2003: 168). Soyut düşünme ile artık birey antropomorfik tanrı tasavvurundan tamamen uzaklaşıp soyut kavramları düşünebilir. Çocukluk döneminde kendisine telkin edilen ve kolayca kabul ettiği dini hususları ilk ergenlik boyunca ara sıra da olsa yeniden düşünebilir. Dini uyanışın başlaması ile dini, şuurlu bir biçimde benimseyip özümseyerek kendine mal etmek için ciddi olarak ilk defa ele alışı da bu dönemdedir. Bu süreçte genç bireyde şüphe ortaya çıkabilir. Dini şüphenin ortaya çıkıyor olması dini uyanışın bir neticesidir ancak dini şüphe yaşayanların zekâ bakımından şüphe yaşamayanlardan daha üstün olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Çünkü her birey dini şüphe yaşamayabilir. Şüphe hem kişilikle hem de sosyo-kültürel ortamlarla alakalıdır (Armaner, 1980: 98–99; Hökelekli, 1983: 270–271; Peker, 2000: 171–172; Özbaydar, 1970: 15–16; Certel, 2003: 171).

Vicdan muhasebesi ve adalet duyguları ergenlikte çocukluk döneminden daha hızlı artmaktadır. Ergen birey, ailesinin ve çevredeki yetişkinlerin davranışlarını ahlaki açıdan eleştirel bir bakışla görmeye başlar (Armaner, 1980: 101–102).

Son ergenlik dönemi, genellikle dini arayışların, bocalamaların, şüphe ve kararsızlıkların yatıştığı bir dönemdir. Birey bu dönemde dini arayış, kararsızlık ve şüphelerini bir temele oturtmuş ve dini tutumunu belirleyebilecek zihinsel ve duygusal olgunluk düzeyine ulaştırmıştır. Ergenliğin son döneminde kişi daha da olgunlaşır, duygu ve heyecanlardaki taşkınlıklar azalır, daha dengeli olur, dini şüphe ve tereddütlerin ortadan kalkması ile suçluluk duygusu azalır ve bu hali ile artık yeni eğitim ve meslek edinmek amacı ile çeşitli insanlarla karşılaşır (Armaner, 1980: 105–107).

Bu dönemde, gençler toplumdaki dini cemaat ya da grupların destek ve tasvibine ihtiyaç duyabilirler. Bunun için daha önceki varsa bağlılıklarını daha da kuvvetlendirirler. Bazıları ise geleneksel dini inanç ve tutumlarını çok az bir değişikliğe uğramış halde devam ettirirler. Yine bu dönemde bazı gençler dini inancını tamamen redderek dine ilgisiz ya da dinsiz (agnostik veya atesit) olabilirler. Ülkemizde yapılan çalışmalarda, dine ilgisiz ya da din karşıtı olanların sayısının çok az olduğu görülmektedir (bkz. Fırat, 1977: 52–89; Bayyığıt, 1989: 65–69; Certel, 2003: 174).

Yetişkinlik döneminde özellikle bu dönemin başlarında genellikle din, birincil öneme sahip ilgi alanı olmaktan çıkabilir. Bu dönemin başında dini ilgi azaldığı için ibadetlere katılımda düşüş ve dini faaliyetlere ilgisizlik şeklinde bir yaşam ortaya çıkabilir (Özbydar, 1970: 17). Bilimsel araştırmalar, yetişkinlik döneminin başlarını “hayatın en az dindar olunan safhası” olarak tanımlar. Batıda yapılan araştırmalar, 18–30 yaş arasındaki dini faaliyetlerde gözle görülür bir azalmanın bulunduğunu, buna karşılık 30 yaşından sonra ise devamlı bir artışın olduğunu göstermiştir (Hökelekli, 2008: 282). Türkiye’de de benzer durum görülür ki Taplamacıoğlu’na göre 16–30 yaşlar arasında dini faaliyetler en düşük seviyeye indiği, daha sonra yaşın ilerlemesi ile devamlı bir yükselişin olduğu görülür (1962: 141–151).

Yetişkinlik döneminin ilk yıllarında dini ilgi ve uygulamalardaki düşüşün sebepleri arasında meslek edinme, mesleğe uyum sağlama, evlenme, -erkekler için- askerlik, yeni ortam ve şartlara uyum vb. gibi ortaya çıkan problemler vardır (Certel, 2003: 176). Özbydar ‘a göre (1970) dine karşı gösterilen bu ilgisizlik evlenip çocuk sahibi olununca özellikle 30’lu yaşlardan sonra kaybolmakta ve çocukların iyi yetişmesi, onlara iyi bir örnek teşkil etmesi için yeniden dine dönüş olabilmektedir.

Orta yaş döneminde genelde dine duyulan ilgi fazlalaşmaya başlamaktadır. Orta yaşta kişinin ilgi alanları daralır. Artık üstünlüğünü kaybeden ilgilerin yerini doldurmak adına din, orta yaşlarda çok önemli bir rol oynar. Orta yaşlılar inançlarında daha az dogmatiklerdir (Özbydar, 1970). Yaperel’e (1987) göre de orta yaşlarda dine duyulan ilgi artar. Bunun sebebi ise, daha önceki yaşlarda ilgi ve tatmin konusu olan şeylerin giderek kişinin hayatında önem ve etkisini yitirmesi ve ilgi alanlarının daralması sonucunda, artık hâkimiyetini kaybeden ilgilerin yerini dinin almasıdır (s.19–21). Özellikle önceki hayat dönemlerinde az veya çok elde edilen dini inanç ve tecrübelerine sahip orta yaş dönem bireylerinin, bu inanç ve tecrübelerini yeni baştan ve daha ciddi bir şekilde hayatlarına katmadan tam bir psikolojik dengeye ulaşmaları zor olabilir (Hökelekli, 2008: 285). Bu dönemde dine yöneliş, bazı kimseler için arzuya dönüşerek mistik (tasavvufi) yönelimler şeklinde tezahür edebilir. Sadece dini yaşayışı önceki dönemlerde az olanlarda değil, geleneksel dini yaşayışı kuvvetli olanlarda da aynı durum söz konusudur. Böyle kişiler dini

yaşayışlarını daha derin tecrübelerle bütünleştirmek isteyebilirler (Hökelekli, 2008:286)

Orta yaş döneminin önemli özelliklerinden biri de daha önceki hayat yaşantılarının gözden geçirilmesi anlamına gelen “orta yaş krizi” olmuştur. Bu krizi bireyin kendisi ile hesaplaşması olarak adlandırabiliriz. Bu süreçte şayet yaşantılarda bir hoşnutsuzluk ve pişmanlık söz konusu ise bu durum kişinin bütün fizyolojik ve psikolojik yapısını etkileyebilir. Birey hayatın artık kendisi için bittiğini ve hayatının değiştirilecek bir yanının olmadığını düşünebilir bunun neticesinde ise çok derin karamsarlık duygularına kapılır (Hökelekli, 2008: 284; Certel, 2003: 176–177).

Yaşlılık dönemi gerek fizyolojik gerek psikolojik değişikliklerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde hastalıklar, bedeni zayıflamalar, hafıza, sosyal statü ve saygınlık kaybı bir yana akraba, eş, dost ve yakınların birbir ölmeleri ile yaşanan acılar yaşlı bireyi zor durumda bırakan olaylardır. Ölüm özellikle bu dönemde bireyin iç içe yaşadığı gerçekliktir. Bu bakımdan dini inançlar yaşlı birey için önem taşır. Bazı çalışmalarda, yaşlı bireyde dini inançlar hem kesin hem de kararlı şekle girerler. Dini şuur zirveye çıkmıştır ancak bu zirve ergenlerdeki dini şuurun zirveye çıkmasından farklıdır. Çünkü ergenlerde yaşanan zihni karışıklık ve kararsızlık (şüphe) dini yaşantıda zirveye çıkmışken yaşlılarda zihni karışıklık ve şüphe durulup ağıbaşı, kararlı ve kaderci bir anlayış hâkim olmuştur (Hökelekli, 2008: 287; Certel, 2003: 177–178).

Eskiye aşırı bağlılık, yeni gelişmelere ayak uyduramama, hiçbir şeyi kolay kolay beğenememe, bencillik ve para-mal düşkünlüğü gibi istenmeyen özelliklere bazen sahip olabilen yaşlılarda dini yaşantı önceki kazanılan dini duygu, inanç ve alışkanlıkların sürdürülmesi halinde tezahür eder. Sosyal ve kültürel durumu yüksek olan yaşlılar, Allah inancı bakımından orta yaşta olanlardan daha “kararsız” olduklarını, ancak sosyo-kültürel seviyesi düşük olanların ise daha kararlı bir inanca sahip oldukları görülmüştür (Armaner, 1980: 137–138; Taplamacıoğlu, 1962: 149–150). Bütün bu bulgulara rağmen, düzenli bir dini geçmişe sahip olmayan birçok yaşlı birey, hayatın zevkleri doyuma ulaştıktan sonra ölüm gerçeğinin varlığının kuvvetle hissedildiği bu dönemde dini değerlere, hayatlarına anlam ve amaç sağladığı için kolaylıkla bağlanabilmektedir (Hökelekli, 2008: 288).

Saygılı'ya göre (2011: 31–33) yaşlılar ve yaşlılık üzerine bazı peşin hükümler dile getirilse de yaşlılık döneminde koruyuculuk, ekonomik görev, torunlara bakım ve sevgi, aile bağları arasında ilişkiyi artırmak gibi yerine getirilmesi gereken psikolojik görevler vardır. Bu görevleri yerine getirme ve yaşlılıkta zinde kalmada dini inanç ve ibadetler de katkıda bulunur (Saygılı, 2011).

1.6. Türkiye’de Dini Tutum İle İlgili Çalışmalar

Türkiye’de dindarlık ve dini tutum ile yapılan çalışmalar ya uluslararası literatürde geliştirilen herhangi bir ölçeğin Türkçeye adaptasyonu veya Türkiye’ye özgü çalışmalardır. Türkiye’ye özgü olan çalışmalar da çoğu kez yurt dışında yapılan çalışmalardan ilham alınarak yapılmış çalışmalardır.

Uyarlama çalışmalarının en dikkat çekisi Allport ve Ross’un (1967) din psikolojisine önemli bir katkı sağladığı içten-dıştan güdümlü dindarlık ölçeğinin Türkçeye uyarlanmasıdır. Bu ölçek “Dinsel Eğilim Ölçeği” adı ile Kayıklık (2000) tarafından Türkçeye kazandırılmıştır.

Türkiye’ye özgü çalışmalardan biri de Mutlu (1989) tarafından gerçekleştirilen “İslami Dindarlık Ölçeği”dir. Bu ölçek İslam’ın temel öğretilerini kapsayan çalışmadır. Mesela, bu ölçekte “Allah gerçekten vardır” veya “ölümden sonra bir hayat olacaktır” şeklinde maddeler yer alır.

Türkiye’de Glock’un modeli örnek alınarak birçok çalışmaların yapıldığı da görülmektedir. Bu çalışmaların bazıları şunlardır:

Uysal (1995) tarafından Glock’un modeli ilham alınarak yapılan 26 maddelik “İslami Dindarlık Ölçeği” de Türkiye’de yapılan çalışmalardan biridir. Bu ölçek “dinin hayata etkisi, inanç boyutu, bilgi boyutu, ibadet boyutu ve ibadetin bireysel ve sosyal fonksiyonu” olarak beş boyuttan oluşur.

Yine Glock ve Stark (1956) ile Glock’un (1972) modeli ilham alınarak yapılan Türkiye’deki bir başka çalışma “Dini Hayat Ölçeği” adı ile Yıldız (2006) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek 31 maddeden oluşup inanç, duygu, davranış ve bilgi olmak üzere dört boyuttan oluşur. Ölçeğin inanç boyutu 4, duygu boyutu 7, davranış boyutu 10 ve bilgi boyutu 10 maddeden (dolgu maddeleri hariç) meydana gelmiştir (Yıldız 2006: 120).

Bir başka çalışma da Yapıcı (2006) tarafından yapılmıştır. Stark ve Glock’un geliştirdikleri dindarlığın “etki ve sonuç” boyutlarını belirlemeye yönelik çalışma

yüksek dini eğitim gören 17–31 yaş arası bireylerin günlük yaşamlarında dinin etkisini hissetme düzeylerini araştırır.

Onay (2004) tarafından Glock modeli dikkate alınarak “Dini Yönelim Ölçeği” geliştirilmiştir. 16 maddeden oluşan bu ölçek dini düşünce, dini davranış ve dini duygu olmak üzere üç boyutu ölçmektedir.

Son olarak, Taş (2003) da Glock modelini örnek alarak inanç, ibadet ve sosyal hayat boyutu olmak üzere 12 madden oluşan bir ölçek sunmuştur.

Gençlerin dini tutumlarını belirlemek için yapılan çalışmalardan biri de Kaya (1998) tarafından yapılan “dini tutum” ölçeğidir. Bu dini tutum ölçeğinde 17’si olumlu 14’ü olumsuz olmak üzere toplam 31 madde bulunur. Beşli likert tipinde oluşturulan ölçek Kaya (1998) tarafından 566 öğrenciye uygulanmıştır.

Gazali’nin görüşleri dikkate alınarak Topuz (2011) tarafından “Dini Gelişim Seviyeleri Ölçeği” geliştirilmiştir. Bu ölçek İslam’daki inançsızlık, gösterişçi inanç, taklidi inanç ve tahkiki ile zevk alınan inancı olmak üzere beş değişik inanç anlayışını ölçmektedir. Likert tipinde hazırlanan “Dini Gelişim Seviyeleri Ölçeği”, tesadüfî örnekleme yöntemi ile seçilen yaşları 40–76 arası değişen 336 kişiden elde edilen veriler üzerine yapılmıştır (2011: 175).

2. FOWLER’IN İNANÇ GELİŞİMİ KURAMI

James W. Fowler’ın¹⁵ akademik hayatı boyunca geliştirdiği “İnanç Gelişimi Kuramı” nedir ve hangi özelliklere sahip olduğu bu başlık altında ele alınacaktır.

Fowler, inanç gelişimi kuramını oluştururken Niebuhr’un “Dünyaya İnanç” ve Paul Tillich’in “İmanın Dinamikleri” adlı eserden de faydalanmıştır. Böylece doktoradan sonra inanç hakkındaki kuramını geliştirmek için çeşitli çalışmalara

¹⁵ 1940’ta Amerika’da doğan Fowler’ın çocukluk ve gençlik yılları Metodist papaz olan babasının ve Metodist geleneklerine bağlı Kuveykr olan anne ve anneannesinin dini etkisi altında geçmiştir. Babasının dini hizmetlerde vermiş olduğu vaazlarından oldukça etkilenen Fowler, beş yaşından on altı yaşına kadar babasını ve diğer vaizleri dinleyerek Hristiyan geleneklerine karşı kuvvetli bir duygu yaşadığını ve kendini tanrı yoluna adama girişimlerinin olduğunu belirtir. Babasının görevi icabı her dört yılda bir farklı yerlere taşınan Fowler 1953 yılında 13 yaşındayken Junaluska’da düzenlenen bir toplantıda, dünya çapında dini liderleri dinlemek ve onlarla tanışmak fırsatı elde etmiştir. Daha sonra Duke Üniversitesinde okurken eski Ahit, yeni Ahit ile ilgili ve diğer teolojik kurslar vasıtası ile yoğun bir dini etki altında kalmıştır. Daha sonra eşi ile birlikte Drew Üniversitesinde Teoloji Seminerinde çalışırken eşi kilisenin eğitim direktörü kendisi de papaz olarak hizmet vermiş ve gerek teorik gerekse pratik açıdan kendisini Hristiyan inancı konusunda yetiştirmiştir. Buradan Harvard’a geçen Fowler din ve toplum üzerinde doktora yapmaya başlamıştır. Harvard Üniversitesinde Talcot Parsons’dan din sosyolojisi almış, Gordon Kaufman gibi hocalarla teoloji konusunda formasyonunu derinleştirmiştir. Doktora tezini Niebuhr’un “Etik ve Tanrı Egemenliği” ile ilgili teolojisi hakkında yapan Fowler doktora sürecini 1971 yılında tamamlamıştır.

girişmiştir (Fowler, 2004: 405–410). 1981 yılında elde ettiği veriler sonucunda bir inanç gelişimi modeli olarak “*Stages of Faith: The Psychology of Human Development and The Quest for Meaning*” (İnanç Aşamaları: İnsan Gelişimi ve Anlam Arayışının Psikolojisi) adlı eserini yayınlarak kuramını bilim dünyasına tanıtır. 1987 yılında ise profesör ünvanını alır (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006: 118).

Fowler’ın biyografisi ile paralel olarak 1970’lerin sonu 80’lerin başında ortaya çıkan İnanç Gelişimi Kuramına Lawrence Kohlberg ve arkadaşlarının ahlaki muhakemenin gelişimi konusundaki çalışmaları öncülük eder. Gerek inanç gelişimine gerekse ahlak gelişimi kuramına temel olarak Jean Piaget’nin bilişsel gelişimsel yapısalcılığına, George Herbert Mead’ın sembolik etkileşimciliğine ve J. Mark Baldwin’in genetik epistemolojisini de içeren, Immanuel Kant ile başlayan yapısalcılık düşüncesindeki felsefi psikoloji içindeki bir geleneğe dayanmaktadır. Teolojik arka planında Paul Tillich, H. Richard Niebuhr ve dinler tarihçisi Wilfred Cantwell Smith’in çalışmalarına dayanan Fowler’ın İnanç Gelişimi Kuramı Erik Erikson’un psikososyal gelişim kuramını da kendine rehber edinmiştir (Fowler, 1991: 16–17).

“İnanç Gelişimi” kuramı insan hayatı döngüsü içinde dini/ruhsal değer ve davranışların aşamalı sürecini anlamaya dair disiplinler arası bir yaklaşımdır (Hart, 2010: 316). Fowler, dinsel olmayan inançları da alacak şekilde, inancın bütün formlarını açıklayan geniş bir yaklaşım modeli geliştirmiştir. Fowler’ın “inanç gelişimi” kuramının temeli, insanların kendi benliklerini diğer insanlarla ilişki içinde ve paylaşılan değerlerin merkezinde belli bir bağlanma içinde algılamalarıdır (Kelly, 2001: 216; akt. Karaca, 2007). Çünkü insan doğduğundan itibaren belli bir anlam arama sürecine girer ve böylece bu süreç nihai çevre ile tasavvurlarımızı etkileyip davranışlarımızı düzenler. Fowler’a göre doğumdan ölüme kadar olan hayat çizgisinde, nasıl ki bireyin bilişsel, ahlaki veya benlik gelişiminde olduğu gibi, inancın gelişimi de –epigenetik ilke gibi- aşamalı bir olgunlaşma içinde gelişir.

Fowler’a göre bireyin derinliklerindeki özü olarak görülen inanç, bilinçli ve bilinç dışı motivasyonlara sahip, dinamik ve üretken bir insan deneyimidir. İnanç, tek bir bireyin bağlandığı değer merkezinden ziyade din, aile, milliyet, iktidar, para ve cinsellik gibi bütün insanlar için hayati öneme sahip olabilecek değer merkezlerini içermektedir (Hood ve diğ. 1996: 149–150; akt. Karaca, 2007: 190). Fowler’ın

inanca yüklediği anlam teolojik olmaktan çıkmaktadır. Fowler, inancı (faith) dinamik ve genel insanlık eğilimi varsayar. İnanç dinle sınırlandırılmadan veya özdeşleştirilmeden genellikle insanlığa ait evrensel katkılar olarak anlaşılmalıdır. Dini bir inancı olmasa da bir kişi inanç sahibi olabilir. (Fowler, 1991: 30–45).

Fowler’ın “inanç gelişimi” kuramı özel olarak herhangi bir iman veya dinle ilgili değildir. Bu noktada Fowler’ın inanca bakış açısı W.C. Smith’in çalışmasına dayanır. Bu bakış açısı, bir insani eylem olarak, gelişimsel bir anlam bulma ve anlamlandırma sürecine işaret ederek herhangi bir dini inanç veya imandan bağımsız, psikolojik bir inanç kavramıdır (Sezen, 2008: 54). Fowler’a (1991) göre inancın üç boyutu bulunur: Birincisi; *değer merkezlerine güven ve bağlılık*, ikincisi; *gücün imge ve gerçekliklerine bağlılık*, üçüncüsü; *paylaşılan egemen anlatılara güven ve bağlılıktır*. Mesela, bir kişi “benim kılavuzum Tanrı’dır” derken bir başkası “borsadaki hisselerim rehberimdir” diyebilir. Bir toplum veya millet “füze savunma sistemleri bizim koruyucumuzdur” diyebilir (s. 30–45).

İnancı, insan eylemlerinin ve kişisel yapının merkezi formu olarak gören ve onu bireyin kendisi ile diğer insanlarla, dünya ve evrenle ilişkilerinin bütünsel ve dinamik bir birleşimi olarak tarif eden Fowler, kişilik gelişimi ile inanç gelişiminin birlikte aşama aşama ve zor bir süreç izlediğini dile getirir.

2.1. İnanç Gelişim Aşamaları

Fowler inanç gelişimi kuramını inşa ederken kişilerin kendilerinin anlam ve değerini yaşam yönlendirici sistemlerini oluşturma ve sürdürme tarzları içinde yapısal olarak tanımlanabilen aşamalar¹⁶ (altı aşama) tespit etmiştir (Fowler, 1991: 16–17). Fowler geliştirdiği inanç gelişimi kuramında bebeklik (infancy) dönemindeki “farklılaşmamış (undifferentiated)-temel inanç evresi” dışında altı inanç aşaması daha önermiştir. Bebeklik dönemindeki farklılaşmamış-temel inanç ve diğer altı inanç aşaması hakkında kısaca bilgi verelim.

Farklaşmamış-Temel İnanç (0–2 yaş) :

Fowler açısından inanç gelişimi bebeğin anne rahminde bile bazı konularda gerçekleşebilir olması imkânsız değildir (1984: 52; akt. Ok, 2007: 115). Fowler’a

¹⁶ Aşama (stage) kavramı karşılığı olarak “evre” (Sezen 2008) ve “basamak” (Mehmedoğlu ve Aygün 2006) terimlerinin de Türkçe yayınlarda kullanıldığına şahit olmaktayız. “Aşama” tabirini kullanmamızın sebebi Fowler ve kuramı üzerinde birçok araştırma yapan Ok’un (2007) çalışmalarını model almamızdan dolayıdır.

göre dünyaya gelen her bebek annesi veya bakıcısı ile kuvvetli bir bağ kurar. Doğumla başlayıp 2 yaş civarına kadar süren bu süreçte bebek ile bakıcısı arasındaki ilişki sayesinde güven, ümit, sevgi ve cesaret duygularının temelleri atılır. Bu temeller daha sonraki inanç gelişimi aşamalarının üzerine bina edileceği için çok önemlidir. Çünkü çocuğun beslenmesi ve temizlik ihtiyacı tam olarak karşılanmazsa ve hatta yakınında güvenilebileceği bir yetişkin bulamazsa daha sonraki hayatında dünyaya ve kendine olan güvensizliği ve ümitsizliği daha baskın hale dönüşebilir. Aynı şekilde çocuğun bebeklik ihtiyacının aşırı düzeyde karşılanması sonucu da çocuklar daha sonraki hayatlarında aşırı derecede narsist bir benliğe sahip olabilirler. Kısacası diğer inanç aşamalarının üzerine bina edilecek olan farklılaşmamış-temel inanç hassas bir süreç olup bireyin gelecekteki tüm hayatını etkileyecek olan güven, cesaret, sevgi ve ümit duyguları sigortalanmakta veya tehdit altına girebilmektedir (Fowler, 1995: 118–121).

1. Evre: Sezgisel- Yansıtımlı (Projektif) İnanç (3/4–7/8 yaş):

İki yaşından sonra çocuk yeni ve farklı bir dönem yaşamaktadır. Çünkü dil gelişimi ile çocuk artık yeni, çok farklı bir şekilde -sadece bakıcıları ile değil- diğer insanlarla iletişim kurmaya başlar. Böylece dile bağlı olarak gelişen düşünce ve sembol kullanma kabiliyetinin ortaya çıkması da gerçek inancın ilk aşamasına geçişi beraberinde getirir. Bu inanç aşamasında, olay ve olgularla ilgili çok bileşenli düşüncede süreklilik (episodik düşünce) örüntüsünün gelişmesi ve çocukların hayale olan eğilimleri ile devam eder. Böyle bir düşünce örüntüsü, çocuklara, yetişkinlerin hikâyelerinde, örnekler ve olaylar ile sonuçlar arasındaki bağlantıları kurup saklamaya muktedir kılmaktadır. Bu aşamadaki çocuklar yeni durum ve objelere karşı işlem öncesi mantık ve sevgi-korku duyguları geliştirmektedir. Ayrıca çocuklar hayatlarında ilk defa bu aşamada aileleri ve çevre tarafından yadsınan cinsellik ve ölüm gibi güçlü tabuların farkına varırlar. Freud teorisindeki ödipal çatışmanın çözümlenmesi veya ertelenmesi, duygusal olarak bu evreye eşlik eden önemli faktörlerden birisidir. Bu dönemde benmerkezci olan çocuklar bu aşamanın sonu diğer aşamanın başında somut işlemsel düşünceye sahip olurlar. Somut işlevsel düşünceye sahip olmak bu aşamanın bitimi anlamına da gelir. Çocukların, kutsal, yasak ve ahlakın varlığından haberdar oldukları bu evre, Piaget'nin "işlem öncesi" ve

Kohlberg'in "(gelenek öncesi düzey 1. Aşama) Cezalandırma ve İtaat Eğilimi" aşamasına tekabül eder (Fowler, 1995: 122–134).

2. Evre: Mitsel (Efsanevi)-Literal İnanç (7–11/12):

Somut işlemlerin gelişmesi, mantıksal düşünmenin ortaya çıkması ile dünyevi faaliyetler bu evrede değişik bir hale girer. Ahlaki ve dini kuralların literal (kelime kelimesine) algılandığı bu evre, sembollerin somut bir mana ifade etmesi ile karakterize edilmekte ve bu semboller kültüre özgü özellikler taşımaktadır. İnanç bu aşamada hikâye ve kurallara dayalı olarak çocuğun çevresindeki grup/cemaat/topluluğun değerlerine göre şekillenir. Sembollerin tek boyutlu ve sözel bir şekilde algılandığı bu aşamada, gelişim basamakları açısından okul dönemi çocukları yer alsa da, birçok yetişkin veya ergen bazı durumlarda bu aşamanın özelliklerini sergileyebilir. Bu aşamadan üçüncü aşamaya geçişi başlatan faktör, hikâyelerde mana üzerine yoğunlaşmaya neden olmalıdır. Bu yoğunlaşma sürecinde önceki öğretilere ve inancı literal düzeyde şekillendiren grup/cemaat/topluluğa yönelik zayıflamalar ortaya çıkar (Fowler, 1995: 149–150).

Çocukların hayal ile gerçek arasındaki farkı ayırt edebildiği, olaylara başkalarının gözü ile bakabilme kabiliyetinin geliştiği bu evre (Fowler, 1995: 149–150), Piaget'nin "somut işlem", Kohlberg'in "araçsal ahlak" aşamasına tekabül eder (Paloutzian, 1996: 118).

3. Evre: Yapay (Sentetik)-Geleneksel İnanç (11/12–17/18 yaşlar ve devamı):

Fiziksel gelişim ile ortaya çıkan değişimler bireyde soyut işlemsel düşünce dönemini de beraberinde getirir. Aynı zaman da sosyal çevre hiç olmadığı kadar genişlemiştir. Bu aşamaya gelen genç birey, herkesin kendisine baktığını düşünür ve "senin gördüğünü düşündüğüm ben" konusunda ya narsist bir böbürlenme ya da benliğini sorgulayan bir aşağılık duygusu yaşar (Fowler, 1981; 1995: 153; akt. Ok, 2007: 118). Olaylara başkalarının bakış açısı ile bakma yetisi çok gelişse de bireyin inanç sistemi herkesin inanç sistemi olarak görülmesi veya bütün bir toplumun inanç sistemi olması açısından gelenekseldir. Ayrıca bu inanç aşaması, analitik olmaması ve küresel bütünlükle (toplumun çoğunluğu ile) uyum içinde görülmesi açısından da yapaydır (Fowler, 1995: 167). Fowler'a göre bu evre, kronolojik olarak ergenlikle başlasa da, dini gelişim açısından birçok yetişkin bireyin inanç tarzının genel özelliklerini yansıtır (Fowler, 1995: 172–173). Piaget'nin "formel işlem" aşamasının

ilk dönemlerine tekabül eden bu aşama, Kohlberg'in "kişiler arası uyum/iyi çocuk eğilimi" olan 3. aşamasına denk gelir (Karaca, 2007: 194).

4. Evre: Bireysel/Düşünsel İnanç (Son ergenlik 17/18 ve sonrası):

Dış otoritelerden bağımsızlaşarak bireyin inancını kendine göre test etmesi ve yeniden yapılandırmasını içeren bu evre, kaçınılmaz bir gerilimle yüzleşmeyi de beraberinde getirir. Bu yüzleşme sayesinde birey dış otoritelerden ayrılır "yönetici ego" ve "otonom inanç" geliştirmeye başlar. Bu geçişi iki hareket hızlandırır: İlk olarak, birey yapılandığı kimliğini dünya görüşüne adapte ederek, kendisini etrafındakilerden farklı bir birey olarak algılamaktadır. İkinci olarak, sembollerin kavramsal manalar içermeye başlaması, bu evrenin mitolojik özelliklerin azalması ve bilinçdışı faktörlerin bireyin davranış ve yargılarını daha az etkilemesidir. Piaget'nin "tam soyut işlem", Kohlberg'in "sosyal sistemin devam eğilimi" olan (bkz. Geleneksel Düzey) 4. aşamasına tekabül etmektedir. Kronolojik olarak da ergenliğin sonunda başlayıp 30–40 yaşlarına kadar devam edebilir (Fowler, 1995: 172–173).

5. Evre: Birleştirici İnanç (Orta yaş 30 ve sonrası):

Dördüncü aşamadaki bilinçli bir egonun yegâne gerçeklik olmadığı sonucuna varan birey bu aşamada "diyalektik bilme" sayesinde artık dünyayla ilgili çok perspektifli bakış açılarına açık bir hale gelir. Bu durum onu, dördüncü aşamadaki inanç sınırlarının ötesine geçmeye ve gerçeğin hem çok boyutlu hem de organik olarak birbirine bağlı ve muhtaç olduğunu keşfetmeye zorunlu kılar. Bu aşamada birey, hakikatlerin, pek çok kuram ve yaklaşım tarafından açıklanandan çok daha fazla yönü olduğunu düşünür. Dini konularda ise sembollerin, kıssaların, öğretilerin ve ayinlerin hakikatlerin parçası olduğunu, belirli bir toplumun tanrı deneyimi ile sınırlı olduğunu bilir. Böylece birey değişik kültürlerin gelenekleri ile yüzleşmeye ve diyalog kurmaya hazırdır. Adalet konusunda birey bu inanç aşamasında daha bilinçlidir ve adalet olgusunun sonuçlarını daha net görmek istediği için adalet-adaletsizlik ayrımını net yapar (Fowler, 1995: 197–198). Fowler'a göre Piaget'nin formel/soyut işlem aşamasının diyalektik düşünceye kadar uzanan bu evre, Kohlberg'in kuramında 5. aşama olan "sosyal kontrat" aşamasının sonuna kadar ve 6. aşama olan "evrensel etik" aşamasının başlangıcına tekabül etmektedir (Paloutzian, 1996: 118).

6. Evre: Evrensel(leştirici) İnanç (30 yaş öncesi nadir):

Çok az insanın ulaştığı altıncı aşamada birey, sevgi ve adalete teslimiyet, zulüm ve işkencenin üstesinden gelmek, Tanrı ile birlik kurmak gibi özelliklere sahip olur. Normal ölçütlere uymayan bu tür aşamadaki bireyler, tüm evreni ve yaratılanları eşit ve tek olarak görürler. Adalet ve sevgiye koşulsuz bağlılık ile dönüştürülmesi gereken bir dünyayı dönüştürmek bu aşamanın bireylerinin vazifesidir. Böyle bir görev ile yola çıkmak geleneksel düzeni savunanlar tarafından tehdit edilmek olabilir. Fowler'a göre bu evrensel inanç aşamasında yer alan bireyler, kendini feda etme ve liderlik konumlarına "Tanrı'nın rahmeti" ve tarihin zorunlu gereklilikleri tarafından ulaşmışlardır.¹⁷ Fowler bu aşamadaki kişilere örnek olarak Martin Luther King, Mahatma Gandhi, Rahibe Terasa, Abraham Heschel, Thomas Merton gibi insanları gösterir. Fowler, özellikle Gandhi ve Luther King suikastlarının anlamsız olmadığını düşünür. Çünkü bu insanlar bu inanç aşamasında dünyanın yaşadığı ciddi problemleri çözmeye yönelik girişimlerde bulunurlar ve bu durum birtakım insanları rahatsız edebilir (Fowler, 1995: 202–203). Fowler'ın bu aşamada bahsettikleri aslında İslam tarihinde benzer durumlarla da izah edilebilir. Mesela, Hz. Hüseyin, Kerbela'da öldürüleceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu bildiği halde oraya gitmekten geri durmamasını zulme ve haksızlığa karşı kendisinden sonrakilerin yapacakları mücadelenin önünü kesmemek olarak açıklamıştır (Köksal, trs: 111–112; akt. Karaca, 2007: 196). Aynı şekilde kutsal kitaplarda peygamberlerin getirdiği öğretiler ile bireyi, toplumu ve dünyayı değiştirmek adına gösterdikleri mücadeleleri de bu inanç aşaması içinde bahsedilebilir (Karaca, 2007: 196).

Fowler'ın altıncı inanç aşaması Piaget sisteminde karşılığı bulunmamaktadır. Kohlberg sisteminde ise bu evre gelenek ötesinde ilave bir aşamaya kabaca uymaktadır –Gelenek sonrası, 7. aşama- (Paloutzian, 1996: 119).

Fowler inanç gelişimi kuramını uygularken mülakat yöntemini kullanmıştır. Mülakatta sorduğu sorular yedi boyutludur. Bireyin yukarıda bahsi geçen altı inanç aşamasından hangi aşamada olduğunu tespit etmek için her biri kendi içinde birbiri ile ilişkili yedi boyuttan elde edilen ortalama skorların sonucunu almak gerekir. Bu yedi boyut ise şunlardır:

1- Piaget'e göre mantık gelişimi (form of logic)

¹⁷ Ok'a (2007: 129) göre "Tanrıya veya Tanrının rahmetine" yapılan bu tür atıflar aslında din psikolojisinin sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden altıncı aşama ile yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlar teolojik ve normatif bulunduğundan genellikle bu araştırmalara sıcak bakılmamaktadır.

- 2- Selman'a göre perspektif edinim evreleri (perspective taking)
- 3- Kohlberg'e göre ahlak gelişim aşamaları (form of moral judgment)
- 4- Otorite odağı (locus of authority)
- 5- Sosyal bilinçliliğin sınırları (bounds of social awareness)
- 6- Dünyaya bağlılığın formu (form of world coherence)
- 7- Sembolik anlayışın gelişimi (symbolic function).

Böylece altı inanç aşaması bu yedi boyutun bakış açısı ile etkilenecek her bir basamak kendi içinde kendine özgü bir şekilde yapılanmaktadır (Mehmedoğlu ve Aygün, 2006: 124).

Fowler bu inanç aşamalarını 359 kişi ile yaptığı yarı klinik mülakatların muhteva analizleri ile elde etmiştir. Buna göre kronolojik yaş ile inanç aşamaları arasındaki ilişkiler çocukluk döneminde neredeyse tamamen uymaktadır. 0–6 yaş arası çocukların %88'i 1. aşamada, %12'si 1 ile 2. aşama arası geçiş dönemindedir. 7 ile 12 yaş arası çocuklarda %72'den fazlası 2. evrede iken %17'si 2 ile 3. aşama arasında geçiş döneminde olduğu görülmüştür. Yine Fowler'ın bulgularına göre 13–20 yaş grubunun %50'si 3. aşamada; %28'i, 3 ile 4 arasında geçiş dönemindedir. 21–30 yaş grubunun %40'ı 4. Aşamada; %33,3'ü ise 4 ile 5. aşamalar arasında geçiş döneminde yer alır (Paloutzian, 1996: 119).

Fowler'ın örnekleminin tamamına yakını inanç gelişimi aşamalarından 2. ile 5. aşamalar arasında yer alır. Sadece 60 yaş üzerinde bir kişi altıncı aşamanın belirtilerini göstermiştir. Ayrıca zaman içerisinde, beşinci aşamada iken dördüncü aşamadan beşinci aşamaya geçiş haline geri dönenlerin de sayısında bir artış olmuştur. Yine 31–40 yaş arası katılımcıların %37'lik oranı 3. aşamaya dönüş halinde bulunmuştur. Bütün bu sonuçlar göstermektedir ki, çocukluk döneminde aşamaların güvenilirliği kronolojik açıdan yüksek iken yetişkin bireylerin inanç aşamaları, yaş ile doğru orantılı çıkmamaktadır (Paloutzian, 1996: 119).

2.2. Fowler'ın İnanç Gelişimi Kuramına Yöneltilen Eleştiriler

Fowler'ın “İman Gelişimi” kuramına yönelik hem olumlu hem de olumsuz eleştiriler yöneltilmiştir. Parks (1992)'a göre kurama yöneltilen eleştiriler sekiz ana konuda yer alır:

- a) Genel olarak yaklaşımın geçerliliği
- b) Aşamaların ampirik geçerliliği

- c) Kullanılan yöntemin güvenilirliği
- d) İmanın tanımı
- e) Altıncı inanç aşamasının betimlenmesi
- f) Kuramın kurumsal olarak dinlerin öğretileri ile ilişkisi konusundaki yeterliliği
- g) Duyguya, süreç ilerlemesine, bilinçaltına ve imgelemeye yeterince yer verip vermediği
- h) Özellikle başta cinsiyet konusu olmak üzere kuramın eleştirel sosyo-politik çözümleme konusunda yeterli olup olmadığı (s.105).

İman gelişimi kuramına eleştiri yöneltenler hem psikoloji geleneğinden gelen araştırmacılar hem de bazı Hıristiyan teologlardır. Burada bu eleştirilerin bazı önemli görülenlerinden bahsedilecektir:

1. Bu teoriye yöneltilen eleştiri teorinin aşama üzerine kurulu olmasıdır. Bu aşamalar epigenetik bir ilkeye göre ilk aşamadan son aşamaya göre hareket ederler. Streib'a göre (2001) epigenetik ilkeye dayalı bir aşama yerine tarz veya stile dayalı bir gelişim daha doğrudur. Belli bir aşamada olan bir birey kendinden daha önceki aşamaların bazı özelliklerini hala sergileyebilir. Yani beşinci aşamada olan bir birey üçüncü veya dördüncü aşamanın bazı özelliklerinden tamamen ayrılmış olamayabilir. Ayrıca belli bir aşamaya ulaşıp orada statik bir yapıya dönmek yerine hayat boyu devam eden dinamik bir süreç anlayışı daha doğrudur.

2. Fowler'ın çalışmasının temelini oluşturan iman (faith) kavramı Hıristiyanlığa özgü bir kavramdır ve Hıristiyan teolojisinin temel konularından birini oluşturmaktadır (Fowler ve diğ. 1992b: 6). Jones'a (2004) göre de Fowler'ın iman olarak tanımladığı şeyin aslında Hıristiyan inancının psişik çerçevesinin betimlenmesinden başka bir şey değildir (akt. Karaca, 2007: 199). Bu yüzden iman kelimesi yerine başka bir terimin kullanılmasını önerenler olmuştur. Fowler'a çalışmasını iman gelişimi yerine dinsel bir gelişim üzerine araştırma olarak nitelmesi durumunda daha iyi olacağı belirtilmiştir. Yine iman, din ile ilişkilendirerek yapılacak bir araştırmanın sonucuna zarar verebileceğini öne sürülmüştür. Bundan dolayı Fowler'a daha dünyevi bir terim kullanması teklif edilmiştir. Mesela, “dünya görüşü deneyimi,” “akla dayalı inanç oluşumu” veya “bilinç gelişimi” gibi kavramlar önerilmiştir.

3. Bazı Hıristiyanlar iman, İsa'nın "İnayı"nın bir hediyesi olduğunu vurgulamışlar ve bu yüzden iman teriminin farklı anlamda kullanarak bireyselleştirme aşamasına dâhil etmesine karşı çıkmışlardır¹⁸. Çünkü Hıristiyan teolojisine göre "inayet" kişinin Tanrı ile olan ilişkisini destekler ve bunun sonucunda oluşan yaratıcı enerji yani sevgi, benliği, diğerini ve dünyayı dönüştürmeye muktedir kılan bir güç bahşeder. Eğer kişi kalıtsal farklı faktörlerden dolayı alt düzeyde bir inanca takılıp kalırsa o halde Tanrının "İnayı" etkisiz kalmış olur ki Hıristiyan teologlar bunu kabul etmez (Jardine ve Viljoen, 1992: 84).

4. Yöneltilen eleştirilerden biri de Fowler'ın teorik olarak geliştirdiği kuramın Hıristiyan yetişkin eğitime ve pastoral bakım –ki Fowler bu kuramın ana gayelerinden birinin bu olduğunu dile getirmiştir- uygulaması everensel bir mahiyet taşımayabilir. Bu kuramın farklı kültürel ortamlarda da uygulanıp herhangi bir sonuç alınıp alınmaması ve Fowler'ın bu hususu başka araştırmacılara bırakması bir eleştiri konusu olmuştur.

5. Bu kuramı kullanarak başka araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalarda çarpıcı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre bu kuram birtakım eleştiriler almıştır. Bunlardan biri de şudur: "Müslüman, Protestan, Katolik, Yahudi ve Hıristiyan geleneklerinde inanç gelişimi nasıl bir seyir takip etmektedir"? sorusuna Slee (1996: 83) bir açıklama getirir: Buna göre elit bir Protestan grubunun diğer Protestan olmayan gruplardan daha yüksek aşama skorlarına sahip olduğu ve aynı şekilde ateist olanların ya da dine az bağlı olanların dine güçlü bir şekilde bağlı olanlara göre daha yüksek aşama elde ettiği gözlenmiştir (akt. Ok, 2007: 152). Türkiye'de ise Fowler'ın inanç kuramını yapıcı bir şekilde eleştirenlerden biri de Ok'tur. Ok (2007: 151) bu kuramı şu şekilde bir eleştiriye tabi tutar: Dördüncü aşamadaki bir bireyin en önemli özelliklerinden biri dünya ahengi biçiminin "eleştirel olarak özümsemiş sistem veya ideoloji" şeklinde olması bir eleştiri konusudur. Bu ilke ile sanki inanç sistemlerinin alternatiflerinin bol olduğu çoğulcu toplumlar için geçerli gözükmemekte ve bireyler geleneksel inançlarını (yani üçüncü aşama özelliklerini) genellikle aynı içeriği koruyarak dördüncü aşamaya dönüştürürler. Yapılar değişirken içerik çoğu kez aynı kalır (s.151–152).

¹⁸ Bunun farkında olan psikolog eleştirmenler de -ikinci maddede de bahsedildiği üzere- iman gelişimi teorisi yerine benlik gelişimi şeklinde tasarlanmasının daha doğru olduğunu ileri sürmüşlerdir (Fowler, 1981: 91).

Ok'a (2007: 152) göre iman gelişimi mevcut hali ile çok biçimsiz, sınırsız, gevşek, az kullanışlı (daha ampirik değer atfedilen niceliksel çalışmalarla karşılaştırıldığında) niteliksel yapısı ile yanlışlamaya açık ve teologlara hitap ediyor gözükmektedir. Yine 5. ve 6. aşama özellikleri sadece içerikte aynı gözükmektedir.

2.3. İnanç Tarzları ve Gelişim Biçimleri

İnanç tarzları ve gelişim biçimleri Fowler'ın inanç gelişimi kuramı esas alınarak bu kurama eleştirel yaklaşım sonucu kültürel-yerel bağlam dikkate alınıp inanç tarzları veya şemaları ile bunların gelişim çizgileri Ok (2012) tarafından belirlenmiştir.

Ok'a (2012) göre inanç çok zengin ve geniş bir içeriğe sahip olduğu için ölçümü zor olabilir. Ancak inancın toplu halini sembolize eden ideolojiler ile onlara inanma biçimlerinin ölçülmesi daha kolaydır. Zaten Fowler'ın görgül çalışmalarının ölçtüğü olgu da inançtan ziyade inanca sahip olma biçimleridir. Fowler'ın ortaya koyduğu inanç aşamalarının, kişinin doğumundan itibaren bilişsel gelişimine göre sıra sektirmeden düzenli olarak ardı ardına daha az “yeterli” olandan daha fazla “yeterli” olanına doğru geliştiği düşünülür (Fowler, 1981; 1995). Ok'a (2012) göre Fowler'ın bu yöntemle ortaya koyduğu altı inanç aşaması içinde yer alan bebeklik dönemine dair söyledikleri ile son aşama olan ve normatif özelliklere sahip altıncı aşama dışında diğer aşamalar ampirik açıdan araştırma konusu olabilmektedir.

Ok (2012), Streib (2001) tarafından Fowler'a yöneltilen “aşamaların sıra sektirmemesi” ve “kişinin aynı anda sadece bir inanç gelişimi aşaması özelliklerine sahip olmaması” gibi eleştirilere katılmaktadır. Bunun için Streib gibi Ok da “aşama” yerine “tarz” veya “şema” kavramlarının kullanılması tercih etmiştir. Ok (2007) ilk olarak Fowler'ın görüşme tekniklerini kullanarak bir çalışma başlatmış ve bunun sonucunda nicel araştırmaların yapılması gerektiğine değinmiştir. Bunun için Fowler'ın görüşleri esas alınarak inanç gelişimi hakkında Türkiye bağlamında yeni bir model önerisi getirmiştir. Ok'un (2012) inanç gelişimi hakkında ortaya koyduğu modelde yer alan inanç tarzları ve bunların özelliklerinden bazıları dile getirelim.

Mitsel-Literal İnanç: Bu inanç biçimine sahip olan birey soyut düşünce yerine çoğunlukla somut düşünme biçimine sahiptir. İnsanlarla ilgili “biz ve diğerleri” şeklinde düşünür. Yani ötekileştirici olduğu için empati becerisi düşük düzeydedir. Katı bir yargısallığa sahip olabilir. Otorite kişinin kendi içinde değil dışındadır. Kişiler arası ilişkiler “sana bunu verirsem sen de karşılık olarak bana onu ver” şeklindeki karşılıklılık esasına dayalıdır. Bir metin veya sembol literal (sıkı sıkıya kelime anlamıyla/metinde söylenenin gerçekliğinin olduğu gibi algılanması) şekilde yorumlanır (Ok, 2012).

Bu aşama fundamentalizmin de önemli bir yordayıcısı olarak düşünülmektedir. Fundamentalizm eğilimine sahip bireyler inançları konusunda tavizsiz keskin çizgiler sergilemektedirler. Örneğin, bu kişilerin inançları “en doğru” öğretilere sahiptir, kurtuluş için tek çözümdür ve diğer inançların doğruluk değerleri kendi inancı yanında geçerli değildir. Bu aşamadaki kişiler aynı zamanda partikülarist (inancı tek elde bulundurmak ve dolayısıyla dışlayıcılık) bir eğilim de sergileyebilir. Fowler’ın inanç gelişim kuramında ilk çocukluk döneminden görülen *Mitsel-Literal İnanç* şeması Ok’a göre (2012) yaşamın sadece çocukluk dönemlerinde değil ileriki yaşlarda ve gelişim aşamalarında da etkin olmaya devam edebilir. Ok (2012) Mitsel-Literal İnancı tarz/şema düzeyinde ifade etmek için *Kesin İnanç* ifadesini kullanmıştır.

Yapay-Konvansiyonel İnanç: Ok’a (2012) göre bu inanç biçiminde düşünce taklidîdir (farkındalıksızdır). Soyut düşünme sınırlıdır. Çelişkili konular, çelişkiden kurtulmak için dışlanarak çözümler veya görmezden gelinir. Eleştirel düşünce gelişmediği için sembollerin eleştirel analizine karşı çıkılır. Basit ve eleştirel olmayan bir toplumsal çoğulculuk bulunur. Empati sınırlıdır. Basmakalıp düşünülür. Kişi kendi sosyal grubunun (konsensüs) bakış açısına sahiptir. Görüntü önemlidir. Otorite seçmede kişisel karizma ve kişilik önemlidir. Kişi, yaşamında önemli bulunduğu kişileri kendi seçmemiştir. Başkalarının beklentisini yerine getirmeye çalışır. Geleneksel kavramlar birbiriyle mantıksal olarak bağlantılı değildir. Kişi kendi düşüncelerini, duyguya ve dış otoriteye referansla, grup normlarıyla ve konvansiyonel yorumlarla meşrulaştırır.

Bu inanç şemasına sahip olan bireyler, inançlarını rasyonel olarak gözden geçirmemiş ve sorgulamamış durumdadırlar. İnanıcı toplum tarafından kendilerine verildiği biçimde korumuşlardır. İnancın gereklilikleri başkaları öyle yaptığı için yerine getirilir. İslami literatürde bu aşama “Taklidî İman” kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu aşamanın bilinen en belirgin şeması *Konvansiyonel Dindarlık*’tır.

Gerilimli İnanç: Fowler’ın çalışmasında bir aşama olarak değerlendirilmeyen "Gerilimli İnanç" geçici bir durumu ifade eder. Fowler’a göre geçiş dönemidir. Ancak gerilimli inancın süresi 5–7 yıl arasında sürebilir (Fowler, 1981: 181; akt. Ok, 2012). Böyle bir durumda olan bireyler geleneksel inançlarının otantikliği konusunda ciddi bir arayış ve sorgulama içinde bulunabilir veya şüphe ve çelişki yaşıyor olabilirler. Bu kişiler, aynı zamanda diğer inançları incelemeye istekli olmaktadır. Bu durum daha çok ergenlik dönemi sonları ile 30’lu yaşların başlarına kadar olan dönemde yaygındır. Ok’a (2012) göre üniversite yıllarının bu konuda güdüleyici özel bir rolü ve atmosferi bulunmaktadır. Ok (2012), bu durum kısa süreli bir durum olmadığını ve kendinden önceki ve sonraki aşamaların arasında belirgin bir yere sahip olduğunu düşündüğünden ayrı bir şema olarak değerlendirmiştir.

Gerilimli inanç aşamasını genellikle bir tür değişim izler. Bu dönüşümler köklü düzeyde olmayabilir. Ancak bazen köklü bir *dönüşüme* (transformation) yol açabilir. Köklü dönüşümle kastedilen dönüşümün hem içerik hem de yapı bakımından olmasıdır. Yani kişi örneğin *Yapay-Konvansiyonel İnanç* aşamasından sonra gerilim yaşayarak nadiren de olsa kalıcı bir ateistik dünya görüşünü ya da başka bir dini inancı benimseyebilir. Bu dönüşüm aşağıda bahsedilecek olan "Birleştirici İnanç" aşamasına özgü bir şemanın başlamasına götürür. Bazı durumlarda da kişi gelenekten ayrılarak "Bireysel-Düşünsel İnanç" aşamasına ilerleme cesareti göstermeden "Yapay-Konvansiyonel İnanç" aşamasına tekrar bağlı kalabilir (Ok, 2012).

Ok (2012) Fowler’ın inanç gelişiminde yer almayan ve adına “*Yoğun İnanç*” dediği bir tarzdan da bahseder. "Yapay-Konvansiyonel İnanç" aşamasıyla başlayan bu gelişim çizgisinde önce kısa dönem köklü olmayan bir sorgulama ve/ya ateizm düşüncesiyle karşılaşma veya yaşam krizine maruz kalma yaşanır. Bunun ardından da *Yoğun İnanç* aşaması (“şuurlu dindarlık”) dönemi gelir. Ok (2012) bu inanç tarzı hakkında net bir şey söylememekle birlikte bunun hakkında yapılacak alan

çalışmalarının gerekliliğine vurgu yapar. Ok'a (2012) göre İslamî çevrelerde *Yapay-Konvansiyonel İnançın* büyük oranda rasyonelleşmesine dayanan (rasyonellik ve yoğun geleneksel dindarlığın bir arada bulunduğu) oluşumlar yoğunlaşma yönelimli gelişimin daha fazla olgunlaşması olarak düşünülebilir.

Bireysel-Düşünsel İnanç Yönelimli Gelişme: Ok'a (2012) göre Yapay-Konvansiyonel inanç aşamasından sonra hafif veya derin bir sorgulama veya bilinçlenme olarak nitelendirilebilecek bir geçiş tarzı söz konusudur. Geçiş döneminin ardından *Bireysel-(Rasyonel) Dinî İnanç* veya *Bireysel-Seküler İnanç (veya dünya görüşü)* gerçekleşmektedir. Çalışmalarda gözlenmemiş olmakla birlikte bu gelişim çizgisinden özellikle *Bireysel-Seküler İnanç* gelişim çizgisinin görecelilik yönelimli *Birleştirici İnanç* aşamasına varabileceği öngörülmektedir.

Birleştirici İnanç: Fowler'ın beşinci aşamasına denk gelen bu inanç tarzı hakkında Ok (2012) şunları söyler: Bu inanç biçimine sahip birey, eleştirel ve analitik bir düşünce yapısına sahiptir ve eleştirel mesafede bulunabilir. Derin olgulara ve karmaşık deneyimlere açıktır. Çoklu sistemlerle ve çoklu boyutlarda düşünürler. Sembolün yapısının çok yönlülüğünün farkındadır. Sembölü tek anlama indirgenmez. Rasyonelliği geniş anlamda tanımlar. Daha tam bir anlama için çoklu bakış açılarının aracılığına önem verir. Düşüncenin karmaşıklığının, belirsizliğinin ve çok uçluluğunun sadece farkında değil, bunlara bir düzeye kadar da açıktır. Yüksek düzey empatiye sahiptir. Kendi değer ve inançlarını başkalarına yansıtmaz, başkalarının gözüyle görebilmek için kendi düşüncelerini askıya alabilir. Açıklama yerine anlamaya önem verir. Farklı grup ve kişilerle rahatlıkla ilişki kurabilir. Çoğulculuğun (plüralizmin) temelini oluşturacak prensipler üzerinde durur. Ona göre, başkaları bir gruba mensup olduğu için değil bir birey olarak eşsiz olduğu için değerlidir. Toplumun bakış açısı yerine bireyin bakış açısına daha fazla önem verirler. Kültürel değer ve normların göreceli olduğunu düşünürler.

Ok'a (2012) göre "Esnek İnanç" tarzı olarak adlandırılan "Birleştirici İnanç" şemalarına sahip olan birey, doğruluğun bakış açısına göre değiştiğini yani göreceli olduğunu kabul eder, farklı inançlara mensup kişilerin birlikte yaşayabileceği anlamda çoğulculuğu (plüralizm) savunur. Esnek İnanç şemasına sahip birey

konvansiyonel inanç geleneğinden gelebileceği gibi seküler bir çevreden de gelmiş olabilir.

2.4. Türkiye'de İnanç İle İlgili Çalışmalar

Türkiye'de inanç ile ilgili yapılan çalışmaları; -kronolojik olarak- a) Fowler'ın görüşleri Batıda veya Türkiye'de ortaya çıkmadan önce, çoğu kez dinsel gelişim hakkında yapılan çalışmalar, b) Fowler'ın çalışmalarının Türkiye'de tanınması ile Onun görüşleri temel alınarak yapılan çalışmalar olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlk olarak, Fowler'ın görüşleri esas alınmadan yapılan çalışmalardan bahsedilecektir. Daha sonra Fowler'ın inanç gelişimi kuramı örnek alınarak yapılan bazı çalışmalar ele alınacaktır.

a) Fowler'ın Görüşlerinin Tanınmasından Önce İnanç İle İlgili Türkiye'de Yapılan Çalışmalar:

Türkiye'de 1993'e kadar inanç ve gelişimi hakkında yapılan çalışmalar dinsel gelişim konusuna yoğunlaşmıştır (Hökekleli 1993: 59). Ayrıca yapılan bu çalışmalar Fowler gibi inanç gelişimi konusunda teorik bir açıdan tüm yaşam evrelerini kapsayacak türde değildir. Bu çalışmalar daha çok yaşamın belli bir evresini kapsayacak türde çalışmalardır. Bu çalışmalardan en önemlileri -kronolojik sıra ile- Özbaydar (1970), Hökekleli (1983), Yavuz (1983), Yaparel (1987a) ve Kayıklık'ın (2000) çalışmalarıdır.

Özbaydar'ın (1970) "Din ve Tanrı İnancının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma" adlı çalışması dini inancın gelişimi hakkında ilk çalışma sayılabilir. Bu çalışmada Özbaydar 53 maddeden oluşan bir anketi 12 yaş ile son yetişkinlik dönemine ulaşan 1800 katılımcıya uygulamıştır. Bu katılımcılar cinsiyet ve (sosyo-kültürel açıdan) üst ve alt sınıfa ayrılıp din ve Tanrı anlayışı bakımından incelenmiştir. Bu araştırmada cinsiyet açısından inançta fark görülmezken "rasyonel inancın" ve "kararsızlık" durumunun üst sosyo-kültürel gruplarda daha yaygın olduğu bulunmuştur.

Hökekleli tarafından Bursa'da gerçekleştirilen "Ergenlik Çağı Gençlerin Dini Gelişimi" (1983) adlı çalışma ile ortaöğretim gençlerindeki dini gelişim özellikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Gençlerde büyük bir dini potansiyelin olduğu görülmekle

beraber ergenlikle ortaya çıkan inişli çıkışlı bir gelişimin gençlerin dini hayatlarına yansıdığı sonucuna bu çalışmada ulaşılmıştır.

Yavuz (1983), “Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi” adlı çalışma ile Erzurum’daki ilkokullardan seçilen 7–12 yaş arası 588 öğrenci üzerinde mülakat çalışması yapmıştır. Elde edilen veriler Yavuz tarafından niceliksel forma dönüştürülüp çocukların duygu ve inanç yapısı aydınlatılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın sonuçlarından biri yaş ilerledikçe dinsel konularda taklidin azalmakta olduğu ve otorite olarak kabul edilen ebeveyne karşı güvenin sarsılmaya başlamış olmasıdır. İlkokul dönemi çocuklarında dini uygulamalarda Tanrıya ve diğer dini inanç konularına yönelik üst düzey bir ilginin gözlenmesi de bu araştırmanın dikkat çeken bir diğer yönüdür.

Yaparel (1987), “Yirmi-kırk Yaşlar Arası Kişilerde Dini Hayat İle Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma” çalışması ile din ve psikolojiksahlığı arasındaki ilişkiyi yetişkinlik dönemi içinde incelemiştir. Buna göre değişik yaş gruplarının dini duygu ve dua boyutları açısından farklılıklar gösterdiği ortaya konulmuştur.

Kayıklık (2000), orta yaş ve yaşlılar üzerinde Adana’da gerçekleştirdiği çalışmasında dini inanç gelişimi kuramına yer yer değinmiştir. Kayıklık 40–59 ve 60–94 yaşlarını sınıflandırarak toplam 394 kişiye kendisinin geliştirdiği ve inanç, ahlak ile ibadet boyutlarından oluşan üç alt yapılı dindarlık ölçeğini uygulamıştır. Sonuç olarak yaşı ileri olanlar orta yaş grubundakilerden daha fazla dindarlık eğilimi içinde olduğu bulunmuştur.

b) Fowler’ın Görüşlerinin Tanınmasından Sonra İnançla İlgili Türkiye’de Yapılan Çalışmalar:

Yaklaşık 2000’li yıllardan sonra Fowler’ın çalışmaları Türkiye’de de bilinmeye başladıktan sonra inançla ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Bu çalışmalardan bazıları Fowler temelli inanç gelişimi kuramının diğer değişkenler ile ilişkisini incelerken, bazıları da Türkiye’de kuramın uygulanabilirliğini ele alırlar.

Fowler temelli inanç ile ilgili çalışmalara geçmeden önce şu hususu hatırlatmak fayda bulunur: Fowler’ın 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya koyduğu

İnanç Gelişimi Kuramı, Amerika ve Avrupa'da birçok bilim dalında kullanılan ve araştırma yapılan bir kuram olmuştur. Fakat nedense bu kurama Türkiye'de gösterilen ilgi hem sınırlı bir araştırma alanı hem de Batı'ya nazaran geç bir süre içinde kendini bulmuştur. Ok (2005), -bu teorinin 70'li yılların sonlarında şekillenmeye başladığı düşünüldüğünde- İslami gelenekler içerisinde konuyla ilgili çeyrek asır boyunca fark edilebilir düzeyde bir literatürün oluşmamasının nedenin sorgulanması gerektiğini düşünmektedir. Ok'a (2005) göre bunun nedeni konusunda bazı ihtimaller ileri sürmek mümkündür: Birincisi, inancın tanımının Fowler tarafından sosyal bilimler tarafından geliştirilen çeşitli seküler teorilerdeki kavramlar ödünç alınarak yapılması olabilir. İkincisi, inanç gelişimi teorisi, Fowler'ın, içerik bakımından Hıristiyan kaynaklı ve güçlü bir şekilde hissedilebilir dinsel ifade tarzı ile teorinin kendisinden beslendiği Onun Metodist din adamı arka planına sahip olmasından ötürü benimsenmemiş olabilir.

Fowler'ın inanç kuramı hakkında Türkiye'de kronolojik açıdan ilk yapılan çalışma Fowler'ın yazdığı bir makalenin¹⁹ tercümesidir. Mehmedoğlu (2000) tarafından "İman Evrelerinin Bilinci" başlığı altında yapılan bu tercüme çalışması ile Fowler'ın kuramı Türkiye'ye tanıtılmıştır. Daha sonra Ok (2005), Fowler'ın kuramını eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ok'a (2005) göre bu kuramı belli bir dini sistemin içinde görmek yerine dinden bağımsız bir inanç sistemi olarak ele alınması ve değişik kültürleri de kapsayan evrensel bir inanç kuramı geliştirilmesi daha faydalı bir iş olarak görülebilir.

Mehmedoğlu ve Aygün (2006) "James W. Fowler ve İnanç Gelişim Teorisi" adlı makalesi ile Fowler'ın geliştirdiği kuram anlatılır. Bu makale hem Fowler'ın akademik hayatı hakkında bilgi sunar hem de onun bu kuramını özetler.

Ok (2006), "Faith Development and Perception of Diversity Among Muslims:..." adlı makalesinde çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu örneklem grubu ile yaptığı bir çalışmadan bahseder. Elde ettiği ampirik verilere istinaden Ok (2006), Fowler'ın inanç gelişimi aşamasına paralel olarak inançtaki farklılıkların 3.,4., ve 5. aşama algılanış biçimleri ile ilgili niceliksel bir ölçek geliştirme denemesinde bulunmuştur. 278 kişilik katılımcı ile gerçekleştirilen uygulamada inanç gelişimi kuramının üç aşamasının (yani 3. 4. ve 5. aşama)

¹⁹ Fowler'ın bu makalesinin orijinal adı "Stages in Faith Consciousness" dir.

özelliklerini büyük oranda taşıyan üç faktör ortaya çıkmıştır. Örneklemin yüzde 65'i üçüncü inanç gelişim aşamasına denk gelmiştir. Ok'a göre araştırmada bulunan 3. aşama faktörü “yaygın geleneksel” İslam anlayışı ile yüksek oranda ilişkilidir (2006).

Türkiye’de “İnanç” (veya İman) gelişimi konusunda yapılan yukarıda adı geçen makale çalışmalarının dışında yüksek lisans, doktora ve doktora sonrası çalışmalar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları da şunlardır:

Eşer (2005), “Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı ilişkisi” adlı yüksek lisans çalışması yapmıştır. Fowler’ın İnanç Gelişimi Ölçeği ile Rosenberg’in Benlik Saygısı Ölçeğini, Eşer (2005), Uludağ Üniversitesinin Tıp, Mühendislik, Mimarlık, İktisadi ve İdari Bilimler, Eğitim, İlahiyat ve Fen-Edebiyat Fakültelerinde öğrenim gören 18–27 yaş arasındaki 475 öğrenciye uygulamıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, öğrencilerin büyük bir çoğunluğu (%55,4) bireyleştirici-düşünmeye dayalı (rasyonel) inanç aşamasındadır. Öğrencilerin %14,7 oranında birleştirici iman aşamasında iken %13,7 oranında mitsel-literal (lâfzî), %6,7 oranında sentetik-geleneksel inanç aşamasında oldukları bulunmuştur. İnanç gelişim aşamaları yaş, sosyo-ekonomik düzey ve din eğitimi ile pozitif yönde anlamlı ilişki içinde iken fakülte ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır. Aynı zaman da inanç gelişimi ile benlik saygısı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki de tespit edilmiştir. Sonuç olarak inanç gelişimi ile benlik saygısının ilişkili olduğu, inanç gelişiminin artması ile benlik saygısının da arttığı kanısına ulaşılmıştır.

Acar (2006) tarafından -nitel bir yöntemle- ilkökul dönemi çocuklarının inanç gelişimini Fowler’ın kuramı ile araştırmayı hedefleyen “Çocukların İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik bir Yaklaşım” adında yüksek lisans tezi yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini araştırmanın amacına uygun olarak seçilen beş ilkökul öğrencisi oluşturur. Bu beş çocuğun inanç gelişimi niteliksel olarak ele alınır. Nitel araştırmada Fowler’ın görüşme tekniği kullanılmıştır. Sonuç olarak bu beş çocuk Fowler’ın kuramına göre ikinci aşamada yer alan inanç özelliklerini sergilerler. Çocuklarla yapılan mülakat ile birlikte etnografik gözlemler de yapılmıştır. Çocukların inanç gelişimi üzerinde en büyük etkiyi aile, okul ve arkadaş gibi yakın çevresi oluşturmaktadır (Acar, 2006).

Ok (2007), inanç gelişimi ile ilgili bir başka çalışmasında Fowler’ın kullandığı yarı-yapılandırılmış İnanç Gelişimi mülakat tekniğini kullanmıştır.

Görüşmede Türkiye'ye özgü bazı kültürel motifler de dikkate alınarak Fowler'ın kullandığı 4 alt bölüme ayrılan 25 maddelik soru listesi katılımcılara sorulmuştur. Yaşları 19 ile 56 arası değişen 25 (15 kız, 10 erkek) kişiden oluşan katılımcı grubu ile mülakatlar yürütülmüştür. Bu 25 kişiden 10 kişinin inancı Fowler'ın inanç gelişiminde 4. aşamaya; 5 kişinin inancı 3. aşamaya; 10 kişinin inancı 3. aşamadan 4. aşamaya geçiş aşamasında oldukları bulunmuştur. Fowler'ın inanç gelişimindeki beşinci ve altıncı aşamalara rastlanmamış fakat Ok, çalışmasında beşinci aşama özelliklerini sergileyen yazar Ahmet Altan'dan bahsederek bu inanç aşamaları hakkında bilgi vermeye çalışmıştır (2007: 231–235).

Fowler'ın inanç gelişimi kuramını esas alarak yapılan bir başka araştırma da Sezen (2008) tarafından yapılan “Üniversite Öğrencileri Örnekleminde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma” adlı doktora tezidir. Araştırmanın örneklemini DEÜ'ne bağlı İlahiyat ve Eğitim Fakültesinin DKAB bölümü 1.,2.,3.,4. sınıf öğrencileri ile aynı fakültenin Sınıf Öğretmenliği bölümünün 4. Sınıf öğrencilerinden oluşmaktadır. Bu çalışmada Fowler'ın iman gelişimi kuramı örnek alınarak Leak, Loucks ve Bowlin (1999) tarafından 8 çift ifadeden oluşturulan “İman Gelişimi Ölçeği” ile Altemeyer ve Hunsberger, (2004) tarafından kişilerin dini inançlarını ifade etme tarzını ölçmek için geliştirilen “Dinsel Fundamentalizm Ölçeği” 411 katılımcıya uygulanmıştır. Sezen'e göre (2008) kişilerin iman düzeyleri geliştikçe dinsel fundamentalist eğilim puanları da azalmaktadır (s.221).

Osmanoğlu (2007), “Basamak Teorileri Açısından Dinî Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi” adlı yüksek lisans çalışması ile Türkiye'de yapılan gelişimsel temelli din eğitimi çalışmalarını bilişsel olarak tanıtmış ve inanç eğitimindeki önemli başlıkların altını çizmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Fowler ve Onun inanç kuramından bahsedilmiş fakat herhangi bir alan çalışmasına girilmemiştir. Fowler'ın kuramından sözel olarak bahseden Osmanoğlu'na göre, Türkiye'de yeni bir alan olan inanç gelişimi ve eğitimi, Fowler'ın çalışmasıyla ve bakış açısıyla ele alındığında alanın aydınlanması ve inanç desenlerinin tanınması adına oldukça başarılı mesafeler kat edilebilir. Çünkü inanç ile din eğitimi arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır (2007: 125–126).

Özdemir (2008) tarafından Fowler'ın inanç gelişimi kuramı esas alınarak 13–20 yaşlar arası bireylere yönelik bir çalışma bulunmaktadır. “13–20 Yaşları Arasında Dini Gelişim ve Eğitimi (J.W.Fowler'ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma)” adlı bu çalışmada Fowler'ın inanç gelişim kuramı esas alınarak 13–20 yaş arası gençlerin inanç gelişim basamakları tespit edilmeye çalışılmıştır. Mülakat yöntemi kullanılarak kendini müslüman kabul eden, eğitim düzeyleri farklı, psikolojiksıağılığı yerinde olan ve Türkiye'de yaşayan 8'i erkek 21'i kadın olan toplam 29 kişi ile çalışma yürütölmüştür. Denence olarak katılımcıların inanç gelişimlerinin 2. veya 3. basamak özelliklerini gösterecekleri belirtilmiştir. Sonuç olarak katılımcıların inanç gelişim aşamalarından 2. ve 3. basamaklarda yer aldığı görölerek denence doğrulanmıştır. Ayrıca araştırmada katılımcılar dini eğitimlerini ilk olarak aileden daha sonra ise yaz Kur'an kursları ve din kültürü derslerinden aldıkları da tespit edilmiştir.

Türküz (2009) tarafından Fowler'ın İnanç gelişimi kuramının okul öncesi öğrencilerine uyguladığı yüksek lisans tezi yapılmıştır. Bu araştırmada Fowler'ın inanç gelişimi kuramının Türkiye'de uygulanabilirliğini test etmek amacı ile Fowler'ın mülakat yöntemi 5–6 yaş aralığındaki okul öncesi öğrencilerine uygulanmıştır. İstanbul ve Bursa illerinde bulunan 9 erkek 12 kız öğrenci toplamda 21 öğrenci ile yürütölen çalışmada öğrencilerin inanç gelişiminin Fowler'ın inanç gelişim kuramındaki birinci basamağı üzerine yoğunlaşacağına dikkat çekilmiş ve buna dair bulgular elde edilmiştir.

Türkiye'de Fowler'ın inanç kuramı tanındıktan sonra Onun kuramını esas almadan yapılan bazı çalışmalar da görölmektedir. Buna örnek olarak Ulu (2006) tarafından “Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları (Erciyes örneğı)” adlı çalışma gösterilebilir. Bu çalışmada üniversite gençlerinin dini tutum, dini inanç ve davranışları, demografik değışkenlerle birlikte yarısı açık uçlu yarısı da likert tipi maddelerden oluşın 62 soruluk bir anket ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın çalışma örneklemini ise 2005–2006 eğitim öğretim yılında Erciyes Üniversitesine bağılı Tıp, İktisadi ve İdari Bilimler, Mühendislik, İlahiyat, Fen-Edebiyat, Mimarlık, Güzel Sanatlar, Eğitim ve İletişim Faköltelerinde öğrenim gören son sınıf öğrencilerinden tesadüfi olarak seçilen toplam 250 kişidir. Araştırmada denenceler yerine varsayımlar (!) belirleyen Ulu, ana varsayımı “dini inanç, tutum ve

davranışların sosyo-kültürel çevre şartları etkisinde meydana gelen olaylardır” şeklinde belirlemiş ve bu varsayıma ek olarak on alt varsayım eklemiştir (2006: 4). Araştırmanın en dikkat çekici sonucu olarak Ulu’ya göre üniversite öğrencilerinin çoğunluğu üniversitede aldıkları eğitim sonucu inanç konusunda birtakım çelişkiler yaşasa da dini inançları rasyonel bir boyut kazanmıştır (2006: 133). Yine araştırmada “üniversite gençliği, dini inanış, tutum ve davranışlar açısından değişimin en yoğun olduğu yaş dilimi içerisinde yer almaktadırlar” varsayımı da doğrulanmaktadır (2006: 138).

3. DENETİM ODAĞI KAVRAMI

Burada ilk olarak “Denetim Odağı” kavramının gelişmesinden önceki dönemde bu kavramın oluşmasına bağlı süreçlerden bahsedilecektir. Çünkü denetim odağı kavramının ortaya çıkmasından önce psikoloji tarihindeki gelişmelere bir göz atmak bu kavramın daha iyi anlaşılması için önemlidir. Daha sonraki alt başlıklarda Rotter’ın Sosyal Öğrenme Kuramı, kuramı içinde yer alan denetim odağı ve bununla yakından ilgili diğer konular hakkında bilgiler verilecektir.

Geleneksel davranışçılığın psikoloji ve onun bir alt alanı olan kişilik çalışmaları üzerindeki etkisi çok abartılı olmamıştır. Watson ve taraftarları insan davranışlarıyla ilgili bilimsel, kolay sınıanabilir görüşler öne sürmüştü ve bu görüşler o zamanlar Amerikan üniversitelerinde yükselişe geçen bilimsel bakış açısı ile örtüşmekteydi. Öğrenmenin temel ilkeleri o kadar evrenseldi ki, daha ilkel hayvanlarda bile sınıanabiliyordu. 1950–1960 arasında geleneksel davranışçılığa gösterilen ilgi azalmaya başladı. Davranışçılığın temel ilkelerini kabul eden psikologlar bile öğrenmenin klasik veya edimsel koşullanma ile gerçekleştiği savını sorgulamaya başladı. Bir psikolog “eğer sadece deneme-yanılma yöntemi ile öğreniyor olsaydık, hayatta kalma olasılığımız çok düşük olurdu” demişti (Burger, 2006: 524). “Kendi çocuklarımızın başarılarından ve başarısızlıklarından öğrenmelerini bekliyorsak kimse çocuğuna yüzmeyi, yetişkinlere araba kullanmayı, tıp öğrencilerine ameliyat yapmayı öğretmesin” (Bandura, 1986:20) şeklinde eleştiriler gelmeye başlamıştı.

1950-60'lı yıllara kadar psikanaliz ile davranışçılığın bazı çalışmalarda uzlaştırılmaya çalışıldığına şahit olunur. Mesela, John Dollard ve Neal E. Miller'in geliştirdiği eklektik davranışçı yaklaşım bunlardan biridir. Pekiştirme gibi davranışçı kavramların kişilik kuramlarınca öne sürülmüş olan içsel nedenlerle bağdaşmayan kavramlar olmadığını düşünen Dollard ve Miller; Freud ve Pavlov'un uzlaşmaz görünen yaklaşımlarının bir sentezini oluşturmaya çalışmışlardır (İnanç ve Yerlikaya, 2010: 97). Dollard ve Miller, Freud'un insan davranışlarının nedenlerinin içgüdüler olduğu ve insanoğlunun temel motivasyonunun dürtü azaltmak olduğu görüşüne katılırlar. Ancak Freud'dan farklı olarak iki tür dürtüden söz etmişlerdir: Birincil ve ikincil dürtüler. Birincil dürtüler; doğuştan getirilmiş ve güçlü içsel uyarıcılardır. Yeme-içme, seks, acıdan kaçma gibi birçok davranış birincil dürtülerden kaynaklanır. Bunlar asla ortadan kaldırılamaz. İkincil dürtüler: doğuştan getirilmeyen sonradan öğrenilen, bu nedenle de ortadan kaldırılabilen dürtülerdir ve öğrenilmiş dürtüler olarak adlandırılabilir. Öfke, kaygı, korku, suçluluk duygusu, güç ve para ihtiyacı gibi dürtüler ikincil dürtülerdir (İnanç ve Yerlikaya, 2010: 197).

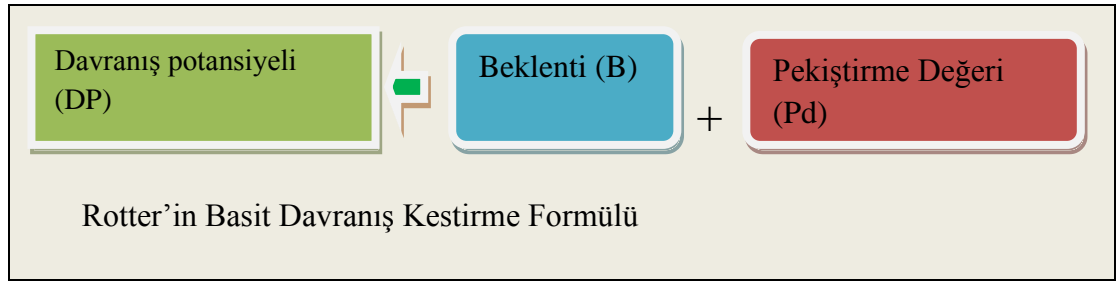
1950'den sonra özellikle Amerika'da davranışçılık ekolünün yerine başka ekoller de çıkınca kişilik ve biliş üzerine yoğunlaşan birçok çalışma ortaya çıkmaya başlar. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu bilişsel tarz içinde bireysel farklılıklara odaklanmıştır. 1950'lerde bilişsel psikolojinin devriminden önce kişilik sahasında iki önemli bilişsel teori ortaya çıkmıştır. Hem de bu iki teori Ohio State Üniversitesindeki iki teorisyen tarafından birbirinden bağımsız ve birçok yönden farklı teoriler olarak psikoloji tarihinde yerlerini almışlardır (Pervin, 1996: 67). Bu iki teoriden biri Kelly'nin "Kişisel Yapı Kuramı" diğeri bu araştırmancının konusu olan J. Rotter'ın "Sosyal Öğrenme Teorisi"dir.

3.1. Rotter'ın Sosyal Öğrenme Kuramı

Lise yıllarında psikolojiye ilgi duyan fakat ekonomik sebeplerden dolayı kimya okumak zorunda kalan Rotter'ın lisans eğitiminden sonra Adler ile tanışarak tekrar psikolojiye ilgisi artar ve Rotter lisansüstü eğitimini psikoloji üzerine yapar. Gençliğinden beri sosyal adaletsizliğe ilgi duymaya başlaması ile kişiliğinin ve davranışlarının çevresel etkenlerden nasıl etkilendiğine dair çok güçlü bir ders aldığından bahseden (Rotter, 1993: 274) Rotter sosyal öğrenme (social learning

theory) kuramını ortaya koyan ilk kişidir (Schultz ve Schultz, 2007: 510). Bu kuramda anlamaya, içsel davranışa, öğrenmede pekiştirme ile birlikte beklentiye yer verilmiştir. Rotter'in bu yaklaşımı, bir öğrenme kuramının karmaşık olan toplumsal davranışa uygulanması olarak görülebilir. Rotter'in kuramına "beklenti-değer" kuramı adı da verilir.

Julian Rotter davranışçı yaklaşımın yararlı ama geleneksel davranışçı bakış açısının sığ olduğunu kabul eden psikologlardandır. Rotter, insan davranışlarının nedenlerinin ilkel hayvanlarınkinden çok daha karmaşık olduğunu ileri sürer. İnsanların belirli bir ortamda nasıl tepki göstereceğini tahmin etmek için algılar, beklentiler ve değerler gibi değişkenler de göz önünde bulundurulmalıdır. Rotter, insan kişiliğini ve sosyal öğrenme kuramını açıklamak için *davranış potansiyeli*, *beklenti* ve *pekiştirme değeri* gibi kavramları kullanır (Burger, 2006: 525). Bu üç kavram hakkında genel bilgiler şunlardır:

Davranış Potansiyeli: Belirli bir ortamda bireyin belirli bir davranışının ortaya çıkma olasılığıdır. Karşılaşılan bir durumda bireyin sergileyebileceği birkaç farklı davranış olabilir. Bu sergileyeceği davranışlarından en yüksek ihtimale sahip olan bir davranış potansiyel olarak sergilenmesi en kuvvetli demektir. O halde davranış potansiyelini ne belirler? Rotter'a göre davranış potansiyelini belirlemede iki değişkenin düşünülmesi gerekir: Beklenti ve Pekiştirme Değeri (bkz. Şekil 1).

Beklenti: Birey, bir eyleme girmeden önce bu eylemin belirli bir pekiştireçle gerçekleşme olasılığını ve pekiştirmenin bizim için taşıdığı değeri hesaplar. Eğer bir eylemin pekiştirilme olasılığı düşük ya da pekiştirmenin birey için gerçekleşme beklentisi ve değeri zayıf ise davranış potansiyeli de zayıftır. Ancak birey davranışın karşılığında değerli bir pekiştireç veya ödül alacaksa büyük olasılıkla o davranışı gerçekleştirir. Birey davranışlarının sonucu hakkında kestirimlerde bulunur. Rotter bu kestirimlere beklenti adını verir (Burger, 2006: 526).

Geneksel davranışçılık ekolünde de bu kestirimlere yer verilmiştir. Ancak Rotter'ın davranışçılık ekolünden ayrıldığı noktalar vardır. Davranışçılara göre bir davranışın alışkanlık haline gelmesi için önceki deneyimlerle güçlendirilmesi gerekir. Fakat Rotter insanların bir davranışı ne kadar sık pekiştirilirse gelecekte, o davranışın pekiştirileceğine dair beklentinin güçlü olacağını söyler. Yani Rotter davranışçılık ekolünden farklı olarak bilişsel bir süreç içeren beklentiye vurgu yapmaktadır. Ayrıca Rotter davranışçılardan farklı olarak daha önce hiç sergilenmemiş bir davranışın ortaya çıkmasını da beklenti ile açıklar. Beklentilerin ilk defa karşılaşılan durumlarda gösterilen davranışı nasıl açıkladığı sorusuna Rotter, daha önceden yaşanmış benzer durumlar tarafından ortaya çıkan beklentinin yeni davranışa etki edebileceği yanıtını verir. Mesela, üniversite yıllarında geceleyin durmadan ders çalışıp yüksek not alan bir öğrenci, iş hayatına atıldığında patronu tarafından verilen raporu sabahlara kadar çalışıp bitirmenin de benzer bir yüksek başarı getireceğini tahmin eder. Böylece birey yeni durumda da önceki beklentisi altında bir davranış içine girebilir.

Rotter'a göre bireyin çocukluğundan itibaren davranışlarının sonucunda aldığı pekiştireçler (ceza ve ödüller) ilerideki davranışlarının sonuçları hakkında bazı beklentiler geliştirmesine yol açabilir. Buna göre, herhangi bir durumda belirli bir davranışın ortaya çıkma olasılığı, o durum içinde davranışı belirli bir pekiştirecin izleyeceği beklentisine bağlıdır. Ancak beklentinin bağlı olduğu davranış potansiyelinin ortaya çıkma olasılığı nesnel değil öznel yani bireye özgüdür (Yeşilyaprak, 2006: 242). Beklentiler bu yöntemle kararlı davranış kalıplarına etki ederek kişiliği oluşturabilir. Rotter'a göre bir bireyin davranışlarındaki tutarlılık, iyi tanımlanmış ve kararlı beklentilerin bir sonucudur (Burger, 2006: 527).

Pekiştirme Değeri: Rotter pekiştirme değerini bir pekiştireci diğerine tercih etme derecemiz olarak tanımlamaktadır. Doğal olarak belirli bir sonuca vereceğimiz pekiştirme değeri, zaman ve duruma göre değişiklik arz edebilir (Burger, 2006: 529). Mesela bireye pekiştireç olarak açken verilecek bir yemek tokken verilecek yemekten daha fazla önem arz edebilir.

Rotter'ın sosyal öğrenme kuramında şu noktayı da unutmamak gerekir: Pekiştirme değeri, beklentiden bağımsızdır. Bir davranışı kestirmek için sadece beklenti yetmez, pekiştirmenin değerini de bilmek gerekir. Aynı şekilde pekiştirme

değerinin yüksek veya düşük olması, bu pekiştirmeyi elde etmek için sahip olduğumuz beklentiyi etkilemez. Sonuçta, bireyin davranışını kestirmek için, davranış seçeneklerinin beklentisini ve pekiştirme değerini bilmek gerekir (Burger, 2006: 530).

Rotter'in davranışçılığı (Bandura'nınki gibi) Skinner'in davranışçılığından çok daha az radikaldir. Ortaya koyduğu sosyal öğrenme teorisi davranışçı ekolden farklıdır. Çünkü Rotter'a göre davranışlarımızı ve her şeyden önce davranış potansiyelinin ortaya çıkma olasılığını sosyal deneyimlerimiz yolu ile öğreniriz. Bandura'nın sistemi ile karşılaştırıldığında Rotter'ın kuramı bilişsel süreçler bakımından daha kapsamlıdır. Rotter, bireyin kendisini, kendi hayatına tesir eden yaşam deneyimlerini etkileyebilme yeteneğine sahip bilinçli varlık olarak algıladığına inanır. Hem dışsal uyarıcı hem de pekiştirme insan davranışını etkileyebilir fakat etkinin kapsamı ve niteliği bilişsel faktörler tarafından belirlenir (Rotter, 1982; akt. Schultz ve Schultz, 2007: 511). Bunun için "Sosyal Öğrenme Kuramında", "*beklenti*" bir davranışın ortaya çıkma olasılığının üç temel belirleyicisinden yalnızca birisidir. İkincisi "*sonucun değeri*"dir. Eğer bir sınava çalışma, bir seçimde oy kullanma, bir öğrenci hareketine katılma gibi özgül davranışı yordamak istersek eldeki sonuçların belli bir kişi için taşıdığı değer hakkında bir şeyler bilmek zorundayız. Üçüncü temel değişken "*psikolojik durum*" dur. Psikolojik durumlar hem beklentileri, hem de sonuçların değerini belirler ve dolayısıyla davranışın yinelenme olasılığını etkiler (Altıntaş ve Gültekin, 2005: 277).

Sonuç olarak, davranış potansiyelinin beklenti ve pekiştirme değeri ile ortaya çıktığını ön gören Rotter'ın sosyal öğrenme kuramı, klasik davranışçılıktan farklı olarak, bireylerin içsel biliş durumları olan öznel yaşantıları ve beklentileri, davranışlarına etki ettiğini söyler. Böylece Rotter'a göre sosyal öğrenme kuramında bireylerin davranışsal sonuçlarını dört bilişsel ilke belirlemektedir:

1. Davranışımızın sonucu hakkında, o davranışı izlemesi muhtemel pekiştirmenin türü ve miktarı açısından öznel bir beklentimiz vardır.
2. Belirli bir şekilde davranmanın belli bir pekiştirmeye (ceza veya ödüle) sebep olacağı ihtimalini göz önüne alır ve davranışımızı o doğrultuda yaparız.
3. Farklı pekiştireçlere farklı değerler veririz ve bunların farklı ortamdaki değişen değerini göz önüne alırız.

4. Birey olarak bize has farklı psikolojik çevrelerde yaşamamızdan dolayı aynı pekiştireç farklı insanlar için farklı anlamlara gelebilir (Schultz ve Schultz, 2007: 511).

3.2. İçsel-Dışsal Denetim Odağı

Rotter'ın sosyal öğrenme kuramı pekiştireçlerin kaynağı ile de ilgilendir. Rotter'ın elde ettiği sonuçlar göstermiştir ki, “arayan bulur, eken biçer, çalışan kazanır” biçiminde düşünen bazı insanlar pekiştirmenin kendi davranışlarına bağlı olduğunu düşünürler. Bazı insanlar ise pekiştirmenin dışsal güçlere yani değer verilen ödüllerin elde edilmesinin yalnızca şansa bağlı olduğunu, insanların kendi kaderlerinin belirleyicisi olmadıklarını düşünmektedir (Altıntaş ve Gültekin, 2005: 277). Birinci gruptakiler; içsel denetim odağına (internal locus of control), ikinci gruptakiler ise dışsal denetim odağına (external locus of control) sahip olduğu söylenebilir (Rotter, 1966). Daha açık bir ifade ile birey yaptığı davranışların veya yaşadığı olayların sorumlusunu kendi dışında (mesela, kader, şans, tanrı, diğer insanlar vb. etkenler gibi) görürse bu, dıştan denetim odağına inançtır. Birey bu olayların ve davranışların sorumlusu olarak kendini görür ve sonuçları büyük ölçüde kendi davranış ve özelliklerine bağlı olarak algırsa bu durum, içten denetim odağına inancı gösterir (Yeşilyaprak, 2006: 242–243). Bu kavram bazen kısaca “kontrol odağı” veya “denetim odağı” bazen de “iç kontrole inanç, dış kontrole inanç” olarak adlandırılır ve ilk kez düzenli olarak Rotter tarafından kullanılmıştır²⁰ (Altıntaş ve Gültekin, 2005: 277).

Rotter'ın belirttiği gibi “Denetim Odağı” dışsallıktan içselliğe uzanan bir kişilik boyutudur ve insanlar, bu boyutun üzerinde farklı yerlerde bulunurlar (Yeşilyaprak, 2006: 244). Bu iki denetim kaynağı davranışlar üzerinde farklı etkiler gösterirler. Dışsal denetim odaklı insanlar potansiyel yetenekleri veya davranışları ile beklenti ve alacakları pekiştireç değeri hakkında çok az şeyi değiştirebileceklerini düşünürler. Bu yüzden kendi durumlarını değiştirmek veya iyileştirmek için ya hiç çaba göstermezler ya da çok az çaba gösterirler. İçsel denetim odaklılar ise kendi

²⁰ Psikolojide “denetim” (kontrol) odağı kavramı çevreçevesince ortaya atılmış birçok kavram vardır. Mesela, kontrol algısı, kendine yeterlik, öz yeterlik, yetkinlik, öğrenilmiş güçsüzlük/güçlülük, nedensel yükleme, öz denetim vb. gibi. Ancak bunların tümünün aynı denetim olgusunun “birey-olay-sonuç” üçlüsü arasındaki ilişkilerin farklı birer yansıması veya yorumları olduğu düşünülmektedir (Skinner, 1996; akt. Yeşilyaprak, 2006: 243). Araştırmada bu kavram “denetim odağı” şeklinde adlandırılmıştır.

yaşamlarından sorumlu olduklarını düşünür ve buna göre davranırlar (Schultz ve Schultz, 2007: 511). Ancak insanları tamamen içsel veya dışsal denetim odaklılar şeklinde kesin ve değişmez bir sınıflama içine koymak hatalıdır. Rotter, kurumsal ve deneysel çalışmaları sonucunda ulaştığı bulgulara göre denetim odağı kavramının tipolojik bir kavram olarak ele alınmamasını vurgulamıştır. Unutulmamalıdır ki, bireyin davranışını davranışın sonucuna ilişkin genellenmiş beklentiler tek başına değil, pekiştirecin birey açısından değeri, bireyin psikolojik durumu gibi diğer bazı değişkenlerle birlikte etkilemektedir. O nedenle insanları yüzde yüz içsel veya dışsal odaklı olarak ikiye ayırmak diğer değişkenleri görmezden gelmek ve davranışı yanlış yorumlamak demektir (Rotter, 1975: akt. Yeşilyaprak, 2006: 245).

Bir kişilik boyutu olarak ele alınan ve incelenen içsel ve dışsal denetimlilik yönünden bireylerin anlamlı olarak birbirlerinden ayrıldıklarını gösteren pek çok araştırma vardır (bkz. Carton ve Nowicki, 1994; Dağ, 1991; 1992; Joe, 1971; Jonassen ve Grabowski, 1993; Rouse ve Cashin, 2000; Yüksel, 1991; akt. Yeşilyaprak, 2006: 243). Genel anlamda içsel ve dışsal denetim odaklıların bazı özellikleri şunlardır: “İçsel denetim odaklıların dışsallarla karşılaştırıldığında olumsuz olay ve durumlara karşı daha fazla direnen, toplumsal olaylarda daha faal rol oynayan, kişisel özgürlüklerinin kısıtlanmasına daha güçlü tepki gösteren, kendilerini daha etkin, bağımsız kişiler olarak gören, daha fazla kişisel sorumluluk üstlenen, atılgan, girişimci, duygusal yönden daha sağlıklı ve dengelidirler”. Savunma mekanizmalarına daha az başvuran içsel denetimliler, daha sosyal ve özgür davranışlara sahip ve etkili iletişim kurmada başarılıdırlar (Yeşilyaprak, 2006: 243).

Dışsal denetimliler ise “beklenti düzeyleri az, artan depresif özellikler taşıyan, çeşitli konularda yeterlilik, kendini kabul ve öz saygı düzeyi düşük, yaşamlarının başkaları tarafından yönlendirildiğine inandıkları için kendilerini dış kuvvetlerin kurbanı olarak gören ve bu yüzden çevrelerinde, hayatlarında değişiklik yapma konusunda içsel denetimlilerle karşılaştırıldığında edilgen bireylerdir”. İçsel denetimlilerin tersine daha çok savunma mekanizmalarına başvuran dışsal denetimliler, daha kaygılı, edilgen, kuşkucu, dogmatik ve duygusal yönden daha az sağlıklı ve daha az dengeli kişiliğe sahip olabilirler (Yeşilyaprak, 2006: 244).

Sonuç olarak, araştırmacıların elde ettikleri bulgular, içsel denetimli olmanın “olumlu bir kişilik” özelliği olduğu kanısını kuvvetle vurgularken; dışsal denetimli

olmanın “olumsuz bir kişilik” özelliği içinde olduğunu göstermektedir. İnsanların dışsallıktan içsellığe doğru değişimini sağlayabilme hem bireysel açıdan hem de toplumsal açıdan önem arz etmektedir (Yeşilyaprak, 2006: 244).

3.3. Denetim Odağı ve Kişilik

Kişilik nedir? Bu soruyu psikologlar cevaplamaya çalışsa da kişilik psikologları insan kişiliğini nasıl tanımlayacakları ve psikolojinin bu alt dalına hangi konuların dâhil olacağı üzerine, bir hayli tartışmalar yapmışlardır. Bu yüzden psikoloji tarihi içindeki akım ve yaklaşımlar kişiliğin tanımı üzerinde tam olarak ittifak edememişlerdir (Mayer, 1998: akt. Burger, 2006: 22; Mehmedoğlu, 2004: 47; Uysal, 2006: 95). Kişilik teorilerinde de görüleceği üzere her bir yaklaşımın kişiliğe verdiği anlam bir diğerinden farklıdır. Nitekim Allport kişilik teriminin en az elli farklı anlamını sıralar ve bunları felsefi, hukuki, sosyolojik, epistemolojik, teolojik ve psikolojik anlamlarına göre tasnif eder (Allport, 1951: 55; akt. Mehmedoğlu, 2004: 46).

Psikoloji bilimi içinde yapılan bazı tanımlara bakıldığında kişilik, “bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevresine uyum biçiminin özelliklerini içeren kendine özel, ahenkli bir bütünü” şeklinde tanımlanır. Ya da kişilik, insanları birbirinden ayıran, her insanın kendine mahsus bedeni ve ruhi özelliklerinin ve diğer insanlara görünüşünün ve onlar karşısındaki davranışlarının bir bütün olarak değerlendirilişi olarak da tanımlanabilir. Allport’a göre ise kişilik, “ferdin çevresine özel uyumunu belirleyen psikofizyolojik sistemlerin dinamik örgütüdür.” Bu tanımların sayısını artırabiliriz. Fakat kişilik psikoloji içinde yapılan neredeyse tüm tanımlarda dikkatimiz çeken husus, kişilik insanın iç dünyası ve çevresi-dış dünyası- ile olan ilişkileridir. Bu yüzden kişiliğin tanımını açıklayan bütün teoriler, kişilikte bireyin hem biyolojik hem de sosyal-kültürel yönüne dikkat çekerler. Böylece kişilik, bireyin doğuştan getirilen eğilimlerinin ve ferdin hem çevresine hem kendine has uyumunu tayin eden sonradan kazanılmış özelliklerin yapılaşmış bütünü olarak anlaşılır (Mehmedoğlu, 2004: 47).

Kişilik tanımınlarında görülen biyolojik ve sosyo-kültürel yönler kişilik kavramı ile ilgili olan mizaç ve karakter kavramları ile birlikte ele alınır. Mizaç kişiliğin daha çok duygusal yönü olup kalıtım ile belirlenir. Karakter, tutum ve davranışlardaki kararlılığı ve devamlılığı ifade eder (Peker, 1986: 101). “Mizacın”

aksine “karakter”, daha çok toplumun ahlaki değer ve davranışlarının benimsenmesi ile ilgili yönüdür. Karakter, kişiye özgü davranışların bütünü olup insanın bedensel, duygusal ve zihinsel faaliyetlerine çevrenin verdiği değerdir (Kurt, 2008: 73; bkz. Gürses, 2010: 21).

Kişiliğin bu iki ayrı –mizaç ve karakter- yönüne vurgu yapan iki farklı kişilik kuramı oluşmuştur. Birincisi; kişilik gelişimindeki bilişsel, öğrenme ve sosyal süreçlerin etkisine dikkat çeken “sosyal bilişsel kuram” (Rotter’ın deyimi ile sosyal öğrenme kuramı), ikincisi; kişilikte kalıtımla ilgili olarak ayırıcı özelliklerin ölçülmesine odaklanan ve ayırıcı özelliklerin farklı kişilikleri oluşturmasını ve davranışlarımızı etkilemesini tanımlayan “ayırıcı özellik teorisi”dir (Plotnik, 2009: 457).

“Sosyal bilişsel” kuramda²¹ kişiliği neyin şekillendirdiği, karakteri oluşturan etmenlerin ne olduğu gibi soruları cevaplamak için üç önemli gücün varlığı ön görülür: Bilişsel-kişisel, davranışsal ve çevresel faktörlerdir. İşte Rotter (1975; 1990) da kişilik hakkındaki bu tür soruların cevabını aramak adına denetim odağı kavramını geliştirir (Plotnik, 2009: 459). Hatırlanacağı üzere, durumlar veya ödüller (pekiştireçler) üzerinde bir kontrolümüz olduğuna inandığımız takdirde içsel denetim odağına sahip oluruz. Durumlar ve ödüller (pekiştireçler) üzerinde bir kontrolümüzün olmadığına ve bizim dışımızdaki olayların neler olacağını belirlediğine inanırsak dışsal denetim odağına sahip olduğumuzdan –yukarıda da bahsedilmiştir. Bireyler içsel ve dışsal denetim odakları arasında bir konumda yer alabilirler. Bunun için Rotter, içsel-dışsal denetim odaklarının bireylerde oluşmasına neden olarak davranış potansiyelindeki beklentiler ve pekiştireç değerinin önemine işaret etmiştir. Rotter’ın kuramındaki içsel ve dışsal denetim odakları, bireyin kararlı davranış kalıplarına etki ederek kişiliği oluşturabilir. Rotter’a göre kişilik de özgün, örgün ve karmaşık bir bütün olan bireyin davranışlarındaki tutarlılık, iyi tanımlanmış ve kararlı beklentilerin bir sonucu ve çevreyi, dünyayı, yaşamı yorumlayışını açıklayan bir yapıdır (Burger, 2006: 525–530; Altıntaş ve Gültekin, 2005: 278).

Denetim odağı ile kişilik kuramları arasında en önemli nokta, denetim odağının bireyde kalıtım sonucu şekillenmediği aksine sosyal öğrenme ile sonradan

²¹ Albert Bandura (1986; 2001) kişilik gelişimi teorisine önce “sosyal öğrenme kuramı” adını vermiştir. Fakat Bandura, kişilik gelişimindeki bilişsel faktörlerin önemini vurgulamak için kuramın adını sosyal bilişsel kuram olarak değiştirmiştir.

şekillendiği ve bunun için kişilik gelişimindeki sosyal-bilişsel kuramlar -yani (mizaç değil)- karakter ile denetim odaklarının ilişkilendirilebileceği unutulmamalıdır. Doğumdan itibaren herhangi bir denetim odağı içinde hiçbir birey bulunmaz. Bunun aksini savunmak neredeyse tüm gelişim kuramlarına ters düşen bir durumdur.

Denetim odağı ile ilgili ilk araştırmalar, daha çok kliniksel ortamlarda yapıldığından öğrenme ve öğretimi etkileyen koşullar konusunda fazla yarar sağlayıcı nitelikte bulunmamıştır. Ancak giderek bu kavram bir kişilik boyutu olarak kabul edilmesi ile birlikte öğrenmeye ilişkin araştırmaların sayısı da artmıştır (Phares, 1976; akt. Yeşilyaprak, 2006: 248). Hatta Rotter'ın "sosyal öğrenme" kuramına göre psikoterapi veya psikolojik danışma bir öğrenme sürecidir. Bu sürecin amacı danışanı daha yapıcı bir yaşama yöneltmek, topluma daha yararlı kılmak, danışanın başarı potansiyelini en yüksek düzeye çıkarmaktır (Altıntaş ve Gültekin, 2005: 279).

Denetim odağı ister formel eğitimde isterse informal eğitimde kullanılsın sonuç olarak bireyin irade eğitimi ile de ilişkisi vardır. İrade eğitimi her yaşta olabilir ve bu eğitimin çocuklara verilmesi daha işlevsel olmaktadır (Özdoğan, 2010). Özdoğan'a (2010) göre iradenin iki temel bileşeni vardır. Bunlardan birincisi, "seçme ve karar verme" ikincisi ise "eylemdir" (s.17). Eylemlerimiz de iki temel nedene dayanır. İlkinde, eylem bireyin kendi seçimine, ikincisinde ise bireyin eylemi başkalarının seçimlerine dayanabilir. Özdoğan'a göre birinci eylem tarzında, birey iradenin hakkını veriyorken, ikincisinde birey iradesini sergilemiyor demektir (2010: 18). Özdoğan'ın (2010) da belirttiği gibi bireylerin kişiliğinin oluşumunda çocukluktan itibaren aldıkları eğitim öğretim içinde irade eğitimine de yer verilmesi gerekir ve böylece Rotter'ın sosyal öğrenme kuramından eğitim öğretim sürecinde yararlanılması ile denetim odağı kavramı insan hayatının tümü açısından önemli bir konuma getirmektedir.

3.4. Denetim Odağı ve Dini İnanç (Dindarlık)

Denetim odağı kavramı belli bir noktaya kadar yükleme tarzıdır (attribution style). Çünkü birtakım insanlar kendi davranışlarının sonuçlarını irade, çaba ve arzu gibi içsel odaklara bazıları ise davranışlarının sonuçlarını -şans, kısmet, olayların nedenleri veya sebep olan insanlar gibi- dışsal odaklara yüklerler (Bandura, 1989; akt. Cirhinlioğlu, 2012). Sosyal psikoloji yükleme kuramını incelediği gibi, din,

dindarlık ve dini inanç gibi sosyo-kültürel boyutlu konuları da ele almaktadır. Bunun için yurt içinde ve özellikle yurt dışında psikoloji biliminin kişilik konusuna yakın duran denetim odağı ile dindarlık veya dini inançlar arasında ilişkiler incelenmiştir.

Denetim odağı ile dindarlık veya dini inançlar arasında yurt içinde yapılan bazı çalışmalara bakıldığında dışsal denetim odağı ile dini inanç veya dindarlık arasında pozitif yönlü ilişkiler bulunmuştur. Yani dindarlık veya dini inançlarda yoğunluk arttıkça dışsal denetim odağında da artış olur. Kağıtçıbaşı'nın (1972) İzmir Kabataş Lisesinin öğrencilerini örneklem olarak alan "Sosyal Değişmenin Boyutları" adlı araştırmasının sonucuna göre, dindarlık, otoriterizm, anomî, kişisel gelecek hakkında kötümserlik, dışsal denetim odağı gibi psikolojik süreçler "geleneksel" kişilik özelliklerini yansıtan değişkenler olarak tarif edilmiştir. Kağıtçıbaşı'na (1972) göre içsel denetim odağı ile yurt severlik, kişisel gelecek hakkında iyimserlik, başarı içgüdü, kuvvet yönelimi ve ana babaya saygı arasında olumlu ilişki varken; öz otoriterizm, anomî, dindarlık ve karamsarlık arasında ters ilişki bulunur²².

Yine Kağıtçıbaşı (1975) bir eğitim anlaşması sonucu yurt dışına gönderilen öğrenciler üzerinde bir çalışma yürütmüştür. Yurt dışında kalmanın kişilik ve tutumlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Bu konudaki en önemli bulguları ise "dindarlık ve otoriter (yetkeci) tutumlarda bir azalma görüldüğünde dünya anlayışında ve kişinin kendisinin kendinden sorumlu olduğuna dair inancında (içten denetime inançta) bir artma olacağı yönündedir" (akt. Gülaçtı, 1999).

Kağıtçıbaşı'ndan sonra dini ve ahlaki değerler ile denetim odağı ilgili olarak Ilgar (1995) tarafından bir araştırma yapılmıştır. Ilgar'ın araştırmasına göre dıştan denetimlilerin "dini ve ahlaki" değerlere; içten denetimlilerin ise "sosyal ve politik" değerlere daha çok önem verdikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca dışsal denetim odaklı kadınların "dini ve ahlaki" değerleri, içsel odaklı kadınların ise "politik" değerleri erkeklerden daha çok benimsedikleri sonucu bulunmuştur (Ilgar, 1995; akt. Gülaçtı, 1999).

²² Burada Kağıtçıbaşı'nın din ve dini ideoloji hakkında söylediği dikkat çeken şu sözleri yer almaktadır: "Çeşitli araştırmalar, din ile genel olarak modernleşme arasında ve belirli olarak kentleşme arasında ters bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bizi burada ilgilendiren dinsel davranışlardan çok (namaz kılmak, camiye gitmek gibi) dinsel ideoloji yani dindarlıktır. Dinsel ideoloji burada akılcı ve bilimsel bir dünya görüşünün karşıtı olarak ele alınmaktadır. Kuramsal olarak, temeli dindarlık olan bu şekilde bir hayat görüşü, modern yaşayışla çelişki içindedir ve bu nedenle modernleşmenin artmasıyla bu görüşün azalması beklenebilir" (Kağıtçıbaşı, 1972: 23-24).

Ağır (1994: 166) tarafından İmam Hatip Lisesi öğrencileri ile normal lise öğrencileri arasında yapılan bir çalışmada denetim odağı açısından bu iki lise türünde anlamlı farklılık çıkmamıştır. Ağır'a göre içsel denetim odaklı birey yaşadığı olayları “hem kendisine hem de Allah'a” yükleyebilir. Dıştan denetimli birey de yaşadığı olayları “Allah'a veya rastlantıya bağlayabilir”. Hem içsel denetim hem dışsal denetim odağında olayların sonuçlarının Allah'a bağlanması gösterir ki, dini tutum ve davranışları yüksek olan şahısların bazılarının dıştan denetimli bazılarının da içten denetimli olabilir (akt. Gürses, 2002: 88).

İlgar ve Kağıtçıbaşı'nın din, dindarlık ve dini inanç ile içsel denetim odağı arasındaki negatif yönlü yorumları din psikolojisi sahasında araştırma yapan Cengil ve Gürses'in dikkatinden kaçmamıştır. İlk olarak Cengil (2004) tarafından “Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi'nin Öğrencilerinin Denetim Odağının Birtakım Değişkenlerle İncelenmesi” adlı çalışma yapılmıştır²³. Daha sonra Gürses (2007) tarafından “Din Eğitimi ve Kişilik Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışma gerçekleştirilmiştir.²⁴ Bu iki çalışmanın da vurguladığı noktalar, dindar bireyler üzerinde içsel denetim odağı hakkında yapılacak araştırmalarda bireylerin aldıkları dini eğitimin niteliği ve kalitesi ile bunun dindar bireyin kişiliğine yansımalarının dikkate alınması gerektiğidir. Ayrıca dini tutum veya inancı yüksek olan bireylerin

²³ Bu çalışmaya göre İlahiyat Fakültesinde okuyan bu öğrenciler içsel odaklı çıkmıştır. Cengil bu konuda şunları demektedir: “Kanaatimizce burada üzerinde durulması gereken husus hangi din ve nasıl bir dindarlık anlayışı sorusuna verilecek cevaplar olmalıdır. Ülkemizde yaygın bir yanılığ olarak bir takım dini ve mistik değerkate bağlı kişiler, inançlarının muhtevası dikkate alınmadan dindar olarak değerkendirilmektedir. Fakat halk arasında yüzyıllarca hurafe ve bit'atlara bulaşmış bir takım inanışlar, din olarak kabul görmekte ve benimsenmektedir. Dolayısıyla böyle bir dini inanca sahip kişilerin, gerçekten İslamî ölçülerde dindar olarak kabul edilip edilmeyeceği ise açık bir tartışma konusudur. Dolayısıyla İslam dininin itikadi boyutunun göz ardı edilerek, İslam bağlamında dindarlığın sadece salt dini ibadet ve ritüelleri yerine getirme olarak algılanmasının, özellikle ülkemizde sosyal alanlarda yapılan bilimsel çalışmalarda hatalı tespitlerin yapılmasına sebebiyet vereceği kanaatindeyiz” (Cengil, 2004: 76).

²⁴ Bu çalışmanın sonucunda Gürses de Kağıtçıbaşı ve İlgar'ın yaptığı çalışmaların tersine birtakım bulgulara ulaşmıştır. İlahiyat fakültesi öğrencileri, Eğitim fakültesi ve felsefe bölümü öğrencilerinden daha otoriteryen ve dogmatik ama daha az önyargılı ve daha içten denetimlidir. Gürses (2007) bu konuda şunları aktarmaktadır: “Daha önce yapılan benzer araştırmalarda dindarlar, dindar olmayanlara oranla yüksek oranda otoriteryen, dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimli çıkıyordu. Bu araştırmada da aynı kişilik özellikleri farklı bağımsız değişkenlerle ilişkileri bakımından incelenmiş ve deneklerin yüksek düzeyde otoriteryen, dogmatik, önyargılı ve dıştan denetimli olmadıkları tespit edilmiştir. Önceki araştırmaların yapıldığı dönem, bireylerin -medyanın da etkisiyle- yoğun baskı altında olduğu bir dönemdi. Böyle baskıcı ortamlarda bireylerin daha otoriteryen olma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bu baskıların artık azalmış olması, bireylerin daha demokratik bir kişilik özelliği geliştirmelerini hızlandıracaktır” (s.118).

içinde buldukları sosyo-kültürel ortam da denetim odağında içsel-dışsal denetim odaklı olma konusunda önemli bir paya sahiptir (Cengil, 2004; Gürses, 2007).

Psikoloji bölümlerinde din psikolojisinin ilgilendiği konular hakkında yapılan çalışmaların son zamanlarda artması ile dindarlık ile denetim odağı arasındaki ilişkiler psikoloji uzmanlarının dikkatini cezbetmiştir. Bu konular hakkında Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir (2012) tarafından yayınlanmış güncel bir makale yer almaktadır. Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir'in (2012) "Religious Orientation and Its Relation to Locus of Control and Depression" adlı çalışması genel olarak, Türkiye'deki müslüman üniversite öğrencilerinin içsel ve dışsal dindarlıkları ile depresyon ve denetim odağı arasındaki ilişkilerini inceler. 430 (Muğla ve Cumhuriyet Üniversitesi) öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilen çalışmada içsel-dışsal yönelimli (güdümlü) dindarlığın denetim odağı ve depresyon arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Bu çalışmada denetim odağı; "kişisel kontrol", "şans kontrol", "çabalamanın anlamsızlığı", "kader kontrolü" ve "adaletsiz dünya" olmak üzere beş boyuttan oluşur. Buna göre içsel denetim odağı ile şans kontrolü ve adaletsiz dünya anlayışında negatif yönlü ilişki bulunmuşken, dışsal yönelimli (güdümlü) dindarlık ile "çabalamanın anlamsızlığı" arasında pozitif ilişki elde edilmiştir. "Kader kontrolü" boyutunda ise hem içsel hem dışsal yönelimli (güdümlü) dindarlık ile yüksek ilişki görülmüştür. Kadınların erkeklerden daha yüksek içsel yönelimli (güdümlü) dindarlık puanları alırken erkekler ise dışsal denetim odağının alt boyutlarından olan "adaletsiz dünya" inancına kadınlardan daha çok sahiptirler.

Yurt dışında bu konuda yapılan çalışmalar sayı ve nitelik olarak yurt içinde yapılanlardan çok daha fazladır. Özellikle dini yönelim (güdümlü) ile denetim odağı arasındaki ilişkileri inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda "içsel yönelimli (güdümlü) dindarlık" ile "içsel denetim odağı" arasında pozitif yönde ilişki görülmüştür (Kahoe, 1974; Pargament, Steele ve Tyler, 1979; Strickland ve Shaffer, 1971; Sturgeon ve Hamley, 1979; akt. Cirhinlioğlu ve Demir, 2012). Daha da önemlisi bir araştırmada da "içsel yönelimli (güdümlü) dindarlık" ile "dışsal denetim odağı" arasında ise negatif yönde ilişki de bulunmuştur (Pargament, Steele ve Tyler, 1979; akt. Cirhinlioğlu ve Demir, 2012). Kahoe'ya (1974) göre yapılan bir çalışmada da "dışsal yönelimli dindarlık" ile "içsel denetim odağı" arasında negatif yönlü bir ilişki çıkmıştır.

“İçsel dindarlık” veya “dini inançlar” ile “içsel denetim odağı” arasındaki olumlu ilişkilerin bulunduğu araştırmalardan farklı olarak bazı araştırmalarda ise “dışsal denetim odağı” ile “dışsal yönelimli (güdümlü) dindarlık” arasında pozitif yönde ilişki (Strickland ve Shaffer, 1971; Sturgeon ve Hamley, 1979) veya “dışsal yönelimli dindarlık” ile “içsel denetim odağı” arasında pozitif ilişki bulunmuşken (McIntosh ve Spilka, 1990) bazı araştırmalarda ise bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkiye rastlanılmamıştır (Kahoe, 1974). Dini yönelimler (güdümler), diğer dini değişkenler ve kişisel denetim odağını ele alan araştırmalara göre bu değişkenler arasında anlamlı bir fark yoktur (McIntosh, Kojetin ve Spilka, 1985; Tebbi, Mallon, Richards ve Bigler, 1987; akt. Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir, 2012). Sonuç olarak yurt dışında yapılan bu konudaki araştırmalarda üç farklı kategoride sonuçlar elde edildiği görülmektedir:

Birincisi; “içsel denetim” ile “içten yönelimli (güdümlü) dindarlık” arasında pozitif; “içsel denetim” ile “dıştan yönelimli (güdümlü) dindarlık” arasında negatif yönlü ilişkiler bulunmuştur.

İkincisi; “içsel denetim odağı” ile “dıştan yönelimli (güdümlü) dindarlık” arasında pozitif yönde ilişki veya “dışsal denetim odağı” ile “dıştan yönelimli (güdümlü) dindarlık” arasında pozitif yönde ilişki bulunmuştur.

Üçüncüsü; tüm bu değişkenler arasında hiçbir anlamlı farklılık bulunmamıştır.

3.5. Türkiye’de Denetim Odağı İle İlgili Bazı Çalışmalar

Rotter’in ölçeğinin bazı maddeleri Türkiye’de ilk defa Kağıtçıbaşı (1972) tarafından “Sosyal Değişmenin Boyutları” adlı çalışmada kullanıldığı görülmektedir²⁵.

Kağıtçıbaşı’ndan sonra Rotter’in ölçeğinin Türkçeye adapte edilip geçerlik ve güvenilirliğinin Dağ (1991) tarafından yapıncaya kadar birçok alanda bu ölçek ile araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalardan dikkat çeken bazıları şunlardır:

Özyürek (1983) tarafından yapılan bir araştırmada, ilkokulda normal öğrencilerle birlikte aynı sınıfa devam eden ortopedik engelli öğrenciler ile ortopedik

²⁵ Kağıtçıbaşı'nın çalışması hakkında geniş bilgiler "Denetim Odağı ve Dini İnanç (Dindarlık)" konusunda ayrıntılı şekilde geçmiştir.

engelliler ilkokulunda okuyan öğrenciler denetim odağı açısından karşılaştırmıştır. Sonuç olarak, engelli olmayan öğrencilerle birlikte okuyan ilkokul engelli öğrencilerin diğer engelliler ilkokulunda okuyan engelli öğrencilerden daha dışsal eğilimli oldukları ortaya çıkarılmıştır (akt. Gülaçtı, 1999).

Denetim odağı ile ilgili birçok araştırma yapan Dönmez (1983), üniversite öğrencileri üzerinde yerleşim yeri açısından denetim odağı ilişkilerini incelemiştir. Buna göre karşılaştırma sonuçları, anlamlı olmasa da, küçük yerleşim yerlerinde yaşayan öğrencilerin büyük şehirlerde yaşayan öğrencilerden daha dışsal özelliklere sahip olduğu yönündedir. Benzer bir çalışma da Dönmez'in Başal ile birlikte ilkokul öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmadır. Burada da yaşanan çevre küçüldükçe denetim odağının dışsallaştığı gözlenmiştir (Dönmez ve Başal, 1985).

Gündüz (1986), ortaokul birinci sınıf öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada öğrencilerin başarılı oldukları konularda başarıyı kendi iradelerinden atfederken, başarısız oldukları konularda ise başarısızlıkları iradeleri dışındaki konulara atfettiklerini ortaya koymuştur.

Korkut (1986) tarafından yine bir ilkokul öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada öğrencilerin başarı düzeyi, yaş ve sınıf düzeylerinin yükselmesi ile içsel denetimlilik arasında pozitif yönde ilişki, fakat cinsiyetler arasında ise denetim odağı açısından bir ilişkinin olmadığı bulunmuştur. Yine Gülseren Washington (1989), 10–12 yaş grubu korunmaya muhtaç yuva çocuklarında denetim odağı ile kendine saygı duygusunu araştırmıştır. Buna göre yuvada kalan çocuklar, aile ortamında yetişen çocuklardan daha dışsal odaklı olma meylindeyler (Washington, 1989: akt. Gülaçtı, 1999).

Giderer (1990), Fen Lisesine devam eden öğrenciler ile normal liseye devam eden öğrencileri denetim odağı açısından karşılaştırmıştır. Fen lisesine devam eden öğrencilerin, normal liseye devam eden öğrencilerden daha içsel denetim odaklı olduğu görülmüştür (akt. Gülaçtı, 1999)

Rotter'in “İçsel-dışsal Denetim (Kontrol) Odağı Ölçeği” (RİDKOÖ)’ni Türkçeye çevirip güvenirlik ve geçerlik araştırmalarını yapan Dağ (1991) denetim odağı, öğrenilmiş güçlük ve psikopatoloji ilişkilerini incelemiştir. Bu üç değişken aralarında düşük ama anlamlı ilişki gösterirken, psikopatolojinin öğrenilmiş güçlük ve kontrol odağınca yordanabildiği gözlemlenmiştir (Dağ, 1991: 10–16). Daha sonra

Balcı, “Lise Öğrencilerinin Denetim Odağı ile Sınav Kaygısı Arasındaki İlişki” adlı çalışmasında dışsal denetim odaklılar, içsel denetim odaklılardan daha fazla sınav kaygısı taşımaktadırlar (1997).

Yeşilyaprak (1988), lise öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada denetim odağını, cinsiyet, yaş, zekâ, akademik başarı ve anne-baba tutumları gibi değişkenler yönünden incelemiştir. Buna göre, denetim odağı üzerinde anne ve babanın çocuk yetiştirme davranışlarının önemli bir etkisi olduğu, çocukluk döneminde ebeveyninden ilgi, şefkat gören, hedeflerine ulaşmada yardım bulan ve tutarlı disiplin uygulamasına tabi tutulan çocuklar, aksi durumda olan çocuklardan daha içsel denetimli olduğu gözlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin kişisel nitelikleri olarak ele alınan cinsiyet, akademik başarı, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi çocuğun yetiştiği çevre, anne-baba öğrenim durumu ve annenin çalışması ile denetim odağı arasında bir ilişki bulunamamıştır (Yeşilyaprak, 1990).

Son olarak, Türkiye’de denetim odağı üzerine yapılan ve dikkatleri üstüne çeken bir araştırmadan daha bahsetmek gerekmektedir. Ilgar (1995) tarafından yapılan araştırmada, üniversite öğrencilerinin denetim odağı ve öz ahlaki değerler arasındaki ilişki araştırılmıştır. Buna göre denetim odağı ile öz ahlaki değerlendirme arasında ilişki bulunmuş fakat denetim odağı ile ahlaki gelişim arasında bir ilişki bulunamamıştır. Genel olarak, dışsal denetimlilerin “dinî ve ahlakî” değerlere; içten denetimlilerin “sosyal ve politik” değerlere daha çok önem verdikleri bulunmuştur. Dışsal denetimli kadınlar dinî ve ahlakî değerleri, içsel denetimli kadınlar ise politik değerleri erkeklerden daha çok benimsedikleri de görülmüştür.

Gerek Kağıtçıbaşı’nın gerekse de Ilgar’ın araştırmalarında dinî veya ahlakî değerlerin, dışsal denetim odağı ile ilişkili bulunması, İlahiyat fakültelerindeki din psikologu uzmanlarının dikkatini bu konu üzerine çekmiştir. Din psikolojisi sahasında, ilk olarak, Cengil (2004) tarafından “Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi’nin Öğrencilerinin Denetim Odağının Birtakım Değişkenlerle İncelenmesi” adlı çalışma yapılmıştır. İkinci olarak ise Gürses (2007) tarafından “Din Eğitimi ve Kişilik Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışma gerçekleştirilmiştir²⁶.

²⁶ Bu iki çalışmanın yorumları ve sonucu, "Denetim Odağı ile Dini İnanç (Dindarlık)" adlı başlıkta genişçe anlatılmaktadır.

4. PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ

Psikolojik iyi olma ne demektir? Bu kavramın psikoloji tarihi içinde ortaya çıkış serüveni nasıldır? Bu kavram ile benzer başka kavramlar da bulunur mu? Psikolojik iyi olma ile denetim odağı ve dini inançlar arasında nasıl bir ilişki bulunmuştur? Bu başlık altında bu tür sorulara cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Literatürde yapılan bazı çalışmalardan da bahsedilerek psikolojik iyi olma hali açıklanacaktır. Bu konulara girilmeden önce psikolojik iyi olma halinin antik dönemden Türk-İslam kültürüne ve aydınlanmadan Pozitif Psikoloji akımına kadar tarihi süreç içerisinde nasıl anlaşıldığından bahsetmekte fayda vardır.

İnsanın iyi olma veya psikolojik iyi olma hali durumunun ne olduğunu anlamaya yönelik İlk Çağ Felsefesi döneminden günümüz modern psikoloji biliminin son dönemlerine kadar birçok farklı anlayış ortaya çıkmıştır. Her anlayış ve açıklama kendi döneminin hâkim bilgisi ile doğru orantılı olmuştur. Bu yönü ile her dönem kendi tarihsel süreci içinde iyi olma hali hakkında birtakım açıklamalar getirmiştir (Tanhan, 2007: 75). İlk Çağ döneminden itibaren günümüze kadar insanın özellikleri, nitelikleri ve iyi olma hali hakkında birtakım görüşler bulunur.

Günümüze kadar gelen bu görüşler psikolojik iyi olma hali hakkında yapılan çalışmalara yön vermiştir. Buna göre, son yirmi yılı aşkın bir süredir psikolojik iyi olma üzerine yapılan çalışmalar iki temel kavram üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlar;

1- Olumlu ve olumsuz duyguyu ayırt etmek; mutluluğu bu iki durum arasındaki denge olarak görmek,

2- Yaşamdan doyum almak olarak görülen ve daha çok sosyolojik anlamdaki açıklamaların da işin içine katıldığı “yaşam doyumunu” tanımlamasına odaklanmaktır. Bu iki kavramın kökeni olarak ortaya çıktığı düşünülen “iyi olma”ya ilişkin, İlk Çağ Felsefesinde de yer alan iki temel felsefi anlayıştan söz edilebilir: Hedonizm ve Eudaimonism’dir (Waterman, 1993; Kahneman, 1999; akt. Tanhan, 2007: 77).

Hedonizm Türkçe karşılığı olarak hazcılıktır ki psikolojik iyi olma hazcılığa dayanabilir. Eudaimonism ise psikolojik işlevsellik olarak açıklanan iyi olma ile bireyin işlevselliği arasındaki ilişkiye dayanır. Bir başka deyişle iyi olma, bireyin işlevsel olma, kendini gerçekleştirme, kendini anlama gibi durumlarına odaklanır (Ryan ve Deci, 2001: akt. Tanhan, 2007).

Cevizci'ye (2002: 384) göre İlk Çağ Yunan felsefesinde “Eudaimonia, her şeyin insanın “daimon”u ile yani kişisel doğası ile uyum içinde olduğu, kişinin potansiyeli ya da doğasının iyi düzenlenmiş, yapı ve dengesinin de olması gerektiği gibi olduğu, kişinin doğası gereği olmak zorunda olduğu gibi olmuş olduğu haldir”. Genel olarak iyi olma hali, kişinin gerçekleştirmesinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan durum insanın nihai ve en yüksek hedefi olarak gerçekleştirme ve mutluluk hali demektir (Cevizci, 2002: 384).

Yunan felsefesinde bu mutluluk haline nasıl ulaşılacağı hakkında farklı görüşler bulunur. İlk olarak Sokrat ile başlayıp Eflatun ve Aristo ile devam eden birinci çizgi bir tür entelektüalizm ile belirlenip mutluluğa kişinin kendisine ve tüm varlığa ilişkin bilgisine bağlı olan bilgelik ve benzeri erdemler ile erişebileceğini savunur. İkinci çizgi ise Demokritos ile başlayıp Sofistler ve Aristippos ile Epiküros'a uzanır ki buna göre mutluluğa hazla ulaşılabilir (Cevizci, 2002: 384).

İslam filozoflarının da genel olarak iyi olma ve mutluluk hali (yani daimon) hakkındaki düşünceleri Sokrat, Eflatun ve Aristo ile devam eden çizgide yer almıştır. Orta çağ İslam coğrafyasında ilk olarak İslam felsefecilerinden Kindi'nin insanın psikolojiksahlığı ve üzüntü hakkındaki görüşlerine rastlıyoruz²⁷. Kindi'ye (1973) göre üzüntü, sevilenlerin kaybindan ve isteklerin gerçekleşmemesinden kaynaklanan psikolojik bir rahatsızlıktır. Bundan dolayı arzuladığımız ve sevdiğimiz şeyler bizim yapımıza uygun olmalı, elimizden gidene üzülmemeli ve bize uygun olmayan duyusal varlıkları istememeliyiz. Aklın uygun gördüğü şeylerden insanların yararlandığını gördüğümüz zaman ondan yeterince ve en güzel şekilde yararlanmalıyız. Bir şey elimizden çıkınca artık üzülmemeli ve düşüncemizde onlara yer vermemeliyiz. Daima sevinçli olmamız için güzel alışkanlıklar edinerek her hali gönül hoşnutluğu ile karşılamalıyız.

Kindi üzüntüyü yenip mutluluğa erişme hakkında birtakım tavsiyelerde bulunur. Bu tavsiyelerin ilki üzüntünün ne olduğunu ve kaynağını bilmektir. Daha sonra müsibete uğrayanın sadece kişinin kendisi olmadığını bilmektir. Musibete uğrayıp da bu musibetlerden insanların nasıl kurtulduğunu görmek üzüntünün

²⁷ Hem Kindi'nin hem de diğer İslam filozoflarının ruh beden üstünlüğü görüşlerine bakıldığında görülür ki, ruh ölümsüz ve bedeni yöneten olduğu için her zaman bedenden üstündür. Beden ise çürüyüp giden ve yok olandır. Onun için ebedi olanı gözetip kollamak ve iyileştirmek için çabalamak çürüyüp giden ve yok olan için çabalamaktan daima daha iyidir.

giderilmesi için önemlidir. Üzüntüyü hiç istememek de bedbahtlıktır. Çünkü üzüntünün gelmemesini istemek var olmamayı istemektir. Üzüntü her insana az veya çok isabet edecektir (Kindi, 1973: 6 vd.).

Ölümünden sonra bile Batıda ismi yıllarca Avicenna olarak anılan ve özellikle tıp hakkında yazdığı kitapları aydınlanma dönemine kadar okutulan büyük filozof İbn-i Sina'ya göre gerçek mutluluk, nefsin ölümden sonra gerçekleşecek olan ve ebedi olan akli hazlara ulaşmasıdır. Bu dünyadaki kemal ve fazilet ise, nefsin nazari akıl gücü açısından akli hazlara ilişkin isteklerini dengelemesi ve ölçülü tutması anlamında adil (dengeli) olmasıdır. İşte bu iki güce ait yetkinlik ve bu yetkinliğin sunucu gerçekleşen mutluluk açısından insani nefsler aynı seviyede değildirler. İbn-i Sina benlikleri (nefsleri) yetkinlik ve tamlık bakımından beşe ayırır²⁸. Buna göre en yetkin ve tam olan benlik (nefs) “nazari ve ameli akıl gücünün her ikisinde yetkin olanlardır”. Bunlar insanların en faziletlieleridirler (Durusoy, 1993: 180–193).

Öbür dünyada nihai ve gerçek mutluluğun elde edileceğine dayanan İslam geleneğinin mutluluk anlayışı ile mutluluğun bu dünyada da elde edilebileceğine dair Aristo'nun anlayışını sentezlemeye çalışan İbn-i Miskeveyh, insanın hem maddi yönünün olduğunu hem de manevi yönünün olduğuna değinir. Manevi yön bedeni yani maddi yönden bağımsızdır. Duyularla algılanan her şey aşağıya, akılla bilinenler yükseğe (yüceliğe) aittir. Mükemmel bir mutluluk akledilirleri tefekkür ederek hem bu dünyada hem de ölümden sonrasında gerçekleşir. Çünkü mutluluk, toplumdan soyutlanma ve uzaklaşma demek değildir (Saruhan, 2010: 97).

İbn-i Miskeveyh, mutluluğun bir psikolojik hissediş olduğunu vurgularken onu lezzet olarak nitelemektedir. Lezzetleri ikiye ayıran İbn-i Miskeveyh “*infiali* (*edilgen*) ve *fiili* (*etken*)” olarak niteler. Buna göre *infiali* – *edilgen* lezzetler bedensel

²⁸ İbn-i Sina'ya göre diğer benlik (nefs) çeşitleri ise kısaca şunlardır: b) Nazari akıl gücünde yetkin, ameli akıl gücünde eksik olan benlikler (nefsler), c) Nazari akıl gücünde tam yetkin olamayıp ameli akıl gücünde yetkin olan benlikler (nefsler), d) Nazari akıl gücünde yetkinleşme imkânı olmayan nefsler, bu kimseler yaratılış gereği kavrayışları kısıtlı veya gelişmemiş olan “bülh” kimseler ile çocuklar veya kavrayışları olsa da ölümden sonra kendisine ait bir mutluluğun veya mutsuzluğun olduğu konusunda herhangi bir bilgi de ulaşmayan benliklerdir (nefsler). e) Nazari ve ameli akıl gücünün her ikisinde yetkin olmayan benlikler (nefsler), bunlar ise yetkinleşme yetilerine sahip oldukları halde bilinçli olarak yetkinleşmeyen benliklerdir (nefsler).

yönümüzle ilgilidir. Bu lezzetler iştaha dayalı olduğu için iştahın doyumunu ile ortadan kalkan geçici lezzetlerdir. *Fiili lezzetler* ise düşünme niteliğinde olup insana aittir. Heyulani, maddesel olmadığı ve doğrudan doğruya insanın özüne bağlı olduğu için geçici değildir. Duyusal haz ilintisel olduğu için yokluğa uğrar. Akli haz ebedidir ve hayvanlarda bulunmaz. Bundan dolayı haz doğru bir kaynaktan olursa insanın bedenini eksiklikten olgunluğa ve hastalıktan sağlığa götürdüğü gibi nefsi de cehaletten ilme ve rezaletten fazilete yöneltir. İbn-i Miskeveyh nefsin elde ettiği olgunluk durumunu mutlulukla, nefsin elde ettiği eksikliğini de mutsuzlukla özdeşleştirir. Olgunluk, nefsin akli âleme olan yaklaşımı ile ilgili olduğu gibi eksiklik de nefsin duyusal ve aşağı olan eğilimi ile irtibatlıdır. İnsanın tam gayesi mutluluktur. Mutluluğa erişen insan bunun ötesinde başka bir şey istemez²⁹(Saruhan, 2010: 97–102).

Ortaçağ sonrası Aydınlanma felsefesinde ve hatta psikolojinin felsefeden ayrılıp pozitif bir bilim olarak ortaya çıktığı döneme kadar, gerek Batıda gerekse Doğu'da bireyin sağlığı, iyi olma ve mutluluk hali hakkındaki görüşler, salt felsefi temelli ifadeler olarak kalmıştır.³⁰ 19. yüzyılın iki büyük filozofu Nietzsche ve Kierkegard bir yana bırakılırsa psikolojinin temel işlevinin insanın -iyi olması-sağlığı ve mutluluğu olduğu anlayışı bir yana bırakılmıştı (Güleç, 2010: 195).

Psikolojinin pozitif bir bilim olarak bağımsızlığından sonra ise bu kavramlar hakkında söylenen ifadeler iki ana yaklaşımdan ibaretti. Bunlardan birincisi, Freud'un Psikanalitik yaklaşımıdır. Buna göre insanın davranışlarının temel belirleyicisi bilinçdışı dürtülerdir. Diğeri ise insanı, ileri düzeyde gelişmiş ama büyük bir fareden mahiyet itibari ile pek de farklı göremeyen davranışçı yaklaşımdır. Deneysel koşullar altında farenin koşullanması gibi insan da denetim kuramadığı çevrenin etkisi altında davranışlarını sergiler (Güleç, 2010: 41).

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde insan doğasının, sağlığının, mutluluğunun ve iyi olma halinin içeriden veya dışarıdan belirlendiği fikrini benimseyen bu iki

²⁹ Mesela, insanların çoğu ya sağlık ya da zenginlik veya her ikisini de ister. Ancak İbn-i Miskeveyh'e göre sağlık ve zenginlik insanın aradığı yöneldiği gayelerden olsa da bunlar tam gaye değil eksik gayedir. Çünkü sağlık ve zenginlik her zaman için daha fazlası istenen gayelerden olduğu için insanı doyumsuzluğa doğru yöneltir (Saruhan 2010: 102).

³⁰ Psikoloji üzerindeki felsefi etkiler için bkz. Schultz ve Schultz, 2007: 61–100; Özakpınar, 2011: 25–54).

yaklaşım artık sorgulanır olmuştur. Böylece üçüncü güç diye bilinen Hümanistik yaklaşım psikanalitik ve davranışçı yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkar (Güleç, 2010: 41; bkz. Altıntaş ve Gültekin, 2005: 85; Schultz ve Schultz, 2007: 669–670).

Hümanistik psikologlar şu görüşler: “Eğer psikoloji sadece ruhsal hastalıklar üzerinde yoğunlaşacaksa olumlu insan özellikleri ve psikolojik sağlık üzerinde neden çalışma yapmayacak veya çalışma yapacak mıdır? Eğer olumlu insan özellikleri üzerinde çalışma yapmayacaksa o halde psikoloji; neşeli olma, hoşnutluk, çöşku, şefkat ve cömertlik gibi insanın erdem ve üstün özelliklerini görmezden gelmiş demektir” (bkz. Schultz ve Schultz, 2007; Maslow 2001; Güleç, 2010).

Avrupa kaynaklı varoluşçu felsefeden de yararlanan (Güleç, 2010) Hümanistik Psikoloji hareketi psikoloji tarihi içinde, 1961 yılında Hümanistik Psikoloji Dergisi'nin, 1962 yılında Hümanistik Psikoloji Derneği'nin ve 1971 yılında ise APA'nın Hümanistik Psikoloji Bölümü'nün kurulması ile resmi bir statü kazanmıştır (Schultz ve Schultz, 2007: 682). Ancak üçüncü bir güç veya akım olma iddiası ile ortaya çıkan Hümanistik psikoloji -Rogers'ın da kabul ettiği gibi- gerçekte bir ekol haline gelemedi. Hümanistik psikolojinin geliştiği sırada diğer bir akım olan bilişsel psikoloji de gelişmekteydi. Hatta Hümanistik psikoloji bilişsel psikolojinin gelişmesine de katkı sağlamışken kendisinden önceki iki akımın (psikanaliz ve davranışçılık ekollerinin) protestosu içinde bir dönem geçirdi. 1998'de APA başkanı Martin Seligman tarafından Hümanistik psikolojinin insanın doğası, mutluluğu, sağlığı hakkındaki bakış açısı tekrar gündeme getirildi (Schultz ve Schultz, 2007: 684). Seligman'a göre psikolojinin son bir asırlık araştırma tarihi içinde depresyon ve anksiyete alanında 750.000 araştırma yapılmışken; sorumluluk, sevgi, umut, mutluluk gibi insanın sağlığı ile ilgili değişkenler üzerinde 8.000 araştırma yapılmıştır (akt. Işıklı, 2001; akt. Kuzucu, 2006: 13). Hümanist psikolojinin gelişmesi ile insanın doğasına yönelik olumlu çalışmalar, iyi olma, bireyin işlevsel olması, kendini gerçekleştirme, kendini anlama, yaşam doyumu, mutluluk gibi konular pozitif psikoloji akımı ile tekrar ele alınmaya başlamıştır. Pozitif psikoloji akımı, “psikolojik iyi olma” kavramı ile bu kavramın yerini tam olarak tutmasa da yakın anlama gelen “yaşam doyumu, yaşam kalitesi, öznel iyi olma, olumlu-olumsuz duygulanım” gibi kavramları incelemiştir (Gülaçtı, 2009: 53–54).

4.1. Psikolojik İyi Olma Nedir?

Psikolojik iyi olma veya sağlık basit bir şekilde patolojik belirtilerin olmayışı olarak tanımlanabilir. Ancak bu genel olarak kaygılı, depresif veya tutarsız olduğu gözlenmeyen bir bireyin mutlaka psikolojik olarak iyi veya sağlıklı olduğu anlamına gelmez (Kinnier, 1997; akt. Cenkseven, 2004). Dünya Sağlık Örgütü de sağlığı “yalnız hastalık ve sakatlığın olmaması durumu olarak değil, bedensel, ruhsal ve sosyal yönlerde tam bir iyilik hali” olarak tanımlamıştır (Fişek, 1985; Witmer ve Sweeney, 1992: 140; Öztürk, 2004: 107; Gülaçtı, 2009: 53). Cirhinlioğlu (2010), psikolojik iyi olma halini genel anlamda bireyin mutluluk ve yaşam doyumunun daha yüksek düzeyde, ruhsal bozukluk belirtilerinin ise daha düşük düzeyde olması şeklinde ifade etmiştir (s.107)³¹.

Ancak psikolojik iyi olma halinin tam olarak neyi kapsadığına dair çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Mesela, Coan’a (1974) göre iyilik hali veya iyi olma hali yeterlik, ilişkisellik, içsel uyum, yaratıcılık ve kendini aşkınlık olmak üzere beş boyutu kapsar. Ryff; psikolojik iyi olmayı “özerklik” (otonomi), “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet”, “kişisel gelişim”, “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “yaşamda amaçlar” ve “kendini kabul etme” şeklinde altı boyutta değerlendirmektedir (1989). Koenig, McCullough ve Larson (2001) ise mutluluk, memnuniyet, doyum, zevk alma, yerine getirme, sevinç, rahatlık gibi kavramların iyilik hali ile eş anlama geleceğini ileri sürmüşlerdir (akt. Cirhinlioğlu, 2010: 87). Bazı araştırmacılar ise psikolojik iyi olma ile psikolojik sağlığı ifade etmişlerdir (Andrews ve Robinson, 1991, akt. Cirhinlioğlu, 2010).

Sağlık ve psikolojik iyi olma hakkında tam bir tanım yapmanın veya kapsamını belirlemenin çok zor olduğu görülmektedir. Çünkü “sağlık” veya “psikolojik iyi olma halinin” kültürden kültüre değişebileceği için evrensel tanımının yapılması güç gözükmektedir. Bu yüzden Amerikan Psikoloji Derneği’nin (APA) normal dışı davranışları evrensel bir şekilde sınıflandırmasına dair eleştiriler de yöneltilmiştir (Morris, 2002: 533). Horney normaldışı kavramını tanımlarken, hangi tür

³¹ Psikolojik iyi olma İngilizce karşılığı well being iken, Türkçe sözlüklerinde bu terimin tam karşılığı bulunmasa da “esen veya esenlik” kavramları bu ifadeyi kısmen de olsa karşılamaktadır. Türk Dil Kurumu (2005) sözlüğünde “esen” kavramı şu anlama gelmektedir: “1. (Sıfat olarak), Ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli ve salim, 2. (Zarf), ruhsal ve bedensel olarak sağlıklı, sıhhatli ve salim bir biçimde” demektir. “Esenlik” ise esen olma durumu, sağlık, afiyet, sıhhat, selamet ve hastalık karşıtı anlamlarına gelir (s. 107).

davranışların nevrotik olarak nitelenebileceğinin kültürden kültüre, dönemden döneme, bir toplumsal sınıftan bir diğerine ve hatta kadından erkeğe göre değişebileceğini belirtir (Gençtan, 2002: 232). Doksat'a (2011) göre de Batının "delilik" addettiği haller bazı kültürlerde normal veya arızî geçiş dönemleri olarak telakki edilir. O derece ki, Çinliler, Batı icadı olan DSM ve ICD sistemlerini reddedip kendi hastalıklarının (nozoloji) ve canlıların (taksonomi) sınıflandırmalarını yapmışlardır. Bu olguyu fark eden Batılılar kültüre bağlı sendromlar diye bir kategori icat edip, bu kültürel sendromları alt gruplarda sınıflamışlardır (s.46).

Bu araştırmada genel anlamda "psikolojik iyi olma hali" kavramı ise Carol Ryff'in görüşlerine dayanmaktadır. Ryff, öncelikle Bradburn (ve diğ.) tarafından yapılan çalışmanın temelde sosyal değişkenleri açıklama amaçlı olarak tasarlanmış olduğunu ileri sürmüştür. Bradburn'un çalışmasında temel aldığı "Eudaimonia" kavramının "mutluluk" kavramını karşılayıp karşılamadığı noktasında Ryff, onu eleştiriye tabi tutmuş, ardından "iyi olma" kavramının yaşam doyumu ve duygu temelli değerlendirmesinin, yani "öznel iyi oluş" kavramının, pozitif işlev görme bakış açısını ihmal ettiğini söylemiştir. Buna karşılık olarak "psikolojik iyi oluş" kavramını önermiştir (Ryff, 1989a, 1989b; akt. Timur, 2008: 22). Ryff'a (1989a) göre "öznel iyi olma" çalışmalarının teorisi zayıf temelli olup "psikolojik iyi olma" kavramının temel yapısını tanımlamaktan uzaktır (akt. Cenkseven, 2004: 39).

Psikolojik iyi olmanın çok boyutlu olduğunu ileri süren Ryff'a (1989a; 1995) göre -yukarıda da bahsedildiği üzere- altı bileşeni bulunur. Söz konusu altı bileşen bireyin geçmiş yaşamına veya kendisine ilişkin olumlu değerlendirmelerini (kendini kabul), bir birey olarak devamlı büyüdüğü ve geliştiği duygusunu (bireysel gelişim), bireyin yaşamının anlamlı ve amaçlı olduğu inancını (yaşam amacı), diğerleriyle ilişkilerinde kaliteye sahip olmayı (diğerleriyle olumlu ilişkiler), bireyin kendi yaşamını ve etrafındaki yaşamı etkili bir şekilde yönetebilme kapasitesini (çevresel hâkimiyet) ve kendi kendine karar verme duygusunu (özerklik) içermektedir (Cenkseven, 2004: 41). Bu bileşenlerden yüksek anlamda kendini iyi hisseden ve değerlendiren bireyin psikolojik iyi olma halinin de yüksek olduğu kabul edilir.

4.2. Psikolojide “İyi Olma”ya (veya Sağlığa) Dair Görüşler

Modern Psikoloji bilimi içinde bireyin iyi olma ve sağlığına dair birçok yazın bulunmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere psikolojinin kuruluşundan itibaren bireyin iyi olma ve sağlığına dair olumsuz bakış açıları genişçe yer alsa da olumlu açıklamalar ise daha az yer kaplamaktadır (Kinnier, 1997; Ryff ve Singer, 1996; Myers ve Diener, 1995; akt. Cenkseven, 2004: 36).

Bu başlık altında modern psikolojinin ilk dönemlerinden itibaren psikolojik iyi olma kavramı hakkında söz söyleyen kuram veya kuramcılarının görüşleri ele alınacaktır. Görüşlerinden bahsedilecek olan kuramcılarının çoğunluğu Ryff'ın geliştirdiği psikolojik iyi olma kavramına az ya da çok katkıda bulunmuşlardır. Bu sayede psikolojik iyi olmanın ne olduğuna dair birtakım öngörüler veya fikirler vermek amaçlanmaktadır.

Psikanalizin kurucusu sayılan Frued tıpkı Spinoza gibi “insanın değişmez bir doğası” olduğunu düşünür (Güleç, 2010: 131). İnsanın iyi olması veya sağlığı bilinçaltındaki id, ego ve süper egonun liderliğinde uyum içinde çalışmasına bağlıdır (Ewen, 1988: akt. Cenkseven, 2004). Freud’a göre bilinçaltından (özellikle id’den) gelen dürtülerin psişik dengeye ilişkin belli bir durum bozulmasına neden olduğunda, bireyin her şeyi eski haline getirme yönünde bir eğilimi olur. Bu Freud’un dürtü kuramında –fizyoloji biliminden farklı olarak- “denge” (homeostazis) kavramına işaret etmektedir (Güleç, 2010: 145). Böylece birey sürekli bir denge durumunda değil ama “yeni dengelere” doğru bir yöneliş haline girer.

Jung ekolünde bireyin kişiliğinin tümünü psişe olarak adlandırılır. Psişe, bilinçli ya da bilinçdışı, tüm duygu, düşünce ve davranışları içerir. İnsanın fizik ve toplumsal çevresine uyum yapmasını sağlar. Jung bu kuramı ile insanı bir bütün olarak alır ve –Freud’un aksine- kişiliği birbirinden farklı yapıda parçaların bir araya gelmesinden oluştuğunu kabul etmez. Psişe birbirinden farklı biçimde çalışan, ancak birbiri ile etkileşim durumunda olan sistemlerden oluşur. Bunlar: bilinç, kişisel bilinç, toplumsal bilinçdışıdır (Altıntaş ve Gültekin, 2005: 30).

Jung’a göre kişilik gelişiminin hedefi, “bir kimsenin psikolojik bir bütün, bölünemez bir birlik ya da bütünlük haline geldiği süreç” olan bütünleşmedir.

Bütünleşmeye doğru atılan ilk adım kişiliğin bütün yönlerinin bireyselleşmesidir (İnanç ve Yerlikaya, 2006: 76–77). Bireyselleşme bireyin “bütün insan” olmasıdır. Bütün insan olmak -Freud’un aksine- ömür boyu sürer ve yaşam aşamalarının gerektirdiği görevleri birey yerine getirmelidir (Fordham, 2001; akt. Cenkseven, 2004: 36). Bu bağlamda bireyin psikolojik olarak iyi, sağlıklı ve mutlu olması bireyselleşme süreci sonucunda bireyin bütün insan olması ve içinde bulunduğu yaşam aşamasının gerektirdiği görevleri gerçekleştirmesi ile mümkün olabilir (Cenkseven, 2004: 36).

Psikanaliz ekolünde önemli bir yere sahip olan Erikson da kişiliğin ve benliğin bebeklikten yaşlılığa kadar sekiz aşamada geliştiğini vurgulayarak her aşamada bireyin atlatması gereken görevlerinin olduğunu söylemektedir. Her aşamanın başarısı da bir önceki aşamanın nasıl atlatıldığına bağlıdır. Bu aşamaları başarı ile atlatan birey iyi olma haline sahip sağlıklı demektir³² (Erikson, 1968; akt. Gençtan, 1998; akt. Cenkseven, 2004: 37).

Allport, birçok kişilik kuramcısının tersine psikoterapi ile ilgilenmemiş ve sağlıklı kişilerle çalışmalarını yürütmüştür. Ryff’in psikolojik iyi olma kavramına katkısı ise Allport’un “olgunluk” (maturity) görüşüdür. Allport’a (1961) göre kişisel olgunlaşma yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Olgunlaşmış kişi ile olgunlaşmamış veya nevrotik kişi arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Buna göre olgun kişiliğin altı temel ölçütü vardır: a) Olgun kişilerin benlik duygusu çok geniş bir alanda kendini belli eder (self-extension). Bir bakıma bu kişilerin “kendilerinin dışına çıkabildiklerini” söylemek yanlış olmaz. İş, aile ve sosyal ilişkilerde etkin katılım gösterirler. Allport’a göre kişinin kendini sevmesi önemli bir özelliktir, ancak bu duygunun kişinin yaşam tarzını egemenliği altına alması gerekir. b) Olgun kişiler sıcak sosyal etkileşimlere girme ve yürütme kapasitesine sahiptirler. Bu da kişiliğin benliği ve diğerleri arasındaki farklılıkları hoşgörü ile kabul edebilmesidir. c) Olgun kişilerin kendilerini kabul düzeyleri yüksektir ve güven duyguları gelişmiştir. Bu kişiler kendileri ile ilgili olumlu bir imaja sahiptirler. Kendi eksikliklerine ve huzursuzluk veren engellenme yaşantılarına saldırgan olmadan yaklaşabilir ve bu

³² Erikson’un psikososyal gelişim aşamaları ve bu aşamalarda bireyin görevleri hakkında teferruatlı bilgi “Gelişim Kavramı” başlığı altında verilmiştir. Ryff “psikolojik iyi olma” kavramını geliştirirken Erikson’un görüşlerinden faydalandığı için burada tekrar kısaca bahsi geçmiştir.

olumsuz yaşantıları tolere edebilir. Kötü bir gün geçirmiyorlarsa bunun acısını ilk karşısına çıkan kişiden çıkarmazlar. d) Olgun kişiler gerçekçi algılara, becerilere ve hedeflere sahiptirler. Sağlıklı kişiler olayları, görmek istedikleri gibi değil, gerçekçi bir biçimde olduğu gibi görürler. Geçekle doğrudan ilişki içine girebilirler ve gerçeği kendi gereksinim ve hayallerine uydurmaya çalışarak çarpıtmazlar. Seçtikleri hedefler gerçekçi hedeflerdir. e) Olgun kişiler keskin bir iç görüye ve mizah duygusuna sahiptirler. Bu kişilerin kendisinin güçlü ve zayıf yönleri ile ilgili gerçekçi bir değerlendirmeleri vardır. Mizah duygusu, kişinin kendisine ilişkin iç görüşünün önemli bir bileşenidir. f) Olgun kişiler bütünsel bir dünya görüşüne sahiptir. İnsanların yaşamlarını anlamlandıracak bir amaç veya alana yönelmelerini sağlayacak bir değer sistemine ihtiyaçları vardır. Her insanın farklı değerler sistemi bulunmaktadır. Bazı insanlar gerçeği arama işine girişirken, bazıları sosyal refah ya da dinle ilgili değerler sistemi geliştirir (Allport, 1961; akt. İnanç ve Yerlikaya, 2010: 258–259; bkz. Cenkseven, 2004: 39).

1893 yılında Almanya’da doğup 1940 Amerika’ya göçen Carlotta Buhler, Amerikan yaşam tarzına sızmaya başlayan yabancılaşma ve yalnızlık duygularının insanları rahatsız ettiğini düşündüğü için Hümanistik psikolojiye destek vermiştir (Buhler ve Allen, 1972; akt. Burger, 2006). Onun “temel yaşam eğilimleri” görüşü psikolojik iyi olma ve sağlık konusunda Ryff’in istifade ettiği teorik görüşlerden biridir. Buhler’in dört temel yaşam eğilimi vardır: a) Seks, aşk ve egoyu tanımada kişisel memnuniyet için çaba eğilimi, b) Yeni duruma kendini sınırlama adaptasyon eğilimi, aitlik ve güvenlik kazanımı, c) Kendini ifade etme ve yaratıcı başarı eğilimi, d) Entegresyon veya düzeni koruma eğilimi (Buhler, 1972: 48).

Psikolojik iyi olma ve sağlığa ilişkin katkıda bulunan bir diğer kuramcı C. Rogers’tır. Rogers’a (1959) göre sağlıklı kişilik gelişimi için her bireyin çocukluğundan itibaren koşulsuz sevgiye ihtiyacı vardır. Herkes ebeveyninden sevgi ve şefkat görür. Ancak bunu koşulsuz olarak alamamaktadır. Birçok ebeveyn çocukları kendilerinden beklenenleri getirdiği sürece onlara sevgi ve şefkat gösterir. Ancak çocuklar onaylanmayan davranış gösterdiklerinde ise sevgi ve şefkatten yoksun kalmaktadır. Bu durumda çocuklar sadece beklenen davranışları sergiledikleri sürece sevmeye değer olduklarını algılamaya başlarlar. Böylece

çocuğun benliği bir bütün olarak gelişmez. Bir kısmının reddedileceği korkusu ile benliğinin tüm yönlerini açığa vuramayan çocuğun kişiliği bundan olumsuz etkilenir. Ebeveynler çocuklarına koşulsuz sevgi göstermelidirler. Koşulsuz sevgi gören çocuk, değer koşulları geliştirmeyecek ve ortaya çıkan benliğinin hiçbir parçasını baskı altına almayacaktır. Böylece çocuk kendini gerçekleştirecektir. Kendini gerçekleştirme ise psikolojik sağlığın en üst seviyesidir. Rogers psikolojik olarak sağlıklı olan insanı “potansiyelini tam kullanan kişi” (fully functioning person) olarak tanımlar. Böyle bir kişinin belli başlı şu özellikleri vardır: “Potansiyelini tam kullanan birey”; a) Başkasının standartlarını karşılama gibi bir zorunluluğu olmayacağından kendisine koşulsuz olumlu öz-saygı duyacaktır, b) Kendi duygularına güvenmeleri ve içlerinden geldiği gibi davranma eğilimleridir. Başkalarının düşünce ve mantığı yerine kendi içinden geldiği gibi davranırlar³³, c) Başkaları tarafından beğenilmeye, hoşlanılmaya değer bulur ve onların ilgilenme konusundaki potansiyeline güvenir, olumlu saygı ihtiyaçlarını insanlarla başarılı bir şekilde kurar. Böylece tıpkı kendisine gösterdiği gibi başkalarına da koşulsuz olumlu saygı gösterir (akt. İnanç ve Yerlikaya, 2010: 307–308; bkz. Cenkseven, 2004).

Rogers’a göre sağlıklı iyi bir yaşam, bir durum değil süreçtir, bir hedef değil bir yöndür. Potansiyelini tam kullanan kişi kendini gerçekleştiren kişi değil gerçekleştirmekte olan bir kişidir. Ona göre benliğin gelişimi daima bir ilerleme ve sürekliliktir. (İnanç ve Yerlikaya, 2010: 307–308).

İhtiyaçlar hiyerarşisi ve üçüncü güç olarak adlandırılan hümanistik psikolojinin –Rogers gibi- fikir öncülerinden biri olan Maslow belirli insan ihtiyaçlarının bir listesini yapmak yerine bu ihtiyaçları beş ana sınıfta toplamıştır³⁴.

³³ Rogers bu durumu idealize edecek üç kişiyi örnek gösterir: ressam El Greco, yazar Hemingway ve ünlü fizikçi Einstein. El Greco iyi ressamların kendisi gibi çizmediğinin, Hemingway’in de dönemindeki yazarların kendisi gibi yazmadığının, Einstein da büyük fizikçilerin kendisi gibi düşünmediğinin farkındaydı. Fakat bu şahıslar kendi rotalarını çizmiştir.

³⁴ Bu beş ana sınıf aynı zaman da hiyerarşik bir yapıdır. Bazı kaynaklarda bu beş sınıf yedi tane olarak görülmüştür. Bu ihtiyaçlar şunlardır: en altta bulunan *fizyolojik ihtiyaçlar*, ikinci basamak *güvenlik ihtiyaçları*, üçüncü basamak *ait olma ve sevgi ihtiyaçları*, dördüncü basamak *saygı ihtiyacı* ve beşinci basamak da *kendini gerçekleştirme*dir (bkz. Plotnik, 2009: 443; Güvenç, 2002: 427). Ancak bazı kaynaklarda bu beş ihtiyaç sıralamasında dördüncü basamaktan sonra beşinci basamak olarak *bilişsel ihtiyaçlar* ve altıncı basamakta ise *estetik ihtiyaçlar* bulunmaktadır. Yedinci basamak ise *kendi gerçekleştirme* basamağıdır (bkz. Selçuk, 2000: 215 ve Budak, 2009: 369).

İhtiyaçların sıralanması oldukça akla yatkın görünmekle birlikte dikkat çeken istisnalar da söz konusudur. Örneğin yaratıcılığını dışa vurmak konusunda oldukça istekli olan bir sanatçı daha alt düzeydeki bazı gereksinimlerini bu uğurda feda edebilir. Yine aynı şekilde bir dava veya ideal uğruna kendini adayan insan ihtiyaçlar hiyerarşisinde bulunan alt düzeydeki ihtiyaçlarını tamamen karşılamadan üst düzey ihtiyaçları uğruna feda edebilir. En üst düzeydeki ihtiyaç kişinin kendine özgü doğuştan getirdiği potansiyelini ve kapasitesini keşfetmesini ve yaşama özgü doğuştan getirdiği potansiyellerini, kapasitesini ve yaşama geçirmesini içerir. Daha önce söz edilen tüm ihtiyaçlar karşılanırsa veya doyurulsa da kişi kendisini bir hoşnutsuzluk ve rahatsızlık hissi içinde bulacaktır. Maslow'a göre bu durumda kişiyi güdüleyici güç kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır. Maslow alt düzeydeki ihtiyaçlarını belli ölçüde doyummuş kişinin yaşayacağı hoşnutsuzluk ve rahatsızlık hissini aşması, “uygun olduğu şey” olmak için çabalaması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre insan kendi doğasına sadık kalmalı ve olabileceği her şeyi olmalıdır. “Kendisi ile barışık yaşamak istiyorsa müzisyenler müzik yapmalı, ressamalar resim yapmalı ve şairler şiir yazmalıdır” (Maslow, 1970: 46; akt. İnanç ve Yerlikaya, 2010: 320).

Kendini gerçekleştirme, Rogers'ın kavramındaki gerçekleştirme kavramına benzer. Tek fark kendini gerçekleştirmenin fiziksel ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı, sevgi ihtiyacı ve saygı ihtiyacının en azından kısmen tatmin edilene kadar ortaya çıkmaması ve fark edilmemesidir. Bu yüzden de Jung'un bireyselleşme kavramı gibi kendini gerçekleştirme de gençlik yıllarında görülmeyen bir olgudur. Maslow'a göre gençler, yaşama hazırlanma olarak kabul ettiği, eğitim alma, kimlik geliştirme, eş ve iş bulma gibi konularla meşguldürler. Maslow'a göre çok az sayıda insan potansiyellerini tam olarak geliştirebildikleri konum olan kendini gerçekleştirme noktasına ulaşabilmektedir (İnanç ve Yerlikaya, 2010: 320).

Jahoda (1960) da “olumlu psikolojik sağlık” olarak isimlendirdiği altı kıstası içeren bir liste oluşturmuştur. Jahoda'ya göre psikolojik sağlığı yerinde olan birey şu kriterlere sahiptir: a) Kendisine ilişkin olumlu bir tutuma sahip olma (kendini kabul), b) Kendini gerçekleştirme yolunda sürekli gelişme veya ilerleme, c) Yaşamın bir anlamı ya da amacı olduğu duygusuna sahip olma, d) Yaşamında bağımsız ya da özerk bir şekilde davranabilme, e) Gerçeği (çarpıtmadan) algılama, f) Çevresinde

hâkimiyete ulaşabilme. Bu özelliklere sahip olabilen birey psikolojik olarak sağlıklı sayılabilir (Cenkseven, 2004: 39).

Neugarten “kişilik sürecini yönetme” hakkında söyledikleri psikolojik iyi olma ve sağlık açısından kayda değerdir. Ryff kendi “psikolojik iyi olma” kavramını geliştirirken Neugarten’in yetişkinlik ve yaşlılıkta kişilik değişimine yönelik yaptığı tanımlamalardan da faydalanmıştır (bkz. Ryff, 1995). Aşama kuramcılarının gelişimde tek yönlü ilerleme görüşüne katılmayan Neugarten yaşam süresince kararlılık olmadığını ileri sürer. Günümüzde bireyin yaşına göre davranması gerektiği geçerliliğini yitirmiştir. Aynı zaman da Neugarten’a göre “bunalım” kavramı da anlamını yitirmektedir. Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde evden ayrılma, çocukların evlenmesi, ebeveyn olma, menapoz, emeklilik gibi olaylar yaşın normal “dönüm noktaları”dır. Bu olaylar benlikte bile değişim oluşturabilir ama bunalım yaratmazlar. Mesela, emeklilik orta yaşlı erkekler için normal bir olaydır ama 65 yerine 45 yaşında emekli olunca birey geri kalan hayatında ne yapacağı konusunda kaygı duyarsa o zaman bunalım meydana gelir. Neugarten’e göre orta yaşlı ve yaşlı bireyler genç olmayı arzulamazlar. Onlar toplumsal bakımdan kabul gören ve kişisel bakımdan doyum sağlayan yönlerde yaşlanmak isterler (Neugarten, 1980; akt. Onur, 2008: 195). Çünkü orta yaş ve yaşlılıkta önemli olan yaşam doyumudur.

Neugarten’in (1961) doyum tanımı, insanın yaşamı ile ilgili amaçlarına ulaşip ulaşmadığı üzerinde odaklanmaktadır (akt. Şener, 2009). Neugarten’a göre yaşam doyumunu yüksek olan yaşlıların; günlük hayat etkinliklerinden zevk alması, hayatının bir anlamı olması ve geçmiş hayatının sorumluluğunu kabul etmesi, hayatı boyunca öngördüğü hedef ve amaçlara ulaştığı yönünde tatmin olması, olumlu bir "benlik saygısına" sahip olması ve yaşlılığın getirdiği zayıflıklar ne olursa olsun, kendini değerli bir varlık olarak kabul edebilmesi ve hayata karşı genelde iyimser bir tutum içinde olması beklenmektedir. Yaşlılıkta yaşam doyumunu için, bireyin ‘işe yaramaz’ olduğunu düşünmemesi gerekir. Bu düşünce ve duygudan korunmanın yollarından biri mutluluk verici işlerle meşgul olmaktır (akt.:Özer ve Karabulut, 2003; akt. Yıldız, 2012).

Gerontoloji’nin kurucu babalarından sayılan (McFadden, 2005: 166) James Birren, -özellikle Ryff’ın- psikolojik iyi olma ve sağlığa ilişkin yaşlılık dönemi

çalışmaları ile katkı sağlayanlardan biridir. Yaşlılık psikolojisini “genç yetişkinlikten sonra davranışlardaki düzenli değişiklikler üzerine bir çalışma” olarak tanımlayan (Birren ve Schoots, 1996: 8) Birren’e göre yaşlı insanların yaşam doyumu düzeyi yalnızca dış koşullara bağlı görülmektedir. Mesela, yaşlılığa bağlı ruhsal sorunların kentlerde kırsal kesimlerden daha fazla olduğunu söyler. Sonuç olarak dış koşullarla daha etkin biçimde baş edebilen yaşlılar yaşam doyumu düzeyinin daha yüksek olacağı düşünülebilir (Onur, 2008: 359). Bunun için Birren (1982) yaşlılığa biyolojik, psikolojik ve sosyal boyutları olan bir kavram gözü ile bakmaktadır (Kılıççı, 1988: 41–45).

4.3. Psikolojik İyi Olma Hali İle Dini İnançlar

Din psikolojisi alanında psikolojik iyi olma hali üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmalar sonucunda din veya dini inancın psikolojik iyi olma haline hem negatif hem de pozitif katkılarının olduğu ileri sürülmüştür. Modern Psikoloji tarihi içerisinde ilk olarak Freud, dinin veya dini inancın insan sağlığı üzerinde olumsuz etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Freud dini bazen saplantı nevrozu (obsesyon); bazen bebeklik arzularının tatmini; bazen de bir illizyon-yanılsama olarak değerlendirmektedir (Aytan, 2010: 53). Freud’a göre dini davranışlar ile nevrotik hastalıklar temelde aynı karakterdedir. Bunun için insanlık dini bırakarak bilimin ışığında gerçek kurtuluşa ulaşacaktır (Freud, 1991). Freud kadar eski olmayan çeyrek asır önce yaptığı araştırma ile dinin gelişme, gerçekleşme ve özgürlük çabalarını engellediğini ileri süren Ellis’e (1986) göre din ve dini inançlar, bilim, akılcılık ve mantık yerine batıl inançları ve büyüsel düşünceleri önemli hale getirmektedir. Ellis’e göre dini inancın tüm formları patolojiktir ve insanda nevroza neden olurlar (Strizenec, 2002).

Olumsuz görüş bildiren bu iki bilim adamının aksine Allport ve Jung ise dinin psikolojik sağlığı güçlendirici etkisinin olduğunu ileri sürmüşlerdir (akt. Ventis, 1995). Yine Bergin (1983) dindarlığın psikopatolojinin bir karşılığı olduğu görüşüne destek bulunmadığını, Becker ise din ile olumlu psikolojik sağlık hakkında pozitif ilişki olduğunu ileri sürmüştür (akt. Ventis, 1995).

Dindarlığın veya dini faaliyetlere katılmanın ruhsal ve fiziksel sağlık üzerinde nasıl olumlu bir etkisinin olacağı hakkında iki kuram ileri sürülmüştür. Birincisi, din sosyal bağları güçlendirerek, sosyal destek sağlayarak, baş etme kaynaklarını artırarak ve bir bilişsel şema veya yorumlayıcı çerçeve sağlayarak uyumu etkilemektedir (Siegel, ve diğ. 2001; akt. Cirhinlioğlu, 2010). Sosyal bağlamda dindar bireyler dini olaylara daha sık katılırlar ve bu katılımlar onları diğerleri ile ilişki halinde tutar ve temel sosyal destek sağlar (Cirhinlioğlu, 2010: 88). Yine birçok din, ilk olarak acı çekmenin beklenebilecek olduğunu öğretir. Çünkü insan din sayesinde bu sıkıntıların katlanabileceğini öğrenir, insanın sıkıntı çekmesinin utandırıcı, tahrip edici, amaçsız veya gereksiz görmesi yerine din, çekilen sıkıntıların anlamı ve amacı olan durumlar olarak yorumlamaya yardımcı olur.³⁵

İkinci olarak, dinin bireye statüsü, fiziksel görünüşü, yetenek düzeyi ve diğerleri ile ilişkilerinden bağımsız olarak benlik değeri sağlaması ile ilişkilidir (Koenig, ve diğ. 2001). Ayrıca din bireylerin dünyevi ve maddi servetin sıkıntısından kendilerini arındırmasına ve kendilerine yüzeysel olarak bakmaktan kurtulmalarına olanak vermektedir. Böylece bireylerin maddi veya yüzeysel bir servet kaybı yaşadıkları zaman durumu kimliklerine veya mutluluklarına yönelik bir tehdit olarak değerlendirme olasılıkları daha düşük olmaktadır.

Idler (1987) dinin psikolojik sağlığı üç şekilde etkileyebileceğini ya da psikolojik sağlığa destek olabileceğini ileri sürer. Bunlar; a) *Sosyal Sarginlik (Dayanışma) Hipotezi* (social cohesiveness hypotesis); dinin duygusal, bilişsel ve maddi yararlar sağlayan sosyal destek ve ilişki imkânları sunduğunu ifade eder. b) *Tutarlılık Hipotezi* (Coherence hypothesis) ise dinin kadercilik duygusunu azalttığını ve iyimserlik duygusunu geliştirdiğini ileri sürmektedir. Bu durumda dini inançlar bireyin yaşamına daha fazla anlam katabilmekte ve bireyin ölüm korkusunu azaltabilmektedir. c) *Teodise (theodicy) Hipotezi*; dinin ıstırap çekmeye ilişkin

³⁵ İslam'ın kutsal kitabı Kuran'da bu duruma işaret eden bazı ayetler bulunmaktadır: “Biz mutlaka sizi biraz korku ile biraz açlık ile yahut mala, cana ve ürünlere gelecek noksanlık ile deneriz. Sen sabredenleri müjdele!” Sabırlılar o kimseler ki başlarına musibet geldiğinde, “biz Allah'a aidiz ve vakti gelince elbette Ona döneceğiz” deler (Bakara 155–156). Yine başka bir ayette “şu muhakkak ki, gerek mallarınızda, gerek canlarınızda imtihana tabi tutulacaksınız... Ama siz sabreder ve günahlardan korunur iseniz, muhakkak ki bu davranış yapılacak işlerin en değerlisidir (Al-i İmran 186).

olumsuz algıyı değiştirerek ıstıraba -din bireyin ruhunu arındırmasında ve bireyi daha fazla spiritüel güce ulaştırmasında olduğu gibi- sıklıkla olumlu bir anlam yükler.

Din veya dindarlık psikolojik iyi olma halini hem direkt hem de dolaylı olarak etkilemektedir. Bu etkileşimi açıklayan çeşitli mekanizmalar vardır. Bu mekanizmaları üç grupta toplayabiliriz: a) “Dinin sosyallik yönü” açısından, b) “Dinin baş etme yöntemi” olması açısından, c) “Dinin öğütlediği faydalı sağlık uygulamaları” açısından psikolojik iyi olmaya katkısı.

Bu maddelerin kısaca açıklaması şöyledir:

a) *Dinin sosyallik yönü açısından psikolojik iyi olmaya katkısı:* Dini katılım ile bireylerin diğer insanlarla kurdukları yakın ilişki sayesinde stres gibi psikolojik sağlığa zarar veren durumların azaldığı ileri sürülmektedir. Ellison (1991) tarafından yapılan araştırmaya göre sosyal destek ile psikolojik iyi olma arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Kiliseler ve onunla ilişkili destekleyici çevre bireylerin topluluk olma, yararlı olma ve kabul edilme duygularını azaltabilmektedir (Steinitz, 1981).

b) *Dinin Başetme yöntemi olması açısından psikolojik iyi olmaya katkısı:* Birçok kuramcı ve araştırmacı dindarlık ile baş etme arasında ilişkiyi araştırmış ve bu ilişkiyi bir kısmı negatif bir kısmı da pozitif olarak bulmuşlardır. Ancak genel kanaat pozitif yöndedir (Pargament, 1997; 2002). Din insanlara ortaya çıkan stresli durumlarla baş edebilmesi için bir araç sağlayarak travmatik olayların ve stresin etkilerini hafifletebilmektedir. İnanca sahip olmak ölüm, kaza, sakatlık ve hastalık gibi olumsuz yaşam olaylarının kötü etkilerini hafifletmeye yardım edebilen bir baş etme stratejisidir. Güçlü dini inanca sahip bireyler stresli zamanlarında teselli bulmak ve rahatlama aramak için Tanrıya yönelmektedirler (George, ve diğ. 2000). Hem yeni tanı konulan hem de en az beş yıldır kanserle mücadele eden kanser hastaları ile yapılan çalışmalarda dini inanç ve dini katılımın hastalığın her aşamasında baş etmenin önemli olduğu görülmüştür (Feher ve Maly, 1999: akt. Cirhinlioğlu, 2007).

Dini baş etme biçimlerinin sağlık ve psikolojik iyi olma haline pozitif katkısına rağmen bazı durumlarda birey ve sağlık için zararlı olduğu görülebilir. Olumlu dini baş etme biçimlerine eğilimli olan bireyler Allah’ın eylemleri için bir

nedeni bulunduğuna ve başlarına gelen acı ve belanın bir anlamı olduğuna inanırlar. Buna karşın olumsuz dini baş etme biçimlerine eğilimli olan bireyler Tanrının kendilerini terk ettiğine veya başlarına gelen bela ve acıların günahkâr davranışlar için bir çeşit cezalandırma olduğuna inanma olasılıkları daha fazladır. Bu nedenle bireyler Tanrıya kızabilir ve Tanrının niçin onları cezalandırdığını veya seçtiğini sorgularlar.

c) *Dinin öğütlediği faydalı sağlık uygulamalarının psikolojik iyi olmaya katkısı:* Çeşitli dini öğretiler sağlık ve iyilik hali için zararlı olduğuna inanılan davranışlara yönelmeyi yasaklamakta veya bunları onamadığını belirtmektedir. Dini davranışlar; sigara, alkol, madde kullanma, intihar eğilimi, güvenli olmayan seks ve boşanma gibi stresi artırıcı davranışların azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Diğer bir deyişle din emrettiği bazı faydalı sağlık uygulamaları nedeniyle sağlık açısından koruyucu olabilmektedir. Dindarlık ve dini inanç ile sağlığa zararlı maddeler kullanma arasında negatif bir ilişki olduğu yapılan birçok çalışmada kendini göstermiştir (bkz. Califona, 2002; Benson, ve diğ., 1983; Benson ve Donahue, 1989; Wechsler, McFadden, 1979; Stanley, 1989; Strawbridge ve diğ. 2001).

Dini inanç veya dindarlık ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişki üzerine odaklanan çalışmalar ise genel olarak beş tip içinde kategorize edilebilir. Bu çalışmalardan ilki, dini uygulamalar (kişisel ve kamusal) ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyi araştırmaktır (Cirhinlioğlu, 2010: 97). Dua etme, meditasyon ve dini konuları araştırmayı içeren dini uygulamaların psikolojik iyi olma haline direkt ve güçlü bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Ellison, 1991). Kamusal alandaki dini uygulamalar ile çeşitli iyilik hali ölçümleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için yapılan araştırmalarda genellikle genel mutluluk, psikolojik iyi olma, yaşam doyumu ile dini yaşantı arasında pozitif ilişkiler bulunmuştur. Dindarlık ile yalnızlık arasında ise negatif yönde ilişkiye rastlanmıştır (Cirhinlioğlu, 2010).

Dini inanç veya dindarlık ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ikinci tür araştırmalar, dindarlığın kaynağı veya güdülenmeleri açısından yapılan araştırmalardır. Mesela, Allport'un ortaya attığı dindarlık güdümleri olan içsel dini güdülenme ve dışsal güdülenme ile psikolojik iyi olma hali arasında yapılan araştırmalar bulunur. Bunlara göre içsel dini güdülenme ile psikolojik iyi olma hali

arasında pozitif ilişkiler bulunmuşken dışsal güdülenmeler ile negatif ilişkiler elde edilmiştir. Allport dışsal dini güdülenmenin içsel güdülenmeden daha az sağlıklı olduğunu ileri sürer (1963).

Üçüncü tür araştırmalar, dini inanç ile psikolojik iyi olma arasındaki ilişkileri amaçlar. Dini yaşamın birçok farklı boyutlarında bulunan dini inançlar farklı şekillerde olsalar da bu inançlardan güçlü olanları, bireylerde daha yüksek düzeyde yaşam doyumu ve kişisel mutluluk sağlamaktadır. Aynı zaman da kişiler olumsuz yaşam olayları ile baş etmede daha düşük ruhsal sıkıntı yaşamaktadırlar (Ellison, 1991). Plante ve diğ. (2000) üniversite öğrencilerinden oluşan katılımcılarla yaptıkları çalışmada dini inancın gücü ile psikolojik sağlık arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada temel olarak dini inancın gücü ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı pozitif ilişki elde edilmiştir (akt. Cirhinlioğlu, 2010).

Dini inançlar aynı zaman da Tanrıya birey tarafından yüklenen özellikleri de içerir. Mesela, Tanrı günahkâr kimselere ceza veren ve korku kaynağı olarak görülebilirken, bağışlama kaynağı ve sığınacak merci veya sevgi kaynağı olarak görülebilir. Bunlara istinaden cezalandırıcı ve hükmedici Tanrı inancı ile yaşam doyumu arasında negatif yönde ilişki görülmüş ancak seven, kurtaran, şifa veren Tanrı inancı ile yaşam doyumu arasında pozitif bir ilişki vardır (Pollner, 1989). Diğer bir çalışmada ise Tanrıyı iyiliksever olduğuna inanan bireylerin Tanrıyı gazaplı olarak algılayanlara göre yalnızlık hissetme olasılıklarının daha düşük düzeyde olduğu bulunmuştur (Schwab ve Petersen, 1990).

Dördüncü olarak dini inanç ve dindarlık ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişki liberal veya taassupkâr bir mezhep savunuculuğu olma açısından incelenmiştir. Yapılan çalışmalara göre aşırı tutucu Hıristiyan mezhep üyelerinin liberal veya ılımlı mezhep üyelerinden daha çok depresyon belirtisi gösterme eğiliminde oldukları bulunmuştur (Nooney ve Woodrum, 2002). Bunun tam tersine bazı çalışmalar, aşırı tutucu olan mezhep üyelerinin yüksek düzeyde iyimserlik ve umut ifade etme eğiliminde oldukları görülmüştür (Sethi ve Seligman, 1993).

Dindarlık ile psikolojik iyi olma hali arasındaki beşinci tür araştırmalar - yukarıda bahsedildiği gibi- dindarlığın bir yönü veya bir ölçütü ile değil birkaç yönü

veya ölçütü ile ilgili yapılan çalışmalardır. Mesela, dini uygulamalar, dini güdülenmeler, dini inançlar, dua etme, kiliseye gitme ve dini mezhepleri içeren karışık ölçümler kullanılmıştır. Bu ölçütlerin psikolojik iyi olmanın anlamlı yordayıcıları olduğu saptanmıştır (Francis ve Kaldor, 2002).

4.4. Psikolojik İyi Olma Hali İle Denetim Odağı

Batıda denetim odağı ile psikolojik iyi olma, depresyon, sağlık, manevi iyi olma, kaygı ve stres hakkında devasa çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Türkiye’de özellikle din psikolojisi sahasında denetim odağı ile psikolojik iyi olma veya sağlık vb. gibi konularda yapılan çalışmalar oldukça azdır³⁶.

Batıdaki yapılan araştırmalar sadece denetim odağı ve Ryff’ın ortaya koyduğu “psikolojik iyi olma” modeli ile ilgili çalışmalar değildir. “Psikolojik iyi olma” kavramına yakın olan “sağlık, depresyon veya kaygı” gibi konularla denetim odağı kavramı yurt dışında epeyce çalışılmıştır. Mesela, içsel denetim odağı ile depresyon arasında negatif yönde ilişkinin olduğu görülmüştür (bkz. Holder ve Levi, 1998; Jaswal ve Dewan, 1997; Reynart ve diğ. 1995). Bazı araştırmalarda ise dışsal denetim odağı ile depresyon arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (bkz. Beekman ve diğ. 2000; Benassi ve diğ. 1988; Benson ve Deeter, 1992; Holder ve Levi, 1988; Jaswal ve Dewan, 1997; Kennedy ve diğ. 1998; Reynart ve diğ. 1995).

Ayrıca 427 ampirik çalışmayı inceleyen analitik dışı bir araştırmaya (bkz. Benassi, ve diğ. 1988) göre dışsal denetim odağı ile depresyon arasındaki ilişkinin orta seviyede pozitif korelasyonun olduğu bulunmuştur (akt. Cirhinlioğlu ve Demir, 2012).

Kısacası; dışsal denetimlilerin özellikleri arasında depresif olma, kendini kabul, öz saygı yetersizliği, çaresizlik ile ilgili olumsuz öznel duyguları bulunur ve daha yalnız, daha çok psikolojik rahatsızlıkları ve saldırgan tutumları olan kişiler olarak vasıflanırlar. İçsel denetimliler ise dışsal denetimlilerin özelliklerinin aksine özellikler ve “olumlu kişilik” sergilerler (Yeşilyaprak, 2006: 243–244).

4.5. Türkiye’de Psikolojik İyi Olma Hali İle İlgili Çalışmalar

³⁶ Bu çalışmanın yürütüldüğü esnada Türkiye’de denetim odağı ile psikolojik iyi olma veya buna benzer kavramlar ile ilgili yapılan çalışmalardan dikkati çekenler şunlardır: Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir’in (2012) yürüttüğü “Religious orientation and its relation to locus of control and depression” adlı çalışma ve Arslan, Dılmaç ve Hamarta’ nın (2009: 791–800) “Coping whit stres and trait anxiety interms of locus of control: A study whit Turkish university students” çalışmasıdır.

Özellikle Ryff'in geliştirdiği psikolojik iyi olmayı ele alan Türkiye'de yapılan araştırmalardan bazıları -kronolojik bir sıra ile- özetlenmeye çalışılacaktır.

Ryff'in çok boyutlu Psikolojik İyi Olma Ölçeği ilk defa bütünüyle Türkiye'de Cenkseven (2004) tarafından kullanılmıştır. Cenkseven'den önce Ryff'in belirttiği boyutlardan bazıları tek başına birtakım araştırmalarda kullanıldığına şahit olunur. Mesela, "kendini kabul" boyutu Gökçakan (1992), Karaduman (1997), Koç (1997); Ören (1995) tarafından kullanılmıştır. Yine aynı şekilde "özerklik" boyutu Üstüntürk (1985), "diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma" boyutu da Ören (1995) tarafından çalışılan konulardandır. Cenkseven (2004: 76-78) araştırmasında "Psikolojik İyi Olma Ölçeğinin" uyarlama çalışmasını yapmıştır.

Psikolojik İyi Olma Ölçeğinin güvenilirlik ve geçerlik çalışmalarından sonra Cenkseven (2004) yaşları 17 ile 28 arası değişen 205 kız ve 295 erkek öğrenci olmak üzere toplam 500 üniversite öğrencisi üzerinde yaptığı araştırmada "psikolojik iyi olma" halinin birtakım değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir. Buna göre cinsiyet ile "psikolojik iyi olma" toplam puanları arasında anlamlı farklılıklar oluşmuş ve "diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma" boyutunda öğrencilerin alt-orta veya üst-orta sosyo-ekonomik statüde olanları arasında anlamlı farklılıklar çıkmıştır.

Cirhinlioğlu (2006), üniversite öğrencilerinin "psikolojik iyi olma hali" ile utanç eğilimi, dini yönelimler ve benlik kurguları arasındaki ilişkilerini incelemiştir. Cirhinlioğlu (2006) Ryff'in Psikolojik İyi Olma ölçeğini tekrar Türkçeye tercüme ederek geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarını yapmıştır. Sonuç olarak Ryff'in 84 maddelik ölçeği 49 madde halinde geçerlik ve güvenilirliği test edilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Cirhinlioğlu'nun (2006) çalışmasındaki 49 maddelik form Ryff'in da onayı alınmış ve ölçek beş alt boyutlu olarak bilim dünyasına sunulmuştur. Psikolojik iyi olma ölçeğinin beş alt boyutu "çevre ile ilişkilerde hâkimiyet kurma, kendini kabul etme, diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma, özerklik ve kişisel gelişim" şeklindedir.

Cirhinlioğlu'nun (2006) çalışmasında içten dini yönelimin "psikolojik iyi olma" halini güçlendirmede bulunmuş ve bağlaşıklık (bağımlı) benlik kurgusuna sahip olan öğrencilerin "psikolojik iyi olma hali" pozitif ilişki göstermemiştir. "Utanç eğilimi" ile "kendini kabul etme", "çevre ile ilişkilerde hâkimiyet kurma" ve "özerklik" arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Ayrıca kız

öğrenciler “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “kişisel gelişim”, “kendini kabul etme” ve “özerklik” açısından erkeklerden anlamlı düzeyde daha yüksek ortalama puan almışlardır.

Kuzucu (2006) tarafından yapılan “Duyguları Fark Etmeye ve İfade Etmeye Yönelik Bir Psiko-Eğitim Programının, Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Farkındalık Düzeylerine, Psikolojik ve Öznel İyi Oluşlarına Etkisi” adlı çalışmada Ryff’ın Psikolojik İyi Olma Hali Ölçeği kullanılmıştır. 34 üniversite öğrencisi üzerinde yapılan araştırmada, duyguları fark etmeye ve ifade etmeye yönelik geliştirilen psikoeğitim programı, öğrencilerin duygusal farkındalık düzeylerinin artmasında etkili olmuş ama psikolojik ve öznel iyi olma düzeyleri ile duyguları ifade etme eğilimlerinin artmasında etkili olmamıştır.

Din psikolojisi alanında Ryff’ın Psikolojik İyi Olma Ölçeği, Ekşioğlu (2011) tarafından yapılan “İnanç veya Dünya Görüşüne Sahip Olma Tarzıyla Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler” adlı yüksek lisans tezinde kullanılmıştır. Ryff’ın 84 maddelik uzun formu yerine 18 maddelik kısa formu bu çalışmada kullanılmıştır. Ekşioğlu (2011) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı bu çalışmada inanca karşı olmanın psikolojik iyi olma halini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Korkmaz (2012) tarafından yapılan “Bağlanma, İnsan-Allah İlişkisi ve Psikolojik İyi Olma” adlı çalışmada bağlanma kuramları ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu çalışmada Tanrı’ya güvenli bağlanma, olumlu Tanrı algısı ve kendilik algısının psikolojik iyi olma halini pozitif olarak desteklediği; ölüm kaygısı Tanrıya kaygılı bağlanma, Tanrı ile ilişkiler ve boyun eğiciliğin ise psikolojik iyi olma hali düzeyini düşürdüğü gözlenmiştir.

BÖLÜM II

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. ARAŞTIRMANIN PROBLEMLERİ

“İnanç ile psikolojik iyi olma”; “denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali” veya “dini inanç ile denetim odağı” üzerine yurt dışında birçok araştırma yapılmıştır. Ancak görülebildiği kadarı ile yurt içinde inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiyi etraflıca inceleyen bir çalışmanın yapılması gerekmektedir. İnanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu araştırmaya değer bir konudur. Çünkü genel olarak, dünyaya gelen her birey yaşanan tüm olayları anlamlandırmaktadır.

Birey yetiştiği ortamdaki inanç yapısını az veya çok benimseyebilir veya reddedebilir. Ancak bireyin böyle bir tercihte bulunması için belli bir bilişsel ve davranışsal seviyeye ulaşması gerekir. Söz konusu seviyeye gelen bireyin kendi çevresinden aldığı hazır inancı (veya dünya görüşünü) nasıl ve ne oranda kabullendiğini veya reddettiğini araştırmak gerekmektedir. Ayrıca bu süreç içerisinde bulunan bireyin psikolojik iyi olma halinin nasıl olduğunu da incelemek gerekir. Her birey bu süreçten geçebilir ama lisans düzeyinde eğitim alıp yetişkinliğe ilk adımını atacak olan öğrencilerin de aynı süreçten nasıl geçtiğini bilmek önemli bir problemdir. Bunun için bu araştırmada ülkemizdeki eğitim sisteminin en önemli aşamasında yer alan lisans öğrencilerinin inanç tarzları, denetim odakları ve psikolojik iyi olma hali incelenmelidir.

Lisans öğrencilerinin inanç tarzlarının denetim odağı ile ilişkisinin olup olmadığı da ayrı bir problemdir. Bu yüzden yoğun dini inanca sahip bireylerin hangi denetim odağında yer aldığı ülkemizdeki bazı araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Bu araştırmaların bir kısmında dini inancını yoğun yaşayan bireylerin dışsal denetim odağına sahip olduğu iddia edilirken, diğerlerinde tam tersi bir sonuç elde edilmiştir. İnanç denetim odağı ile ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymak araştırmanın temel problemlerinden biridir.

Dini inanç ile psikolojik iyi olma arasında hem negatif hem pozitif ilişkiler ortaya koyan birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları yurt dışında bazıları da yurt içinde yapılmıştır. İnanç tarzlarının psikolojik iyi olma hali ile ilişkisinin nasıl olduğunu incelemek bu çalışmanın bir başka problemidir. Fowler'ın

görüşleri esas alınarak oluşturulan inanç tarzlarından hangilerinin psikolojik iyi olma halini yordamaya yardımcı olduğunu ortaya koymak, dini inancın psikolojik iyi olma veya sağlıkla negatif ilişkili olup olmadığının öğrenilmesi açısından gereklidir.

Üniversite öğrencilerinin aldıkları lisans eğitiminin inanç tarzları, denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali arasında nasıl ilişkilerin olduğu ortaya konulmalıdır. Özellikle ilahiyat fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin sahip oldukları inanç tarzları, içsel-dışsal denetim odakları ve psikolojik iyi olma hali açısından diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden farklılıklarının bilinmesi ve alınan eğitimin inanç, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile nasıl bir ilişki içinde olduğunun ortaya konulması gerekir.

Buraya kadar aktardığımız problemleri şu şekilde özetleyebiliriz: “*Üniversite öğrencileri hayata gözlerini açtıkları ve gelişip büyüdüğü ortamlardaki kendilerini kuşatan hazır inancından sonra, aldıkları eğitim ve benzeri etmenler ile inançlarını hangi tarzda geliştirirler veya hazır inançlarından farklı inanç tarzı geliştirirler mi? İnanç tarzlarının gelişme sürecinde öğrenciler, inançlarının yardımı ile hem tecrübe ettikleri olaylara hem de çevresinde yaşanan olaylara nasıl yüklemelerde bulunarak denetim odağının hangi boyutunda yer alırlar? Öğrencilerin hâlihazırda sahip oldukları inanç tarzları ve denetim odakları, psikolojik iyi olma hali düzeyleri ile nasıl ilişkilendirilebilir? Ayrıca fakülte, cinsiyet, sınıf ve yaş gibi öğrencilerin demografik özelliklerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile ilişkileri var mıdır?*” bu sorular araştırmanın ana problemini oluşturmaktadır.

a. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İnsan belli bir psikososyal ortam içinde doğar ve hayatını sürdürür. Bu ortam içinde elde ettiği bütün yargı, duygu ve davranışlarını yaşın ilerlemesi ile bir noktada sorgulama ve düşünme durumunda olabilir. Bu düşünme ve sorgulama belli bir oranda gerilimi veya çelişkiyi ortaya çıkartabilir. Böylece düşünme veya sorgulama sürecinde ortaya çıkan gerilim veya çelişki bireyde belli bir sıkıntı yaratır. Bu sıkıntı durumu kişinin psikolojik iyi olma haline etki edebilir. Aynı zamanda birey hayatı boyunca ister kendisinin isterse başkalarının yaşadığı fiziksel veya sosyal olayları mutlaka bir nedensel açıklama içerisine girer. Bu süreçte söz konusu olayları bazen kendi iradesine bazen de kendi iradesi dışındaki olaylara atfedebilir. Kendi dışındaki olaylara atfettiğinde bu nedensel açıklamalardan bazıları şans, kısmet veya kader gibi

nedensel açıklamalar olmaktadır. Yaşanan olayları birey eğer kendi iradesine atfedecekse bu durumda kendi yetenek veya çabasıyla ilişkilendirdiği öznel açıklamalar yapar.

Birey aldığı eğitim ile kendisinin veya çevresindekilerin yaşadığı olayları belli bir oranda anlamlandırır. Bunun sonucunda dünyaya geldiğinde kendini karşılayan inanç veya dünya görüşü de bu anlamlandırma süreci içinde yer alabilir. Bu araştırmanın amacı bireyin geliştirdiği anlamlandırma sürecinin bir tahlilini sunmaktır. Her şeyden önce bireyin hali hazır hayatında yaşadığı inanç ile iradesinin sınırlarına atedeceği yüklemelerin nasıl olduğuna dikkat çekilecektir. Araştırmada yaşları ve konumları gereği değer yargıları hızla değişebilen ve önceki yaşantılarında hazır elde ettikleri inanç ve dünya görüşlerini rahatlıkla sorgulayan toplumun geleceği ve lokomotif anlamına gelen üniversite öğrencilerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. Bunun için Fowler'ın görüşlerine dayanarak, Ok (2012) tarafından geliştirilen "inanç tarzları", Rotter'ın "denetim odağı" ve Ryff'in "psikolojik iyi olma hali" ölçekleri öğrencilere uygulanmış ve daha sonra öğrencilerin inanç tarzları ve denetim odağının hem kendi aralarındaki hem de psikolojik iyi olma hali ile arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu noktada en genel anlamda bu araştırmanın amacı üniversite öğrencilerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerini ele almaktır.

Bu araştırma ile Fowler'ın görüşleri esas alınarak Ok (2009; 2012) tarafından geliştirilen İnanç (veya Dünya Görüşü) Ölçeği yine Ok (2011) tarafından geliştirilen Ok-Dini Tutum Ölçeği ilk defa bir doktora tezinde kullanılmıştır. Ayrıca inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma ile aralarındaki ilişkiler de ilk defa üniversite öğrencilerinde araştırılmıştır. Böylece Fowler'ın mülakat yolu ile geliştirdiği inanç (faith) gelişim teorisinin Türkiye'de nicel bir yöntem ile araştırılması mümkün olduğu gösterilecektir. Yine aynı şekilde Ok'un (2012) geliştirdiği inanç veya dünya görüşü aşamaları, şemaları ve gelişim biçimlerine dair ortaya koyduğu nicel ölçümlerin bu araştırma ile ne kadar benzerlik veya farklılık arz edeceğini ortaya koymak araştırmanın amaçlarından. Ayrıca psikolojik iyi olma halini hangi inanç tarzlarının yordadığını da tespit etmek ve içsel-dışsal denetim

odağı ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkileri incelemek bu araştırmanın amaçları arasında yer alır.

Lisans düzeyinde eğitim alan öğrenciler ile diğer fakültelerde okuyan öğrencilerin inanç tarzları, dini tutum, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile ne kadar anlamlı farklılıklar oluşturduğuna dair bulgular üniversitelerde verilen eğitim açısından da önem arz etmektedir. Ortaya çıkarılacak bulgular ile üniversite öğrencilerine yönelik bir rehberlik faaliyetinin gerekliliğini de sorgulamak araştırmanın amaçlarındandır.

2. ARAŞTIRMANIN DENENCELERİ

Araştırmanın problemleri ve amacı doğrultusunda ana denence “*inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır*” şeklinde oluşturulmuştur. Ayrıca araştırmanın problemi, modeli ve ana denencesi ile bağlantılı olarak alt denenceler ileri sürülmüştür. Bu alt denenceler “*dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında ilişkiler vardır*” ve “*demografik değişkenler ile dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında ilişkiler vardır*” olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.

A) Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler

Bu ana başlık altında, “*dini tutum, inanç tarzları ve düzeyleri ile denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında ilişkiler vardır*” ana başlık denencesi oluşturulmuştur. Bu ana denence dört alt başlık altında test edilmiştir.

1. Dini Tutum ve İnanç Tarzları Arasındaki İlişkilere Yönelik Denenceler: Bu başlık altında “*Dini tutum ile inanç tarzları ve düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.*” temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Dini tutum ve kesin inanç tarzı arasında pozitif yönlü ilişki varken; dini tutum ve kesin inanç tarzı ile diğer inanç tarzları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunur.

b) Gerilimli ve dönüşen inanç tarzlarının, kendi aralarında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, esnek inanç ile aralarında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

c) Kesin inanç tarzından yüksek alanlar, esnek ve karışık inançlılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutum puanlarına sahiptirler.

d) Kesin inanç tarzından yüksek puan alanlar ile esnek-kesin inançlılar ve esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek olanların (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutum puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaz.

e) Esnek inanç tarzından yüksek, kesin inanç tarzından düşük puan alanlar, (genel ve alt boyutlar dâhil) dini tutum puanında diğer inanç tarzları düzeylerinden anlamlı bir şekilde en düşük ortalamaya sahiptirler.

2. Dini Tutum, İnanç Tarzları ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilere Yönelik Denenceler: Bu başlık altında “*dini tutum, inanç tarzları ve düzeyleri ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır*” temel denence olarak belirlenmiştir. Bu temel denenceye bağlı olarak oluşturulan alt denenceler ise şunlardır:

a) Dönüşen ve gerilimli inanç ile psikolojik iyi olma hali arasında negatif yönde anlamlı ilişki varken, kesin inanç esnek inanç tarzı ve –alt boyutları dahil- dini tutum ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olması beklenir.

b) Dini tutum ile kesin inanç, esnek inanç, gerilimli ve dönüşen inanç tarzlarının psikolojik iyi olma halini yordamada yardımcı olur.

c) Kesin inanç tarzından yüksek puan alanlar, “esnek inanç” ve “hem esnek hem de kesin inanç” tarzından yüksek puan alanlardan anlamlı olarak daha düşük psikolojik iyi olma hali puanlarına sahiptir.

d) Kesin inanç ölçeğinden yüksek puan alanlar, herhangi bir inanç tarzından yüksek puan alamayanlara göre (yani karışık inançlılara göre) anlamlı daha yüksek psikolojik iyi olma hali puanlarına sahiptir.

3. Denetim Odağı (İçsel-Dışsal Kontrol Odağı) ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilere Yönelik Denenceler: Bu başlık altında *“İçsel-dışsal denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı bir ilişki vardır.”* temel denence olarak belirlenmiştir. Bu temel denenceye bağlı olarak oluşturulan alt denence ise şudur:

a) İçsel denetim odağına sahip bireyler dışsal denetim odağına sahip bireylerden anlamlı daha yüksek psikolojik iyi olma haline sahiptirler. Özellikle psikolojik iyi olma halinin, “kendini kabul etme”, “özerklik”, kişisel gelişim” gibi alt boyutlarında içsel denetimliler anlamlı daha yüksek puanlara sahip olurlar.

4. Dini Tutum ve İnanç Tarzları ile Denetim Odağı (İçsel-Dışsal Kontrol Odağı) Arasındaki İlişkilere Yönelik Denenceler: Bu başlık altında *“dini tutum, inanç tarzları ve düzeyleri ile denetim odağı arasında anlamlı ilişkiler vardır”* temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Kesin inanç tarzından yüksek puan alanlar, esnek inanç tarzından yüksek puan alanlardan anlamlı bir şekilde daha düşük (yani içsel) denetim odağı puanlarına sahiptirler.

b) İçsel denetim odağına sahip olanların (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutumdan aldıkları puanlar, dışsal denetim odağına sahip olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

c) İçsel denetim odağına sahip olanların kesin inanç tarzından aldıkları puanlar, dışsal denetim odağına sahip olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksekken; esnek inanç tarzından aldıkları puanlar anlamlı düzeyde daha düşüktür.

B) Demografik Değişkenler İle Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilere Yönelik Denenceler: Araştırmada kullanılan demografik değişkenler; fakülte, cinsiyet, sınıf ve yaş değişkenlerinden oluşmaktadır. Buna göre *“demografik değişkenler ile dini tutum,*

inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır” ana başlık denencesi oluşturulmuştur. Bu ana denence dört başlık altında test edilecektir.

1. Fakülte Değişkeni: Burada beş fakültede öğrenim gören “*öğrencilerde dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali değişkenleri açısından anlamlı farklılıklar vardır”* temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Dini tutum ve inanç tarzları açısından, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin kesin inanç ve dini tutum (genel ve alt boyut) puanları, diğer fakültedeki öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahiptir.

b) Dini tutum yargı alt boyutunu kapsayan “(21. Madde) Dini İnançın yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum” ile “(22. Madde) Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum” maddeleri çerçevesince örneklemin büyük çoğunluğu yüksek puan alır.

c) Üniversite öğrencilerinin genelinde (diğer inanç tarzlarından ziyade) kesin inanç tarzı düzeyine sahip olma anlamlı bir şekilde hâkimdir.

d) İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler, denetim odağının geneli ile şans, siyasal, kader ve kişisel kontrol alt boyutlarında diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerle karşılaştırıldığında anlamlı bir şekilde daha içsel denetimli çıkarlar.

e) İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin denetim odağının okul başarısı kontrolü alt boyutundaki puanları, diğer fakültelerdeki öğrencilerin puanları ile karşılaştırıldığında anlamlı fark oluşturmaz.

f) İlahiyat Fakültesindeki öğrenciler, diğer fakülte öğrencilerinden psikolojik iyi olma halinin genelinde ve diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma, kişisel gelişim, çevre ile ilişkilerde hâkimiyet, kendini kabul gibi alt boyutlarında daha yüksek puana sahiplerken, özerklik alt boyutunda daha düşük puan alırlar.

2. Cinsiyet Değişkeni: Araştırmaya katılan “*kız ve erkek öğrencilerin aralarında dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali açısından anlamlı farklılık vardır”* temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Üniversite genelinde kız öğrenciler erkeklere göre anlamlı olarak (genel ve –yargı boyutu hariç- tüm alt boyutlar dâhil) daha yüksek dini tutum ve kesin inanç puanları alırken daha düşük esnek inanç puanlarına sahiptirler.

b) İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören kız öğrencilerin esnek ve kesin inanç tarzları ile (genel ve -yargı boyutu hariç- tüm alt boyutlar dâhil) dini tutum puanları, diğer fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerden anlamlı bir şekilde daha yüksektir.

c) Kız öğrencilerin denetim odağı genel ve alt boyutlarından aldıkları puanlar erkek öğrencilerin aldığı puanlardan anlamlı olarak daha yüksektir (dışsaldır).

d) İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin denetim odağının geneli ile – okul başarısı kontrolü hariç- tüm alt boyutlarından aldığı ortalama toplam puan diğer fakültelerdeki kız öğrencilerin aldığı toplam puanlardan anlamlı düzeyde daha düşüktür (içseldir).

e) Üniversite genelinde kız öğrenciler erkeklere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek psikolojik iyi olma hali (genel ve –özerklik boyutu hariç- alt boyutları dâhil) puanlara sahiptirler.

f) İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören kız öğrenciler ile diğer fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerin psikolojik iyi olma hali genel ve alt boyut puanları arasında anlamlı fark bulunmaz.

3. Sınıf Değişkeni: Burada “*birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında dini tutum, inanç tarzları ve denetim odağı arasında anlamlı farklılıklar varken psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı farklılıklar yoktur*” temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Üniversite genelinde birinci sınıf öğrencilerinin kesin inanç ile dini tutum (genel ve alt boyut) puanları son sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksekken, diğer inanç tarzları puanları daha düşüktür.

b) İlahiyat Fakültesi birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında dini tutum ve inanç tarzları açısından anlamlı farklılıklar vardır.

c) Üniversite genelinde birinci sınıf öğrencilerinin denetim odağı (genel ve alt boyut) puanları son sınıf öğrencilerinden anlamlı düzeyde daha yüksektir.

d) İlahiyat Fakültesinin birinci sınıf ile son sınıf öğrencilerinin denetim odağı (genel ve alt boyut) puanları arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

e) Hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki birinci sınıf öğrencileri ile son sınıf öğrencileri arasında psikolojik iyi olma hali (genel ve alt boyut) puanları açısından anlamlı farklılık yoktur.

4. Yaş Değişkeni: Araştırmanın bu başlığı altında “18–21 ile 22–28 yaş arası üniversite öğrencilerinin dini tutum ve inanç tarzları hariç denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı farklılıklar yoktur” temel denence olarak belirlenmiştir. Buna göre;

a) Hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrenciler arasında dini tutumları ve inanç tarzları açısından anlamlı farklılık yoktur.

b) Hem üniversite genelinde hem İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrencilerin denetim odağı (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur.

c) Hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrencilerin psikolojik iyi olma hali (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur.

3. ARAŞTIRMANIN EVRENİ ve ÖRNEKLEMİ

Araştırma sonuçlarının genellenebilirliği arttıkça değer kazanır. Bilim, genellenebilirliği olan bilgiler bütünüdür. Bilim üretmenin yolu, olabildiğince geniş bir alanda genellenebilir bilgiler elde etmeye çalışmaktır. Ancak evren büyüdükçe soyutlaşır ve ona ulaşmak güçleşir (Karasar, 2012: 110). Bunun için araştırmalarda çalışma evreni oluşturulur. Çalışma evreni ulaşılabilen evrendir. Bu yönü ile somuttur. Bundan dolayı bu araştırmada çalışma evreni oluşturulmuştur. Yine bu araştırmanın her aşamasında elde edilen bulgular, sosyal bilimlerde kullanılan

araştırma yöntemlerine göre tasnif edilmiştir. Araştırmada, incelenen büyük grubun neredeyse bütün özelliklerini temsil eden bir parçasının belirli kurallara uyarak seçilmesi anlamına gelen örnekleme metodu kullanılmıştır. Çünkü geniş bir topluluğu ilgilendiren bir meselenin, insanların hepsi ile görüşmek imkân dâhilinde olmadığı için bütünü temsil eden bir örneklem üzerinde araştırılması zorunlu olmaktadır (Bilgiseven, 1982: 203). Bütün bir evren üzerinde veri toplamak büyük zaman, enerji ve maddiyat gerektirir. Sosyal bilimlerde yapılan ampirik çalışmalarda çok veri toplamak gaye değildir. “Sağlam” (geçerli ve güvenilir) veriler toplamak asıl istenen gaye olduğu için iyi belirlenmiş küçük bir örneklem üzerinde yapılan araştırma, geniş bir evrende yapılandan daha iyi sonuç verebilir (Karasar, 2012). Bu araştırmanın evreni, en genel anlamı ile Türkiye’de dört yıllık eğitim gören lisans öğrencileridir. Ancak bu evren üzerinde geniş bir araştırma yapmak –yukarıda da bahsedildiği üzere- büyük zaman, enerji ve maddiyat gerektirdiğinden çalışma evreni belirlenmiştir. Çalışma evreni olarak seçtiğimiz evren, Türkiye’nin merkezî bir konumunda bulunan hem doğudan hem batıdan gelen, mevcut lisans öğrenci sayısı ile on sekiz bini bulan Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde okuyan lisans öğrencilerini kapsamaktadır. Cumhuriyet Üniversitesinin İlahiyat, Eğitim, İ.İ.B.F., Fen ve Edebiyat fakültelerinde lisans eğitimi alan toplam öğrenci sayısı yaklaşık olarak on üç bin civarındadır³⁷. Bu beş fakültenin birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfları bulunmaktadır. Cumhuriyet Üniversitesinin bazı fakültelerinde öğrenci sınıfları son sınıfa kadar olmadığı için diğer fakültelerde araştırma yapılmamıştır. Araştırmada bu beş fakülte den 1130 kişi ile anket çalışması yürütülmüş ancak 955 katılımcının verileri değerlendirmeye alınmıştır.

5. SAYILTILAR VE SINIRLILIKLAR

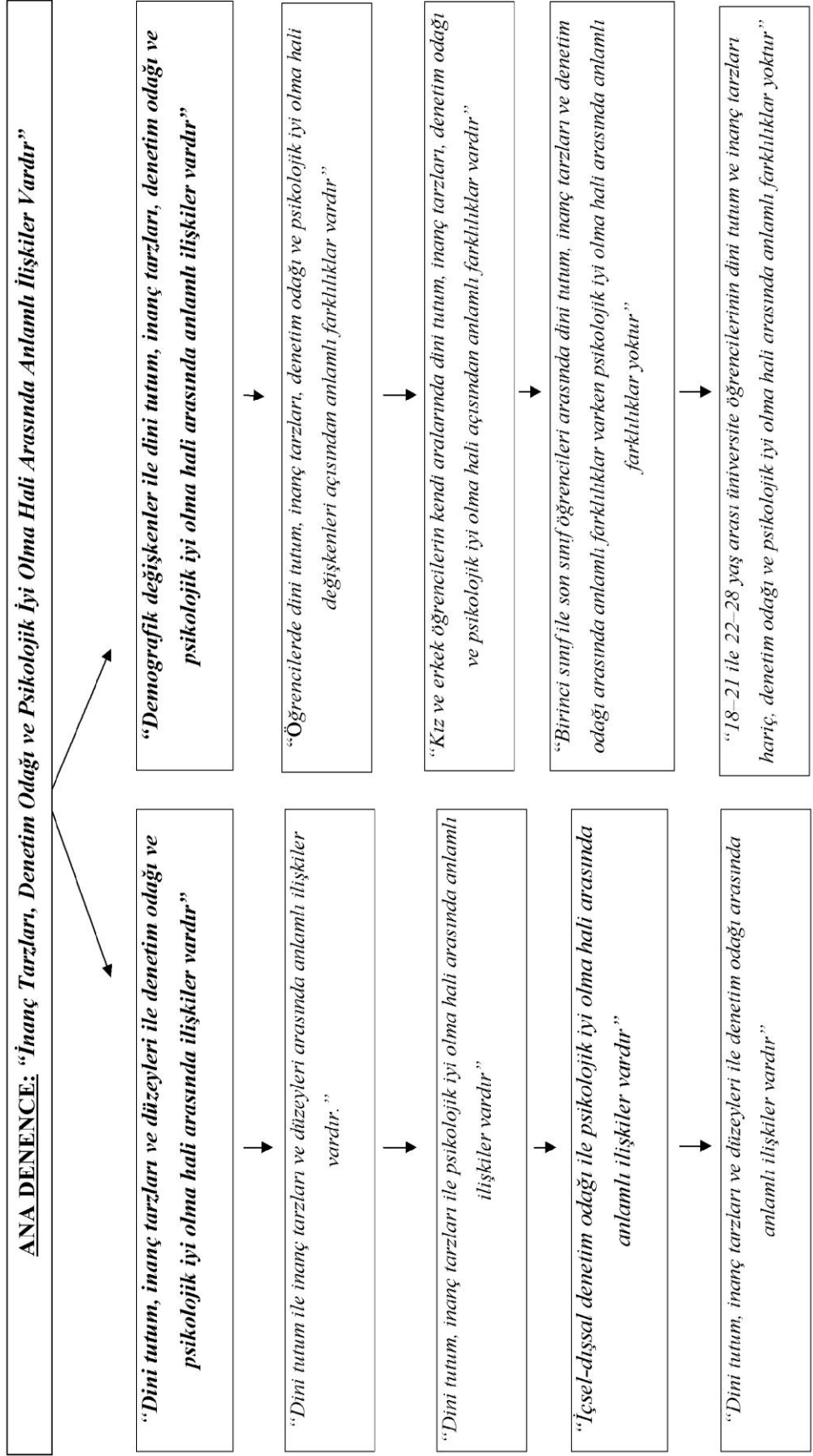
Araştırmaya gönüllülük esasına dayalı olarak katılan öğrencilerin kendilerine yöneltilen ölçek maddelerine gerçeğe uygun cevap verdikleri varsayılmaktadır. Ayrıca araştırmada kullanılan veri toplama araçları da araştırma konusunu test etmede güvenilir ve geçerli sayılmaktadır.

³⁷ Bu istatistikî bilgiler, www.cumhuriyet.edu.tr adresinde bütün fakültele ilişkin 2011–2012 eğitim öğretim dönemindeki okuyan öğrenci sayılarına ilişkin verilerden alınmıştır.

Araştırma, Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde öğrenim gören farklı demografik değişkenlere sahip 955 lisans öğrencisini kapsamaktadır. Araştırma bulguları inanç, dini tutum, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile ilgili veri toplama araçları ile sınırlıdır. Ayrıca araştırma boylamsal değil kesitseldir. Sivas Cumhuriyet Üniversitesinde eğitim-öğretimin devam ettiği 2011 Mayıs ve 2011 Ekim aylarında toplanan verilerle sınırlıdır.

Şekil-1 DENENÇE TABLOSU

Araştırmada test edilecek ana denence ve ana denenceye bağlı iki ana başlık denencelerine ait dörder temel denence aşağıda sunulmuştur.

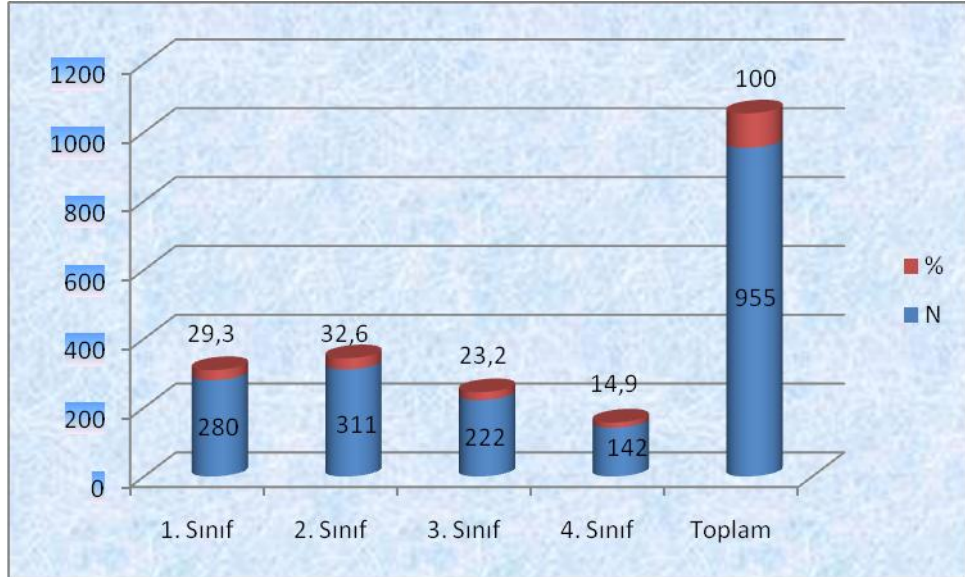

6. ARAŞTIRMAYA KATILANLAR VE NİTELİKLERİ

Araştırmaya katılan 955 üniversite öğrencisinin demografik değişkenleri bu başlık altında tespit edilecektir. Katılımcıların sınıf, yaş, cinsiyet ve fakülte demografik değişkenleri hakkında bilgiler sunulacaktır. Ayrıca demografik yapılarına ilişkin veriler, tablolar ve grafikler halinde sunulularak görselleştirilmeye çalışılacaktır.

İlk olarak sınıf değişkenine baktığımızda en fazla katılımın 311 (%32,6) ile ikinci sınıflardan geldiği görülmektedir. Daha sonra sırayla ikinci sınıfları, 280 (%29,3) ve 222 kişi (%23,2) ile birinci ve üçüncü sınıflar takip etmektedir. En az katılım 142 (%14,9) kişi ile dördüncü sınıflardan gelmiştir.

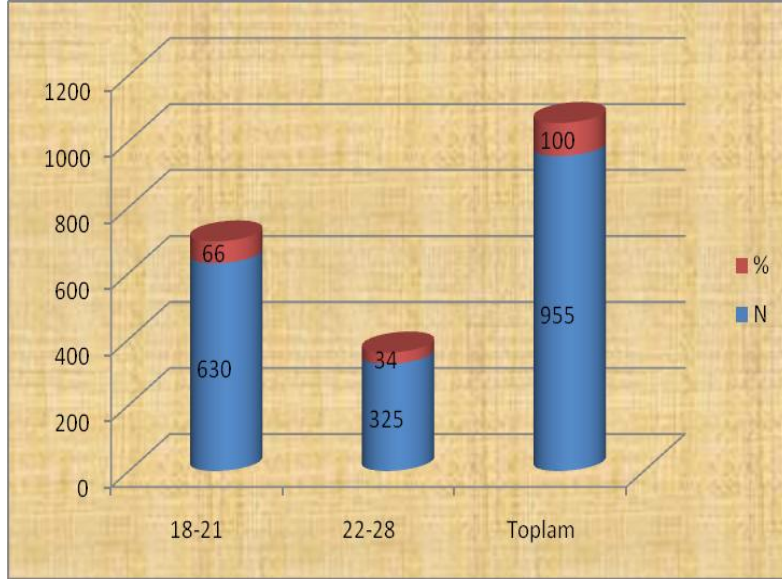
Şekil-1 Sınıfa Göre Dağılım

Sınıflar	N	%
1. Sınıf	280	29,3
2. Sınıf	311	32,6
3. Sınıf	222	23,2
4. Sınıf	142	14,9
Toplam	955	100

Üniversite öğrencilerinin yaş değişkeni genellikle birbirine yakın çıkmaktadır. Ancak araştırmada yaş değişkeni iki grupta değerlendirilecektir. Buna göre araştırmadaki yaş değişkenine bakıldığında aşağıdaki şu verilerle karşılaşılmıştır:

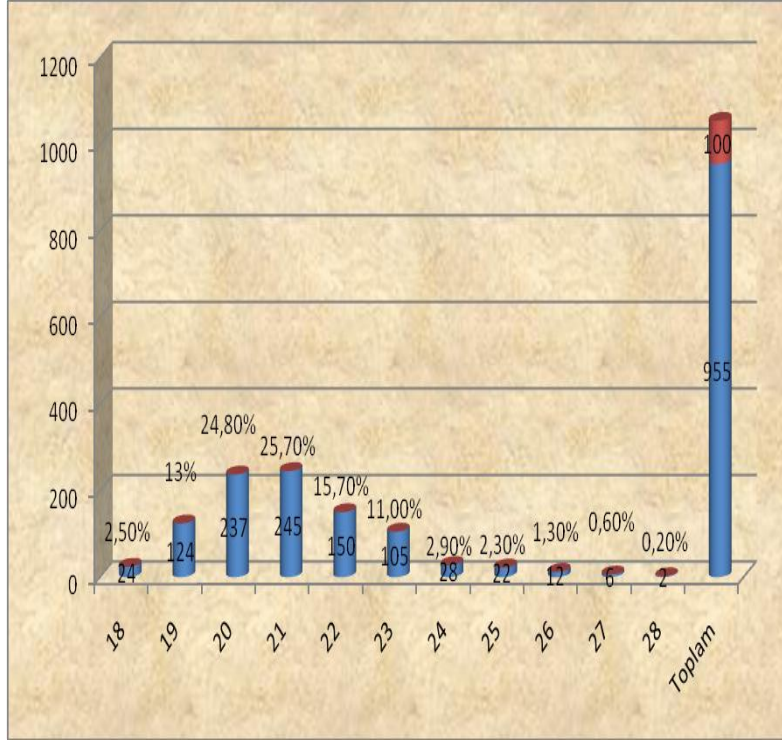
Şekli-2 Yaş Gruplarına Göre Dağılım

Yaşlar	N	%
18-21	630	66
22-28	325	34
Toplam	955	100

Yaş değişkeni iki ana dilime ayrılmıştır. Buna göre ilk olarak ergenlik döneminin son basamağı veya yetişkinliğe girişin ilk dönemi olarak 18 yaş ile gençliğin ilk dönemi sayılabilecek yaş grubu olarak 21 yaşındakiler bir grupta toplanmıştır. Daha sonra ise yetişkinliğin ilk dönemleri sayılan 22 ile 28 yaş arası da diğer grup olarak ayrılmıştır. Örneklemin yaş ortalaması 21,09'dur. Bununla birlikte tüm yaş gruplarının dağılımı ise aşağıdaki gibidir:

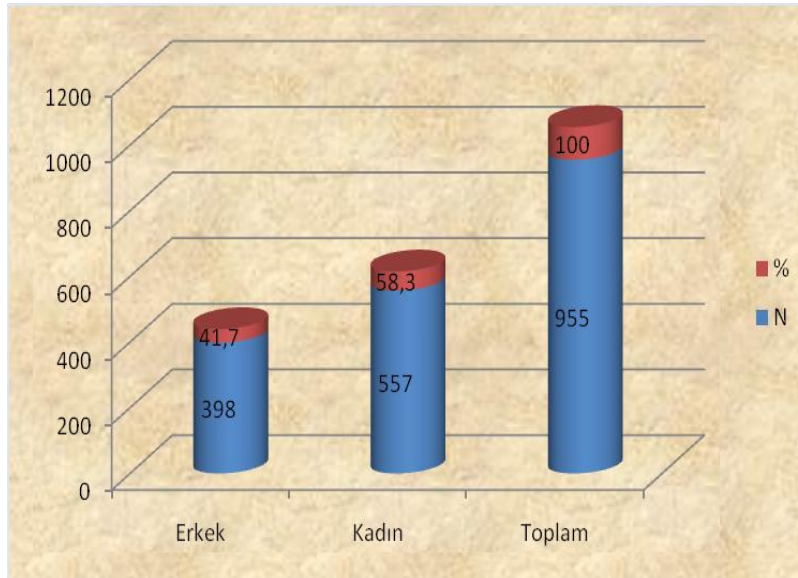
Şekil-3 Yaşa Göre Dağılım

18	24	%2,5
19	124	%13
20	237	%24,8
21	245	%25,7
22	150	%15,7
23	105	%11,0
24	28	%2,9
25	22	%2,3
26	12	%1,3
27	6	%0,6
28	2	%0,2
Toplam	955	100

Örneklemin cinsiyet dağılımı; 403 (%41,9) erkek öğrenci ve 559 (58,1) kız öğrenciden oluşmaktadır.

Şekil-4 Cinsiyete Göre Dağılım

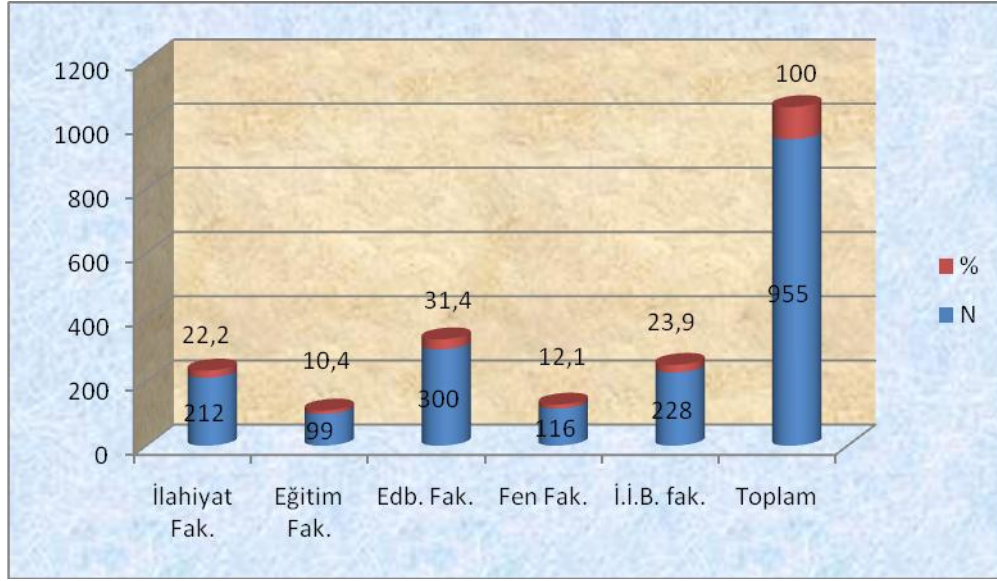

Cinsiyet	N	%
Erkek	398	41,7
Kadın	557	58,3
Toplam	955	100

Son olarak, fakülte değişkeninde beş fakültenin bulunduğu görülür. En fazla 300 (%31,2) kişi katılım ile Edebiyat fakültesi öğrencileridir. Onları sırasıyla 228

(%23,9) kişi ile İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 212 (%22,2) kişi ile İlahiyat Fakültesi, 116 (%12,1) kişi ile Fen Fakültesi ve 99 (%10,4) kişi ile Eğitim Fakültesi öğrencileri takip etmektedir.

Şekil-5 Fakültele göre Dağılım

Fakülteler	N	%
İlahiyat Fak.	212	22,2
Eğitim Fak.	99	10,4
Edb. Fak.	300	31,4
Fen Fak.	116	12,1
İ.İ.B. fak.	228	23,9
Toplam	955	100

7. ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmada veri toplama aracı olarak, öğrencilerin inanç tarzlarını belirlemek için Ok tarafından geliştirilen “İnanç veya Dünya Görüşü Ölçeği”(OIDGÖ) ve “Ok-Dini Tutum Ölçeği”(ODTÖ) kullanılmıştır. J. Rotter’ın “İçsel-Dışsal Kontrol Odağı Ölçeği” (RIDKOÖ) denetim odağını ölçmek için kullanılmıştır. Psikolojik iyi olmayı

ölçmek için de C.D. Ryff tarafından geliştirilen “Psikolojik İyi Olma Ölçeği” (PİOÖ) kullanılmıştır. Bu ölçekler hakkında teferruatlı bilgiler aşağıda verilmektedir.

1. İnanç ve Dini Tutum Ölçeği

1.1. Dini Tutum Ölçeği

“İnanç Tarzları” ve “Dini Tutum” ölçekleri Üzeyir Ok tarafından beşli “Likert tipi ölçek” olarak geliştirilmiştir. İlk olarak, Ok’un Dini Tutum Ölçeği (ODTÖ) “Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlik Çalışması” adlı başlıkla bilim dünyasına sunulmuştur (2011). Bu ölçek tutumun sosyal psikolojide vurgulanan üç ana (bilgi, duygu ve davranış) ögesi göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu üç ana ögeye ek olarak, ölçülmek istenen tutum din olduğu için ve dinde de Tanrı anlayışı merkezi bir konumda yer aldığından Tanrı ile ilişki boyutu da yer almıştır. Böylece Ok-Dini Tutum Ölçeği dört (duygu, bilgi, davranış ve ilişki) alt boyutu ölçmek için tasarlanmıştır (2011: 535). Dini tutum ölçeğinin her bir alt boyutlarının puan ranları 2 ile 10’dur.

Bu ölçek, İslami kültürlerde dindarlığı ölçmek için geliştirilmiş ve üniversite öğrencilerinden oluşan 930 ile 388 kişilik iki farklı örneklem grubunun katılımı ile yürütülmüştür (Ok, 2011). 930 kişilik örneklem grubu ile yürütülen çalışmada dini tutumu ölçen maddeler şunlardır:

a) Duygu Boyutu: Bu boyutta 1-“*Ezan, dua ve ayet gibi dini okumaları dinlediğimde zevk alırım*” ile 2-“*Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım*” maddeleri yer almaktadır.

b) İlişki Boyutu: 1-“*Allah’ın bana çok yakın olduğunu hissediyorum*” maddesi ile 2-“*Zor zamanlarımda Allah’ın bana yardım ettiğini düşünüyorum*” maddesi bu boyuttur.

c) Davranış Boyutu: 1-“*İnanmadığım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım*” ve 2-“*Yaşantımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim*” maddeleri davranış boyutunu oluşturmaktadır.

d) Bilgi Boyutu: 1-“*Dini inancın gerekli olmadığını düşünüyorum*” maddesi ile 2-“*Dinin toplumların geri kalmasına neden olduğunu düşünüyorum*” maddesi bilgi boyutunu oluşturmuştur. Fakat 388 kişilik örneklem grubu ile oluşturulan ikinci çalışmada ise bilgi boyutundaki bu maddeler biraz değiştirilerek şu şekilde yer almıştır: 1-“*Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum*” ve 2-“*Dini inancın bana*

yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum". Araştırmada kullandığımız dini tutumun bilişsel boyutundaki maddeler de Ok'un yaptığı ikinci araştırmada kullanılan maddelerdir (bkz. Ek-1). Bu iki madde öznel bir yargı ifade ettiği için dini tutumun bu boyutuna "bilgi" yerine "yargı" boyutu da denilebilir³⁸. Ok, birinci araştırmada açıklanan toplam varyansın %78, ikinci araştırmada ise açıklanan toplam varyansın %86 olduğunu bildirmiştir. Yine ikinci araştırmadaki tüm maddelerin faktör yükleri ve toplam korelasyon sayıları ise şöyledir:

Duygu boyutundaki birinci maddenin faktör yükü .85 iken ikinci maddenin .79'dur. Madde-Toplam korelasyonları sırası ile .74 ve .76'dır.

İlişki boyutundaki birinci maddenin faktör yükü .84 iken ikinci maddenin .77'dir. Madde-Toplam korelasyonları sırası ile .72 ve .76'dır.

Davranış boyutundaki birinci maddenin faktör yükü .85 iken ikinci maddenin .84'tür. Madde-Toplam korelasyonları sırası ile .71 ve .71'dir.

Yargı boyutundaki 1. Maddenin faktör yükü .87 iken ikinci maddenin .80'dir. Madde- Toplam korelasyonları sırası ile .52 ve .61'dir (2011: 541).

Ok (2011: 542), geliştirdiği Dini Tutum Ölçeğinin kendi alt boyutları ve bağımsız değişkenlerle olan korelasyonu gösteren tabloda kullanılan ölçeklerin iç tutarlılık kat sayılarının oldukça yüksek (.73-.92) olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ok'un (2011) yürüttüğü birinci ve ikinci araştırmanın sonuçlarına dair yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında hemen hemen tüm modellerin istisnasız ya iyi ya da kabul edilebilir uyum değerine sahip olduğu görülür.

1.2. İnanç veya Dünya Görüşü Ölçeği

Araştırmada kullanılan inanç tarzlarını ölçmek için kullanılan diğer bir ölçek de Ok tarafından geliştirilmiştir. Ok (2009), geliştirdiği ölçekten ilk olarak "Dini Şemalar Ölçeğinden İnanç veya Dünya Görüşü Şemaları Ölçeğine" adlı çalışmasında bahsetmiştir. Bu çalışmada inanç veya dünya görüşü biçimleri ölçeği temelde 4 inanç veya dünya görüşü ile ele alınır. Bu boyutlar; 1- İnanca sıkı ve kayıtsız bağlanmayı içeren "Literal İnanç"; 2- Dinlerin tarihsellikten kaynaklanan, aksayan yönleri olabileceğini öne süren "Tarihselci İndirgemecilik"; 3- Diğer dinlerde de doğruluk payı olabileceğini ifade eden "Çoğulcu Görecelik"; 4- Dinsel öğretilerin ve sembollerin görünüşünden çok özü ile ilgilenen "Tarihsel Hermenötik" yönelimli

³⁸ Çünkü Budak'ın (2009) belirttiği üzere tutumun bileşenlerinden olan "yargısal" boyut ile Ok'un geliştirdiği dini tutumun "bilgi" boyutu aynı anlama gelmektedir.

maddeler yer almıştır. Burada bahsi geçen inanç tarzlarından Literal İnanç “Kesin İnanç” ve “Tarihselci indirgemecilik” ile “Çoğulcu Görecelik” inanç tarzı ise “Esnek İnanç” tarzı olarak isimlendirilir.

Ok’un (2009) geliştirdiği bu inanç veya dünya görüşü ölçeğinde “Literal” yani “Kesin” inanç tarzı ile “Tarihselci İndirgemecilik” inanç tarzında beş madde yer almakta iken “Çoğulcu Görecelik” ve “Tarihselci Hermenötik” inanç veya dünya görüşü alt ölçeğinde dörder madde yer almaktadır. Burada “kesin inanç” maddeleri hariç bu çalışmada kullanılan maddeler alınmamıştır. “Kesin inanç” maddelerinden ise sadece üç madde literal boyutu ölçmek için kullanılmıştır. Bu üç madde ise şunlardır:

- a) İncancı veya dünya görüşümü oluşturan düşünceler nettir, yorum kabul etmez (kesin inançlılıkta yorum boyutu),
- b) İncancı veya dünya görüşümü oluşturan değerler sabittir, değiştirilemezler (kesin inançta sabitlik boyutu),
- c) İncancı veya dünya görüşüm asla değişmez kurallara sahiptir (kesin inançta değişim boyutu).

Bu üç madde bu araştırmada kullanılmıştır. Ayrıca Ok (2012) tarafından geliştirilen diğer inanç veya dünya görüşü tarzları da “İnanç veya Dünya Görüşü Aşamaları, Şemaları ve Gelişim Biçimleri: Kişisel-Anlatıya Dayalı İnanç Gelişim Çizgileriyle İlgili Nicel Ölçümler” başlıklı çalışmada anlatılmaktadır. Bu çalışma Türkiye’nin iki farklı (Sivas ve Kayseri) şehrindeki 934 kişiden oluşan üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan esnek inanç, inançta dönüşüm tarzı ve gerilimli (çelişkili) inanç tarzı da yer almaktadır. Bunun yanında Ok, inanç tarzları olarak “Yoğun” inanç, “Birleştirici” inanç, “Yapay-Konvansiyonel” inanç tarzlarından da bahsetmektedir. Bu araştırmada sadece "Kesin", "Esnek", "Gerilimli" ve "Dönüşen" inanç tarzları kullanıldığı için sadece bu aşamalar hakkında yapılan nicel verilerden bahsedilecektir.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, Ok, (2012) çalışmasında mitsel-literal inanç ile esnek inanç şemalarını ölçmek için 39 ve inançta dönüşüm dâhil (4 madde) inançta gerilimi (şimdiki ve geçmiş zamanda) ölçmek için 16, “arayış” olarak incancı ölçmek için 8 maddenin yer aldığı toplam 75 maddeden oluşan soru formu hazırlanmıştır. Bu ölçeklerin dışında bağımsız değişken olarak yaş (ranj: 18-

45, ort.: 22.08) ve cinsiyet (erkek: 454 ve kadın: 480) bağımsız değişkenleri yer almıştır. Demografik değişkenlerin dışındaki ölçeklerin maddeleri beşli Likert (*hiç katılmıyorum, az katılıyorum, orta düzeyde katılıyorum, çoğuna katılıyorum ve tamamına katılıyorum*) üzerinden değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Ok (2012), 33 maddenin geçerlik ve güvenilirliğinin yer aldığı bir tabloyu sunar. Buna göre bu çalışmada kullandığımız inanç tarzlarına ilişkin alt ölçeklerin alfaları şöyledir: “Kesin” inanç şemasının Literal boyutunda yer alan maddeler için –ki yukarıda bu üç madde yer almaktadır- alfa .85 iken Gerilimli İnanç şemasında yer alan;

a) “Keşke inancımın veya dünya görüşümün doğru olduğundan emin olsaydım,”

b) “İnanç veya dünya görüşümle ilgili kafamda birtakım çelişkiler yaşıyorum,”

c) “İnanç veya dünya görüşümle ilgili bazı konularda hangisinin doğru olduğuna karar veremiyorum” maddelerin alfası ise .84’tür (puan ranjı; 3-15).

Esnek inanç şemasının çoğulculuk boyutunda yer alan;

a) “Hiç kimsenin inanç veya dünya görüşü diğerinden üstün tutulmamalıdır”,

b) “Herkesin kendi düşüncesi veya inancı kendine göre doğrudur” ,

c) “İnanç veya dünya görüşündeki farklılıkların giderilmesi gerekmez çünkü herkesin aynı inanca veya dünya görüşüne sahip olması gerekmez”, maddelerin alfası .57’dir (puan ranjı; 3-15).

Dönüşüm inanç şemasında yer alan;

a) “Eski inançlarımdan veya dünya görüşümden gittikçe koştum”

b) “Galiba zamanla ailemde görüp öğrendiğim inanç veya dünya görüşünden uzaklaştım”,

c) “Zamanla önceki inanç veya dünya görüşümden ayrılıp kendime göre yenilerini geliştirdim” maddelerin alfası ise .78’dir (puan ranjı; 3-15).

Ok (2012), yukarıda bahsi geçen inanç veya dünya görüşleri şemalarının dışında Arayış şeması olarak bir inanç veya dünya görüşünden de bahseder ama bu maddeler bu çalışmada kullanılmamıştır. Ayrıca Ok (2012) uygulama esnasında, az sayıda da olsa bazı katılımcılar inanç ve dünya görüşü olarak iki farklı kavramın

kendisine sorulduğunu dile getirdiğinden bahsetmiştir. Fakat Ok (2012) bu iki kavramın birbirlerinin müradifi olduğunu ileri sürerek böyle bir çalışma yaptığını dile getirir. Ok'a (2012) göre Fowler'ın görgül çalışmalarının ölçtüğü şey iman/inançtan ziyade inanca veya dünya görüşlerine sahip olma biçimleridir (s.29). Ancak araştırmacı tarafından yürütülen çalışmada bu iki kavram birbirinden ayırt edilerek 955 kişilik katılımcıya sadece inanç ile ilgili kısım sorulmuştur. Dünya görüşünün başka bir çalışmanın konusu olması gerektiği düşünülmektedir.

2. Denetim Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)

Kontrol odağı veya Denetim odağı çalışmaları ilk olarak 1957'de Rotter'ın doktora öğrencileri olan Phares ve James tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonraları Rotter (1966) tarafından, literatürde "Rotter'in İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeği" diye bilinen 29 maddelik bir denetim odağı ölçeği geliştirilmiştir. Bu ölçek bireylerin genellenmiş beklentilerinin, içsellik-dışsallık boyutu üzerindeki muhtemel konumunu belirlemeye çalışmaktadır. Bu geliştirilen ölçeğin altı maddesi dolgu maddesi olup tüm maddeler "seçime zorlanık" (forced choice) şeklinde iki seçenekten oluşmaktadır³⁹.

Ölçekteki 29 maddenin içindeki altı madde ise ölçeğin amacını gizlemek için dolgu olarak yerleştirilmiştir. Araştırmadaki katılımcılara okuma zorluğu ve "İnanç Tarzları Ölçeği" ve "Psikolojik İyi Olma Ölçeği" (PIOÖ)'nin ölçek maddelerinin sayısının çokluğundan bıkkınlık gibi olumsuz neticeler vermesini önlemek için altı dolgu maddesi araştırmacı tarafından çıkarılmıştır. Geri kalan 23 madde katılımcılara yöneltilmiştir. Söz konusu 23 maddenin puanlama sistemi ise içsel boyutu seçenler için 0, dışsal boyutu seçenler için ise 1 puan olarak hesaplanmaktadır. Ancak her maddenin içsel ve dışsal boyutu ifade eden şıkları katılımcıya farklı seçeneklerde sunulmuş olup tüm içsel boyutlu maddeler a veya b şıkları değildir. Bazı maddelerde a şıkkı içsel veya dışsal boyutu temsil ederken, bazı maddelerde ise b şıkkı içsel veya dışsal boyutu temsil etmektedir. Buna göre bu çalışmada dışsal boyutu temsil eden maddeler "a" şıkkında sırası ile şu rakamlarda bulunmaktadır: 1, 5, 6, 7, 13, 14, 15,

³⁹ Mesela; "a) Başarılı olmak çok çalışmaya bağlıdır, şansın bunda payı ya hiç yoktur ya da çok azdır,

b) İyi bir iş bulmak temelde doğru zamanda doğru yerde bulunmaya bağlıdır".

16, 17, 19, 20, 23'tür. Yine içsel boyutu temsil eden maddeler ise "b" şikkında şu rakamlarda yer alır: 2, 3, 4, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 21, 22'dir. Bu rakamlarda bulunun dışsal boyutu temsil eden "a" veya "b" şikkını işaretleyen katılımcılar 1 puan olarak dışsal kontrol odağı inancında artış elde ederler. Puanlar yorumlanırken, kontrol odağı inancı değişkeninin sürekli bir boyut olduğu akıldan çıkarılmamalıdır (Savaşır ve Şahin 1997: 93-94).

Rotter'in geliştirdiği bu ölçek, İ. Dağ (1991) tarafından Türkçeye çevrilip geçerlik ve güvenilirliği yapılmıştır. Dağ (1991), çalışmasını Hacettepe Üniversitesi öğrencilerinden oluşan biri 99, diğeri 532 katılımcı ile iki grup halinde gerçekleştirmiştir. Bulgular, ölçeğin yeterli iç tutarlılığa ve test tekrar test güvenilirliğine sahip olduğunu göstermektedir (s.10). Dağ'ın (1991) bulduğu bulgulardan test tekrar test güvenilirlik katsayısı $r=.83$ 'tür. Yine aynı şekilde KR-20 tekniği ile hesaplanan güvenilirlik katsayısı .68, Cronbach alfa iç tutarlılık kat sayısı ise .70 olarak bulunmuştur. İkinci gruptaki katılımcılarla yapılan araştırmada ise (532 kişilik) iç tutarlılık katsayısı da .71'dir (s.12).

Denetim odağı ölçeğinin toplam beş alt boyutta bireylerin kontrol alanını ölçtüğü görülmektedir. Bu beş alt boyut 1. Şans kontrol, 2. Siyasal kontrol, 3. Kişiler arası ilişkilerde kontrol, 4. Okul başarısı kontrolü, 5. Kader kontrolüdür. Araştırmada şans kontrol alanını temsil eden maddeler 1, 5, 9, 11, 12, 13, 15, 20 ve 22'dir. Siyasal kontrol alanını temsil eden maddeler 2, 10, 14, 18 ve 23'tür. Kişiler arası ilişkilerde kontrolün kodlandığı maddeler de 3, 6, 16, 21'dir. Okul başarısı kontrol alanı ve kader kontrol maddeleri ise sırası ile 4, 8, 19 ve 7, 17'dir (bkz. Ek-2). Dağ'a (1991: 15) göre J. Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği'nin (RİDKOÖ) Türkçeye adapte edilmesi ile ortaya çıkan bu ölçek, orijinali ile benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Özellikle üniversite öğrencileri üzerinde yapılacak araştırmalarda -ancak herhangi bir uygulamaya dönük tanı ve sınıflama amaçlanmaksızın- araştırma maksadı ile faydalı olacağı düşünülebilir.

3. Psikolojik İyi Olma Hali Ölçeği

Araştırmada kullanılan Psikolojik İyi Olma Ölçeği, Ryff (1989) tarafından geliştirilen ölçek 84 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçektir. Ryff'in bu ölçeği,

“özerklik” (autonomy), “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet kurma” (environmental mastery), “kişisel gelişim” (personal growth), “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” (positive relations with others), “yaşamdaki amaçlar” (purpose in life) ve “kendini kabul etme” (self acceptance) olmak üzere her biri 14 maddeden oluşan altı boyuttan meydana gelmektedir. Alt ölçeklerin maddeleri ölçekte karışık olarak sıralanmaktadır. Katılımcılardan “hiç katılmıyorum”, “pek katılmıyorum”, “kararsızım”, “biraz katılıyorum”, “tamamen katılıyorum” seçeneklerinden kendilerine uygun olanı işaretlemeleri istenmektedir. Bu ölçekte “hiç katılmıyorum” 1 puan, “tamamen katılıyorum” ise 5 puandır. Her bir alt ölçek için güvenilirlik katsayıları; özerklik için cronbach alpha .83, çevre ile ilişkilerde hakimiyet kurma için cronbach alpha .86, kişisel gelişim için cronbach alpha .85, diğerleri ile olumlu ilişkiler için cronbach alpha .88, yaşamdaki amaçlar için cronbach alpha .88 ve kendini kabul etme için cronbach alpha .91 dir (Ryff, 1989: 35-45).

Ryff (1989; 1995) geliştirdiği psikolojik iyi olmanın alt boyutlarının tanımları hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bunlar hakkında aşağıda bir tablo sunulmuştur.

Psikolojik İyi Olmanın Alt Boyutlarının Tanımları

Kendini Kabul Etme
Yüksek Puanlar: Benliğe ilişkin olumlu bir tutuma sahip olmak; iyi ve kötü özellikleri içeren benliğin çeşitli yönlerini tanımak ve kabul etmek; geçmiş yaşamına ilişkin olumlu duygular hissetmek.
Düşük Puanlar: Kendisine ilişkin hoşnutsuzluk hissetmek; geçmiş yaşamında ne yaşandığına ilişkin hayal kırıklığı; belirli kişisel özellikleri hakkında sıkıntı; kendisinden farklı olmak isteği yaşamak.
Diğerleriyle Olumlu İlişkiler Kurma

<p>Yüksek Puanlar: Diğerleriyle sıcak, doyumlu ve güvenli ilişkilere sahip olmak; diğerlerinin rahatıyla ilgilenmek; güçlü bir empati, sevgi ve dostluk eğilimi; insan ilişkilerinin özveri gerektirdiğini bilmek.</p> <p>Düşük puanlar: Diğerleriyle az sayıda yakın, güvenli ilişkilere sahip olma; diğerlerine ilişkin sıcak, açık ve ilgili olmayı güç bulma; kişiler arası ilişkilerde düş kırıklığı ve yalnızlık; diğerleriyle önemli bağlılıkları uzun süre devam ettirmek için uzlaşmaya istekli olmamak.</p>
<p>Özerklik</p>
<p>Yüksek Puanlar: Kendi kendine karar verme ve bağımsızlık; bazı açılardan davranma ve düşünme için yapılan sosyal baskılara karşı durabilme; içinden gelen davranışları düzenleme; kendini kişisel standartlarına göre değerlendirme.</p> <p>Düşük Puanlar: Diğerlerinin beklentilerine ve değerlendirmelerine ilişkin endişelenme; önemli kararlar alırken diğerlerinin değerlendirmelerine güvenme/bel bağlama; bazı açılardan davranma ve düşünme için yapılan sosyal baskılara uymak.</p>
<p>Çevre ile İlişkilerde Hâkimiyet</p>
<p>Yüksek Puanlar : Çevreyi kontrol altına almada yeterlik ve hakimiyet duygusuna sahip olmak; dışsal etkinliklerin tanziminin karmaşıklığını düzenlemek; çevredeki olanakları etkili bir şekilde kullanmak; kişisel gereksinimler ve değerler için uygun durum oluşturabilmek ya da seçebilmek.</p> <p>Düşük Puanlar: Günlük olayları kontrol altına almada güçlük yaşamak; çevresindeki durumları geliştiremeyeceğini ya da değiştiremeyeceğini hissetmek; çevredeki olanaklardan habersiz olmak; dış dünya üzerinde kontrol duygusunun olmayışı.</p>
<p>Yaşam Amacı</p>

<p>Yüksek Puanlar: Yaşamda amaçlara ve bir yönelmişlik duygusuna sahip olmak; şimdiki ve geçmiş yaşamın anlamlı olduğunu hissetmek; yaşam amaçlarını veren inançlara sahip olmak; yaşamda nesnellik ve amaçlara sahip olmak.</p> <p>Düşük Puanlar: Yaşamda anlamlılık duygusunun olmayışı; az sayıda hedef ya da amaçlara sahip olmak, yönelmişlik duygusunun olmayışı; geçmiş yaşamın amacını kavrayamamak; yaşama anlam veren inançlara ya da bakış açısına sahip olmamak.</p>
<p>Kişisel Gelişim</p>
<p>Yüksek Puanlar: Gelişmeye devam ettiği duygusuna sahip olmak; kendisini büyütmekte ve genişlemekte olarak görmek; yeni deneyimlere açık olmak; kendi potansiyelini gerçekleştirme duygusuna sahip olmak; zamanla davranış ve benliğindeki gelişimi görmek; kendisine ilişkin bilgisini ve etkililiğini daha fazla yansıtacak yolları değiştirmek.</p> <p>Düşük Puanlar: Bireysel durgunlaşma duygusuna sahip olmak; zamanla ilerleme veya genişleme duygusunu yitirmek; yaşamı ilgi çekici olmayan ve sıkıcı hissetmek; yeni tutumlar ya da davranışlar geliştirememeyi hissetmek.</p>
<p>Ryff, 1989a, 1989b, 1995; Ryff ve Singer, 1996</p>

Ryff “Çok Boyutlu Psikolojik İyi Olma” olarak adlandırdığı modelini oluştururken bazı kuramcılardan faydalanmıştır⁴⁰. Ryff, Maslow’un (1698) “kendini gerçekleştirme”, Allport’un (1961) “olgunlaşma”, Rogers’ın “tam işlev yapan insan” ve Jung’un (1933) “bireyselleşme” kavramlarından yararlanmıştır. Ayrıca Erikson’un “psikososyal gelişim aşamaları”, Buhler’in (1935) “temel yaşam eğilimleri”, Neugarten’in (1973) “yetişkinlik ve yaşlılıkta kişilik değişiminin özellikleri” ve Jahoda’nın (1960) belirlediği “olumlu psikolojik sağlık” ölçütlerinden yararlanmıştır⁴¹ (Ryff, 1989a).

⁴⁰ Araştırmada bu kuramcıların geniş görüşlerine “Modern Psikolojide “İyi Olma”ya (veya Sağlığa) Dair Görüşler” başlığı altında değinilmiştir.

⁴¹ Psikolojik iyi olmanın boyutları ve teorik kaynakları hakkında Ryff’in çizdiği şekle bkz. (Ryff, 1995).

Türkiye’de Ryff’in Psikolojik İyi Olma Ölçeği, bahse değer şekilde, iki farklı araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilip geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Birincisi, Cenkseven’in çalışmasıdır. Bu çalışmada dört uzman kişinin tercümesi ile İngilizceden Türkçeye çevrilmiş sonraki aşamada da iki dili iyi bilen Türkçe form İngilizceye çevrilmiştir (2004: 78). Daha sonra “çeviri sonrası sorgulama” aşamasında 70 üniversite öğrencisine hazırlanan denemelik form verilerek onlardan hangi maddelerin anlaşılır olup olmadığını belirtmeleri istenmiştir. Güvenirlik çalışmaları 475 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. İç tutarlılık katsayıları da Diğerleri ile Olumlu İlişkiler Kurma .83, Özerklik .78, Çevresel Hakimiyet .77, Kişisel gelişim .74, Yaşam Amacı .76, Kendini Kabul .79 iken, Psikolojik İyi Olma ölçeği genel toplamda .93’tür. Test tekrar test güvenirliği için korelasyon katsayıları, diğerleri ile olumlu ilişkiler için .74, özerklik için .77, çevresel hakimiyet için .77, kişisel gelişim için .74, yaşam amacı için .75 ve kendini kabul için ise .76 bulunmuşken genel toplamda ise .84 olduğu belirtilmiştir (2007: 83).

İkincisi ise Cirhinlioğlu (2006) tarafından yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları ile Ryff’in ölçeği Türkiye’de kullanılmıştır. Araştırmada Cirhinlioğlu (2006) tarafından geçerlik ve güvenirliği yapılan 49 maddelik ve beş alt boyuttan oluşan psikolojik iyi olma hali ölçeği kullanılmıştır. Cirhinlioğlu’na (2006) göre ölçeğin Türkçeye uyarlaması sırasında yapılan faktör analiz sonuçları Ryff’in (1989) bulguları ile paralellik arz etmektedir. Bu beş alt boyutun Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları sırası ile .83, .86, .77, .73 ve .74’tür. Ölçeğin tümü için bulunan Cronbach alfa katsayısı .91’dir. Cirhinlioğlu’na (2006) göre tüm bu bulgular Türkçeye uyarlanan “Psikolojik İyi Olma Hali” ölçeğinin güvenilir olduğunu göstermektedir (bkz. Ek-3).

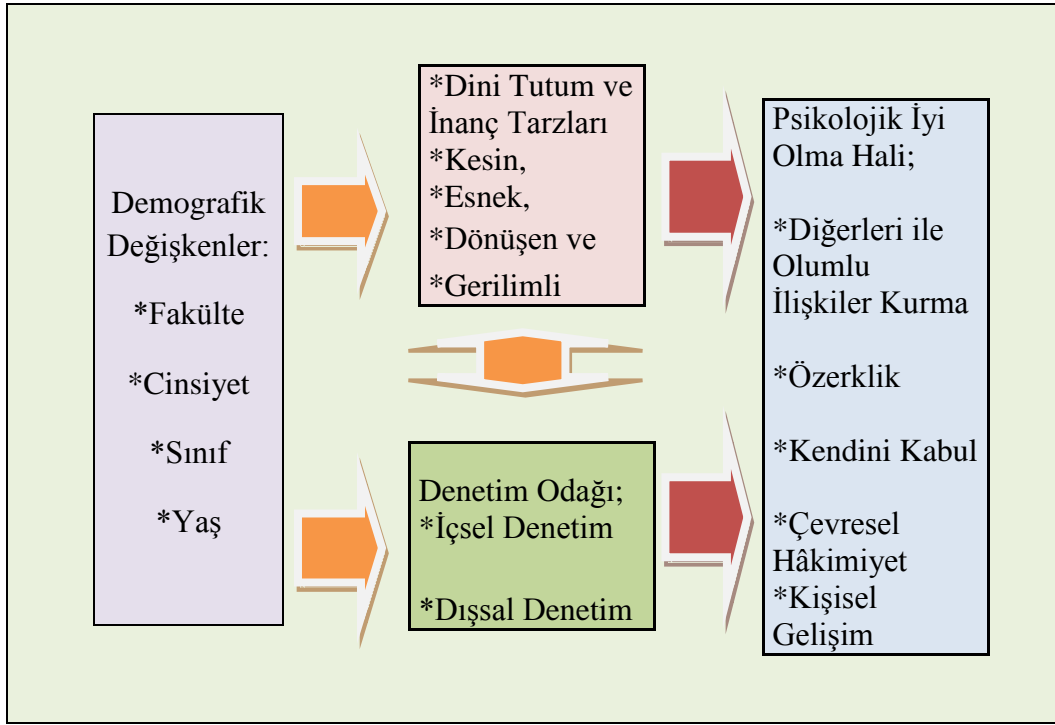
8. UYGULAMA ve ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmanın uygulaması için ilk olarak, katılımcıların rahat okumaları ve sıkılmamaları için inanç, dini tutum, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ölçekleri uygun bir şekilde tasarlanmıştır. Daha sonra Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlüğünden gerekli izinler alınmıştır.

Araştırma, Cumhuriyet Üniversitesinde lisans eğitimi veren beş fakülte yürütülmüştür. Bu beş fakülte; İlahiyat, Edebiyat, Eğitim, Fen ile İktisadi ve İdari Bilimler fakülteleridir. Bu fakültelerden birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencileri belli bir oranda ve rastgele seçilmiştir. 2011 Mayıs ve 2011 Ekim aylarında eğitim öğretim süreci içinde öğrencilerin buldukları sınıf ortamına araştırmacı tarafından bizzat gidilerek öğrencilere çalışmanın önemi vurgulanmış ve gönüllülük esasına dayanarak katılmaları istenmiştir. Araştırmaya katılanlar hali hazırdaki sınıf ortamlarında anketi cevaplamışlar ve cevaplanan anketler aynı anda teslim alınmıştır. Katılımcıların anlayamadıkları veya sormak istedikleri konular uygulamanın yapıldığı sınıf ortamında katılımcılara herhangi bir yönlendirmede bulunulmadan cevaplandırılmıştır. Ayrıca arzu eden öğrencilerden rumuz yazılması istenerek anket sonuçları üzerinde konuşmak için daha sonra bizzat yüz yüze görüşülebileceği de vurgulanmıştır.

Araştırmada katılımcılardan toplam 1130 veri formu elde edilmiştir. Bu forumlardan bazıları iyi kodlanmama, birçok soruyu boş bırakma, soruları iyi anlayamama gibi çeşitli nedenlerle çıkarılmış ve elde edilen veriler 955'e inmiştir. Araştırmada, ilişkisel tarama yöntemine uygun olarak, bu katılımcı kitlesinin (örneklem grubunun) inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ilişkileri ele alınmıştır. Araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki muhtemel ilişkiler aşağıdaki tabloda sunulmaya çalışılmıştır:

Şekil-6 Araştırmanın Modeli

Şema ile gösterilen model⁴², ilişkisel tarama modeli olup iki ya da daha fazla sayıda değişken arasındaki değişimin, varlığını ve derecesini belirlemeye çalışan araştırma modelidir (Karasar, 2012: 81). Sadece nicel verilerin toplandığı bu alan araştırmasında, “standartlaştırılmış ölçme” araçları ile elde edilen nicel veriler ilişki ve fark testlerine tabi tutulacaktır. İstatistikte ilişki analizi (korelasyon) iki değişken arasında ilişki bulunup bulunmadığının, ilişkinin derecesinin, ilişkinin anlamlı olup olmadığının bağımlı değişkendeki varyans miktarının, değişkenin yapısının belirlenmesi amacı ile yapılır. Fark analizi (t-Testi, Anova) ise gruplar arasında farklılık olup olmadığının ve bulunan farkın anlamlı olup olmadığını tespit amacı ile uygulanır (Onay, 2004: 29–30; akt. Çapcıoğlu, 2008: 25).

Yukarıda şema halinde verdiğimiz ve araştırmanın tarzını oluşturan model hakkında şu bilgiler verilebilir: Modele göre ilk olarak elde edilecek bulgular, “standartlaştırılmış ölçek” araçlarının kendi aralarındaki ilişkilerdir. Dini tutum,

⁴² Şema ile gösterilen ve araştırmanın temelini oluşturan bu model, kesitsel bir çalışma için geçmişte ya da şuanda var olan bir durumu var olduğu şekli ile betimlemeye çalışan bir araştırma modelidir. Kesitsel çalışmalar için hazırlanan böyle modellerde hedeflenen gözlenen durumları, şartları ve özellikleri olduğu gibi ortaya koymaya çalışmaktır (Karasar, 2012: 80; Aslantürk, 1997: 101; Kağıtçıbaşı, 1999: 58).

inanç tarzları, denetim odağının kendi aralarındaki karşılıklı ilişkiler ele alınacak olup dini tutum, inanç tarzları ve denetim odağının psikolojik iyi olma hali ile arasındaki ilişkiler incelenecektir. Yeni bir ölçek geliştirilmemesine rağmen ölçeklerin kendi aralarındaki ilişkinin incelenmesinin nedeni örneklem grubunu sınıflandırmada neyi neye göre sınıflandırılmasına yardımcı olmasıdır. Mesela, örneklem grubunun inanç tarzları düzeylerini belirlemede dini tutum ile inanç tarzları arasında bulunacak olan ilişki önemli bir rol oynayacaktır.

Daha sonra bütün bu ilişkiler, demografik değişkenlerce test edilecektir. Araştırmanın ikinci basamağını oluşturan kısım ise budur. Bunu yaparken şekilde de görüldüğü üzere ilk olarak, “demografik değişkenler” ile “dini tutum”, “inanç tarzları” ve “denetim odağı” arasında ilişkiler araştırılacaktır. Son olarak, “demografik değişkenlerin” “psikolojik iyi olma hali” ile aralarındaki ilişkiler ortaya konacaktır. Kısaca, “Araştırma Modeli” çerçevesince bulgular kısmında ilk olarak ölçekler arası ilişkilere bakılacak daha sonra da demografik değişkenlerin bu ölçekler ile ilişkisi araştırılacaktır.

BÖLÜM III BULGULAR

Araştırmanın yöntem bölümünde “*dini tutum ile inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında ilişkiler vardır*” ana denence olarak belirlendiğinden bahsedilmişti. Ayrıca araştırmanın problemi, modeli ve ana denencesi ile bağlantılı olarak ana denence iki ana başlık altında oluşturulmuştu. Ana denence, “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler olarak birinci başlık altında; daha sonra da “demografik değişkenler” ile “dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler olarak ikinci ana başlık altında test edilecektir.

Buna göre araştırmada elde edilen bulgular iki başlık altında ele alınacaktır. İlk olarak, dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerden elde edilen bulgular ele alınacak; daha sonra bu değişkenlerin demografik değişkenlerle ilişkilerine ait bulgulara ve analizlere yer verilecektir. Ancak demografik değişkenlerle dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki tüm ilişkiler genel olarak bir tablo halinde aşağıda verilmiştir (bkz. Tablo-1). Buna göre demografik değişkenlerden “sınıf” değişkeninin “kesin” inanç ($r=-.105$) ve “dini tutum” ($r=-.116$) ile negatif yönde; “denetim odağı” ($r=.084$) ile pozitif anlamlı ilişkisi görülmüştür ($p<.01$). “Fakülte” değişkeni “esnek” inanç ($r=.206$) ve “denetim odağı” ($r=.197$) ile pozitif yönde; “dönüşen” inanç ($r=-.186$) ve “dini tutum” ($r=-.133$) ile negatif yönde anlamlı ilişki içindedir ($p<.01$). “Yaş” değişkeni, “dönüşen” inanç ($r=.102$) ile pozitif yönde anlamlı ilişki içindeyken; “cinsiyet” değişkeni ise “dönüşen” inançla ($r=-.085$) negatif; “denetim odağı” ($r=.138$) ile pozitif yönde $p<.01$ düzeyinde anlamlı ilişki içinde bulunmuştur (bkz. Tablo-1).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin kendi aralarındaki ilişkilerde ise şu bulgular elde edilmiştir: “Kesin” inanç tarzının, “esnek” ($r=-.181$), “gerilimli” ($r=-.423$) ve “dönüşen” inanç ($r=-.237$) ile arasında negatif; “dini tutum” ($r=.517$) ve “psikolojik iyi olma hali” ($r=.109$) ile pozitif yönde anlamlı ilişkileri saptanmıştır ($p<.01$). “Esnek” inanç tarzının, “gerilimli” inanç tarzı, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” ile pozitif yönde; “dini tutum” ve “kesin” inanç tarzı ile aralarında negatif yönde anlamlı ilişkileri görülmüştür ($p<.01$). “Gerilimli” inanç

tarzının “dönüşen” inanç ve “denetim odağı” ile pozitif yönde; “dini tutum” ve “psikolojik iyi olma hali” ile negatif yönde anlamlı ilişki içinde olduğu görülür. “Dönüşen” inanç tarzı ise “dini tutum” ($r=-.253$) ve “psikolojik iyi olma hali” ($r=-.209$) ile negatif yönde anlamlı ilişki içindedir ($p<.01$). “Dini tutum” da “denetim odağı” ile negatif ($r=-.143$), “psikolojik iyi olma hali” ile pozitif yönde ($r=.148$) anlamlı ilişki içindeyken; “denetim odağı” ile “psikolojik iyi olma hali” ($r=-.158$) arasında ise negatif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur ($p<.01$).

Yukarıda “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” ile “demografik değişkenler” arasındaki ilişkilerin genel bir özeti verildikten sonra araştırmada kullanılan –alt boyutları dâhil- tüm değişkenler daha detaylı olarak ilerleyen sayfalarda incelenecektir.

A. DİNİ TUTUM, İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ BULGULAR

Araştırmada kullanılan ölçme araçlarının kendi aralarındaki ilişkiyi göstermek için (Korelasyon, t-Testi, ANOVA ve Regresyon gibi) çeşitli analizler yapılmıştır. Genel olarak, dini tutum ve inanç tarzları; dini tutum, inanç tarzları ve psikolojik iyi olma hali; denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali; dini tutum, inanç tarzları ile denetim odağı arasında anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Bu ilişkilere ait ayrıntılar dört başlık altında ele alınacaktır. Özellikle ilk olarak, inanç tarzlarının kendi aralarında ve bunların dini tutum ölçeği ile olan ilişkilerine yer verilecektir.

1. Dini Tutum ve İnanç Tarzları Arasındaki İlişkiler

Araştırmada dini tutum ile inanç tarzları arasında birtakım ilişkiler bulunmuştur. İnanç tarzlarından “kesin inanç” ile “dini tutum” arasında ($r=.517$; $p<.01$) pozitif yönde korelasyon bulunmuşken “kesin inanç” ve “dini tutum” ile diğer inanç tarzları (yani “esnek”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç) arasında negatif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Aynı zaman da “kesin” inanç ile diğer inanç tarzları arasında negatif yönde ilişki görülmüşken, “gerilimli” ile “dönüşen” inanç tarzları kendi aralarında pozitif yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır ($r=.319$; $p<.01$). “Esnek” inanç ile “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzları arasında negatif yönlü bir ilişki beklenirken bu negatif yönlü ilişki sadece “esnek” ile “dönüşen” inanç arasında bulunmuştur ($r=-.038$; $p>.01$; bkz. Tablo-1).

Tablo-1 Değişkenler Arası Korelasyon Tablosu

Değişkenler	Değişkenler										
	Sınıf	Fakülte	Yaş	Cinsiyet	Kesin İnang	Esnak İnang	Gerilimli İnang	Dönüşen İnang	Dini Tutum	Denetim Odacı	Psikolojik İyi Olma
Sınıf	1										
Fakülte	r ,060	1									
Yaş	r ,564(**)	r -,156(**)	1								
Cinsiyet	r ,017	r -,042	r -,089(**)	1							
Kesin İnang	r -,105(**)	r ,000	r -,076(*)	r -,038	1						
Esnak İnang	r ,004	r ,206(**)	r -,033	r ,014	r -,181(**)	1					
Gerilimli İnang	r ,003	r ,042	r -,018	r -,025	r -,423(**)	r ,203(**)	1				
Dönüşen İnang	r ,055	r -,186(**)	r ,102(**)	r -,085(**)	r -,237(**)	r -,038	r ,319(**)	1			
Dini Tutum	r -,116(**)	r -,133(**)	r -,030	r ,079(*)	r ,517(**)	r -,236(**)	r -,388(**)	r -,253(**)	1		
Denetim Odacı	r ,084(**)	r ,197(**)	r ,011	r ,138(**)	r -,042	r ,119(**)	r ,132(**)	r -,143(**)	r -,143(**)	1	
Psikolojik İyi Olma	r -,020	r ,075(*)	r ,008	r ,062	r ,109(**)	r ,138(**)	r -,154(**)	r -,209(**)	r ,148(**)	r -,158(**)	1

** p<.01.

* p<.05.

Tablo-1 incelendiğinde, “*dini tutum ve kesin inanç tarzı arasında pozitif yönlü ilişki varken; dini tutum ve kesin inanç tarzı ile diğer inanç tarzları arasında negatif yönlü bir ilişki bulunur*” denencesi doğrulanmıştır. Fakat denencelerde yer alan “*Gerilimli ve dönüşen inanç tarzlarının, kendi aralarında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunurken, esnek inanç ile aralarında negatif yönde anlamlı bir ilişki vardır*” denencesinde sadece “esnek” inanç ile “dönüşen” inanç arasında negatif yönlü ama anlamsız düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiş olduğundan denence doğrulanmamıştır denilebilir. Çünkü “esnek” inanç ile “gerilimli” inanç arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Örneklemin inanç tarzlarından hangilerinde yüksek veya düşük olduğunun belirlenmesi ve denencelerin test edilmesi için kümeleme yapılmalıdır. Kümeleme analizleri denencelerin test edilmesi için yapılır (Alpar, 2001; Tatlıdil, 1992). Kümeleme analizinde kesim noktasının bilinmesi için ROC analizi gerekmektedir (Çelik, 2011; Dişçi, 2008). Sınıflayıcı bir ölçekle edilen inanç tarzları (esnek, kesin vb. inanç tarzları) verilerine araştırmada ROC analizi uygulandığında kesim noktası 11,50 olarak elde edilmiştir. Veriler tam sayılarla ifade edildiği için kesim noktası 12 olarak alınmıştır. Ayrıca sıralayıcı ölçeklerle elde edilmiş verilerde ortalama ölçüsü olarak ortanca (medyan) kullanılması uygundur (Karaca, 2007). İnanç tarzlarında medyan ölçüsü 12 olarak kabul edildiğinde 12 ile 15 puan alanlar yüksek sayılmıştır. Mesela, “kesin”, “esnek”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç ölçeklerinin herhangi birinden 12 ile 15 puan arası alanlar bu yöntemle belirlenmiştir. Eğer katılımcılardan biri, mesela “kesin” inanç ölçeğinden 12 ile 15 puan almış ve diğer inanç tarzlarından 12’den düşük bir puan almışsa bu katılımcı “kesin” inancı yüksek olanların grubuna eklenmiştir. Fakat bazı katılımcılar da “hem esnek hem de kesin” inanç puanlarının da 12 ile 15 arası tespit edilmiştir. “Esnek” inançlıların başka inanç tarzlarına çoğulculuk içinde hoş görülmesi bakıyor olması ve böyle bir tutum içinde olan esnek inançlıların kendi inançlarını yani “kesin” inançlarını rasyonel anlamda doğru kabul etmeleri teorik açıdan ters olmayacağı için bazı bireylerin “hem esnek hem de kesin” inançlı olmaları kabul edilebilir.

Araştırmada “gerilimli” inancı yüksek veya “dönüşen” inancı yüksek olup aynı zaman da esnek inancı da yüksek olan çok az sayıda katılımcıya da rastlanılmıştır. Ayrıca sadece “gerilimli” veya “dönüşen” inancı yüksek olanlar da

tespit edilmiştir. Ancak bahsi geçen inanç tarzlarının sayıca çok az olmasından dolayı değerlendirmeye alınmamıştır. Aynı şekilde “hem kesin hem de gerilimli inancı” veya “hem kesin hem dönüşen inancı yüksek” olan katılımcılara da rastlanılmıştır. “Hem kesin inancı hem de gerilimli veya dönüşen inancı yüksek” olanlar da değerlendirmeye alınamayacak kadar çok az sayıda oldukları ve dahası “kesin” inancın “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzları arasında negatif yönlü ilişki bulunduğu için değerlendirmeye alınmamıştır. Ayrıca araştırmada hiçbir inanç tarzından 12 ile 15 arası puan alamayan katılımcılara ise “karışık” inanç tarzı adı verilmiştir. Buna göre araştırmada sekiz değişik inanç tarzı düzeyi ortaya çıkmıştır. Bu sekiz değişik inanç tarzı düzeyi şunlardır:

a)“Kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar, (sadece kesin inançtan 12–15 puan alanlar)

b)“Esnek inanç düzeyi yüksek” olanlar, (sadece esnek inançtan 12–15 puan alanlar)

c)“Gerilimli inanç düzeyi yüksek” olanlar, (sadece gerilimli inançtan 12–15 puan alanlar)

d)“Dönüşen inanç düzeyi yüksek” olanlar, (sadece dönüşen inançtan 12–15 puan alanlar)

e)“Hem esnek hem de kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar, (hem esnek hem de kesin inançtan 12–15 puan alanlar)

f)“Karışık inançlılar” (hiçbir inanç tarzından 12–15 puan alamayıp, tüm inanç aşamalarından 7 ile 11 arası ortalama puan alanlar),

g) “Esnek inanç düzeyi düşük, kesin inanç düzeyi yüksek” (esnek inançtan 3–6 puan alıp kesin inançtan 12–15 arası alanlar).

h) “Esnek inanç düzeyi yüksek, kesin inanç düzeyi düşük” (esnek inançtan 12–15 puan alıp kesin inançtan 3–6 puan alanlar).

Bu sekiz inanç tarzından “gerilimli inanç düzeyi yüksek” olanlar (n=5) ile “dönüşen inanç düzeyi yüksek” olanların sayısı (n=1) -yukarıda da belirtildiği gibi- çok az olduğu için araştırmada değerlendirmeye alınmamıştır. Geriye kalan *altı gruptan oluşan inanç düzeyi* ile ilgili bulgular elde edilmiştir. Oluşturulan denencelerde bu altı inanç düzeyine sahip öğrencilerin diğer değişkenlerle ilişkisi incelenmiştir.

Yukarıda bahsi geçen altı inanç tarzı düzeylerine sahip öğrencilerin dini tutum “genel” boyutunda aldıkları ortalama puanlar, tek yönlü varyans analizinde (ANOVA) ($F=66,175$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı çıkmıştır (bkz. Tablo-2). Araştırmadaki bu altı inanç tarzından biri olan “kesin inanç tarzı yüksek olanlar” ($n=243$) “esnek inanç tarzı yüksek olanlardan” ($n=119$) anlamlı bir şekilde -alt boyutları da dâhil olmak üzere- daha yüksek dini tutum puanlarına sahip olduğu bulunmuştur. “f) Esnek inanç tarzı yüksek, kesin inanç tarzı düşük” olanların dini (genel) tutumları ortalama puanı en düşük ($X=26,34$) iken, “e) esnek inanç tarzı düşük-kesin inanç tarzı yüksek” olanların ise dini (genel) tutumlarının ortalama puanının ($X=36,11$) en yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca “a) kesin inançlılar⁴³,” “c) karışık inançlılar”dan, “b) esnek inancı yüksek” ve “f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük” olanlardan da anlamlı olarak daha yüksek ortalama puana sahiptir. Sadece “(e) esnek inancı düşük, kesin inanç tarzı yüksek” olanların değil “(a) kesin inanç tarzı yüksek” ve “(d) hem esnek hem kesin inancı yüksek” olanların dini tutum (genel) ortalama puanları da “(b) esnek inançlılardan”, “(c) karışık inançlılardan” ve “(f) esnek inanç tarzı yüksek kesin inanç tarzı düşük” olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Sonuç olarak dini tutum “genel” puanlarında hangi inanç tarzında olursa olsun “kesin” inanç ölçeğinden yüksek alanların dini tutum (genel) ortalama puanları “kesin inanç” ölçeğinden yüksek alanlardan anlamlı olarak daha yüksektir.

Dini tutumun “genel” boyutunda görülen bu durumun bir benzeri dini tutum “duygu” ve “davranış” alt boyutlarında görülmektedir (bkz. Tablo-2). Dini tutum “duygu” alt boyutunda en yüksek ortalama puanlara sırası ile “(f) esnek inancı düşük kesin inancı yüksek” olanlar ($X=8,81$), daha sonra “(a) kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar ($X=8,56$) ve son olarak “(d) esnek-kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar ($X=8,21$) almışlardır. En düşük ortalama dini duygu puanlarını ise sırası ile “(f) esnek inanç düzeyi yüksek-kesin inanç düzeyi düşük olanlar” ($X=5,51$), daha sonra “(b) esnek inanç düzeyi yüksek” olanlar ($X=6,95$) ve “(c) karışık inançlılar” ($X=7,53$) almışlardır. Dini tutum “duygu” boyutunda yüksek ortalamalara sahip olan inanç tarzı düzeyleri ile düşük ortalama puanlara sahip olanlar arasında ($F=48,341$)

⁴³ Çalışmamızda “kesin inanç düzeyi yüksek olanlar”, “hem esnek hem kesin inanç düzeyi yüksek olanlar” veya “esnek inancı yüksek olanlar” şeklinde bahsedilen kavramlar sırası ile “kesin inançlılar”, “esnek-kesin inançlılar” veya “esnek inançlılar” şeklinde kısaltılarak verilebilir.

$p < .05$ düzeyinde anlamlılık ortaya çıkararak, Tukey-HSD testi sonucunda inanç tarzı düzeyleri arasında anlamlı farkın olduğu görülmektedir (bkz. Tablo-2).

Dini tutum davranış boyutunda ise en yüksek ortalamayı yine “(e) esnek düşük-kesin inancı yüksek” olanlar (X) 8,132 puanla almışlardır. Bu inanç tarzını (X) 7,954 ortalama puanla “(a) kesin inanç tarzı yüksek olanlar” ve daha sonra (X) 7,629 ortalama puanla “(d) esnek-kesin inançlılar” takip etmiştir. En düşük ortalama puanı alanlar ise sırası ile “(f) esnek inanç tarzı yüksek-kesin inanç tarzı düşük” olanlar (X=5,068), “(b) esnek inançlılar” (X=6,571) ve “(c) karışık inançlılar”dır (X=6,893). Dini tutum “davranış” boyutunda yüksek ortalamalara sahip olan inanç tarzı düzeyleri ile düşük ortalama puanlara sahip olanlar arasındaki fark (F=46,709) $p < .05$ düzeyinde anlamlı olup Tukey-HSD testi sonucunda -dini tutum “genel” ve “duygu” boyutundakiler gibi- fark bulunmuştur (bkz. Tablo-2).

Dini tutum “ilişki” alt boyutunda ise bir önceki alt boyutlardan biraz farklı durum ortaya çıkmıştır. İlişki alt boyutunda en yüksek ortalamayı “(d) kesin-esnek inancı yüksek” olanlar (X) 9,248 puan ile elde etmişlerdir. “Kesin-esnek” inançlıları daha sonra “(a) kesin inancı yüksek” olanlar (X=9,242) ile “(e) esnek inancı az-kesin inancı yüksek” olanlar (X=9,168) takip etmektedir. En düşük ortalama puanlara önceki boyutlarda olduğu gibi sırası ile “(f) esnek inancı yüksek-kesin inancı az” olanlar (X=7,274), “(b) esnek inancı yüksek” olanlar (X=8,731) ve “(c) karışık inançlılar” (X=8,747) almışlardır. Yüksek ortalama puan alanlar ile düşük ortalama puanlara sahip olanlar arasında (F=23,282) $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunmuş Tukey-HSD testi sonucunda “(d) kesin-esnek inançlılar” ile “(a) kesin inançlılar” arasında “(f) esnek inanç yüksek-kesin inanç düşük” olanlar “(b) esnek inancı yüksek” olanlar ve “(c) karışık inançlılar” arasında anlamlı fark görülmüştür. Fakat “kesin inançlılar” grubu içerisinde üçüncü en yüksek ortalamaya sahip olan “(e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların ise sadece “(f) esnek inanç yüksek-kesin inanç düşük” olanlar arasında anlamlı fark bulunmuştur.

Tablo-2 İnanç Tarzı Düzeylerinin (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD)

Dini Tutum	İnanç Tarzları	N	X	Ss	F	p	Fark
Dini tutum (Gen.-Top.)	a)Kes. İ. Yük.	243	35,61	3,213	66,175	,001	a-b,c,f
	b)Esn. İ.Yük.	119	32,05	4,599			b-a,d,e,f
	c)Karışık İ.	226	32,96	4,14			c-a,d,e,f
	d) Esn-Kes. İ. Yük.	205	35,03	4,182			d-b,c,f
	e)Esn. Düş-Kes.Yük.	83	36,11	3,04			e-b,c,f
	f)Esn.Yük.-Kes.Düş.	73	26,34	7,716			f-a,b,c,d,e
	Toplam	949	33,74	4,988			
Dini Tutum (duygu)	a)Kes. İ.Yük.	243	8,56	1,449	48,341	,001	a-b,c,f
	b)Esn.İ.Yük.	119	6,95	2,058			b-a,c,d,e,f
	c)Karışık İ.	226	7,53	1,687			c-a,b,d,e,f
	d) Esn-Kes. İ. Yük.	205	8,21	1,839			d-b,c,f
	e)Esn.Düş-Kes.Yük.	83	8,81	1,302			e-b,c,f
	f)Esn.Yük-Kes.Düş.	73	5,51	2,439			f-a,b,c,d,e
	Toplam	949	7,82	1,962			
Dini Tutum (davranış)	a)Kes. İ.Yük.	243	7,954	1,497	46,709	,001	a-b,c,f
	b)Esn.İ.Yük.	119	6,571	1,729			b-a,d,e,f
	c)Karışık İ.	226	6,893	1,675			c-a,d,e,f
	d) Esn-Kes. İ. Yük.	205	7,629	1,751			d-b,c,f
	e)Esn.Düş-Kes.Yük.	83	8,132	1,512			e-b,c,f
	f)Esn.Yük.-Kes.Düş.	73	5,068	1,924			f-a,b,c,d,e
	Toplam	949	7,251	1,852			
Dini Tutum (İlişki)	a)Kes. İ.Yük.	243	9,242	1,172	23,282	,001	a-b,c,f
	b)Esn.İ.Yük.	119	8,731	1,51			b-a,d,f
	c)Karışık İ.	226	8,747	1,461			c-a,d,f
	d) Esn-Kes. İ. Yük.	205	9,248	1,445			d-b,c,f
	e)Esn.Düş.-Kes.Yük.	83	9,168	1,48			e-f
	f)Esn.Yük.-Kes.Düş.	73	7,274	2,433			f-a,b,c,d,e
	Toplam	949	8,904	1,583			
Dini Tutum (yargı)	a)Kes. İ.Yük.	243	9,851	,809	27,617	,001	a-f
	b)Esn.İ.Yük.	119	9,798	,849			b-f
	c)Karışık İ.	226	9,787	,932			c-f
	d) Esn-Kes. İ. Yük.	205	9,941	,415			d-f
	e)Esn.Düş.-Kes.Yük.	83	10	0			e-f
	f)Esn.Yük.-Kes.Düş.	73	8,493	2,415			f-a,b,c,d,e
	Toplam	949	9,757	1,04			

Dinin yararı ve gerekliliğine dair maddelerin yer aldığı dini tutum “yargı” alt boyutunda ise durum önceki “genel” ve “alt” boyutlardan çok farklıdır. Bunun nedeni daha sonra da izah edileceği üzere dini tutum “yargı” boyutunda neredeyse tüm inanç tarzlarına sahip olanların birbirine yakın ve çok yüksek ortalamalar almasıdır. Bu boyutta en yüksek ortalamayı “(e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanlar, alınabilecek en yüksek puanla elde etmişlerdir (X=10). Bu boyutta “esnek inancı yüksek” olanlar veya “karışık inançlılar” bile yüksek ortalamalar almışlardır. Altı inanç tarzı içinde en düşük ortalamayı “(f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük” olanlar (X=8,4932) almıştır. Bu en düşük ortalama puan ile diğer beş inanç tarzları arasında (F=27,617) $p<.05$ düzeyinde anlamlı farklılık görülmüş ve Tukey-HSD testinde sonucunda inanç tarzı düzeyleri arasında sadece “(f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük” olanlar ile diğer beş inanç tarzı düzeyleri arasında anlamlı farklılık çıkmıştır (bkz. Tablo-2).

Buna göre Tablo-2’de de görüleceği üzere araştırmada yer alan “*Kesin inanç tarzından yüksek alanlar, esnek ve karışık inançlılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutum puanlarına sahiptirler*” denencesi doğrulanmıştır. Dini tutum “yargı” alt boyutunda görülen istisnai durumda bile bu denence desteklenebilir. Çünkü “(f) esnek inancı yüksek kesin inancı düşük” olanların “kesin” inancı düşük olmasından dolayı dini tutum “genel” ve “alt” boyutlarında en düşük ortalamaların bu inanç tarzı düzeyinde ortaya çıktığını gösterir. “Kesin inancı yüksek” olmak demek “dini tutum” ölçeğinden yüksek puan almakla doğru orantılıdır. Dini tutum “yargı” boyutunda bile sadece “(b)esnek inancı” yüksek olanlar ile “(c)karışık inançlılar” aslında “kesin inanç” ölçeğinden orta düzeyde bir puana sahiptir (7–11). Bundan dolayı “kesin inanç” ölçeğinden en yüksek veya orta derecede bir puan almak, dini tutum “yargı” alt boyutunda anlamlı bir fark oluşturmamaktadır. Ancak “kesin” inançtan düşük ortalama puan almak dini tutum “yargı” boyutunda anlamlı düzeyde düşük ortalama puan almak demektir. Bu yüzden dini tutum “yargı” alt boyutunda bile yukarıdaki denence desteklenmiştir.

Bu durumu, “kesin inanç” ölçeğinin yüksek alan “(a) kesin inancı yüksek” olanlar, “(d) esnek-kesin” inançlılar ve “(e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların dini tutum ortalama puanları arasında anlamlı farklılık oluşturup oluşturmadığı açısından da kuvvetlendirebiliriz. “(a) Kesin inancı yüksek” olanlar ile

“(d) esnek-kesin inançlı” ve “e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların dini tutumun (genel ve alt boyutlarında) ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. Tablo–2 incelendiğinde *“Kesin inanç tarzından yüksek puan alanlar ile esnek-kesin inançlılar ve esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek olanların (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutum puanları arasında anlamlı farklılıklar bulunmaz.”* denencesi doğrulanmıştır.

“Kesin inanç” ölçeğinden yüksek puan almanın “dini tutum” genel ve alt boyutlarında anlamlı bir şekilde daha yüksek ortalama puanlara sahip olmak anlamına gelen bulguyu, “(a) kesin inancı yüksek” olanlar ile “(b) esnek inancı yüksek” olanlar ve “(c) karışık inançlıların” aldıkları dini tutum ortalama puanları açısından desteklenebilir. Çünkü “kesin inancı yüksek” olanlar ile “esnek inancı yüksek” olanlar ve “karışık inanç” tarzı düzeyinde olanlar arasında –dini tutum yargı alt boyutu hariç- “dini tutum” (genel ve alt boyut) puanları arasında anlamlı fark bulunmuştur (bkz. Tablo-2).

Tablo–2 incelendiğinde “kesin inancı yüksek” olanlar, “esnek inancı yüksek” olanlardan ve “karışık inançlılardan” anlamlı düzeyde daha yüksek dini tutum (genel ve alt boyut) puanlarına sahip olduğu görülür. Buna göre *“Kesin inanç tarzından yüksek alanlar, esnek ve karışık inançlılardan anlamlı bir şekilde daha yüksek (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutum puanlarına sahiptirler.”* denencesi doğrulanmıştır. Buna göre bu bulgu, “kesin inanç” ölçeğinden alınan puanların artması “dini tutum” (genel ve alt boyutları dâhil) ölçeğinden alınan ortalama puanların artması anlamına gelir. Aynı şekilde “esnek inanç” ölçeğinden alınan yüksek ortalamalar ise “dini tutum” ölçeğinde ortalama puanların düşmesi anlamına gelir.

Tablo-2 incelendiğinde dini tutum genel ve alt boyutlarında en düşük ortalamaya sahip olan inanç tarzı düzeyinin “(f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük” olanların elde ettiği görülür. Bu yüzden araştırmada oluşturulan *“Esnek inanç tarzından yüksek, kesin inanç tarzından düşük puan alanlar, (genel ve alt boyutlar dâhil) dini tutum puanında diğer inanç tarzları düzeylerinden anlamlı bir şekilde en düşük ortalamaya sahiptirler.”* denencesi desteklenmiştir.

Tablo-1 ve Tablo-2’den elde edilen bulgulara göre, “*Dini tutum ile inanç tarzları ve düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.*” temel denence desteklenmiştir. Çünkü “dini tutum” ile “kesin inanç” arasında pozitif; diğer inanç tarzları arasında negatif ilişki görüldüğünden, inanç tarzları düzeylerinde de “kesin inanç” tarzından yüksek alanlar ile “kesin inanç” tarzından düşük alan inanç tarzları düzeyleri arasında, (alt boyutlar dâhil) “dini tutum” puanları açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

2. Dini Tutum, İnanç Tarzları ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler

“Dini tutum”, “inanç tarzları” ile “psikolojik iyi olma hali” arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Bu başlık altında ilk olarak “inanç tarzları” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler ele alınacaktır. İkinci olarak da “dini tutum” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilerden söz edilecektir.

Tablo-3 İnanç Tarzları ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler (Korelasyon)

		P. İ. O.H.	K.İnanç	G. İnanç	E. İnanç	D. İnanç
Psk. İ. O. Hali (Genel)	r p N	1 955				
Kesin İnanç	r p N	,109 ,001 955	1 955			
Gerilimli İnanç	r p N	-,154 ,001 955	-,423 ,001 955	1 955		
Esnek İnanç	r p N	,138 ,001 955	-,181 ,001 955	,203 ,001 955	1 955	
Dönüşen İnanç	r p N	-,209 ,001 955	-,237 ,001 955	,319 ,001 955	-,038 ,243 955	1 955

İlk olarak, “inanç tarzları” ile “psikolojik iyi olma hali” arasında arasındaki ilişkiye baktığımızda “kesin” inancın “psikolojik iyi olma” ile pozitif yönlü bir

ilişkisi ($r = .109$, $p < .001$) bulunmuştur (bkz. Tablo-3). Aynı şekilde “esnek” inancın da “kesin” inançtan biraz daha fazla olmak üzere “psikolojik iyi olma” ile pozitif yönlü bir ilişkisi ($r = .138$, $p < .001$) bulunmuştur (bkz. Tablo-3). Ancak “dönüşen” ve “gerilimli” inanç ile “psikolojik iyi olma hali” arasında negatif yönlü bir ilişkiye rastlanılmıştır. “Gerilimli” inanç ile “psikolojik iyi olma hali” arasında $r = -.154$ oranında negatif yönde ilişki varken “dönüşen” inanç ile “psikolojik iyi olma hali” arasında $r = -.209$ oranında negatif yönde ilişki çıkmıştır (bkz. Tablo-3).

Buna göre “esnek” ve “kesin” inanç tarzları artarken “psikolojik iyi olma” da artar ancak “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzları artarken “psikolojik iyi olma hali” azalır (bkz. Tablo-3).

İkinci olarak, “dini tutum” ile “psikolojik iyi olma” arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dini tutum “genel” ve “alt boyut” puanları ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler pozitif yönlüdür. Tablo-4 incelediğinde görülmektedir ki, dini tutumun tüm boyutlarının toplam puanı anlamına gelen “dini tutum (genel)” puanları ile “psikolojik iyi olma hali” arasında ($r = .148$, $p < .01$) anlamlı düzeyde pozitif yönlü ilişki vardır. Dini tutum “duygu”, “davranış” ve “ilişki” alt boyutları ile “psikolojik iyi olma hali” arasında ise sırası ile $r = .086$, $p < .01$; $r = .140$, $p < .01$; $r = .181$, $p < .01$ anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur.

Buna göre öğrencilerin dini tutumun “genel” puanları ile dini tutumun alt boyutları olan “duygu”, “davranış” ve “ilişki” boyutlarındaki puanları arttıkça psikolojik iyi olma hali de artar (bkz. Tablo-4). Fakat dini tutum “yargı” boyutu ile psikolojik iyi olma arasında pozitif ama çok düşük bir ilişki ($r = .023$) bulunsa da bu ilişki anlamlı değildir ($p > .05$).

Buna göre (dini tutumun “yargı boyutu” hariç) “*Dönüşen ve gerilimli inanç ile psikolojik iyi olma hali arasında negatif yönde anlamlı ilişki varken, kesin inanç esnek inanç tarzı ve –alt boyutları dahil- dini tutum ile psikolojik iyi olma hali arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olması beklenir.*” denencesi doğrulanmıştır (bkz. Tablo-3 ve Tablo-4).

Tablo- 4 (Alt boyutları Dâhil) Dini Tutum ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler (Korelasyon)

		Psk. İ. O. Hali	Dini Tut.	Dini Tut.	Dini Tut. (davranış)	Dini Tut.	Dini Tut.
Psk. İyi Olma Hali	r p N	1 955					
Dini Tutum (genel)	r p N	,148 ,001 955	1 955				
Dini Tutum (Duygu)	r p N	,086 ,008 955	,838 ,001 955	1 955			
Dini Tutum (davranış)	r p N	,140 ,001 955	,818 ,001 955	,578 ,001 955	1 955		
Dini Tutum (İlişki)	r p N	,181 ,001 955	,764 ,001 955	,490 ,001 955	,469 ,001 955	1 955	
Dini Tutum (yargı)	r p N	,023 ,469 955	,593 ,001 955	,357 ,001 955	,330 ,001 955	,384 ,001 955	1 955

Tablo-5'te aşamalı regresyon analizinin ilk aşamasında “dönüşen inanç” tek başına “psikolojik iyi olma halindeki” değişimin yaklaşık olarak negatif yönde %21’ini açıklamaktadır ($\beta = -.209$, $t = 6,603$, $p < .05$). İkinci aşamada “dönüşen” inanca ek olarak “esnek” inanç psikolojik iyi olma halindeki değişimin %13’ünü açıklar ($\beta = .130$, $t = 4,131$, $p < .05$). Üçüncü aşamada ise “dönüşen” ve “esnek” inanca ek olarak dini tutum değişkeni “psikolojik iyi olma halindeki” değişimin yaklaşık olarak %15’ini açıklar ($\beta = .145$, $t = 4,370$, $p < .05$). Son aşamada ise “dönüşen” inanç, “esnek” inanç, dini tutum ile birlikte “gerilimli” inanç “psikolojik iyi olma halindeki” değişikliklerin negatif yönde %10’unu açıklamaktadır ($\beta = -.100$, $t = 2,853$, $p < .05$). Dördüncü aşamada “dönüşen” ve “gerilimli” inancın negatif yönlü olması psikolojik iyi olma halini negatif yönde yordadığı anlamına gelir (bkz. Tablo-8). Regresyon analizinde bağımsız değişkenler içerisinde yer alan “kesin” inancın psikolojik iyi olma halini yordamadığı görülmektedir.

Araştırmanın başında regresyon analizi ile test edilmek için oluşturulan “*Dini tutum ile kesin inanç, esnek inanç, gerilimli ve dönüşen inanç tarzlarının psikolojik iyi olma halini yordamada yardımcı olur.*” denencede “kesin inanç” hariç diğer

“inanç tarzları” ve “dini tutum” psikolojik iyi olma halini kuvvetli bir şekilde yordamaktadır (bkz. Tablo-5).

Tablo–5 Bağımsız değişkenler (Kesin, Esnek, Dönüşen, Gerilimli İnanç Tarzları ve Dini Tutum) ile Psikolojik İyi Olma Hali İle İlgili Aşamalı Çoklu Regresyon

Aşamalar		ΔR^2	F	P
1		,042	43,594	,001(a)
2		,057	30,697	,001(b)
3		,076	27,218	,001(c)
4		,084	22,601	,001(d)
Aşamalar	Bağımsız Değişkenler	β	t	p
1	a)Dönüşen İnanç	-,209	6,603	,001
2	a)Dönüşen İnanç	-,204	6,497	,001
	b) Esnek İnanç	,13	4,131	,001
3	a) Dönüşen İnanç	-,166	5,135	,001
	b) Esnek İnanç	,166	5,142	,001
	c) Dini Tutum (toplam)	,145	4,37	,001
4	a) Dönüşen İnanç	-,141	4,216	,001
	b) Esnek İnanç	,18	5,543	,001
	c) Dini Tutum (toplam)	,116	3,352	,001
	d) Gerilimli İnanç	-,1	2,853	,004
Bağımsız Değişkenler: Kesin İnanç, Esnek İnanç, Dönüşen İnanç, Gerilimli İnanç ve Dini Tutum (Genel- Tüm maddeleri dâhil)				
Bağımlı Değişken: Psikolojik İyi Olma Hali				

“Kesin” inancın psikolojik iyi olma halini yordamadığı görülmüştür. Buradaki “kesin”, “esnek”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzından maksat, örneklemin inanç tarzlarından aldığı toplam puandır. Bu toplam puanlar içinde hangi inanç tarzından kimin en çok puana sahip olduğunu belirlemek amacı ile inanç atrzları düzeylerinin belirlenmesi için ROC analizi yapılmıştı. Bu analiz sonucunda araştırmada inanç tarzları altı düzeye ayrılmıştı. Buna göre değerlendirmeye alınacak bütün inanç tarzı düzeyleri; “a) kesin inancı yüksek (kesin inançlılar)”, “b) esnek inancı yüksek (esnek inançlılar)”, “c) karışık inançlılar”, “d) hem esnek hem kesin inancı yüksek (esnek-kesin inançlılar)”, “e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek”

ve “f) esnek inancı yüksek- kesin inancı düşük” olanlar şeklindedir. Bu altı inanç grubuna sahip bireylerin psikolojik iyi olma hali açısından kendi aralarındaki ilişkiye yönelik bulgular elde edilmiştir. Böylece “kesin” inançlılar ile diğer inanç tarzları düzeylerine sahip olanlar arasında “psikolojik iyi olma hali” açısından herhangi bir anlamlı ilişkinin olup olmadığını tespit etmek amacı ile tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey-HSD Testi yapılmıştır (bkz. Tablo-6).

Tablo-6 İnanç Tarzları Düzeylerinin Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi)

Psk.İ.O. (Gen.-top.)	İnanç Tarzları	N	X	Ss	F	p.	Fark
	a) Kesin İ.Yük.	243	177,28	19,526	6,931	,001	a-d
	b) Esnek İ.Yük.	119	180,19	17,467			b-c
	c) Karışık İ.	226	173,71	17,451			c-b,d
	d) Esn.-kes. İ. Yük.	205	183,89	19,539			d-a,c
	e) Esn.Düş.-kes.Yük.	83	180,16	18,137			
	f) Esn.Yük.-kes.Düş.	73	178,4	19,412			
	Toplam	949	178,56	18,962			

Elde edilen bulgulara göre bütün inanç tarzı düzeyleri arasındaki farklılığın anlamlı olup olmadığını tespit için yapılan tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda anlamlı fark bulunmuştur ($p < .05$, $F = 6,931$; bkz. Tablo-6). Hangi inanç tarzı düzeyleri arasında anlamlı farklılığın olduğu Tukey-HSD Testi ile belirlenmiştir.

Buna göre sadece “kesin inanç” ölçeğinden yüksek alanlar ($n=243$, 12–15 puan) ile “hem esnek hem kesin inanç ölçeğinden yüksek” alanlar arasında ($n=205$, 12–15 puan) anlamlı farklılık bulunmuştur. “Kesin inançlıların” “psikolojik iyi olma hali” ölçeğinden aldıkları ortalama puan ($X=178,01$) “hem esnek hem kesin inançtan yüksek” alanların ortalama puanlarından ($X=183,89$), $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir şekilde daha düşüktür (bkz. Tablo-6).

Ancak “kesin inançlıların” “psikolojik iyi olma” halinden aldıkları ortalama puan ($n=243$, $X=177,28$) “esnek inançlıların” aldığı ortalama puandan ($n=119$, $X=180,19$) daha düşüktür. Bu puanlar arasındaki anlamlılığın olup olmadığını ortaya

koymak için yapılan Tukey-HSD Testinde puanlar arasında anlamlılık çıkmamıştır (bkz. Tablo-6).

Böylece “kesin inançlılar” ile “hem esnek-hem kesin” ve “esnek inançlılar” arasında oluşturulan “*Kesin inanç tarzından yüksek puan alanlar, “esnek inanç” ve “hem esnek hem de kesin inanç” tarzından yüksek puan alanlardan anlamlı olarak daha düşük psikolojik iyi olma hali puanlarına sahiptir.*” denencesi kısmen doğrulanmıştır. Çünkü “kesin inançlılar” ile “hem esnek-hem kesin” inançlılar arasında anlamlı farklılık varken, “esnek inançlılar” ile anlamlı farklılık yoktur.

Aynı şekilde “kesin” ile “karışık” inançlılar arasında oluşturulan “*Kesin inanç tarzından yüksek puan alanların, herhangi bir inanç tarzından yüksek puan alamayanlardan (yani karışık inançlılardan) anlamlı düzeyde daha yüksek psikolojik iyi olma hali puanlarına sahiptir.*” denencesi de doğrulanmamıştır. Çünkü “kesin” inançlıların “psikolojik iyi olma” halinden aldıkları ortalama puan ($n=243$, $X=177,28$), karışık inançlıların aynı ölçekten aldıkları ortalama puandan ($n=226$; $X=173,71$) daha yüksek olsa da bu iki inanç tarzı düzeylerinin aldıkları puanlar arasında da anlamlı fark çıkmamıştır. Ancak “kesin inançlılarla” olduğu gibi “karışık inançlılar” ile “esnek-kesin” inançlılar arasında Tukey-HSD testi sonucunda anlamlı fark oluşmuştur.

Tablo-6’da görüldüğü üzere tek yönlü varyans analizinin (ANOVA) en dikkat çekici bulgularından biri şudur: Altı inanç tarzı düzeylerinde “psikolojik iyi olma hali” ölçeğinden en düşük ortalama puana ($X=173,71$) “karışık inançlılar” sahip iken; en yüksek ortalama puanı da ($X=183,89$) “hem esnek-hem kesin” inançlılar almıştır. “Hem esnek hem kesin” inançlıların aldığı ortalama puan ($X=183,89$), “karışık” ($X=173,71$) ve “kesin inançlıların” ($X=177,28$) aldıkları ortalama puanlar arasında Tukey-HSD Testi sonucunda anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

"Psikolojik iyi olma" halinin "dini tutum", "kesin" ve "esnek inanç" tarzları ile pozitif; "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları ile negatif ilişkisi bulunduğu ve "kesin inanç" tarzı hariç diğer "inanç tarzları" ve "dini tutumun" "psikolojik iyi olma" halini yordadığı için “*Dini tutum, inanç tarzları ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır*”. temel denencesi desteklenmiştir. Ayrıca inanç

tarzları düzeyleri içinde en yüksek anlamlı ortalama puanı "esnek-kesin" inançlılar, en düşük anlamlı ortalama puanı ise "karışık inançlılar" almıştır.

3. Denetim Odağı ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler

Araştırmanın modelinin bir başka boyutunu oluşturan “denetim odağı” ile “psikolojik iyi olma hali” arasında anlamlı bir ilişkiler bulunmuştur.

İlk olarak “denetim odağı” ile “psikolojik iyi olma halini” incelemek için denetim odağında kimin “içsel” kimin “dışsal” ve kimin de “orta” düzeyde denetim odaklı olduğu tespit edilmiştir. Bu üç düzeyde denetim odağına sahip olanlar gelişmiş bir şekilde değil birtakım istatistiksel işlemlere tabi tutularak atanmışlardır. Bu istatistiksel işlemler ise şunlardır: Araştırmanın örneklemini (n=955) Rotter’in denetim odağı ölçeğinden ortalama puan almıştır (X=11,29). Bu ortalama puan ile birlikte tüm örneklemin bir standart sapma puanı (S=3,86) da belirlenmiştir. Daha sonra örneklemin bu ölçekten aldığı ortalama puandan (X=11,29) standart sapma puanı (S= 3,86) çıkarılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen puan 7,422’dir. Bu işlemin tersi olarak örneklemin ölçekten aldığı ortalama puana (X=11,29) standart sapma puanı (S= 3,868) eklenmiştir. Bunun sonucunda ise 15,158 puanı elde edilmiştir. Elde edilen puanlar küsuratlı çıktığı için gerekli yuvarlamalar yapılmıştır. Böylece 7,422 puanı tam bir puan olmadığı için bu puan 7’ye, 15,158 puanı da tam bir puan olmadığı için 16’ya yuvarlanmıştır.

Bütün bu işlemlerin sonucunda “denetim odağı” ölçeğinden yedi ve aşağı puan alanları “içsel denetim” odaklı puanlara sahip öğrenciler olarak kabul edilmiş, 16 ve üzeri puan alanları ise “dışsal denetim” odaklı puanlara sahip öğrenciler olarak atanmışlardır. Böylece denetim odağından alınan puanlar üç gruba ayrılmıştır. 0 ile 7 puan arası “içsel denetim” odaklı puanlar, 8 ile 15 puan arası “orta düzey” denetim odaklı puanlar, 16 ile 23 puan arası ise “dışsal denetim” odaklı puanlar olarak belirlenmiştir. Araştırmada orta düzey denetim puanlarından ziyade iç ve dış uçlarda yer alan denetim odaklı puanlara sahip gruplar arasında dini tutum, inanç tarzları ve psikolojik iyi olma hali değişkenleri bakımından bir farklılaşmanın olup olmadığı araştırılmıştır.

“İçsel denetim” odağı puanlarına sahip öğrenciler, “dışsal denetim” odağı puanlarına sahip olanlardan “psikolojik iyi olma hali” genel puanları daha yüksek bulunmuştur (bkz. Tablo-7). “İçsel denetim” odaklıların “psikolojik iyi olma hali” ölçeğinden aldıkları ortalama puan (X) 183,28 iken; “dışsal denetim” odaklıların “psikolojik iyi olma hali” ölçeğinden aldıkları ortalama puan (X) 175,34’tür. Bu iki puan arasında anlamlığın olup olmadığını tespit için yapılan t-testi sonucunda bu iki grup arasında anlamlı farklılığın olduğu görülmüştür ($t=3,494$, $p<.005$).

Aynı şekilde “içsel denetim” odağı puanlarına sahip öğrenciler ile “dışsal denetim” odağı puanlarına sahip öğrencilerin “psikolojik iyi olma” halinin alt boyutlarına ilişkin puanları arasında özerklik alt puanı hariç diğer alt puanları arasında anlamlı farklılık görülmüştür. “Diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” (D.O.İ.K.) alt boyutunda “içsel denetim” odaklıların ortalama puanı ($X=32,98$), “dışsal denetim” odaklıların puanlarından ($X=31,08$) anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($t=3,404$, $p<.05$). “Kişisel gelişim” alt boyut puanlarında ise “içsel denetim” odaklıların ortalama puanı ($X=28,50$), “dışsal denetim” odaklıların aldığı ortalama puandan ($X=27,10$) anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($t=2,888$, $p<.004$). Aynı şekilde “kendini kabul” alt ölçeğinde “içsel denetim” odaklılar ortalama (X) 45,62 puan alırken, “dışsal denetim” odaklıların ortalama puanı ise (X) 43,01’dir. Bu iki ortalama puan arasında da anlamlı farklılık bulunmuştur ($t=3,114$, $p<.05$).

Son olarak, “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” (Ç.İ.İ.Hak.) alt boyutunda “içsel denetim” odaklı puanlara sahip olanların aldıkları ortalama puan ($X=35,19$), “dışsal denetim” odaklıların aldığı ortalama puandan ($X=33,24$) anlamlı bir şekilde daha yüksektir ($t=3,549$, $p<.05$). Ancak “özerklik” alt boyutunda ise “içsel denetim” odaklıların ortalama puanı ($X=40,99$) “dışsal denetim” odaklıların ortalama puanından ($X=40,92$) az fazla olsa da bu iki puan arasında anlamlı farklılık yoktur ($t=,926$; $p>.05$).

Buna göre araştırmada oluşturulan “İçsel denetim odağına sahip bireyler dışsal denetim odağına sahip bireylerden anlamlı daha yüksek psikolojik iyi olma haline sahiptirler. Özellikle psikolojik iyi olma halinin, “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “kendini kabul etme”, “özerklik”, kişisel gelişim” gibi alt boyutlarında

içsel denetimliler anlamlı daha yüksek puanlara sahip olurlar.” denencesi “özerklik” alt boyutu dışarıda tutulursa doğrulanmış kabul edilebilir (bkz. Tablo–7).

Tablo–7 İçsel-Dışsal Denetim Odağının, (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Psk.İ.O.H.	Denetim O.	N	X	Ss	t	p
Psk. İ. O. H.	İçsel Odaklılar	154	183,28	19,061	3,494	,001
	Dışsal Odaklılar	131	175,34	19,159		
D. O. İ. K.	İçsel Odaklılar	154	32,98	4,545	3,404	,001
	Dışsal Odaklılar	131	31,08	4,889		
Özerklik	İçsel Odaklılar	154	40,99	6,464	,92	,926
	Dışsal Odaklılar	131	40,92	6,456		
Kişisel Gel.	İçsel Odaklılar	154	28,5	3,799	2,888	,004
	Dışsal Odaklılar	131	27,1	4,39		
Kendini Kabul	İçsel Odaklılar	154	45,62	7,346	3,114	,002
	Dışsal Odaklılar	131	43,01	6,726		
Ç. İ. İ.Hak.	İçsel Odaklılar	154	35,19	4,562	3,549	,001
	Dışsal Odaklılar	131	33,24	4,663		

“İçsel denetim” odaklıların psikolojik iyi olma hali “genel” ve –özerklik alt boyutuna rağmen- “alt” boyutlarında anlamlı olarak daha yüksek ortalama puan alması sonucunda “İçsel-dışsal denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı bir ilişki vardır” temel denence desteklenmiştir denilebilir.

4. Dini Tutum İnanç Tarzları ve Düzeyleri ile Denetim Odağı Arasındaki İlişkiler

Bu başlık altında ilk olarak “inanç tarzı düzeyleri” ile “denetim odağı” arasındaki ilişkiler; daha sonra denetim odağının “içsel-dışsal denetim” boyutları ile “dini tutum” ve “inanç tarzları” arasındaki bulgular ele alınacaktır.

Daha önceden de bahsedildiği üzere inanç tarzlarından alınan puanlar kümelenecek inanç tarzları düzeyleri oluşturulmuştur. Böylece “inanç tarzı düzeyleri” ile “denetim odağı” puanları arasında anlamlı ilişkilerin olup olmadığını tespit etmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılmıştır. Buna göre

“denetim odağı” ile “inanç tarzı düzeyleri” arasında ($F= 2,542$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı ilişki elde edilmiştir (bkz. Tablo–8).

“Esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların denetim odağı ortalama puanı ($X=10,46$), tüm inanç düzeyleri arasında en düşük ortalamaya sahip olup “içsel denetim” odağına daha yakındır. “Esnek inanç tarzı yüksek” olanların denetim odağından aldıkları ortalama puan ($X=12,03$) en yüksek ortalamaya sahip olduğu için “esnek inançlılar” dışsal denetim odağına daha yakındırlar. "Esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek" olanların "denetim odağı" ortalama puanları ($X=10,46$) "içsel denetim" odağına daha yakındır. Bu ortalama puan ($X=10,46$) ile "esnek inançlıların" ($X=12,03$), "esnek inanç yüksek-kesin inanç düşük" olanların ($X=11,90$) ve "hem esnek-hem kesin inançlıların" ($X=11,53$) ortalama puanları arasında anlamlı fark oluşmuştur. Ayrıca "karışık inançlıların" ortalama puanı ($X=11,10$) ile "kesin inancı yüksek" olanların ortalama puanı ($X=11,01$) arasında anlamlı fark bulunmadığı ancak "esnek inançlıların" ($X=12,03$) ortalama puanı ile anlamlı fark bulunduğu görülmüştür.

Tablo–8 İnanç Tarzları Düzeylerinin Denetim Odağı Açısından Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD Testi)

Denetim O.	İ. Tarzları Düzeyleri	N	X	Ss	F	p	Fark
Denetim O.	a) Kesin İ. (Yük.)	243	11,01	3,784	2,542	,027	a-b
	b) Esnek İ. (Yük.)	119	12,03	3,379			b-a,c,e
	c) Karışık İ.	226	11,1	3,917			c-b
	d) Esn.-Kes. İ. (Yük.)	205	11,53	3,98			d-e
	e) Esn.Düş.-Kes.Yük.	83	10,46	3,814			e-b,d,f
	f) Esn.Yük.-Kes.Düş.	73	11,9	4,302			f-e
	Toplam	949	11,29	3,872			

Buraya kadar "inanç tarzları düzeyleri" ile "denetim odağı" arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Bundan sonra ise "içsel" veya "dışsal denetim" odağına sahip olan öğrencilerin, (genel ve alt boyutları dâhil) "dini tutum" puanları ile bulunan ilişkilerden söz edilecektir. Hatırlanacağı üzere "içsel" ve "dışsal" boyutlu puanlara sahip olanları nasıl tespit edildiğinden bahsedilmiştir (bkz. s. 133). Hangi puan aralığında olanlar dışsal hangi puan aralığında olanlar içsel olduğu

belirlendikten sonra bu boyutlara sahip olanların dini tutumları arasında anlamlı bir farkın olup olmadığına dair t-Testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre dini tutum (genel) puanlarında en yüksek ortalama puana ($X=34,66$) "içsel denetim" odaklılar sahiptir. Dışsal denetim odaklılar ise dini tutum (genel) puanından (X) 31,98 ortalama puan almışlardır. Bu iki puan arasında anlamlı farkın olup olmadığına baktığımızda bu iki grubun dini tutum (genel) puanları $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır ($t=4,386$). Aynı şekilde "içsel" ve "dışsal denetim" odaklıların dini tutum alt boyut puanlarında -yargı boyutu hariç diğer üç alt boyut olan- "duygu", "davranış" ve "ilişki" boyutlarında (sırası ile $t=4,934$; $t=4,995$; $t=2,431$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı farklılıklar görülmüştür. "İçsel denetim" odaklılar "duygu" boyutunda ortalama puan olarak (X) 8,17 puan, "dışsal denetim" odaklılar ise (X) 6,98 puan; "davranış" boyutunda ise "içsel denetim" odaklılar (X) 7,701, "dışsal denetim" odaklılar ise (X) 6,641 ortalama puan almışlardır. "İçsel denetim" odaklılar, dini tutum "ilişki" boyutunda (X) 9,103 ortalama puan; "dışsal denetim" odaklılar ise (X) 8,618 ortalama almışlardır. Dini tutum "yargı" boyutuna gelince "içsel denetim" odaklılar ($X=9,681$), "dışsal denetim" odaklılardan ($X=9,740$) daha düşük ortalamaya sahip olmuşlardır. "Yargı" boyutunda "dışsal denetim" odaklıların ortalama puanı ($X=9,740$) "içsel denetim" odaklılardan daha fazla olmasına rağmen -Tablo-9'da da görüleceği üzere- bu iki grubun puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($t=,408$; $p>.05$).

Tablo- 9 Denetim Odağı Boyutlarının, (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Dini Tutum	Den. O. Boyt.	N	X	Ss	t	p
Dini Tutum (genel)	İçsel Odaklılar	154	34,66	5,052	4,386	,001
	Dışsal Odaklılar	131	31,98	5,206		
Dini Tutum (Duygu)	İçsel Odaklılar	154	8,17	2,003	4,934	,001
	Dışsal Odaklılar	131	6,98	2,038		
Dini Tutum (dav)	İçsel Odaklılar	154	7,701	1,741	4,995	,001
	Dışsal Odaklılar	131	6,641	1,835		
Dini Tutum (ilişki)	İçsel Odaklılar	154	9,103	1,564	2,431	,016
	Dışsal Odaklılar	131	8,618	1,807		
Dini Tutum (yargı)	İçsel Odaklılar	154	9,681	1,403	,408	,684
	Dışsal Odaklılar	131	9,74	,933		

“Dini tutum” ile “içsel-dışsal denetim” odaklılar arasında oluşturulan “İçsel denetim odağına sahip olanların (genel ve alt boyutları dâhil) dini tutumdan aldıkları puanlar, dışsal denetim odağına sahip olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksektir.” denencesi -dini tutum yargı alt boyutu hariç- desteklenmiştir.

Denetim odağının iki ucunu temsil eden “içsel denetim” odaklılar ile “dışsal denetim” odaklıların hangi tür inanç tarzından daha yüksek ortalama puan aldığını tespit etmek için –Tablo-10’da da görüleceği üzere- t-Testi analizi yapılmıştır.

“İçsel denetim” odaklılar, “dışsal denetim” odaklılardan “kesin inanç” ölçeğinden daha yüksek ortalama puana ($X=11,58$) sahip olmuşlardır. “Dışsal denetim” odaklılar ise daha düşük ortalamaya sahiplerdir ($X=10,98$). Ancak bu iki ortalama puan arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır ($t=1,547$; $p>.05$). Ayrıca Tablo-14’te de görüleceği üzere öğrencilerin “gerilimli” ve “dönüşen” inançlarının ortalama puanları, “kesin” ve “esnek” inanca göre oldukça düşüktür.

Tablo–10 Denetim Odağı Boyutlarının İnanç Tarzları Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)

İnanç Tarzları	Denetim O. Grupları	N	X	Ss	t	p
Kesin İ.(top)	İçsel Odaklılar	154	11,58	3,184	1,547	,123
	Dışsal Odaklılar	131	10,98	3,272		
Gerilimli İ. (top)	İçsel Odaklılar	154	4,51	2,027	4,077	,001
	Dışsal Odaklılar	131	5,63	2,579		
Esnek İ.(top)	İçsel Odaklılar	154	9,8	3,611	3,988	,001
	Dışsal Odaklılar	131	11,44	3,256		
Dönüşen İ. (top)	İçsel Odaklılar	154	4,99	2,275	,158	,875
	Dışsal Odaklılar	131	4,95	2,013		

“Esnek” inanç ölçeğinde, içsel odaklıların ortalama ($X=9,8$) puanı dışsal odaklıların ortalama ($X=11,44$) puanından daha düşük olup bu iki puan arasında anlamlı farklılık görülmüştür ($t=3,988$; $p<.05$). “Esnek” inancın denetim odağında daha yüksek ortalama puana sahip olduğuna dair bulguların doğruluğunu dışsal odaklı puanlara sahip bireylerin “esnek” inancı daha yüksek olması ile de gösterilmiş olmaktadır (bkz. Tablo–14). Ayrıca “gerilimli” inanç tarzında “dışsal” denetimliler daha yüksek ortalama ($X=5,63$) puan alarak “içsel” denetimlilerin ($X=4,51$) ortalama puanı ile anlamlı fark oluşturmuştur ($t=4,077$; $p<.05$).

Araştırmada yer alan “İçsel denetim odağına sahip olanların kesin inanç tarzından aldıkları puanlar, dışsal denetim odağına sahip olanlardan anlamlı bir şekilde daha yüksekken; esnek inanç tarzından aldıkları puanlar anlamlı düzeyde daha düşüktür.” denencesi kısmen doğrulanmıştır. Çünkü “içsel denetim” odaklıların “kesin inanç” ölçeğinden aldıkları ortalama puan “dışsal denetim” odaklılardan daha yüksek olsa da bu iki ortalama puan arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Ancak içsel denetimliler dışsal denetimlilerden “esnek” inanç tarzında anlamlı olarak daha düşük puan almışlardır.

Sonuç olarak, “dini tutum, inanç tarzları ve düzeyleri ile denetim odağı arasında anlamlı ilişkiler vardır” temel denencesi "dini tutum" ve "kesin inanç" tarzından yüksek almak daha içsel denetim odaklı olma anlamına gelmesi ve içsel denetim odaklıların dini tutumu daha yüksek olması, dışsal denetim odaklıların ise “esnek” inanç tarzına sahip olması açısından alt denencelerce desteklenmiştir.

B. DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLER İLE DİNİ TUTUM, İNANÇ TARZLARI, DENETİM ODAĞI VE PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ARASINDAKİ BULGULAR

Araştırmanın modelinde gösterildiği üzere, demografik değişkenler ile dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı, psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerin ele alınacağından bahsedilmişti. Araştırmamın bu kısmında bu bulgulara yer verilecektir.

Araştırmada kullanılan -bağımsız değişken olarak belirlenen- demografik değişkenler fakülte, cinsiyet, sınıf ve yaş değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu demografik değişkenler ile dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Söz konusu bu ilişkiler, sırası ile “fakülte”, “cinsiyet”, “sınıf” ve “yaş” değişkeni olmak üzere dört alt başlık altında incelenecektir. Her demografik değişkenin dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile arasındaki korelasyonlar Tablo-1’de verilmiştir.

1. Fakülte Değişkeni

Araştırmanın örneklemini oluşturan beş farklı fakültenin öğrencileri arasında dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali değişkenleri

açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bulunan ilişkiler ilk olarak dini tutum ve inanç değişkeni açısından incelenecektir.

1.1. Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi

Araştırmadaki fakülte değişkeni içerisinde yer alan İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülteler arasında dini tutum ve inanç tarzları ile ilgili olarak bazı bulgulara ulaşılmıştır. Diğer fakültelerin birbiri arasındaki bazı anlamlı farklara rastlanılsa da bu farkların yorumlanması araştırmanın kapsamını aşan bir süreç olacağı için sadece İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülteler arasında veya fakültelerin geneli hakkında elde edilen bulgulardan bahsedilecektir.

Dini tutum genel ve alt boyutları açısından İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencileri arasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey-HSD testi yapılmıştır (bkz. Tablo-11). Analiz sonucunda İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerin “dini tutum” (genel) puanları ($X=35,65$), diğer fakültede okuyan öğrencilerin puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($p<.05$; $F=17,266$). Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin puanı ($X=35,65$) ile Eğitim Fakültesi ($X=32,48$), Edebiyat Fakültesi ($X=33,60$), Fen Fakültesi ($X=31,33$) ve İ.İ.B.F. öğrencilerinin ($X=33,85$) puanları arasında fark bulunmuştur.

Dini tutum alt boyut puanlarında ise tüm fakülteler arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. İlahiyat Fakültesi öğrencileri “duygu” boyutunda ($X=8,230$), “davranış” boyutunda ($X=8,240$) ve “ilişki” boyutunda ($\bar{X}=9,301$) anlamlı en yüksek ortalama puanı almışlardır. Tukey-HSD Testi sonucunda “davranış” boyutundaki İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı diğer tüm fakültelerin ortalama puanları arasında anlamlı fark oluşturmaktadır. Dini tutum “duygu” ve “ilişki” boyutunda ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanları, Eğitim ve Fen Fakültesi öğrencileri arasında anlamlı fark oluşturmuştur. Dini tutum “yargı” boyutunda ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı sadece Fen Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı ile fark oluşturmaktadır.

Tablo-11 Fakülteler Değişkeninin, (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey- HSD Testi)

Dini Tutum	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Dini Tutum (genel)	a)İlh. Fak.	212	35,65	3,257	17,266	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	32,48	6,058			
	c)Edb. Fak.	300	33,6	5,022			
	d)Fen Fak.	116	31,33	6,217			
	e)İ.İ.B. F.	228	33,85	4,363			
	Toplam	955	33,72	4,99			
Dini Tutum (Duygu)	a)İlh. Fak.	212	8,23	1,501	7,28	,001	a-b, a-d
	b)Eğt. Fak.	99	7,35	2,219			
	c)Edb. Fak.	300	7,88	2,087			
	d)Fen Fak.	116	7,16	2,093			
	e)İ.İ.B. F.	228	7,9	1,864			
	Toplam	955	7,82	1,959			
Dini Tutum (Dav.)	a)İlh. Fak.	212	8,24	1,512	23,614	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	6,899	1,997			
	c)Edb. Fak.	300	6,996	1,906			
	d)Fen Fak.	116	6,543	1,848			
	e)İ.İ.B. F.	228	7,149	1,706			
	Toplam	955	7,244	1,863			
Dini Tutum (İlişki)	a)İlh. Fak.	212	9,301	1,072	10,73	,001	a-b, a-d
	b)Eğt. Fak.	99	8,646	1,886			
	c)Edb. Fak.	300	8,953	1,553			
	d)Fen Fak.	116	8,172	2,065			
	e)İ.İ.B. F.	228	8,938	1,455			
	Toplam	955	8,9	1,581			

Araştırmada dini tutumun “yargı” boyutunu ayrıntılı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Bunun için bu boyut ile yapılan tek yönlü varyans (ANOVA) analizi ve Tukey-HSD testi ayrı tablo halinde aşağıda verecektir (bkz. Tablo–12). Daha önceden bahsedildiği üzere “kuramsal çerçevede” dini tutumun “yargı” boyutu hakkında bir takım değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu boyut dini bilgilerin ölçüldüğü bir boyut olmayıp, dinin gerekliliğine ve yararına dair örnekleme sorulan iki maddeden oluşmaktadır. Bu boyutun ilk maddesi “(21. Madde) Dini İnancın yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum” şeklindedir. İkinci maddesi ise “(22. Madde) Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum” şeklindedir. Beşli Likert tipinde olan ölçeğimizde bu iki madde ters kodlu maddelerdir. Bu iki maddeye en yüksek ortalama puanın her biri için beş üzerinden değerlendirilecek olursa en yüksek

ortalamanın 10 olacağı anlaşılmaktadır. Dini tutum “yargı boyutunda en yüksek ortalama puanı ($X=9,877$) İlahiyat Fakültesi öğrencileri almışlardır. En düşük ortalama puanı da Fen Fakültesi öğrencileri almışlardır ($X=9,448$). Tüm fakülte öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar arasında ($F=4,65$) $p<.05$ düzeyinde anlamlılık varken Tukey-HSD testi sonucuna göre sadece İlahiyat ve Fen Fakültesi öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark çıkmıştır. Diğer fakülte öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar arasında fark yoktur.

Tablo-12 Dini Tutum Yargı Boyutunun Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi)

Dini Tutum (Yargı)	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
	a)İlh. Fak.	212	9,877	,834	4,65	,001	a-d
	b)Eğt. Fak.	99	9,585	1,407			
	c)Edb. Fak.	300	9,773	,915			
	d)Fen Fak.	116	9,448	1,606			
	e)İ.İ.Fak.	228	9,864	,723			
	Toplam	955	9,759	1,037			

Buna göre araştırmanın başında oluşturulan, “*Dini tutum yargı alt boyutunu kapsayan “(21. Madde) Dini İnancın yararından çok zararı olduğunu düşünüyorum” ile “(22. Madde) Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum” maddeleri çerçevesince örneklemin büyük çoğunluğu yüksek puan alır.*” denencesi doğrulanmış demektir.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini tutum “duygu” ve “ilişki” boyutundaki ortalama puanları, sadece Eğitim ve Fen Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanları arasında anlamlı farkın olmasını daha iyi anlamak için fakülteleri inanç tarzları açısından karşılaştırmak gerekir.

İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakülte öğrencileri arasında “kesin” inanç ölçeğinin toplam puanları arasında ne düzeyde farkın olduğunu anlamak için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey-HSD testi yapılmıştır. “Kesin” inanç tarzından alınan ortalama puanlar arasında tek yönlü varyans (ANOVA) analizine göre anlamlılık bulunmuştur ($F=3,236$; $p<.05$).

Tablo-13’de “Kesin” inanç ortalama puanlarında İlahiyat Fakültesi ve İ.İ.B.F. öğrencileri fakülteler arasında en yüksek ortalama puanı almışlardır ($X=11,57$). Bu iki fakülteyi Edebiyat Fakültesi öğrencileri (X) 11,51 puan ile takip etmektedir.

“Kesin” inançtan ise en düşük ortalamayı (X) 10,67 puanla Eğitim ve Fen fakültesi öğrencileri almıştır (bkz. Tablo-13).

**Tablo-13 İnanç Tarzlarının Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması
(ANOVA-Tukey HSD Testi)**

İnanç Tarzı	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Kesin İ.	a) İlh. Fak.	212	11,57	2,858	3,236	,012	---
	b) Eğt. Fak.	99	10,67	3,323			
	c) Edb. Fak.	300	11,51	3,268			
	d) Fen Fak.	116	10,67	3,153			
	e) İ.İ.B. Fak.	228	11,57	3,199			
	Toplam	955	11,35	3,171			
Gerilimli İ.	a) İlh. Fak.	212	4,86	2,379	1,499	,200	---
	b) Eğt. Fak.	99	5,34	2,446			
	c) Edb. Fak.	300	5,38	2,603			
	d) Fen Fak.	116	5,26	2,371			
	e) İ.İ.B. Fak.	228	5,21	2,474			
	Toplam	955	5,21	2,483			
Esnek İ.	a) İlh. Fak.	212	8,82	3,124	21,705	,001	a-b a-c a-d a-e
	b) Eğt. Fak.	99	10,98	3,411			
	c) Edb. Fak.	300	11,4	3,383			
	d) Fen Fak.	116	10,66	3,401			
	e) İ.İ.B. Fak.	228	11,14	3,277			
	Toplam	955	10,63	3,448			
Dönüşen İ.	a) İlh. Fak.	212	5,97	2,732	12,025	,001	a-b a-c a-d a-e
	b) Eğt. Fak.	99	4,91	2,209			
	c) Edb. Fak.	300	4,83	2,248			
	d) Fen Fak.	116	5,16	2,501			
	e) İ.İ.B. Fak.	228	4,52	1,941			
	Toplam	955	5,06	2,379			

İnanç tarzlarından fakültelerin aldıkları ortalama puanlar arasında farkın olup olmadığını belirlemek amacı ile yapılan Tukey-HSD testi sonucunda “kesin” inanç tarzında hiçbir fakültenin puanları aralarında anlamlı fark oluşturmamıştır. Ancak “esnek” inanç tarzında anlamlı en düşük ortalama puanı (X=8,82) İlahiyat Fakültesi öğrencileri almıştır. “Esnek” inanç tarzında fakültelerin aldığı puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık oluşmaktadır (F=21,705). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “esnek” inanç puanı diğer fakülte öğrencilerinin “esnek” inanç puanları arasında Tukey-HSD testi sonucuna göre anlamlı farklılık oluşturmuştur.

Ayrıca İlahiyat Fakültesi öğrencileri “dönüşen” inanç tarzında anlamlı olarak en yüksek ortalama puana ($X= 5,97$) sahip olmuşlardır (bkz. Tablo–13). “Dönüşen” inanç tarzında fakültelerin aldıkları ortalama puanlar $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır ($F=12,025$). Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “dönüşen” inanç tarzında aldıkları ortalama puan diğer fakülte öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar ile anlamlı fark oluşturmaktadır.

Buna göre İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler hakkında oluşturulan “*Dini tutum ve inanç tarzları açısından, İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin kesin inanç ve dini tutum (genel ve alt boyut) puanları, diğer fakültedeki öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek puanlara sahiptir.*” denencesi kısmen doğrulanmıştır. Çünkü İlahiyat Fakültesi öğrencileri dini tutum genel ve alt boyutlarında anlamlı düzeyde en yüksek ortalama puanlara sahipken “kesin” inanç tarzında ise fakülteler arasında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır (bkz. Tablo–13).

Buraya kadar fakülte değişkeninin “dini tutum” genel ve alt boyutları ile inanç tarzları ilişkileri ele alınmıştır. Bundan sonra fakülte değişkeni ile inanç tarzları düzeyleri ele alınacak olup üniversite genelinde fakülteler bazında hangi inanç tarzları düzeylerinin ne oranda hâkim olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

Hangi inançların ne düzeyde hâkim olduğunu belirlemek amacı ile Ki-Kare bağımsızlık testi yapılmıştır⁴⁴. Tablo-14’te görüldüğü gibi sadece “kesin” inanç ölçeğinden 12 ile 15 arasında bir puan alıp diğer inanç ölçeklerinden 11 ve aşağı puan alanlar ile “esnek” inanç ölçeğinden 6 ve aşağı puan alıp “kesin” inanç ölçeğinden 12–15 puan arası alan “esnek inancı düşük, kesin inanç düzeyi yüksek” olanların sayısı toplam sayısı 326 kişi ve örneklem içindeki yüzdeliği ise %34,13’tür⁴⁵. “Kesin inanç düzeyi yüksek” ve “esnek inancı düşük, kesin inancı yüksek” olan fakülte, 100 kişi ile İlahiyat Fakültesidir. “Kesin” inançlılar, İlahiyat Fakültesinden sonra en çok 95 kişi ile Edebiyat Fakültesinde yer alır. Daha sonra Edebiyat Fakültesini İ.İ.B.F. 70 kişi ile takip ederken bu fakültelerden sonra 37 kişi ile Fen Fakültesi gelir. “Kesin” inanç ölçeğinden 12 ile 15 arasında puan alanların en düşük oranı 24 kişi ile Eğitim Fakültesinde yer almaktadır.

⁴⁴ İnanç tarzları düzeyleri içinde en düşük sayı ve yüzdellik oranlı olan 5 kişi ve %0,50 oranı ile “dönüşen” inanç ve 1 kişi ve %0,10 oranı ile “gerilimli” inanç tarzları düzeyleri incelemeye alınmamıştır.

⁴⁵ Bu veri, örneklemin toplam sayısını 955 kabul edildiğinde 326 kişinin yüzdellik oranıdır.

Tablo-14 Fakülteler Bazında İnanç Tarzları (Ki-Kare Bağımsızlık Testi)

İ. T Düzeyi		İlh.Fak.	Eğt. Fak.	Edb. Fak.	Fen Fak.	İ.İ.B.F.	Top.
Kes. İ.Yük.	N	73	18	72	28	52	243
	%İ. Tarz.	30,00	7,40	29,60	11,50	21,40	100,
	%Fak.	34,90	18,40	24,10	24,10	22,90	25,60
	% Top.	7,70	1,90	7,60	3,00	5,50	25,60
Esn. İ.Yük.	N	9	18	46	12	34	119
	%İ. Tarz.	7,60	15,10	38,70	10,10	28,60	100,
	%Fak.	4,30	18,40	15,40	10,30	15,00	12,50
	% Top.	0,90	1,90	4,80	1,30	3,60	12,50
Karışık İ.	N	72	23	54	32	45	226
	%İ. Tarz.	31,90	10,20	23,90	14,20	19,90	100,
	%Fak.	34,40	23,50	18,10	27,60	19,80	23,70
	% Top.	7,60	2,40	5,70	3,40	4,70	23,70
Esnek-Kes. İ.Yük.	N	21	20	76	23	65	205
	% İ.Tarz.	10,20	9,80	37,10	11,20	31,70	100,
	%Fak.	10,00	20,40	25,40	19,80	28,60	21,60
	% Top.	2,20	2,10	8,00	2,40	6,80	21,60
Esn İ.Düş.- Kes.İ.Yük.	N	27	6	23	9	18	83
	%İ.Tarz.	32,50	7,20	27,70	10,80	21,70	100,
	%Fak.	12,90	6,10	7,70	7,80	7,90	8,70
	% Top.	2,80	0,60	2,40	0,90	1,90	8,70
Esn.İ.Yük.- Kes. İ.Düş.	N	7	13	28	12	13	73
	%İ. Tarz.	9,60	17,80	38,40	16,40	17,80	100,
	%Fak.	3,30	13,30	9,40	10,30	5,70	7,70
	% Top.	0,70	1,40	3,00	1,30	1,40	7,70
Toplam	N	209	98	299	116	227	949
	%İ. Tarz.	22,00	10,30	31,50	12,20	23,90	100,
	%Fak.	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,
	% Top.	22,00	10,30	31,50	12,20	23,90	100,
		$X^2= 82,164$		$sd=20$	$p<.001$		

“Kesin” inançlıları, örneklem içinde 205 kişi ve yüzdeler olarak %21,60 oranında “hem esnek hem kesin inançlılar” takip etmektedir. “Esnek-kesin” inançlılara 76 kişi (ve % 37,10 oranında) Edebiyat Fakültesinde görülmüştür. Daha sonra 65 kişi (ve %31,70 oranında) ile İ.İ.B.F. gelmektedir. İ.İ.B.F.’den sonra 23 kişi (ve % 11,20 oranında) Fen Fakültesi gelmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin

“hem esnek-hem de kesin inancı yüksek” olanların sayısı 21 ve bu sayının İlahiyat Fakültesi içerisindeki yüzdeleri oranı ise %10,20’dir. Bu da göstermektedir ki, İlahiyat Fakültesinde “hem kesin-hem de esnek inancı yüksek” olanların sayısı “kesin” inançlılar kadar çok değildir. En son olarak 20 kişi (ve %9,80 oranı) ile Eğitim Fakültesinde “hem esnek -hem de kesin inançlılar” bulunmaktadır.

Sadece “esnek inanç” ölçeğinden 12 ile 15 puan arasında alanların örneklem içindeki sayısı “kesin”, “karışık” ve “hem esnek-hem kesin” inançlılardan daha sonra gelmektedir. “Esnek inançlıların” 949 kişilik örneklem grubu içindeki sayısı 119 ve %12,50 oranındadır. En yüksek “esnek inanca” sahip olanlar 46 kişi (ve %38,70 oranı) ile Edebiyat Fakültesinde yer alırken en düşük “esnek” inançlılar ise 9 kişi (ve %4,30 oranı) ile İlahiyat Fakültesinde yer almaktadır.

Tablo-14’ten genel olarak şu bulgular ortaya çıkmaktadır: Üniversite öğrencilerinin inanç tarzları kendi aralarında karşılaştırıldığında aralarındaki inanç tarzı farklılaşmasının $p < .001$ düzeyinde anlamlı olduğu görülür ($X^2=82,164$; $sd=20$; $p < .001$). Sadece “kesin inanç” ölçeğinden yüksek alanlar ile “esnek inancı düşük, kesin inancı yüksek” olanların örneklem içindeki sayısı 326’dır. Bu rakama “hem esnek hem de kesin inancı yüksek” olanların sayısı da eklenirse ($n=205$) bu rakam 531 olmaktadır. Tablo-14, bu şekilde okunursa, bu bulgu, örneklem içinde “kesin” inançlıların sayısının daha baskın olduğuna işaret eder. Ayrıca Tablo-13’te “kesin” inançlıların aldıkları ortalama puanlar arasında Tukey-HSD testi sonucunda farklılığın çıkmaması da üniversite genelinde “kesin inançlılığın” baskın olduğuna işaret eder.

Buna göre araştırmanın başında oluşturulan “*Üniversite öğrencilerinin genelinde (diğer inanç tarzlarından ziyade) kesin inanç tarzına sahip olma anlamlı bir şekilde hâkimdir.*” denencesi “kesin” inanca sahip olma sayı ve yüzdeleri olarak diğerlerinden fazla olması ile doğrulanmıştır.

1.2. Denetim Odağının Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi

Bir önceki bölümde fakülteler hakkında “dini tutum” ve “inanç” ile ilgili ortaya çıkan bulgulardan bahsedilmiştir. Bu bulgular, çoğu kez, İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında irdelenmiştir. Ayrıca fakültelerin geneli hakkında elde edilen bulgulardan da yer yer bahsedilmiştir. Bu başlık altında da aynı yöntemle, İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında denetim odağı puanları ile

ilgili bulgulardan bahsedilecektir. Yine aynı şekilde fakültelerin geneli hakkında bulunan bazı bulgular da dile getirilecektir.

Tablo-15'te "Rotter'ın (içsel-dışsal) Denetim Odağı Ölçeği'den (RİDKOÖ)" bütün fakültelerin aldığı ortalama puanların anlamlılığını belirlemek amacı tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve bulunan puanların arasındaki farklılığı tespit için Tukey-HSD Testi yapılmıştır. "Denetim odağı" ölçeğinin sadece genel-toplam puanına dair veriler verilmemiş aynı zaman da "denetim odağı" ölçeğinin alt boyutlarına ilişkin ortalama puanlar fakülteler arasında gösterilmiş ve aralarındaki farklılıklardan bahsedilmiştir.

Rotter'ın Denetim Odağı Ölçeği'nin toplam 23 sorusu bulunmaktadır. Bu sorulara 0 ile 23 arası puanlama verilmektedir. Puanların artması denetim odağında dışsallığın da artması anlamına gelmektedir. Buna göre fakülteler değişkeni açısından denetim odağının tüm boyutlarında alınan ortalama puanlar $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($F=15,329$). Denetim odağının "genel" boyutunda en düşük ortalama puana (X) 9,55 ile İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde rastlanmıştır. Örneklem içinde en yüksek ortalama puana sahip olmakla dışsal puanı en yüksek kabul edilen fakülte öğrencileri (X) 12,07 puan ile İ.İ.B.F.'dir. Bütün fakülte öğrencilerinin aldıkları puanların anlamlılık farkını belirlemek için yapılan Tukey-HSD Testi ile ilgili olarak bulunan sonuçlara göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ($X=9,55$) puanı tüm fakülte öğrencilerinin ortalama puanı ile arasında fark oluşturduğu görülür (bkz. Tablo-15).

Denetim odağının alt boyutlarında ise "kişiler arası kontrol" alt boyutu hariç tüm alt boyutlarında İlahiyat Fakültesi öğrencileri en düşük ortalama puanlara sahiptir. Denetim odağı "şans kontrol" alt boyutunda tüm fakülte öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık vardır ($F=15,046$). Ayrıca Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ($X=3,00$) ortalama puanı ile diğer fakülte öğrencileri arasında anlamlı fark oluşmaktadır. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetim odağı genelinde olduğu gibi "şans kontrol" denetim odağı alt boyutunda aldığı ortalama puan diğerlerinin aldığı puanlardan anlamlı bir şekilde farklılık oluşturmaktadır.

Tablo-15 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Fakülteler Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi)

Denetim Odağı	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Denetim Odağı (genel-toplam)	a)İlh. Fak.	212	9,55	3,576	15,329	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	11,89	3,565			
	c)Edb. Fak.	300	11,69	3,959			
	d)Fen Fak.	116	11,38	3,732			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	12,07	3,739			
	Toplam	955	11,29	3,868			
Denetim Odağı (Şans Kont.)	a)İlh. Fak.	212	3	1,924	15,046	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	4,4	2,114			
	c)Edb. Fak.	300	4,06	2,182			
	d)Fen Fak.	116	4,09	1,943			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	4,34	2,039			
	Toplam	955	3,93	2,117			
Denetim Odağı (Siyasal Kont.)	a)İlh. Fak.	212	2,22	1,388	15,176	,001	a-c, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	2,65	1,163			
	c)Edb. Fak.	300	3,01	1,377			
	d)Fen Fak.	116	2,62	1,393			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	3,11	1,333			
	Toplam	955	2,77	1,39			
Denetim Odağı (Kişisel Kont.)	a)İlh. Fak.	212	2,16	1,098	0,946	,437	yok
	b)Eğt. Fak.	99	2,02	1,125			
	c)Edb. Fak.	300	2,2	1,118			
	d)Fen Fak.	116	2,28	1,045			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	2,11	1,148			
	Toplam	955	2,16	1,113			
Denetim Odağı (Ok. Bşr. Kont.)	a)İlh. Fak.	212	1,3	1,008	4,69	,001	a-b
	b)Eğt. Fak.	99	1,83	1,021			
	c)Edb. Fak.	300	1,42	1,049			
	d)Fen Fak.	116	1,41	0,979			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	1,41	1,026			
	Toplam	955	1,43	1,031			
Denetim Odağı (Kader Kont.)	a)İlh. Fak.	212	,88	,611	2,955	,019	a-e
	b)Eğt. Fak.	99	,99	,749			
	c)Edb. Fak.	300	1	,722			
	d)Fen Fak.	116	,97	,757			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	1,11	,701			
	Toplam	955	,99	,704			

“Siyasal kontrol” denetim odağı alt boyutunda da İlahiyat Fakültesi en düşük puanı alarak en az dışsal odaklı puan sahip olmuştur (X=2,22). Fakültelerin aldığı

tüm puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunmuştur ($F=15,176$). Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı puan sadece Edebiyat ve İ.İ.B.F. öğrencileri arasında anlamlı fark oluşturmaktadır.

Yine “okul başarısı” alt boyutunda İlahiyat Fakültesi öğrencileri en düşük ortalama puanı almıştır ($X=1,30$). Fakültelerin aldıkları ortalama puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunmuştur ($F=4,69$). Tukey-HSD testi sonucunda en az dışsal denetim odağı puanına sahip olan İlahiyat Fakültesi ile diğer fakültelerden sadece Eğitim Fakültesi öğrencileri arasında anlamlı farklılık bulunmuştur.

“Kader kontrol” denetim odağı alt boyutunda da en düşük ortalama puanı alarak daha az dışsal denetim odağına sahip olan fakülte öğrencileri İlahiyat öğrencileridir ($X=,88$). Bu alt boyuttan bütün fakültelerin aldıkları puan $p < .05$ düzeyinde anlamlı ($F=2,955$) bulunmuşken İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı ortalama puan sadece İ.İ.B.F. öğrencilerinin aldığı ortalama ($X=1,11$) puandan anlamlı bir şekilde farklıdır.

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin en "içsel denetim" odağı ortalama puanını alamadığı tek alt boyut olan “kişiler arası kontrol” denetim odağı alt boyutunda en düşük ortalama puanı ($X=2,02$) Eğitim Fakültesi öğrencileri almıştır. Ancak bütün fakültelerin bu alt boyuttan aldıkları ortalama puanlar kendi aralarında $p > .05$ düzeyinde anlamlı çıkmıştır ($F=,946$). Zaten Tukey-HSD testinde de hiçbir fakülte arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır.

"Denetim odağının" İlahiyat öğrencileri, “okul başarısı” alt boyutunda en az ortalama puanı alarak en düşük "dışsal denetim" odağına sahip oldukları için *“İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin denetim odağının okul başarısı kontrolü alt boyutundaki puanları, diğer fakültelerdeki öğrencilerin puanları ile karşılaştırıldığında anlamlı fark oluşturmaz.”* denencesi doğrulanmamıştır.

Sonuç olarak fakülteler arasında denetim odağının geneli ve alt boyutlarında alınan ortalama puanlar hakkında oluşturulan *“İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrenciler, denetim odağının geneli ile şans, siyasal, kader ve kişisel kontrol alt boyutlarında diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerle karşılaştırıldığında anlamlı bir şekilde daha içsel denetimli çıkarlar.”* denencesi denetim odağının “genelinde” ve "kişiler arası kontrol” alt boyutu dışında diğer alt boyutlarında desteklenmiştir. Ayrıca tüm alt boyutları kapsayan denetim odağı (toplam) puanları

ile “şans kontrol” denetim odağı alt boyutunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı en düşük dışsal denetim odaklı ortalama puan, diğer fakültelerin aldığı ortalama puanlar arasında anlamlı bir şekilde fark oluşturmuştur.

1.3. Psikolojik İyi Olma Halinin Fakülte Değişkeni Açısından İncelenmesi

"Fakülte değişkeni" ile "psikolojik iyi olma hali" arasında birtakım ilişkiler bulunmuştur. Araştırma modelinde “demografik değişkenler”, “inanç tarzları”, “dini tutum” ve “denetim odağının”, “psikolojik iyi olma hali” ile tek yönlü bir hedefinin olduğundan bahsedilmişti. Bu başlık altında ise “fakülte” değişkeni ile “psikolojik iyi olma hali” arasında ilişkiler bulunmuştur. Ancak yukarıda da bahsedildiği üzere “fakülte” değişkenini ele alırken İlahiyat Fakültesini merkeze alarak diğer fakülteler ile karşılaştırma yapılmıştır. İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülteler arasında tek yönlü varyans analizine (ANOVA) başvurulmuş ve ortaya çıkan puanların anlamlı olarak farklı olup olmadığı incelenmiştir.

Araştırmada “psikolojik iyi olma halinin” geneli ile alt boyutlarının ortalama puanları teste tabi tutulduğunda İlahiyat Fakültesi öğrencileri ile diğer fakültelerin öğrencileri arasında anlamlı ilişkiler çıkmıştır. Fakat bu ilişkiler araştırmada test etmek için oluşturulan bu kategorideki denenceleri doğrular nitelikte sayılmaz.

Tablo-16’den anlaşıldığı kadarı ile “psikolojik iyi olma halinin” genel-toplam puanları arasındaki tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda bütün fakültelerin puanları arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunur ($F=6,747$). Tukey-HSD testi sonucunda ise psikolojik iyi olma (genel) puanlarında İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ($X=175$) ortalama puanı ile Edebiyat ($X=181,99$) ve İ.İ.B.F. öğrencilerinin ($X=180,31$) ortalama puanları arasında anlamlı düzeyde fark bulunmuştur.

“Diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” alt boyutunda tüm fakültelerin aldığı ortalama puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı ilişkiler görülmüştür ($F=7,334$). İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldıkları ($X=31,89$) ortalama puan ise en yüksek düzeyde değildir. Aynı durum “kişisel gelişim” alt boyutunda da söylenebilir. Tüm fakültelerin aldıkları ortalama puanlar arasında ($F=4,372$) $p < .05$ düzeyinde anlamlılık görülse de İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı ($X=27,87$) ortalama puan en yüksek değildir.

“Kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında en düşük (sırası ile $X=42,76$; $X=33,23$) ortalama puanları İlahiyat Fakültesi öğrencileri almıştır. Fakültelerin aldıkları puanlar (sırası ile $F=4,726$; $F=3,172$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı düzeydedir.

Psikolojik iyi olma halinin “özerklik” alt boyutunda ise fakülteler arasında ($F=5,877$) $p<.05$ düzeyinde anlamlılık varken, İlahiyat öğrencileri en düşük ortalama puanı almıştır ($X=39,29$). Bu puan ile diğer fakültelerin ortalama puanlarının anlamlı farkını belirlemek için yapılan Tukey-HSD Testi sonucunda sadece Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı ile fark ortaya çıkmıştır (bkz. Tablo–16).

Buna göre “*İlahiyat Fakültesindeki öğrenciler, diğer fakülte öğrencilerinden psikolojik iyi olma halinin genelinde ve diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma, kişisel gelişim, çevre ile ilişkilerde hâkimiyet, kendini kabul gibi alt boyutlarında daha yüksek puana sahiplerken, özerklik alt boyutunda daha düşük puan alırlar.*” denencesi “özerklik” alt boyutundaki bulgularla desteklense de diğer boyutlarda desteklenmediği için doğrulanmamıştır.

Araştırmada “fakülte” değişkeni hakkında oluşturulan beş fakültede “*öğrenim gören öğrencilerin dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali değişkenleri açısından anlamlı farklılık vardır*” temel denence üniversite genelinde inanç tarzlarından “kesin” ve “gerilimli” inanç değişkenleri açısından desteklenmemişken “esnek inanç”, “dönüşen inanç”, “dini tutum”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” değişkenleri açısından desteklenmiştir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri “dini tutum” ve “dönüşen inanç” tarzlarında en yüksek “esnek inanç” tarzında ise en düşük puanları alarak diğer fakülteler arasında anlamlı fark oluşmuştur. Ayrıca “psikolojik iyi olma halinde” ise fakültelerin aldıkları ortalama puanlar arasında İlahiyat Fakültesi öğrencileri daha düşük ortalama puan alarak sadece Edebiyat ve İ.İ.B.F. öğrencileri ile aralarında fark çıkmıştır. “Denetim odağında” ise İlahiyat Fakültesi öğrencileri en içsel denetim odağı puanlarına sahip olarak diğer fakülte öğrencileri ile arasında anlamlı fark görülmüştür.

Tablo–16 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Hali ile Fakülte Değişkeni Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD Testi)

Psk. İ.O.Hali	Fakülte	N	X	Ss	F	P	Fark
Psk.İ.O. (Genel-toplam)	a)İlh. Fak.	212	175	18,262	6,747	,001	a-c, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	176,95	19,265			
	c)Edb. Fak.	300	181,99	18,568			
	d)Fen Fak.	116	174,12	20,279			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	180,31	18,264			
	Toplam	955	178,56	18,942			
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	a)İlh. Fak.	212	31,89	4,602	7,334	,001	a-d
	b)Eğt. Fak.	99	30,9	5,67			
	c)Edb. Fak.	300	32,56	4,685			
	d)Fen Fak.	116	30	5,298			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	32,39	4,876			
	Toplam	955	31,89	4,965			
Psk.İ.O. (Özerk.)	a)İlh. Fak.	212	39,29	5,902	5,877	,001	a-c
	b)Eğt. Fak.	99	40,65	6,249			
	c)Edb. Fak.	300	41,76	6,21			
	d)Fen Fak.	116	39,76	5,791			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	40,81	6,009			
	Toplam	955	40,63	6,111			
Psk.İ.O. (Kişi. Gel.)	a)İlh. Fak.	212	27,82	3,934	4,372	,002	a-b
	b)Eğt. Fak.	99	26,36	4,557			
	c)Edb. Fak.	300	27,81	4,071			
	d)Fen Fak.	116	26,81	4,503			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	28,09	4,096			
	Toplam	955	27,61	4,184			
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	a)İlh. Fak.	212	42,76	7,182	4,726	,001	a-b, a-c
	b)Eğt. Fak.	99	45,14	6,616			
	c)Edb. Fak.	300	45,31	6,785			
	d)Fen Fak.	116	43,81	7,392			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	44,56	6,914			
	Toplam	955	44,37	7,018			
Psk.İ.O. (Çev. İ.Hak.)	a)İlh. Fak.	212	33,23	4,378	3,172	,013	a-c, a-e
	b)Eğt. Fak.	99	33,9	4,256			
	c)Edb. Fak.	300	34,54	4,788			
	d)Fen Fak.	116	33,74	4,959			
	e)İ.İ.B. Fak.	228	34,46	4,33			
	Toplam	955	34,06	4,581			

2. Cinsiyet Değişkeni

Araştırmaya katılan kız ve erkek öğrencilerin kendi aralarında “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” değişkenleri açısından anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Bulunan ilişkileri ilk olarak “dini tutum” ve “inanç tarzları” açısından değerlendirilecektir.

2.1. Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Bu güne kadar yapılan birçok araştırmada "cinsiyet" ile “dini tutum” ve “dindarlık” ilişkisi incelenmiştir. Bu incelemeler sonucunda bazen kadınların bazen de erkeklerin dini tutumlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bazı durumlarda cinsiyetler arasında anlamlı farklılık çıkmamıştır.

Bu araştırmada da “dini tutum” puanlarında kız öğrencilerin lehine sonuçlar ortaya çıkmıştır. “Dini tutum” toplam puanında kız öğrenciler, erkeklerden daha yüksek ($X=34,06$) ortalamaya sahip olmuşlardır. Erkekler ise daha düşük ortalama puan almışlardır ($X=33,25$). Bu iki puan arasında yapılan t-Testi sonucuna göre ($t=2,455$) $p<.05$ düzeyinde anlamlılık bulunmuştur (bkz. Tablo-17).

Dini tutum alt boyutlarında ise durum bu kadar net değildir. Dini tutum “davranış” ve “ilişki” boyutunda kızların daha yüksek ortalama (sırası ile $X=7,4147$; $X=8,9964$) puanları erkeklerin (sırası ile $X=7,005$; $X=8,7663$) puanlarından ($t=3,364$; $t=2,230$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı fark oluşturmaktadır.

Dini tutum “duygu” ve “yargı” boyutunda ise kız öğrenciler en yüksek ortalamaya sahiptir (sırası ile $X=7,86$; $\bar{X}=9,7828$). Dini tutum “duygu” ve “yargı” boyutunda erkeklerin puanı ise sırası ile $X=7,76$ ve $X=9,7261$ 'dir. Fakat dini tutum “duygu” ve “yargı” alt boyutlarında erkek ve kızların aldıkları ortalama puanlar t-Testi sonucunda anlamlı fark oluşturmamıştır ($t=,829$; $t=,851$; $p<.05$).

Araştırmada cinsiyet değişkeni açısından inanç tarzları arasında herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Ancak “dönüşen” inanç toplam puanlarında kızların ortalaması ($X=4,89$) erkeklerin aldığı ($X=5,30$) ortalamadan anlamlı bir şekilde düşük bulunmuştur ($t=2,620$; $p<.05$). Diğer inanç çeşitlerinde ise sadece “esnek” inanç tarzında kızların ortalaması ($X=10,67$) erkeklerden daha yüksektir ($X=10,58$).

Ama bu iki puan arasında anlamlı bir fark yoktur ($t=,433$; $p>.050$). “Kesin” inanç ve “gerilimli” inanç toplam ölçeğinde ise en yüksek ortalamayı erkekler almıştır ($X=11,49$; $X=5,28$). Ancak bu iki inanç tarzında kız ve erkeklerin aldığı ortalama puanlar arasında anlamlı fark yoktur ($t=1,171$; $t=,768$; $p<.05$) (bkz. Tablo–17).

Tablo–17 Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Cinsiyet Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Dini T./İnanç T.	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Kesin İ. (toplam)	Erkek	398	11,49	3,217	1,171	,24
	Kadın	557	11,25	3,138		
Gerilimli İ. (toplam)	Erkek	398	5,28	2,555	,768	,442
	Kadın	557	5,15	2,43		
Esnek İ. (toplam)	Erkek	398	10,58	3,42	,433	,665
	Kadın	557	10,67	3,47		
Dönüşen İ. (toplam)	Erkek	398	5,3	2,444	2,62	,009
	Kadın	557	4,89	2,318		
Dini Tutum (Genel-toplam)	Erkek	398	33,25	5,013	2,455	,014
	Kadın	557	34,06	4,951		
Dini Tutum (Duygu)	Erkek	398	7,76	2,003	,829	,407
	Kadın	557	7,86	1,927		
Dini Tut. (davranış)	Erkek	398	7,005	1,859	3,364	,001
	Kadın	557	7,4147	1,85014		
Dini Tutum (ilişki)	Erkek	398	8,7663	1,62107	2,23	,028
	Kadın	557	8,9964	1,5478		
Dini Tut. (yargı)	Erkek	398	9,7261	,95113	,851	,395
	Kadın	557	9,7828	1,09505		

Sonuç olarak, kız öğrenciler ile erkek öğrenciler hakkında dini tutum ile inanç tarzları arasında oluşturulan “*Üniversite genelinde kız öğrenciler erkeklere göre anlamlı olarak (genel ve –yargı boyutu hariç- tüm alt boyutlar dâhil) daha yüksek dini tutum ve kesin inanç puanları alırken daha düşük esnek inanç puanlarına sahiptirler.*” denencesi dini tutum açısından desteklense de “kesin” ve “esnek” inanç tarzları açısından desteklenmemiştir.

Cinsiyet değişkeni ile “dini tutum” ve “inanç tarzlarını”, İlahiyat Fakültesi ile diğer fakültelerdeki sadece kız öğrenciler açısından incelediğimizde Tablo-17’de görülen durumların benzerleri ile karşılaşmaktayız (bkz. Tablo–18).

İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören kız öğrencilerin “dini tutum” (toplam) ölçeğinden aldığı ortalama puanları ($X=36,04$) diğer fakültelerdeki kız öğrencilerin puanlarından anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Aynı şekilde dini tutum “davranış” alt boyutunda da İlahiyat Fakültesinin kız öğrencilerinin ortalama puanı ($X=8,424$) en yüksek ve diğerleri ile anlamlı bir şekilde farklıdır. Dini tutumun diğer alt boyutlarında da en yüksek ortalamaya İlahiyat Fakültesinin kızları sahipken sadece “dini tutum yargı” boyutunda İlahiyat Fakültesinin ortalama puanı ($X=9,884$) diğerleri ile anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($F=2,146$; $p>.050$).

Dini tutum “duygu” ve “ilişki” alt boyutlarında İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin aldıkları ortalama puan sadece Eğitim ve Fen Fakültesi kız öğrencilerinin ortalama puanları ile anlamlı bir fark oluşturmaktadır.

İnanç tarzları açısından İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri ile diğer fakülte kız öğrencileri arasında “esnek inanç” tarzı en dikkat çekici sonuç vermektedir. “Esnek” inanç ortalama puanları ($F=23,507$) $p<.05$ düzeyinde anlamlı olup İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri en düşük ortalamaya sahiptir ($X=8,43$). Bu puan ile diğer fakülte kız öğrencilerinin ortalama puanları açısından Tukey-HSD testi sonucunda anlamlı fark ortaya çıkmıştır. “Kesin” inanç (toplam) ortalama puan açısından en yüksek ortalamaya İlahiyat Fakültesi ile İ.İ.B.F.’nin kız öğrencileri sahip olsa da diğer fakülteler arasında bu puanlar ($F=2,083$) $p>.050$ düzeyinde olduğu için Tukey-HSD testi sonucunda anlamlı bir şekilde fark oluşturmamaktadır.

İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “dönüşen inanç” tarzı ortalama puanları ($X=5,94$), diğer fakülte kız öğrencilerinin ortalama puanından anlamlı düzeyde daha yüksektir ($p<.05$; $F=10,823$). Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “dönüşen” inanç tarzında aldıkları ortalama puan diğer fakülte öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlar ile anlamlı fark oluşturmaktadır. Bu bulgu, Tablo-17’deki “inanç tarzları” açısından İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin geneli ile diğer fakültelerdeki öğrencilerin geneli hakkındaki bulgu ile benzerdir.

**Tablo-18 Kız Öğrencilerin Dini Tutum İle İnanç Tarzları Açısından
Karşılaştırılması (ANOVA-Tukey HSD)**

Dini Tutum	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Dini Tutum (genel)	a)İlh. Fak.	139	36,04	3,148	12,314	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	56	32,27	5,429			
	c)Ed. Fak.	159	34,08	4,971			
	d)Fen Fak.	72	31,74	6,61			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	33,97	4,399			
	Toplam	557	34,06	4,951			
Dini Tutum (Duygu)	a)İlh. Fak.	139	8,35	1,507	5,714	,001	a-b, a-d
	b)Eğt. Fak.	56	7,14	2,093			
	c)Ed. Fak.	159	7,92	2,108			
	d)Fen Fak.	72	7,33	2,069			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	7,89	1,804			
	Toplam	557	7,86	1,927			
Dini Tutum (Davranış)	a)İlh. Fak.	139	8,424	1,464	16,821	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	56	6,857	1,948			
	c)Ed. Fak.	159	7,207	1,912			
	d)Fen Fak.	72	6,708	1,902			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	7,221	1,656			
	Toplam	557	7,414	1,85			
Dini Tutum (İlişki)	a)İlh. Fak.	139	9,388	,981	8,352	,001	a-b, a-d
	b)Eğt. Fak.	56	8,642	1,752			
	c)Ed. Fak.	159	9,132	1,497			
	d)Fen Fak.	72	8,208	2,219			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	9	1,386			
	Toplam	557	8,996	1,547			
Dini Tutum (yargı)	a)İlh. Fak.	139	9,884	,956	2,146	,074	---
	b)Eğt. Fak.	56	9,625	1,421			
	c)Ed. Fak.	159	9,817	,833			
	d)Fen Fak.	72	9,486	1,752			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	9,862	,839			
	Toplam	557	9,782	1,095			

Tablo-18'in Devamı

İ.Tarzları	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Kesin İ. (toplam)	a)İlh.Fak.	139	11,5	2,862	2,083	,082	---
	b)Eğt. Fak.	56	10,36	3,147			
	c)Edb. Fak.	159	11,36	3,236			
	d)Fen Fak.	72	10,75	3,029			
	e)İ.İ.B. F.	131	11,5	3,294			
	Toplam	557	11,25	3,138			
Gerilimli İ. (toplam)	a)İlh.Fak.	139	4,8	2,24	1,46	,213	---
	b)Eğt. Fak.	56	5,41	2,403			
	c)Edb. Fak.	159	5,42	2,687			
	d)Fen Fak.	72	5	2,295			
	e)İ.İ.B. F.	131	5,18	2,361			
	Toplam	557	5,15	2,43			
Esnek İ. (toplam)	a)İlh.Fak.	139	8,43	3,065	23,507	,001	a-b a-c a-d a-e
	b)Eğt. Fak.	56	11,27	3,107			
	c)Edb. Fak.	159	11,66	3,388			
	d)Fen Fak.	72	10,76	3,325			
	e)İ.İ.B. F.	131	11,55	3,155			
	Toplam	557	10,67	3,47			
Dönüşen İ. (toplam)	a)İlh.Fak.	139	5,94	2,816	10,823	,001	a-b a-c a-d a-e
	b)Eğt. Fak.	56	4,89	2,364			
	c)Edb. Fak.	159	4,45	1,918			
	d)Fen Fak.	72	4,71	2,286			
	e)İ.İ.B. F.	131	4,4	1,792			
	Toplam	557	4,89	2,318			

Buna göre “İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören kız öğrencilerin esnek ve kesin inanç tarzları ile (genel ve -yargı boyutu hariç- tüm alt boyutlar dâhil) dini tutum puanları, diğer fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerden anlamlı bir şekilde daha yüksektir.” denencesi dini tutum açısından desteklenmişken “esnek” ve “kesin” inanç tarzları açısından desteklenmemiştir. Çünkü İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin dini tutumları diğer fakültelerdeki kız öğrencilerden anlamlı olarak yüksek olsa da “kesin” ve “esnek” inanç tarzlarında anlamlı en yüksek ortalama puanları yoktur (bkz. Tablo-18).

2.2. Denetim Odağının Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Türkiye’de “denetim odağı” ile –özellikle öğrenciler üzerinde- yapılan çalışmaların birçoğu kız ile erkek öğrencilerin denetim odağını belirlemek üzere yapılmıştır. Bu çalışmada da kız ve erkek öğrencilerin “denetim” odağında hangi

cinsiyet grubunun daha “dışsal” veya “içsel” olduğunu belirlenmeye çalışılmıştır. İlk olarak üniversite genelinde kız ve erkek öğrencilerin denetim odağı puanları ve aralarındaki ilişki ortaya konacaktır.

Denetim odağının “genel” (toplam) boyutu ile yapılan t-Testi sonucuna göre kız öğrencilerin denetim odağı tüm alt boyutlarını kapsayan (genel) ortalama puanı erkeklerden daha fazladır ($X=11,74$). Erkeklerin ortalama puanı ise (X) $10,66$ 'dır. Böylece kız öğrenciler denetim odağının “genel” boyutunda erkeklerden daha dışsal odaklıdır. Bu iki grubun puanları arasında ise ($t=4,326$) $p<.05$ düzeyinde anlamlılık bulunur.

“Okul başarısı kontrol” denetim odağı alt boyutu hariç her boyutta erkeklerin ortalama puanları kız öğrencilerden daha yüksek olduğu için erkek öğrenciler bu araştırmada daha dışsal çıkmaktadırlar. “Okul başarısı kontrol” denetim odağı alt boyutunda ise kız öğrencilerin ortalama puanı ($X=1,42$) erkek öğrencilerin ortalama puanından ($X=1,44$) daha içsel çıksa da bu iki puan arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($t=.237$; $p>.05$).

“Şans”, “siyasal” ve “kişiler arası kontrol” denetim odağı alt boyutunda kız öğrencilerin ortalama puanları erkeklerin ortalama puanından daha yüksektir ($X=4,15$; $X=2,86$ ve $X=2,27$). Kız öğrenciler bu alt boyutlarda daha dışsaldır denilir. Çünkü bu alt boyutlarda $p<.05$ düzeyinde anlamlılık vardır (sırası ile $t=3,854$; $t=2,430$; $t=3,508$). “Kader kontrolü” denetim odağı alt boyutunda ise kız öğrencilerin ortalama puanı ($X=1,03$) erkeklere ($X=,94$) çok yakın olsa da bu iki puan arasında $p<.05$ düzeyine çok yakın bir anlamlı farklılık bulunmaktadır ($t=1,974$). Böylece “okul başarısı kontrolü” denetim odağı alt boyutu hariç denetim odağının genelinde ve tüm alt boyutlarında kız öğrenciler daha dışsal odaklıdır.

Sonuç olarak üniversite genelinde -“okul başarısı kontrolü” alt boyutu hariç- *“kız öğrencilerin denetim odağı genel ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar erkek öğrencilerin aldığı puanlardan daha yüksektir (dışsaldır).”* denencesi elde edilen bulgular doğrultusunda doğrulanmıştır (bkz. Tablo-19).

Tablo-19 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Denetim Odağı	Cinsiyet	N	X	Ss	t	P
Denetim O. (top.)	Erkek	398	10,66	3,714	4,326	,001
	Kadın	557	11,74	3,915		
Denetim O. (Şans Kont.)	Erkek	398	3,62	2,071	3,854	,001
	Kadın	557	4,15	2,123		
Denetim O. (Siy. Kont)	Erkek	398	2,65	1,312	2,43	,015
	Kadın	557	2,86	1,438		
Denetim O. (Kiş. Kont.)	Erkek	398	2,01	1,137	3,508	,001
	Kadın	557	2,27	1,084		
Denetim O. (O.Bşr. Kont.)	Erkek	398	1,44	1,014	,237	,812
	Kadın	557	1,42	1,044		
Denetim O. (Kader Kont.)	Erkek	398	,94	,696	1,974	,049
	Kadın	557	1,03	,708		

Tablo-20’de görüldüğü üzere İlahiyat Fakültesindeki kız öğrencilerin denetim odağı ile diğer fakültelerdeki kız öğrencilerin denetim odağı ortalama puanları tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile karşılaştırılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre denetim odağının “genel” ve –“kişiler arası kontrol” ile “okul başarısı kontrol” alt boyutu hariç- tüm alt boyutlarında İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrencilerin denetim odağı ortalama puanları diğer fakültelerde okuyan kız öğrencilerden daha düşüktür. Böylece İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrenciler söz konusu denetim odağı genel ve alt boyutlarında daha içsel boyuttadırlar.

İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri “denetim odağı” (genel-toplam) ölçeğinin ortalama puanı (X) 10,18’dir. Alınan bu puan tek yönlü varyans analizi sonucunda diğer fakültelerin puanları ile $p<.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuş ($F=10,085$) ve yapılan Tukey-HSD testi ile diğer tüm fakülteler arasında anlamlı fark oluşmuştur (Tablo-24).

“Şans kontrolü” denetim odağı alt boyutunda elde edilen sonuçlar yukarıdaki veriler ile benzerlik taşır. Bu alt boyutta en düşük ortalama puanı alan yine İlahiyat Fakültesi kız öğrencileridir ($X=3,27$). İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin aldığı bu puan ile diğer fakültelerdeki kız öğrencilerin aldığı puanlar arasında $p<.05$ ($F=11,204$) düzeyinde anlamlı olup Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri ile diğer fakültelerin kız öğrencileri arasında fark oluşturmaktadır.

Tablo-20 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Kız Öğrenciler Açısından Karşılaştırılması (Anova, Tukey-HSD)

Denetim Odağı	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Denetim O. (genel-toplam)	a)İlh. Fak.	139	10,18	3,361	10,085	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	56	12,75	3,564			
	c)Edb. Fak.	159	11,97	4,205			
	d)Fen Fak.	72	11,39	4,123			
	e)İ.İ.B. F.	131	12,87	3,6			
	Toplam	557	11,74	3,915			
Denetim O. (Şans Kont.)	a)İlh. Fak.	139	3,27	1,902	11,024	,001	a-b, a-c, a-d, a-e
	b)Eğt. Fak.	56	5	2,009			
	c)Edb. Fak.	159	4,21	2,271			
	d)Fen Fak.	72	4,13	2,048			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	4,67	1,935			
	Toplam	557	4,15	2,123			
Denetim O. (Siy. Kont.)	a)İlh. Fak.	139	2,32	1,368	12,085	,001	a-c, a-e
	b)Eğt. Fak.	56	2,84	1,203			
	c)Edb. Fak.	159	3,13	1,446			
	d)Fen Fak.	72	2,49	1,492			
	e)İ.İ.B. F.	131	3,34	1,334			
	Toplam	557	2,86	1,438			
Denetim O. (Kişi. Kont.)	a)İlh. Fak.	139	2,27	1,069	,525	,71	Yok
	b)Eğt. Fak.	56	2,09	1,083			
	c)Edb. Fak.	159	2,31	1,109			
	d)Fen Fak.	72	2,33	1,075			
	e)İ.İ.B. F.	131	2,25	1,084			
	Toplam	557	2,27	1,084			
Denetim O. (Ok.Bşr. Kont.)	a)İlh. Fak.	139	1,42	1,049	2,323	,051	yok
	b)Eğt. Fak.	56	1,8	1,069			
	c)Edb. Fak.	159	1,31	1,032			
	d)Fen Fak.	72	1,4	,988			
	e)İ.İ.B. F.	131	1,41	1,052			
	Toplam	557	1,42	1,044			
Denetim O. (Kader Kont.)	a)İlh. Fak.	139	,91	,601	3,039	,017	a-e
	b)Eğt. Fak.	56	1,02	,774			
	c)Edb. Fak.	159	1	,72			
	d)Fen Fak.	72	1,04	,777			
	e)İ.İ.B. F.	131	1,2	,706			
	Toplam	557	1,03	,708			

“Siyasal kontrol” denetim odağı alt boyutunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri en düşük ortalama puanı alarak en az dışsal denetim odağına sahip

olmuşlardır ($X=2,32$; $p<.05$; $F=12,085$). Fakat bu puan diğer fakültelerin ortalama puanı ile anlamlı olsa da sadece Edebiyat ve İ.İ.B.F'nin kız öğrencileri ile fark oluşturmaktadır.

“Kader kontrolü” denetim odağı alt boyutunda en az ortalamayı ($X=,91$) yine İlahiyat Fakültesinin kız öğrencileri almıştır. Alınan puanlar arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlılık vardır ($t=3,039$). Ancak “siyasal kontrol” alt boyutundaki gibi bu puan sadece Tukey-HSD testine göre İ.İ.B.F. kız öğrencileri ile fark oluşturmaktadır.

“Kişiler arası” ve “okul başarısı” denetim odağı alt boyutunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri en düşük ortalamaya sahip olmamış ve gruplar arasında alınan puanlar düzeyinde anlamlı değildir ($p>.05$; $t=,525$; $t=2,323$). Tukey-HSD testine göre alınan puanlar arasında fark yoktur.

Bütün bu bulgulardan sonra kişiler arası denetim odağı alt kontrol boyutu hariç “*İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin denetim odağının geneli ile – okul başarısı kontrolü hariç- tüm alt boyutlarından aldığı ortalama toplam puan diğer fakültelerdeki kız öğrencilerin aldığı toplam puanlardan anlamlı düzeyde daha düşüktür (içseldir)*”. denencesi kısmen doğrulanmıştır (bkz. Tablo–20).

2.3. Psikolojik İyi Olma Halinin Cinsiyet Değişkeni Açısından İncelenmesi

Bu başlık altında ilk olarak üniversite genelinde kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında psikolojik iyi olma halinin “genel” ve “alt” boyutları arasındaki ilişkiler incelenecektir. Daha sonra sadece İlahiyat Fakültesinin kız öğrencileri ile diğer fakültelerin kız öğrencileri karşılaştırılacaktır.

Tablo-21’de de görüleceği üzere “psikolojik iyi olma hali” genel toplam puanlarında erkeklerin puanı (X) 177,17 iken kız öğrencilerin puanı (X) 179,55’tir. Bu iki puan arasında anlamlılık $p=.058$ düzeyinde olsa da bu oranı anlamlı kabul edilmeyebilir ($p>.05$; $t=1,895$). Psikolojik iyi olma halinin alt boyutlarında ise “özerklik”, “kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutları dışında kalan “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” ve “kişisel gelişim” alt boyutlarında erkek ve kız öğrencilerin puanları arasında anlamlı farklılık oluşmuştur (sırası ile $t=3,683$; $t=3,143$; $p<.05$).

“Özerklik” boyutu hariç diğer tüm boyutlarda kızların ortalamaları erkeklerin ortalamalarından daha yüksektir. “Özerlik” boyutunda erkeklerin ortalaması (X) 40,77 iken kız öğrencilerin ortalaması 40,53’tür. Bu iki puan arasında anlamlılık yoktur ($t=,592$; $p>.05$). “Kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında kızlar erkeklerden daha fazla ortalama puanlara sahiptir. Kızların bu puanları sırası ile 44,59 ve 34,07’dir. Erkek ile kızlar arasındaki puanlar arasında $p>.05$ düzeyinde anlamlılık bulunmamaktadır ($t=1,142$; $t=,12$).

Buna göre araştırmanın başında oluşturulan “*Üniversite genelinde kız öğrenciler erkeklere göre anlamlı bir şekilde daha yüksek psikolojik iyi olma hali (genel ve –özerklik boyutu hariç- alt boyutları dâhil) puanlara sahiptirler*”. denencede yer alan psikolojik iyi olma halinin genel-toplam boyutu doğrulanmamış iken alt boyutlarında durum biraz farklı olmuştur. “Özerklik” alt boyutu ile beraber “kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında da denencenin doğrulanmadığı görülür. Alt boyutlardan sadece “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” ve “kişisel gelişim” alt boyutlarında denence doğrulanmıştır (bkz. Tablo–21).

Tablo–21 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)

Psk. İ. O. H.	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Psk.İ.O. (gen-top.)	Erkek	398	177,17	19,519	1,895	,058
	Kadın	557	179,55	18,472		
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	Erkek	398	31,18	5,158	3,683	,001
	Kadın	557	32,39	4,763		
Psk.İ.O. (Özerk.)	Erkek	398	40,77	6,043	,592	,554
	Kadın	557	40,53	6,162		
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	Erkek	398	27,1	4,359	3,143	,002
	Kadın	557	27,97	4,018		
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	Erkek	398	44,06	7,167	1,142	,254
	Kadın	557	44,59	6,908		
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	Erkek	398	34,06	4,667	,012	,99
	Kadın	557	34,07	4,523		

Cinsiyet değişkenini sadece kız öğrenciler açısından psikolojik iyi olma hali ile incelediğinde ise Tablo-22’de görülen sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Burada dikkat çeken husus, İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin psikolojik iyi olma hali “genel” (toplam) boyutunda diğer fakülte kız öğrencilerinin aldığı ortalama puanlardan daha düşük olmasıdır. Psikolojik iyi olmanın “genel” boyutunda fakültelerin aldıkları

puanlar arasında tek yönlü varyans analizi sonucunda (ANOVA) anlamlılık $p < .05$ düzeyindedir ($F=4,563$). Alınan puanların arasındaki farklara baktığımızda ise Tukey-HSD testi sonucunda en düşük ortalamaya sahip olan ($X=175,40$) İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri ile en yüksek ortalamaya sahip olan ($X=183,75$) Edebiyat Fakültesi kız öğrencilerinin puanları arasında fark oluşturmuştur.

İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri psikolojik iyi olmanın “özerklik”, “kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” gibi alt boyutlarında en düşük ortalamaya sahip olmuştur. Bu boyutlarda gruplar arası alınan puanlar (sırası ile $F=4,196$; $F=3,127$; $F=2,823$) $p < .05$ düzeyinde anlamlı iken Tukey-HSD testi sonucunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin ortalama puanları ile bu üç alt boyutlarda en yüksek ortalamaya sahip olan Edebiyat Fakültesi kız öğrencileri arasında anlamlı fark oluşmuştur (bkz. Tablo–22).

“Kişisel gelişim” psikolojik iyi olma alt boyutunda hiçbir fakültenin kız öğrencilerinin ortalama puanları arasında anlamlılık yoktur ($p > .05$; $F=1,841$). “Diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” alt boyutunda fakülteler arasında $p < .05$ düzeyinde ise İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri en yüksek ortalamaya sahip olmasalar da aldıkları ortalama puan (X) 32,50’dir. Tukey-HSD testi sonucuna göre İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin aldığı bu ortalama puan, bu alt boyutta en düşük ortalamaya sahip olan Fen Fakültesi kız öğrencilerinin ortalama puanı ($X=30,33$) ile anlamlı fark oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, “psikolojik iyi olma hali” genel boyutunda en düşük ortalama puana İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri sahip olmuş ve fakültelerin aldıkları puanlar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir fark bulunmaktadır ($F=4,563$). Ayrıca psikolojik iyi olma halinin alt boyutlarında ise “kişisel gelişim” alt boyutu dışında tüm boyutlarda gruplar içinde alınan puanlarda $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunmuştur. Bu iki sebepten ötürü araştırmada oluşturulan “*İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören kız öğrenciler ile diğer fakültelerde öğrenim gören kız öğrencilerin psikolojik iyi olma hali genel ve alt boyut puanları arasında anlamlı fark bulunmaz*”. denence desteklenmemiştir (bkz. Tablo–22).

**Tablo–22 Psikolojik İyi Olma Halinin Kız Öğrenciler Açısından
Karşılaştırılması (ANOVA, Tukey-HSD)**

Psk. İ. O. H.	Fakülteler	N	X	Ss	F	p	Fark
Psk.İ.O. (Genel-toplam)	a)İlh. Fak.	139	175,4	16,806	4,563	,001	a-c
	b)Eğt.Fak.	56	179,2	20,01			
	c)Edb. Fak.	159	183,75	19,134			
	d)Fen Fak.	72	176,44	18,972			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	180,69	17,376			
	Toplam	557	179,55	18,472			
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	a)İlh. Fak.	139	32,5	4,243	5,105	,001	a-d
	b)Eğt.Fak.	56	31,64	5,515			
	c)Edb. Fak.	159	33,13	4,506			
	d)Fen Fak.	72	30,33	5,17			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	32,84	4,723			
	Toplam	557	32,39	4,763			
Psk.İ.O. (Özerk.)	a)İlh. Fak.	139	39,16	5,704	4,196	,002	a-c
	b)Eğt.Fak.	56	40,95	6,204			
	c)Edb. Fak.	159	41,97	6,452			
	d)Fen Fak.	72	40,15	5,926			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	40,26	6,084			
	Toplam	557	40,53	6,162			
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	a)İlh. Fak.	139	27,75	3,673	1,841	,12	--
	b)Eğt.Fak.	56	27,34	4,329			
	c)Edb. Fak.	159	28,33	3,969			
	d)Fen Fak.	72	27,24	4,57			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	28,44	3,917			
	Toplam	557	27,97	4,018			
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	a)İlh. Fak.	139	42,91	7,032	3,127	,015	a-c
	b)Eğt.Fak.	56	45,38	6,58			
	c)Edb. Fak.	159	45,57	6,839			
	d)Fen Fak.	72	44,83	6,784			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	44,7	6,838			
	Toplam	557	44,59	6,908			
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	a)İlh. Fak.	139	33,09	4,498	2,823	,024	a-c
	b)Eğt.Fak.	56	33,89	4,347			
	c)Edb. Fak.	159	34,75	4,708			
	d)Fen Fak.	72	33,89	4,946			
	e)İ.İ.B. Fak.	131	34,44	3,998			
	Toplam	557	34,07	4,523			

Cinsiyet değişkeni hakkında oluşturulan “kız ve erkek öğrencilerin aralarında dini tutum, inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali açısından anlamlı farklılık vardır” temel denence “dini tutum”, "dönüşen inanç" tarzı, “denetim odağı” açısından desteklenmişken “esnek”, "gerilimli" ve “kesin” inanç tarzları ile “psikolojik iyi olma hali” açısından desteklenmemiştir.

3. Sınıf Değişkeni

Araştırmada sınıf değişkeni lisans düzeyinde birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar yer almaktadır. Ancak araştırmanın sağlıklı yürümesi ve sınıflar arasındaki ilişkiler hakkında doğru yorumlarda bulunulması için sadece birinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasında inceleme yapılmıştır. Her sınıf ile aralarındaki ilişkiyi ele almak bu ilişkilerin yorumlanmasında sağlıklı sonuçların ortaya çıkmasını engelleyebilir. Bunun için birinci sınıf öğrencileri ile son sınıf öğrencileri arasında “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Bu ilişkiler ilk olarak “dini tutum” ve “inanç tarzları” değişkeni ile daha sonra “denetim odağı” ve son olarak da “psikolojik iyi olma hali” değişkeni ile bahsedilecektir.

3.1. Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi

Üniversite genelinde birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında “dini tutum” açısından önemli farklılıklar bulunmuştur. Buna göre “dini tutum genel” ve alt boyutlarının hepsinde en yüksek ortalamaya sahip olan sınıf birinci sınıflardır. Bu da birinci sınıf öğrencilerinin daha yüksek dini tutumlarının bulunduğunu gösterir. Aynı şekilde birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerin dini tutum “genel” ortalama puanları arasında t-Testi sonucuna göre $p < .05$ düzeyinde anlamlı farklılık bulunur ($t=3,922$). Dini tutum “yargı” boyutunda bile birinci sınıfların ortalaması (X) 9,857 iken dördüncü sınıfların ortalaması ise (X) 9,450 olup anlamlılık düzeyi ($t=2,889$) $p < .05$ 'tir. Bu durum araştırmanın genelinde yer alan dini tutum “yargı” alt boyutu ile ilgili elde edilen verilerin tersine bir durumdur (bkz. Tablo–23).

Tablo–23 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutumun Sınıf Değişkeni Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)

Dini Tutum	Sınıf	N	X	Ss	t	p
Dini Tutum (Genel)	1.Sınıf	280	34,22	4,652	3,922	,001
	4.Sınıf	142	32,08	5,572		
Dini Tutum (Duygu)	1.Sınıf	280	7,92	2,008	2,711	,007
	4.Sınıf	142	7,34	2,11		
Dini Tutum (Davranış)	1.Sınıf	280	7,428	1,836	3,812	,001
	4.Sınıf	142	6,69	1,902		
Dini Tutum (İlişki)	1.Sınıf	280	9,014	1,537	2,302	,022
	4.Sınıf	142	8,605	1,809		
Dini Tutum (Yargı)	1.Sınıf	280	9,857	,738	2,889	,004
	4.Sınıf	142	9,45	1,591		

Üniversite öğrencilerinin birinci ve dördüncü sınıf öğrencilerinin dini tutum puanları arasındaki farkı inceledikten sonra inanç tarzları arasında da bu iki sınıf arasında farkın olup olmadığını araştırmak gerekir.

Tablo-24'te görüldüğü üzere birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında anlamlı bir farkın bulunduğu tek inanç tarzı “Kesin” inanç tarzıdır. Birinci sınıf öğrencileri “kesin inanç” ölçeğinden ortalama (X) 11,92 puan alarak dördüncü sınıf öğrencilerin (X) 10,69 ortalama puanından daha yüksek ortalamaya sahip olmuşlardır. Buna göre “kesin inanç” tarzında birinci sınıflar ile dördüncü sınıflar arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlı bir fark vardır ($t=3,885$).

Ancak üniversite öğrencilerinin diğer inanç tarzlarında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Mesela, “esnek” inanç tarzı bile birinci sınıflarda daha yüksek bir ortalama ($X=10,76$) görülürken dördüncü sınıf öğrencilerin ortalaması birinci sınıflardan biraz düşüktür ($X=10,64$). Aynı şekilde “dönüşen” ve “gerilimli” inanç tarzlarında birinci sınıfların aldıkları ortalama puanlar (sırası ile $X=4,81$; $X=5,12$) daha düşük iken dördüncü sınıf öğrencilerinin bu ölçekten aldıkları ortalama az da olsa yüksektir ama anlamlı farklılık oluşturmamaktadır ($t=1,384$; $t=,392$; $p > .050$). Buna göre üniversite öğrencilerinin birinci ile son sınıf öğrencileri arasında “kesin” inanç tarzı diğer inanç tarzında anlamlı farklılık görülmez.

Bunun için araştırmanın başında oluşturulan “*Üniversite genelinde birinci sınıf öğrencilerinin kesin inanç ile dini tutum (genel ve alt boyut) puanları son sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksekken, diğer inanç tarzları puanları daha*

düşüktür.” denencesi “dini tutum” ve “kesin” inanç açısından desteklenmişken diğer inanç tarzları açısından desteklenmemiştir.

Tablo–24 İnanç Tarzlarının 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

İ. Tarzları	Sınıflar	N	X	Ss	t	p
Kesin İ.	1.Sınıf	280	11,92	2,96	3,885	,001
	4.Sınıf	142	10,69	3,269		
Gerilimli İ.	1.Sınıf	280	5,12	2,465	,392	,698
	4.Sınıf	142	5,22	2,53		
Esnek İ.	1.Sınıf	280	10,76	3,46	,339	,732
	4.Sınıf	142	10,64	3,365		
Dönüşen İ	1.Sınıf	280	4,81	2,23	1,384	,179
	4.Sınıf	142	5,13	2,409		

Üniversite genelinde birinci ve son sınıf öğrencileri arasında görülen “dini tutum” ve “inanç tarzlarına” dair bulguların benzerlerinin İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencileri arasında da görülüp görülmediğine bakmak gerekir.

Tablo-25’de birinci ve son sınıf İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini tutum ve inanç tarzlarına ait ortalama puanlarda görülen ilişkiler yer almaktadır. Üniversite genelindeki gibi dini tutum “genel” toplam puanlarında birinci sınıf ile son sınıf arasında $p < .05$ düzeyinde anlamlılık bulunur ($t=2,928$). Birinci sınıfların ortalama puanı (X) 36,3 iken dördüncü sınıf öğrencilerin ortalama puanı ise (X) 33,33’tür.

Tablo–25 Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının İlahiyat Fakültesinin 1. ve 4. Sınıfları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

	Sınıf	N	X	Ss	t	p
Dini Tutum (Genel)	1.Sınıf	63	36,3	3,171	2,928	,007
	4.Sınıf	21	33,33	4,27		
Kesin İnanç	1.Sınıf	63	12,27	2,573	1,767	,089
	4.Sınıf	21	10,76	3,618		
Gerilimli İnanç	1.Sınıf	63	4,62	1,782	,34	,737
	4.Sınıf	21	4,86	3,038		
Esnek İnanç	1.Sınıf	63	9,1	3,12	,718	,477
	4.Sınıf	21	9,62	2,819		
Dönüşen İnanç	1.Sınıf	63	5,48	2,577	,821	,417
	4.Sınıf	21	6,05	2,819		

“Kesin inanç” ölçeğinden birinci sınıf öğrencilerin aldıkları ortalama puan ($X=12,27$), dördüncü sınıf öğrencilerin ($X=10,76$) aldıkları puandan daha fazladır. Fakat bu iki puan arasında anlamlı bir fark yoktur ($t=1,767$; $p<.05$). İlahiyat Fakültesi birinci sınıf öğrencilerinin “esnek inanç” tarzından aldıkları ortalama ($X=9,10$) puan, dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama ($X=9,62$) puanından daha düşüktür. Bu durum üniversite genelindeki birinci sınıf ile dördüncü sınıf öğrencilerinin “esnek” inanç puanlarından elde edilen durumun tersinedir. Ancak İlahiyat birinci ve son sınıf öğrencilerinin “esnek inanç” ortalama puanları arasında anlamlı bir fark yoktur ($t=,718$; $p<.05$).

Buna göre “*İlahiyat Fakültesi birinci ile son sınıf öğrencileri arasında dini tutum ve inanç tarzları açısından anlamlı farklılıklar vardır.*” denencesi dini tutum puanlarının verdiği bulgu ile desteklenmişken inanç tarzları puanlarının anlamlı çıkmaması açısından desteklenmemiştir.

3.2. Denetim Odağının Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi

Üniversite genelinde sınıf değişkeni denetim odağı açısından ele aldığında birinci sınıf öğrencileri ile dördüncü sınıf öğrencileri arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Tablo-26’a bakıldığında birinci sınıf öğrencilerinin denetim odağının “genel” ve “alt” boyutlarında aldıkları ortalama puanlar dördüncü sınıf öğrencilerinin aldıkları ortalamadan daha düşük olduğu için daha içsel odaklıdır. Dördüncü sınıf öğrencilerinin aldıkları puanlar daha dışsaldır.

Denetim odağı (genel-toplam) ölçeğinde birinci sınıfların ortalaması (X) 10,77 iken dördüncü sınıfların ortalamaları ise (X) 11,84’tür. Bu iki puan arasında ise $p<.05$ düzeyinde anlamlılık bulunmaktadır ($t=2,609$).

Aynı durum “şans kontrolü” ve “kişiler arası kontrol” denetim odağı alt boyutunda da görülür. Bu iki alt boyutta da en düşük puana birinci sınıf öğrenciler sahiptir (sırası ile $X=3,62$; $X=2,07$). “Şans kontrolü” ve “kişiler arası kontrol” denetim odağı alt boyutunda birinci ve son sınıf öğrencilerin aldıkları ortalama puanlar $p<.05$ düzeyinde anlamlıdır (sırası ile $t=2,338$; $t=2,576$).

“Siyasal” kontrol, “kişiler arası” kontrol ve “okul başarısı” kontrolü denetim odağı alt boyutlarında ise en düşük puanları yine birinci sınıf öğrencileri sahiptir.

Ancak birinci sınıf ile dördüncü sınıf öğrencilerinin puanları arasında herhangi bir anlamlılık bulunmamıştır (sırası ile $t= ,165$; $t=1,9$; $p>.050$).

Tablo-26 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Denetim Odağı	Sınıf	N	X	Ss	t	p
Denetim O. (Genel)	1.Sınıf	280	10,77	4,06	2,609	,01
	4.Sınıf	142	11,84	3,94		
Denetim O. (Şans Kont.)	1.Sınıf	280	3,62	2,182	2,338	,02
	4.Sınıf	142	4,13	2,121		
Denetim O. (Siyasi Kont.)	1.Sınıf	280	2,86	1,442	,165	,869
	4.Sınıf	142	2,88	1,313		
Denetim O. (Kişisel Kont.)	1.Sınıf	280	2,07	1,108	2,576	,01
	4.Sınıf	142	2,35	,99		
Denetim O. (O. Baş. Kont.)	1.Sınıf	280	1,25	,989	1,9	,059
	4.Sınıf	142	1,46	1,069		
Denetim O. (Kader Kont.)	1.Sınıf	280	,97	,7	,725	,469
	4.Sınıf	142	1,02	,719		

Buna göre “Üniversite genelinde birinci sınıf öğrencilerinin denetim odağı (genel ve alt boyut) puanları son sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksektir.” denencesi desteklenmemiştir.

Tablo-27’de görüldüğü gibi, İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencilerinin denetim odağı “genel” ve “alt” boyutları ile ilişkisi üniversite genelindeki ile aynı sonuçları vermemektedir.

Denetim odağının “genel” boyutunda İlahiyat Fakültesi birinci sınıf öğrencilerinin aldığı ortalama puan ($X=8,75$), son sınıf öğrencilerinden ($X=8,71$) daha yüksek olup iki sınıf arasında anlamlı farklılık yoktur ($t= ,041$; $p<.05$).

“Okul başarısı” kontrolü denetim odağının alt boyutunda birinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanı (X) 1,09 iken dördüncü sınıf öğrencilerinin ortalama puanı ise (X) ,62’dir. Bu iki puan arasında ise anlamlı bir fark oluşmaktadır ($t=2,187$; $p<.05$). Buna göre dördüncü sınıf öğrencileri bu boyutta birinci sınıfın puanından daha içsel odaklı bir puana sahiptir. “Şans kontrolü”, “siyasi kontrol”, “kişiler arası

kontrol” ve “kader kontrolü” alt boyutlarında ise birinci ve dördüncü sınıfların aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark oluşmamıştır (sırası ile $t=,493$; $t=,986$; $t=1,615$; $t=,109$; $p>.050$).

**Tablo–27 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının, İlahiyat Fakültesi
1. ve 4. Sınıfları Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)**

Denetim Odağı	Sınıf	N	X	Ss	t	p
Denetim O. (Genel)	1.Sınıf	63	8,75	3,439	,041	,967
	4.Sınıf	21	8,71	4,89		
Denetim O. (Sanş Kont.)	1.Sınıf	63	2,61	1,869	,493	,626
	4.Sınıf	21	2,95	2,747		
Denetim O. (Siyasi Kont.)	1.Sınıf	63	2,34	1,448	,986	,33
	4.Sınıf	21	2	1,304		
Denetim O. (Kişi. Kont.)	1.Sınıf	63	1,78	1,095	1,615	,115
	4.Sınıf	21	2,24	1,091		
Denetim O. (Ok. Bşr. Kont.)	1.Sınıf	63	1,09	,921	2,187	,035
	4.Sınıf	21	,62	,805		
Denetim O. (Kader Kont.)	1.Sınıf	63	,92	,679	,109	,914
	4.Sınıf	21	,9	,539		

Sonuçta “İlahiyat Fakültesi birinci sınıf ile son sınıf öğrencilerinin denetim odağı (genel ve alt boyut) puanları arasında anlamlı farklılıklar yoktur.” denencesi “okul başarısı” kontrolü denetim odağı alt boyutu dışarıda tutulursa doğrulanmış demektir.

3.3. Psikolojik İyi olma Halinin Sınıf Değişkeni Açısından İncelenmesi

Sınıf değişkeni en son olarak “psikolojik iyi olma hali” ile ele alınacaktır. Tablo-28’de psikolojik iyi olma hali “genel (toplam)” ve “alt” boyutları ile birinci ve dördüncü sınıflar t-Testi analizine tabi tutulmuştur. Buna göre -“özerklik” alt boyutu hariç- “genel” boyut ile “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “kişisel gelişim”, “kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarda en yüksek ortalamalara birinci sınıf öğrencileri sahip olmuşlardır (sırası ile $X=179,88$; $X=32,42$; $X=27,76$; $X=44,76$; $X=34,27$). Ancak bu puanlar ile dördüncü sınıfların almış oldukları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır (sırası ile $t=,794$; $t=1,670$; $t=,1610$; $t=,031$; $t=,401$; $p>.050$).

Psikolojik iyi olma halinin “özerklik” alt boyutunda son sınıf öğrencilerinin aldıkları ortalama ($X=40,88$) puan, birinci sınıfların aldıkları ortalama puandan ($X=40,66$) yüksek olsa da bu iki puan arasında anlamlı fark yoktur ($t=,357$; $p>.05$).

Tablo-28 Psikolojik İyi Olma Hali Değişkeninin 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Psk.İ.O.H.	Sınıf	N	X	Ss	t	P
Psk.İ.O. (Genel)	1.Sınıf	280	179,88	18,28	,794	,433
	4.Sınıf	142	178,37	18,88		
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	1.Sınıf	280	32,42	4,895	1,67	,096
	4.Sınıf	142	31,63	4,409		
Psk.İ.O. (Özerklik)	1.Sınıf	280	40,66	6,184	,357	,721
	4.Sınıf	142	40,88	5,71		
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	1.Sınıf	280	27,76	3,916	1,61	,109
	4.Sınıf	142	27,02	4,712		
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	1.Sınıf	280	44,76	6,81	,031	,975
	4.Sınıf	142	44,74	6,438		
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	1.Sınıf	280	34,27	4,508	,401	,689
	4.Sınıf	142	34,09	4,281		

Tablo-29’a bakıldığında, İlahiyat Fakültesi birinci ile son sınıf öğrencileri arasında psikolojik iyi olma hali “genel” ve alt boyutları arasında “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” alt boyutu hariç “genel ve diğer tüm “alt” boyutlardaki ortalama puanları arasında anlamlı farklılık bulunmaz ($p>.05$; sırası ile $t=,319$; $t=,856$; $t=0$; $t=.899$; $t=,767$). Sadece “diğerleri ile anlamlı ilişkiler kurma” alt boyutunda birinci sınıfların ortalama puanı (X) 33,00 iken, dördüncü sınıfların ortalama puanı ise (X) 31,05 olup bu iki puan arasında $p<.05$ düzeyinde anlamlı farklılık vardır ($t=2,099$).

Tablo-28 ve Tablo-29’a göre “*Hem üniversite hem de İlahiyat Fakültesindeki birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında psikolojik iyi olma hali (genel ve alt boyut) puanları açısından anlamlı farklılık yoktur.*” denenceleri doğrulanmıştır.

Tablo-29 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin İlahiyat Fakültesi 1. ve 4. Sınıflar Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

	Sınıf	N	X	Ss	t	P
Psk.İ.O. (Genel)	1.Sınıf	63	179,11	16,298	,319	,752
	4.Sınıf	21	177,57	19,994		
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	1.Sınıf	63	33	4,458	2,099	,042
	4.Sınıf	21	31,05	3,398		
Psk.İ.O. (Özerk.)	1.Sınıf	63	39,75	6,286	,856	,397
	4.Sınıf	21	41	5,648		
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	1.Sınıf	63	28,19	3,449	0	1
	4.Sınıf	21	28,19	5,144		
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	1.Sınıf	63	44,7	6,867	,899	,375
	4.Sınıf	21	43,14	6,865		
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	1.Sınıf	63	33,48	4,366	,767	,447
	4.Sınıf	21	34,19	3,444		

Sınıf değişkeni hakkında oluşturulan “birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında dini tutum, inanç tarzları ve denetim odağı arasında anlamlı farklılıklar varken psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı farklılıklar yoktur.” temel denence “kesin inanç”, “dini tutum”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” açısından desteklenmiştir. Ancak “esnek”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzları ile açısından desteklenmemiştir. İlahiyat Fakültesinde birinci ve son sınıf öğrencilerinin “dini tutum” ve “denetim odağı” "genel" puanları arasında anlamlı farklılık görülmüşken, inanç tarzları ve psikolojik iyi olma hali "genel" puanları arasında anlamlı farklılıklar yoktur.

4. Yaş Değişkeni

Üniversitede örgün öğretimde okuyan öğrencilerin yaşları genellikle birbirine yakındır. Ancak yine de yaş değişkeni açısından örnekleme 18-21 yaş arası bir grup 22-28 yaş arası da diğer grup olarak sınıflandırabiliriz. Bu sınıflama gelişim psikolojisi açısından Levinson’un ortaya koyduğu yetişkinlikteki gelişim dönemlerine uygundur. Levinson’a (1986) göre ilk yetişkinlik dönemine geçiş 17 ile 22 yaşları arasına tekabül eder (akt. Onur, 2008: 81). İlk yetişkinlik için yaşam döngüsüne giriş ise 22 ile 28 yaşları arasındadır. Bu yüzden araştırmada, katılımcıların yaşları bu kategoriye göre sınıflandırılmıştır. Bu şekilde sınıflanan yaş değişkeni ile dini tutum, dini inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı bir farklılık bulunur. Elde edilen bulguları ilk olarak dini tutum ve inanç

tarzları açısından daha sonra denetim odağı ve en son olarak psikolojik iyi olma hali açısından açıklanmaya çalışılacaktır.

4.1. Dini Tutum ve İnanç Tarzlarının Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi

Yaş değişkenini üniversite genelinde iki gruba ayırıldığından yukarıda bahsedilmiştir. İlk grup 18–21 yaşa arası olup sayıca çoğunluğu oluşturan gruptur (n=630). İkinci grubumuz ise 325 kişiden oluşan 22-28 yaş arasındakilerin grubudur. Bu iki yaş grubu ile dini tutum genel ve alt boyutları arasında karşılaştırmak için t-Testi analizi yapılmıştır (bkz. Tablo–30).

Dini tutum genel boyutunda en yüksek ortalama puana 18-21 yaş arasındaki öğrencilerde rastlanmıştır (X=33,94). 22-28 yaş arası grubun dini tutum genel boyutun ortalaması ise 33,29'dur. Bu iki yaş grubunun aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (t=1,88; p>.05).

Dini tutum yargı alt boyutunda ise 18-21 yaş arası öğrencilerin ortalama puanı (X=9,8159), 22-28 yaş arası öğrencilerin ortalama puanından (X=9,6492) daha yüksektir. Bu iki grubun ortalama puanları arasında anlamlı farklılık p<.05 düzeyinde bulunmaktadır (t=2,358). Buna göre 22-28 yaş arası öğrenciler dinin gerekliliği ve yararına dair olumlu tutumları 18-21 yaş arası öğrenciler kadar yüksek değildir.

Dini tutumun “duygu”, “davranış” ve “ilişki” alt boyutlarında ise en yüksek ortalama puana 22-28 yaş arasındaki öğrencilerden ziyade, 18-21 yaş grubu öğrencileri sahip iken bu iki yaş grubunun ortalama puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaz (sırası ile t=,776; t=1,939; t=1,201; p>.05).

Yaş gruplarının inanç tarzlarının dağılımına bakıldığında en dikkat çeken veri, “kesin inanç” tarzından alınan ortalama puanlardır. 18-21 yaşa arası grup en yüksek (X=11,54) ortalamaya sahipken 22-28 yaş arası grup ise daha düşük bir ortalama almıştır (X=10,99). Bu iki grubun puanları arasındaki fark (t=2,503) p<.05 düzeyinde anlamlı olduğu için 18-21 yaş arası öğrenciler daha “kesin inançlıdır” denilebilir.

Tablo–30 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutumun Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Dini Tutum	Yaş	N	X	Ss	t	p
Dini Tutum (Genel)	18–21	630	33,94	4,879	1,88	,061
	22–28	325	33,29	5,179		
Dini Tutum (Duygu)	18–21	630	7,85	1,972	,776	,438
	22–28	325	7,75	1,935		
Dini Tut. (Dav.)	18–21	630	7,3286	1,844	1,939	,053
	22–28	325	7,08	1,893		
Dini tutum (İlişki)	18–21	630	8,946	1,527	1,201	,23
	22–28	325	8,8123	1,681		
Dini Tutum (Yargı)	18–21	630	9,8159	,884	2,358	,036
	22–28	325	9,6492	1,276		

“Kesin inanç” tarzından elde edilen bu bulguya benzer durum da “dönüşen inanç” tarzında elde edilmiştir. 18-21 yaş arası öğrencilerin “dönüşen inanç” tarzından alınan ortalama puanları (X) 4,88 iken; 22-28 yaş arası öğrencilerin ortalama puanı ise (X) 5,41’dir. Bu iki grubun puanları arasındaki fark $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur ($t=3,198$). Buna göre 22–28 yaş arası öğrencilerin inançlarında dönüşüm daha fazladır.

Ancak “dönüşen inanç” tarzında yaşanan bu durum gerilimli ve esnek inanç tarzlarında görülmemiştir. “Esnek inanç” ölçeğinde en yüksek puana 18-21 yaş arası öğrenciler sahiptir (X=10,71). Ancak 22-28 yaş grubunun aldığı (X) 10,48 ortalama puanı ile bu puan arasında anlamlı bir fark ortaya çıkmaz ($t=,975$; $p > .05$). “Gerilimli inanç” tarzında ise “esnek inanç” ölçeğinin tersine (X) 5,17 ortalama ile en düşük ortalamaya 18-22 yaş arası sahipken (X) 5,27 ortalamasına 22-28 yaş arası öğrenciler sahiptir. Ancak bu iki puan arasındaki fark anlamlı bulunmaz ($t=,615$; $p > .05$).

Tablo–31 İnanç Tarzlarının Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

İnanç Tarzları	Yaş	N	X	Ss	t	p
Kesin İ.	18–21	630	11,54	3,11	2,503	,013
	22–28	325	10,99	3,261		
Gerilimli İ.	18–21	630	5,17	2,491	,615	,539
	22–28	325	5,27	2,469		
Esnek İ.	18–21	630	10,71	3,497	,975	,33
	22–28	325	10,48	3,35		
Dönüşen İ.	18–21	630	4,88	2,302	3,198	,001
	22–28	325	5,41	2,488		

Üniversite genelindeki yaş grubundan sonra sadece İlahiyat Fakültesinin yaş grubunu ele almakta fayda vardır. İlahiyat Fakültesinde dini tutum “genel” ve “alt” boyutlarında 18-21 yaş grubu ile 22-28 yaş grubu arasında anlamlı farklılıklar sadece dini tutum “genel”, “duygu” ve “yargı” alt boyutunda ortaya çıkmaktadır. Bu boyutlarda en yüksek ortalama puanları 18-21 yaş arası İlahiyat Fakültesi öğrencileri almıştır (bkz. Tablo-36). Bu üç boyutta her grubun aldığı ortalama puanlar arasındaki fark $p < .05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur (sırası ile $t=2,307$; $t=2,301$; $t=2,030$).

Dini tutum “davranış” ve “ilişki” alt boyutlarında yine en yüksek ortalamaya 18–21 yaş arası öğrenciler almıştır. Fakat bu boyutlarda, 18–21 yaş ve 22–28 yaş arası öğrencilerin aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır (sırası ile $t= ,862$; $t= ,686$; $p > .05$).

İnanç tarzlarına bakıldığında ise İlahiyat Fakültesi 18–21 yaş arası öğrencilerinin “kesin inanç” ortalama puanları (X) 11,91 iken, 22-28 yaş arası öğrencilerinin ortalaması ise (X) 11,05’tir. Bu iki yaş grubunun ortalama puanları arasında anlamlılık $p < .05$ düzeyinde olduğundan iki grubun puanları arasında anlamlı fark çıkmaktadır ($t=2,109$).

Esnek inanç tarzında ise en yüksek ortalama puanlara 22-28 yaş arası öğrenciler almıştır (X=9,27). 18-21 yaş arası öğrencileri (X) 8,52 puan almış fakat iki yaş grubun puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t=1,782$; $p < .05$). Aynı durum “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarında da görülmekte olup iki grubun almış olduğu puanlar arasında anlamlı fark yoktur (sırası ile $t= ,741$; $t= ,659$; $p > .05$) (bkz. Tablo–32).

Sonuç olarak “*Hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrenciler arasında dini tutum ve inanç tarzları açısından anlamlı farklılık yoktur.*” denencesi “kesin inanç” açısından hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesinde desteklenmemiştir. Ancak “gerilimli” ve “esnek” inanç tarzları açısından bu desteklenmiştir. En dikkat çekici iki bulgudan birincisi; üniversite genelinde “dönüşen inanç” tarzı 18–21 ile 22–28 yaş arasında anlamlı farklılık oluşturmasıdır. İkinci dikkat çekici bulgu ise dini tutum “yargı” alt boyutunda hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki 18–21 yaş arasındaki öğrencilerin anlamlı olarak en yüksek ortalama puana sahip olmasıdır. Ayrıca üniversite genelinde dini tutum “genel” boyutu açısından yaş gruplarında

anlamli farklılıklar görülmezken İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yaş grupları arasında anlamli farklılıklar bulunmuştur (bkz. Tablo-32)

Tablo -32 (Alt Boyutları Dâhil) Dini Tutum ve İnanç Tarzları ile İlahiyat Fakültesi Yaş Grupları Arasındaki İlişkilerin Karşılaştırılması (t-Testi)

	Yaş	N	X	Ss	t	P
Kesin İnanç	18-21	128	11,91	2,65	2,109	,036
	22-28	84	11,05	3,093		
Gerilimli İnanç	18-21	128	4,95	2,537	,741	,459
	22-28	84	4,71	2,12		
Esnek İnanç	18-21	128	8,52	3,258	1,782	,076
	22-28	84	9,27	2,868		
Dönüşen İnanç	18-21	128	5,87	2,765	,659	,51
	22-28	84	6,12	2,69		
Dini Tutum (Genel)	18-21	128	36,06	3,189	2,307	,022
	22-28	84	35,01	3,276		
Dini Tutum (Duygu)	18-21	128	8,41	1,524	2,301	,022
	22-28	84	7,94	1,426		
Dini Tutum (Davranış)	18-21	128	8,3125	1,54	,862	,389
	22-28	84	8,131	1,47		
Dini Tutum (İlişki)	18-21	128	9,3438	1,03	,686	,493
	22-28	84	9,2381	1,136		
Dini Tutum (Yargı)	18-21	128	9,9922	,088	2,03	,045
	22-28	84	9,7024	1,305		

4.2. Denetim Odağının Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi

Bu başlık altında ilk olarak üniversite genelinde 18-21 ve 22-28 arası yaş gruplarının denetim odağı “genel” ve “alt” boyutları ele alınacaktır.

Tablo-33’e bakıldığında, denetim odağının “genel” boyutunda en düşük ortalama puanı ($X=11,24$) 18-21 yaş arası öğrenciler almıştır. Ancak denetim odağının “genel” boyutunda yaş gruplarının aldıkları ortalama puanlar arasında anlamli farklılıklar bulunmaz ($t=,518$; $p>.05$).

18-21 yaş arası öğrenciler, 22-28 yaş arasındaki öğrencilerden, denetim odağının “şans kontrolü”, “kişiler arası kontrol” ve “okul başarısı kontrolü” alt boyutlarında (sırası ile, $X=3,91$; $X=2,12$; $X=1,4$) en düşük ortalamaya sahip olup daha içsel puanlar almışlardır (bkz. Tablo-37). 18-21 ile 22-28 yaş arası öğrencilerin denetim odağının “şans kontrolü”, “kişiler arası kontrol” ve “okul başarısı kontrolü”

alt boyutlarında aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır (sırası ile, $t = ,426$; $t = 1,558$; $t = 1,055$; $p > .05$).

Bununla birlikte, 22–28 yaş arası öğrenciler ise “siyasal kontrol” ve “kader kontrolü” denetim odağı alt boyutlarında ($X = 2,73$; $X = ,96$) daha düşük ortalama ile 18-21 yaş öğrencilerden daha içsel puanlar almışlardır. Ancak denetim odağının “siyasal kontrol” ve “kader kontrolü” alt boyutlarında da yaş grupları arasında alınan ortalama puanlar arasındaki fark $p > .05$ düzeyinde anlamlı çıkmamıştır (sırası ile $t = ,701$; $t = 1,027$).

Sonuç olarak, “*Hem üniversite genelinde hem İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrencilerin denetim odağı (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur*”. denencesi Tablo-33 ve Tablo-34’te görüldüğü üzere elde edilen veriler ile doğrulanmıştır.

Tablo–33 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t- Testi)

	Yaş	N	X	Ss	T	p
Denetim O. (Genel)	18–21	630	11,24	3,952	,518	,605
	22–28	325	11,38	3,704		
Denetim O. (Şans Kont.)	18–21	630	3,91	2,132	,426	,67
	22–28	325	3,97	2,09		
Denetim O. (Siy. Kont.)	18–21	630	2,8	1,402	,701	,484
	22–28	325	2,73	1,368		
Denetim O. (Kişi. Kont.)	18–21	630	2,12	1,163	1,558	,12
	22–28	325	2,24	1,007		
Denetim O. (Ok. Bşr. Kont.)	18–21	630	1,4	1,016	1,055	,292
	22–28	325	1,48	1,059		
Denetim O. (Kader Kont.)	18–21	630	1,01	,702	1,027	,305
	22–28	325	,96	,708		

Tablo-34’te, İlahiyat Fakültesinin farklı yaş grubundaki öğrencilerin denetim odağı (genel ve alt boyutları dâhil) ölçeğinden aldıkları puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığı incelendiğinde üniversite genelindeki yaş gruplarının bulguları ile benzer sonuçlar elde edilmiştir.

İlahiyat Fakültesi 18-21 ve 22-28 yaş arası öğrencilerinin denetim odağı genel ve alt boyutlarında anlamlı farklılığın olup olmadığını belirlemek amacı ile t-

Testi yapılmıştır. Bu analizin sonucunda 18-21 yaş ve 22-28 yaş arası İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetim odağı ölçeğinin genel ve tüm alt boyutlarında aldıkları ortalama puanlarında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır (sırası ile $t=,639$; $t=,044$; $t=,866$; $t=,453$; $t=,559$; $t=1,573$; $p>.050$).

Ancak dikkat çeken hususlar denetim odağının “genel” ve “şans kontrol”, “siyasal kontrol”, “okul başarısı kontrolü” ve “kader kontrolü” denetim odağı alt boyutlarında en düşük ortalamaya İlahiyat Fakültesi 22-28 yaş arası öğrencileri almış iken 18-21 yaş arası öğrenciler ise sadece “kişiler arası kontrol” denetim odağı alt boyutunda en düşük ortalama puanı almışlardır (bkz. Tablo-34).

Tablo- 34 (Alt Boyutları Dâhil) Denetim Odağının, İlahiyat Fakültesi Yaş Grupları Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

	Yaş	N	X	Ss	t	p
Denetim O. (Genel)	18-21	128	9,68	3,551	,639	,524
	22-28	84	9,36	3,626		
Denetim O. (Şans Kont.)	18-21	128	3	1,924	,044	,965
	22-28	84	2,99	1,936		
Denetim O. (Siy. Kont.)	18-21	128	2,29	1,37	,866	,388
	22-28	84	2,12	1,418		
Denetim O. (Kişi. Kont.)	18-21	128	2,13	1,111	,453	,651
	22-28	84	2,2	1,084		
Denetim O. (Ok. Bşr. Kont.)	18-21	128	1,33	1,036	,559	,577
	22-28	84	1,25	,968		
Denetim O. (Kader Kont.)	18-21	128	,93	,63	1,573	,117
	22-28	84	,8	,576		

4.3. Psikolojik İyi Olma Halinin Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesi

Yaş grupları ile psikolojik iyi olma hali (genel ve alt boyutları dâhil) arasındaki ilişkileri belirlemek amacı ile t-testi analizi yapılmıştır.

Bu analiz sonucunda Tablo-35’te görüleceği üzere psikolojik iyi olma “genel” boyutunda her iki yaş grubunun aldığı ortalama puanlar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır ($p<.05$; $t=,556$). 18-21 yaş grubu öğrencilerin psikolojik iyi olma “genel” ortalama puanları ($X=178,8$), 22-28 arası yaş grubundan daha yüksek ortalamaya sahiptir ($X=178,07$).

Aynı şekilde “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “kişisel gelişim” ve “kendi kabul” alt boyutlarında da en yüksek ortalamaya 18-21 yaş grubu almıştır (sırası ile X=32,05; X=27,76; X=44,49). Bu üç alt boyutta da anlamlı farklılıklar çıkmamıştır ($p>.05$; $t=1,389$; $t=1,51$; $t=,776$).

“Özerlik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında ise bu durum tam tersidir. En yüksek ortalama puanlar 22–28 yaş arası öğrenciler tarafından almıştır (sırası ile X=40,93; X=34,13). Ancak bahsi geçtiği üzere elde edilen “özerklik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyut puanları arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır (sırası ile $t=1,1$; $t=,331$; $p>.050$).

Tablo–35 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin Yaş Gruplarının Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

	Yaş	N	X	Ss	t	p
Psk.İ.O. (Genel)	18–21	630	178,8	18,633	,556	,578
	22–28	325	178,07	19,547		
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	18–21	630	32,05	4,979	1,389	,165
	22–28	325	31,58	4,929		
Psk.İ.O. (Özerk.)	18–21	630	40,47	6,15	1,1	,272
	22–28	325	40,93	6,031		
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	18–21	630	27,76	4,016	1,51	,132
	22–28	325	27,31	4,482		
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	18–21	630	44,49	6,986	,776	,438
	22–28	325	44,12	7,085		
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	18–21	630	34,03	4,649	,331	,741
	22–28	325	34,13	4,454		

Tablo-36’da, İlahiyat Fakültesindeki yaş grupları ile psikolojik iyi olma hali “genel” ve “alt” boyutları arasındaki ilişkiyi incelemek için t-Testi analizi yapılmıştır. Psikolojik iyi olma halini tüm boyutları ile İlahiyat Fakültesi 18-21 ve 22-28 yaş grupları arasında elde edilen sonuçlar, üniversite genelinde elde edilen sonuçlardan çok farklı bulunmamıştır (bkz. Tablo-36).

Psikolojik iyi olma “genel” boyutunda en yüksek ortalamaya 18-21 yaş arası İlahiyat Fakültesi öğrencileri elde etmiştir (X=175,13). Bu ortalama puan ile 22-28 yaş arası öğrencilerin ortalaması arasında anlamlı bir fark görülmemiştir ($t=,123$;

$p > .05$). Aynı durum psikolojik iyi olma halinin “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma”, “kişisel gelişim” ve “kendini kabul” alt boyutlarında da görülmüş ve en yüksek ortalama puanı 18-21 yaş arası öğrenciler almıştır (sırası ile $X=32,4$; $X=27,83$; $X=43,08$). Bu alt boyutlar arasında anlamlı fark çıkmamıştır ($p > .05$; $t=1,942$; $t=.032$; $t=.783$).

“Özerklik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında alınan en yüksek ortalama puanlara ise 22-28 yaş arası İlahiyat Fakültesi öğrencileri elde etmiştir ($X=39,02$; $X=33,88$). Ancak burada da iki yaş grubu arasında alınan puanlarda anlamlı farklılıklar çıkmamıştır ($p < .05$; $t=.855$; $t=1,829$).

Tablo- 36 (Alt Boyutları Dâhil) Psikolojik İyi Olma Halinin İlahiyat Fakültesi Yaş Gruplarının Açısından Karşılaştırılması (t-Testi)

Psk. İ. O. H.	Yaş	N	X	Ss	t	P
Psk.İ.O. (Genel)	18–21	128	175,13	16,998	,123	,902
	22–28	84	174,8	20,142		
Psk.İ.O. (D.O.İ.Kur.)	18–21	128	32,4	4,238	1,942	,054
	22–28	84	31,11	5,035		
Psk.İ.O. (Özerk.)	18–21	128	39,02	5,808	,835	,405
	22–28	84	39,71	6,053		
Psk.İ.O. (Kişi.Gel.)	18–21	128	27,83	3,646	,032	,974
	22–28	84	27,81	4,359		
Psk.İ.O. (Ken.Kab.)	18–21	128	43,08	7,148	,783	,435
	22–28	84	42,29	7,249		
Psk.İ.O. (Çev.İ.Hak.)	18–21	128	32,8	4,652	1,829	,069
	22–28	84	33,88	3,86		

Sonuç olarak “*Hem üniversite genelinde hem de İlahiyat Fakültesindeki 18–21 ile 22–28 yaş arası öğrencilerin psikolojik iyi olma hali (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur.*” denencesi elde edilen veriler ile desteklenmektedir.

Yaş değişkeni hakkında oluşturulan “*18–21 ile 22–28 yaş arası üniversite öğrencilerinin dini tutum ve inanç tarzları hariç, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı farklılıklar yoktur.*” temel denence, özellikle üniversite genelinde “gerilimli” ve “esnek inanç” tarzları açısından desteklenmemişken, “kesin”, “dönüşen inanç” tarzları ile “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” açısından desteklenmiştir.

BÖLÜM IV

TARTIŞMA

1. Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilere Ait Yorumlar

Dini tutum ile inanç tarzları arasındaki ilişkiye bakıldığında elde edilen bulgular, Ok'un (2012) bulduğu sonuçlarla paralellik göstermektedir. Buna göre araştırmada "dini tutum" ile "kesin" inanç tarzı arasında kuvvetli pozitif yönde ilişki bulunmuşken "dini tutum" ile "esnek", "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları arasında negatif ilişki çıkmıştır (bkz. Tablo-1). "Dini tutum" ile "kesin" inanç tarzı arasında böyle bir ilişkinin çıkması beklenen bir sonuçtur. Çünkü gerek Ok (2012) tarafından, gerekse diğer araştırmacılar tarafından dini tutum dindarlığın ya da inanç tarzlarının belirlenmesinde kullanılan bir yöntem olarak ele alındığı için "kesin" inancın yapısının belirlenmesinde "dini tutum" kullanılmıştır. Aynı şekilde "dini tutum" ile "gerilimli", "esnek" ve "dönüşen" inanç tarzlarının negatif ilişkisine ek olarak, "kesin" inanç ile diğer inanç tarzları arasında da negatif ilişki bulunmuştur (bkz. Tablo-1). Tüm bu ilişkiler, bu araştırmada "kesin inanç" tarzına sahip olan öğrencinin "dini tutumu" da yüksek olacağından, "kesin inanç" sahibi öğrencinin dindarlığa yatkın veya dine karşı olumlu tutum içinde olacağı anlamına gelir.

Tablo-1'de "esnek" inanç ile "gerilimli" inanç arasında pozitif anlamlı ilişki bulunmuştur. Bu pozitif ilişki Perry'nin (1970) çalışmalarıyla ve Batson'un (1993) arayış kavramı ile paraleldir denilebilir. Ayrıca Ok (2012), Fowler'ın kuramındaki "bireysel-düşünsel" ve "birleştirici" inanç aşamasının karşılığı olarak "esnek" inanç tarzını göstermiştir. Fowler'ın (1981: 180-182) kuramında "bireysel-düşünsel" ve "birleştirici" inanç aşamaları "gerilim" ile ortaya çıktıkları için "esnek" inanç tarzı da gerilimle ortaya çıkabilir denilebilir. Yine aynı şekilde Fowler'ın "bireysel-düşünsel" inanç aşamasında olan bir birey, gerilim sonucu "hazır" inanç ve değerleri gözden geçirip (Karaca, 2007) inançta göreceliliğe, çoğulculuğa sahip olur. Bunun gibi "esnek" inançlı birey de aynı durumları yaşayabilir. Anadolu Türk-İslam kültüründe Yunus Emre "Bu ne küfürdür ki iman içeru" dizisi ile insanın bireysel dindarlığa ulaşabilmesinde gerilim/sorgulama olabileceğini ve bunların sonucunda insanın

gerçek imana ulaşabilceğini ifade eder. Bunu, Grof ve Grof (2011: 82 vd.), "manevi kriz" olarak da adlandırır.

Ayrıca "esnek" ile "dönüşen" inanç tarzları arasındaki ilişkinin anlamsız düzeyde negatif çıkmış olması "esnek" inanç ile "gerilimli" inanç arasında pozitif yönlü ilişkinin olmasına bir engel değildir. Çünkü Perry'nin (1970) gelişim çizgisindeki ve Batson ve diğ.'nin (1993) arayış dindarlığındaki gibi, birey "esnek" inanç tarzında "ya bu ya da bu" şeklindeki ikili bir düşüncede bulunabilir. Bu ikili düşünce tarzında yoğunluk artışına bağlı olarak birey geleneksel inanç tarzını sorgulayabilir. Sorgulama sürecinde "kesin" doğrunun bulunamayacağı veya mutlak bir doğrunun göreceli olduğu düşüncesi bireyde yer alabilir. Bu da kişinin evrensel doğrular konusunda esnek bir inanç sahibi olmasına yol açar. Bu araştırmanın örneklem grubunda da bu durum gerçekleşmiş olabilir.

Örneklemin inanç tarzlarında ne düzeyde oldukları tespit edilmiştir. Çünkü inanç tarzları düzeylerinin "denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" ile ilişkilerini belirlemek gerekmektedir. Sonuç olarak örnekleme toplam altı inanç tarzı düzeyi belirlenmiştir. Bu inanç tarzı düzeyleri; a) "kesin inanç düzeyi yüksek olanlar" (kesin inançlı), b) "esnek inanç düzeyi yüksek olanlar" (esnek inançlı), c) "karışık inançlılar" d) "hem esnek hem kesin inanç düzeyi yüksek" (esnek-kesin inançlı) olanlar, e) "esnek inanç düzeyi düşük-kesin inanç düzeyi yüksek olanlar", f) "esnek inanç düzeyi yüksek-kesin inanç düzeyi düşük" olanlardır.

Tablo-2'de oluşturulan altı "inanç tarzı düzeyleri" ile "dini tutum genel ve alt" boyutları karşılaştırılmıştır. Buna göre, "a) kesin inançlı", "d) esnek-kesin inançlı" ve "e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek" olanların dini tutum ortalama puanları, "b) esnek inançlı", "c) karışık inançlı" ve "f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük" olanlardan anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Ayrıca Tablo-1'de "dini tutum" ile "kesin inanç" arasında pozitif, "esnek inanç" ile negatif ilişkinin olması sonucu, "dini tutum" ile "inanç tarzı düzeyleri" arasında da benzer ilişkilerin çıkması beklenir. Bunun için "a) kesin inançlı", "d) esnek-kesin inançlı" ve "e) esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek" olanların daha dindar veya dini duygular ve davranışlara karşı daha olumlu tutum içinde oldukları kabul edilebilir. Hatta dini tutum "yargı" alt boyutunda bile "f) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük"

olanların en düşük ortalama puanı olarak diğere inanç tarzı düzeyleri ile aralarında anlamlı fark oluşturması bu yorumu destekler.

"Psikolojik iyi olma hali" ile "kesin" ve "esnek" inanç tarzları arasında pozitif; "dönüşen" ve "gerilimli" inanç tarzları arasında negatif ilişki bulunmuştur (bkz. Tablo-3). "Dönüşen" ve "gerilimli" inanç; belirsizlik, inanç kaybı, kafa karışıklığı, çelişki ve sorgulama deneyimlerini içerdiği için bireyin "psikolojik iyi olma" haline negatif etkisinin olması beklenen bir sonuçtur. Cirhinlioğlu ve Ok'un (2010) yaptığı çalışmada da "gerilimli" inanç yaşayan bireylerin "yaşam doyumu" daha azdır. "Kesin" veya "esnek" inanç tarzlarına sahip bireylerin "psikolojik iyi olma hali" ile pozitif yönlü ilişkili çıkmasının nedeni olarak "gerilimli" ve "dönüşen" inaçtaki gibi belirsizlik, kafa karışıklığı vb. gibi olumsuz duygulanımların olmaması gösterilebilir.

Tablo-4'te dini tutum "genel" ve "alt" boyutları ile "psikolojik iyi olma hali" arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Buna göre dini tutum "genel" ve ("yargı" boyutu hariç) diğere "alt" boyutlar ile "psikolojik iyi olma hali" arasında anlamlı pozitif ilişkiler görülmüştür. Dini tutum "yargı" alt boyutu ile "psikolojik iyi olma hali" arasında da pozitif ilişki görülse de bu ilişki anlamlı değildir. Bunun nedeni Tablo-12'den elde edilen bulguların yorumları ile izah edilecektir (bkz. s. 190).

Araştırmada "kesin" inançla pozitif ilişkisi bulunan "dini tutum" ile "psikolojik iyi olma hali" arasındaki bulgularda pozitif anlamlı ilişkilerin elde edilmesi, "dindarlık" veya "dini tutum" ile "psikolojik iyi olma hali" arasında pozitif ilişki elde eden çalışmalarla benzerlik oluşturmaktadır (bkz. Cirhinlioğlu, 2010). Buna göre gerek Idler'in (1987) çalışmasına gerekse diğere çalışmalara göre dini duygu, davranış ve yaşantıların psikolojik iyi olma hali ile direkt ve güçlü ilişkisi bulunur (akt. Cirhinlioğlu, 2010). Araştırmanın bu bulgusu Freud ve Ellis'in (1986) "dini tutum" veya "dini inancın" akılcılık ve mantık yerine batıl inançları ve büyüsel düşünceleri önemli hale getirdiği için bireyde patolojiye yol açmaktadır (akt. Cirhinlioğlu, 2010) şeklindeki görüşü ile uyumluluk göstermemektedir.

"Psikolojik iyi olma" halinin "dini tutum" ve "inanç tarzları" eğilimlerindeki etkileşimi belirlemek amacı ile aşamalı çoklu regresyon analizi (stepwise multiple

regression) kullanılmıştır. Buna göre yapılan regresyon analizinde sırası ile “dönüşen” inancın, “esnek” inancın, “dini tutum” ve “gerilimli” inancın psikolojik iyi olma halini yordadığı görülür. “Kesin” inancın ise "psikolojik iyi olma" halini yordamadığı görülmüştür. Buradan şu sonuca ulaşılabilir: “Kesin” inanca sahip bireyin sadece “kesin” inançlı olma özelliğine bakarak "psikolojik iyi olma" halinin olumlu ya da olumsuz olduğu yönünde tahminde bulunulmaz. Bunun için “kesin” inançlı bireyin psikolojik iyi olma halini tahmin etmek (yordamak) için “kesin” inançlı olma özelliğinin dışında başka özelliklere de bakılmalıdır. “Kesin inanç” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki pozitif anlamlı ilişkiye rağmen psikolojik iyi olma” halini “kesin” inancın yordamamasının nedeni olarak örneklem içinde “kesin” inancın diğer inançlara göre daha yaygın olması gösterilebilir (bkz. Tablo-14).

Tablo-6’da “inanç tarzı düzeyleri” ile “psikolojik iyi olma hali” arasında tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Tukey-HSD Testi yapılmıştır. Buna göre, altı inanç tarzı düzeyleri içinde “psikolojik iyi olma hali” ölçeğinden en düşük ortalama puana ($X=173,71$) “karışık” inançlılar sahip iken psikolojik iyi olma hali ölçeğinden en yüksek ortalama puanı da ($X=183,89$) “hem esnek-hem kesin” inançlılar almıştır. Bu sonuç “inançlılığın insana sağladığı pozitif katkıya işaret etmektedir” denebilir. İster dini inanç ister din dışı inanç sahibi biri olsun kişilerin inançlılık düzeyleri arttıkça "psikolojik iyi olma hali" de artmaktadır. Bu sonuca göre, herhangi bir dini gelenek içinde olmayan bireyin de kendi ruhsal ve manevi yönünü geliştirmek adına birtakım girişimlerde bulunarak (Benson, 2004; Benson ve Roehlkepartin, 2008; Edwards ve diğ., 2002), Fowler’ın (1981; Fowler ve diğ. 1992) bahsettiği gibi, evrensel ve herkesin özünde var olan inanç yetisi aktif hale gelebilir. Bu durum da o kişinin "psikolojik iyi olma" haline pozitif yönde katkı sağlar.

“Psikolojik iyi olma” halinin “dini tutum”, “kesin” ve “esnek inanç” tarzları ile pozitif; “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzları ile negatif ilişkisi bulunduğu ve “kesin inanç” tarzı hariç diğer inanç tarzları ve “dini tutumun” psikolojik iyi olmayı yordadığı için “*dini tutum, inanç tarzları ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır*” denilebilir. Ayrıca araştırmada inanç tarzları düzeyleri içinde en yüksek anlamlı ortalama puanı "esnek-kesin" inançlılar, en düşük anlamlı ortalama puanı ise "karışık inançlılar" almıştır.

Tablo-7’de, “denetim odağı” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilerde “içsel denetim” odaklı boyutta yer alanların “psikolojik iyi olma” halindeki ortalama puanları “dışsal denetim” odaklıların ortalama puanlarından anlamlı düzeyde daha yüksek çıkmıştır. Araştırmanın bu sonucu bilimsel yazınla aynı doğrultudadır. Çünkü “içsel denetim” odaklıların daha düşük düzeyde psikolojik sıkıntı, depresyon, kaygı ve stres içinde oldukları görülmüştür (Holder ve Levi, 1998; Jaswal ve Dewan, 1997; Reynart ve diğ. 1995; Dirik ve Günay, 2009; Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir, 2012). “Dışsal denetim” odaklıların ise depresyon, kaygı ve stres içinde daha yüksek düzeyde oldukları görülmüştür (Beekman ve diğ. 2000; Benassi ve diğ. 1988; Benson ve Deeter, 1992; Holder ve Levi, 1988; Jaswal ve Dewan, 1997; Kennedy ve diğ. 1998; Reynart ve diğ. 1995; Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir, 2012). Bireyler olayların sonuçlarını dış faktörlere atfettikçe daha fazla psikolojik sıkıntılar yaşamaktadırlar (Dirik ve Günay, 2009). Dönmez (1984) ve Yeşilyaprak’a (1990) göre, yapılan bilimsel çalışmalarda “içsel denetim” odaklı bireyler “dışsal denetim” odaklı bireylere göre “toplumsal olaylara daha fazla zaman ayırdıkları”, “olumsuz durumlara karşı daha fazla direndikleri”, “özgürlüklerine düşkün” ve “olumlu benlik kavramına sahip” oldukları için “içsel denetim” odaklılarda “psikolojik iyi olma hali” de daha yüksektir.

“Psikolojik iyi olma” halinin (özerklik alt boyutu hariç) tüm alt boyutlarında da anlamlı en yüksek ortalama puanı “içsel denetim” odaklılar almıştır (bkz. Tablo-7). Ancak “özerklik” boyutunda “içsel denetimliler” ile “dışsal denetimliler” arasında farkın bulunmaması, örneklemin üniversite gençliğinden oluşmasına bağlanabilir. Üniversite gençliğinin en bariz özelliği özerk olması veya özerkliğe bağlı davranışlarda bulunmasıdır. Önceki eğitim hayatından daha farklı ve serbest bir ortam içinde bulunuyor oldukları için üniversite öğrencilerinin denetim odağının her iki boyutunda da özerklik türü davranışlarının olması gayet tabiidir.

Araştırmada, “inanç tarzı düzeyleri” ile “denetim odağı” karşılaştırıldığında “esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların “denetim odağı” ortalama puanı en düşük olduğu için inanç tarzları düzeyleri içinde en içsel puandır (Tablo-8). Ayrıca “kesin inançlılar” ile “esnek inançlılar” arasındaki ilişki incelendiğinde “kesin inançlılar” ile “esnek inançlılar” arasında anlamlı fark bulunmuştur. Çünkü “kesin”

inanç tarzından yüksek alan bireyler “içsel denetim” odağına daha yakın ortalama puanlar alsalar da Gürses’in (2002) de belirttiği gibi dini inancı olan bütün bireyleri kesin olarak “içten denetimli” veya “dıştan denetimli” olarak ikiye ayırmak oldukça zordur. Din psikolojisi sahasında denetim odağı ile araştırma yapan Cengil (2004) ve Gürses’e (2007) göre kaliteli dini eğitim almış sağlam kişiliğe sahip bireylerin “içsel denetim” odaklı olmaları beklenir. Zaten onlar, Kağıtçıbaşı’nı yaptığı çalışmadaki örneklemin eğitim, kişilik ve dindarlık özelliklerini dikkate almadığı için eleştirmektedirler. Gorsuch’ın (1994) da belirttiği üzere yüksek dini duygulara sahip bireyler bazen, hem içsel hem de dışsal öğeleri açıklayan yüklemeler yapabilmektedirler (akt. Dirik ve Günay, 2009). Hogg ve Vaughan’a göre ise sosyal psikoloji açısından bireyler, aslında yükleme konusunda taraflı bir gözlemci durumundadırlar. Pek çok şekilde yanlılık gösterebilirler. Bu yanlılıkların en önemlisi, başka birisinin davranışlarının nedenini kişisel özelliklere yani *içsel faktörlere yükleme*, kendi davranışlarını ise *dışsal faktörlere yükleme* eğilimleridir. Aynı şekilde kendi başarısızlıklarını dışsal faktörlere, başarılarını ise içsel faktörlere yükleyerek kendi benlik kavramlarını koruma yönünde eğilimleri bulunur (2006: 133). Dindar birey de bu özelliklere sahip olabilir. Ancak aldığı dini eğitim ve kişilik yapısına bağlı olarak “dini tutumu yüksek-kesin inançlı” birey, yaşanan olaylara şans, kısmet yerine çoğu kez içsel faktörlere yüklemelerde bulunması beklenir.

İnanç tarzı düzeylerinin “denetim odağından” aldıkları puanlar karşılaştırılınca, inanç tarzı düzeyleri içinde en düşük puanı alarak “içsel denetim” odağına daha yakın duran, “esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olan inanç tarzı düzeyidir. “Dışsal denetim” odağına daha yakın olan denetim odağı ortalama puanlarını da “esnek inanç düzeyi yüksek olan” inanç tarzı düzeyi almıştır (bkz. Tablo-8). Tablo-8’den elde edilen bulgulara göre “kesin inanç” tarzından yüksek alan inanç tarzı düzeyleri ile “esnek inançlıların” “denetim odağı” puanları açısından anlamlı fark görülmektedir. Ancak “kesin inanç düzeyi yüksek” ile “esnek inanç düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” olan inanç tarzları düzeyleri arasında “denetim odağı” puanları arasında anlamlı fark yoktur (bkz. Tablo-8).

Tablo-8’de inanç tarzı düzeylerinde “esnek” inanç tarzı düzeyi, daha dışsal denetim odaklı puanlara sahip olmayı sağlamaktadır. Bunun nedeni olarak belki

Rotter'ın "denetim odağı" ölçeğinin yapısı gösterilebilir. Çünkü "esnek" inanç tarzına sahip bireyler seçime zorlanık maddelerle karşılaştıklarında (şans, kismet, kader gibi) her iki madde kendileri için de anlamlı gelmiş olabilir. Çünkü Perry'nin (1970) çalışmasındaki gibi "esnek" inanç gelişiminde hakikatlerle ilgili ikili düşünceye sahip olunabilir (akt. Ok, 2012). Ancak "kesin" inançlılar ise her iki zıt maddeden birinin kendilerine daha uygun olacağı konusunda tereddüt yaşamayabilirler. Mesela, "dini tutumu" yüksek olan "kesin" inançlı bir birey, yaşadığı olayları şans veya kismet ile yorumlama noktasında anlamsız düşünebilir. Ancak "dini tutumu" düşük olan "esnek" inançlı birey ise başına gelen olaylarda şans ve kismet veya irade dışı olayların varlığına da atıfta bulunabilir. "Dini tutum" ve "davranışı" yüksek olan "kesin" inançlı birey; şans, kismet ve irade zayıflığına dair yüklemelerde bulunmayı daha az tercih edebilir (Benson ve Spilka, 1973).

Tablo-9'da "içsel ve dışsal denetim" odağına sahip olan bireylerin "dini tutum" genel ve alt boyutlarından aldıkları ortalama puanlar karşılaştırılmış ve "dini tutum" genel ve -"yargı" boyutu hariç- diğer "alt" boyutlarda "içsel denetim" odaklı bireyler anlamlı düzeyde daha yüksek puanlara sahip olmuşlardır. Dini tutum "yargı" alt boyutunda hem "içsel" hem de "dışsal denetim" odaklıların dinin yararına ve gerekliliğine dair olumlu bir tavır içinde oldukları anlaşılmaktadır. Araştırmada "içsel denetimlilerin" "dışsal denetimlilere" göre, dini tutumda anlamlı düzeyde yüksek ortalama puanlara sahip olması, "içsel denetim odağı" ile "dindarlık" arasındaki pozitif ilişkiyi gösteren bilimsel yazınla paralellik oluşturur (Kahoe, 1974; Pargament, Steele ve Tyler, 1979; Strickland ve Shaffer, 1971; Sturgeon ve Hamley, 1979; Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir, 2012; Cengil, 2004; Gürses, 2007).

Tablo-10'da "içsel denetim" ile "dışsal denetim" odaklıların inanç tarzları açısından karşılaştırılmasında elde edilen bulguların yorumuna ilişkin şunlar söylenebilir: "İçsel denetim" odaklılar, "dışsal denetim" odaklılardan "kesin" inanç ortalama puanlarında daha yüksek ortalama puana ($X=11,58$) sahip olsa da puanlar arasında anlamlı fark yoktur. Ancak "esnek" inanç tarzında "içsel denetim" odaklıların ortalama puanı, "dışsal denetim" odaklıların ortalama puanından anlamlı olarak daha düşüktür ($X=9,80$). "Gerilimli" inanç tarzında ise anlamlı en düşük

ortalamayı (X=4,51) “içsel denetim” odaklılar alırken; “dönüşen” inanç tarzında en düşük ama anlamlı olmayan puanı (X=4,95) ise “dışsal denetim” odaklılar almıştır.

Tablo-10’a göre, “dışsal denetim” odaklıların “esnek” inanç tarzında daha yüksek ortalama puan alması, “esnek” inanç tarzı düzeylerinin “denetim” odağında bireyi “dışsal denetim” odağına yaklaştırıyor olması birbiri ile doğru orantılıdır. Aynı şekilde “esnek” inancın, bireyi, “denetim” odağında “dışsal denetim” odağına yaklaştırıyor olması “dışsal” odaklıların, “esnek” inançtan anlamlı düzeyde daha yüksek ortalama puan alması ile doğru orantılıdır. Çünkü “esnek inançlılar”, “esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanlardan anlamlı düzeyde daha “dışsal denetimli” puan almışlardır (bkz. Tablo-10). Ancak “kesin” inanç tarzında içsel ve dışsal denetimlilerin aldıkları ortalama puanlar arasında farkın olmamasını (bkz. Tablo-10) araştırmanın örnekleminin genelinde “kesin” inanç tarzının hâkim olması ile açıklanabilir (bkz. Tablo-13 ve Tablo-14). Yani “dışsal denetim” odağına sahip bazı öğrencilerin inanç tarzı olarak “kesin” inanç tarzına yakın durması, “içsel” ve “dışsal” denetim odağına sahip olan öğrenciler arasında “kesin” inanç tarzında anlamlı ortalama puanların çıkmamasını sağlamış olabilir.

Sonuç olarak; “içsel denetim” odaklıların hâkim inanç tarzı “esnek” ve “gerilimli” inançtır denilmeyebilir. Çünkü “içsel denetim” odaklılarda “dışsal denetim” odaklılara göre, “dini tutum” anlamlı olarak daha yüksek iken, “esnek” ve “gerilimli” inanç tarzları daha düşüktür. Ancak “dışsal denetim” odaklıların hâkim inanç tarzı “esnek” inançtır denilebilir. Çünkü “dışsal denetim” odaklıların “içsel denetim” odaklılara göre “dini tutumları” daha düşük, “esnek” ve “gerilimli inanç” tarzları ise daha yüksektir.

“Kesin” inanç ile “dini tutum” arasında pozitif ilişkinin bulunması (Tablo-1), inanç tarzı düzeylerindeki “esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların “içsel denetim” odağına daha yakın görünmesi (bkz. Tablo-8) ve “içsel” ve “dışsal denetim” odaklıların “dini tutum” ile “inanç tarzlarında” anlamlı farklılıkların olması sonucunda (Tablo-9 ve Tablo-10) “kesin inanç” hakkında şu yorum yapılabilir: Bu çalışmada “kesin inanç Ok’un (2012), belirttiğinin aksine, Fowler’ın kuramında 2. inanç aşamasına tekabül eden “mitsel-literal inanç” aşamasından ziyade Fowler’ın inanç gelişimi aşamalarından “yapay-geleneksel inanç” aşamasına daha yakın

görülmektedir". Ayrıca inanç düzeylerini belirlerken "hem esnek-hem kesin" inançlı olma durumu da dikkate alınırsa "hem esnek-hem kesin" inançlı bireylerin Fowler'ın inanç gelişiminde "bireysel-düşünsel inanç" veya "birleştirici inanç" aşamasında olduğu düşünülebilir.

2. Demografik Değişkenler ile Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkilerinin Yorumlanması

Araştırmada dört demografik değişkenin ilki olan "fakülte değişkeni" ile "dini tutum", "inanç tarzları", "denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" arasında bulunan ilişkilerin yorumuna değinilecektir. Daha sonra sırası ile "cinsiyet", "sınıf" ve "yaş" ile "dini tutum", "inanç tarzları", denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" arasındaki ilişkilerin yorumu ele alınacaktır.

Tablo-11'de İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin dini tutum "genel" ve "alt" boyut ortalama puanları diğer fakültelerdeki öğrencilerin ortalama puanlarından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini tutum "genel" ortalama puanı diğer fakültelerin puanları ile fark oluşturmuştur. Aynı durum dini tutum "davranış" alt boyutunda da görülür. Dini tutum "duygu" ve "ilişki" alt boyutlarında ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin aldığı ortalama puan, sadece Eğitim ve Fen Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanları ile fark meydana getirmiştir. Bunun nedeni olarak iki şey ileri sürülebilir:

Birincisi; Eğitim ve Fen Fakültesi öğrencilerinin dini tutum (genel ve alt boyut) puanlarında genellikle en düşük ortalama puanları alması olabilir.

İkincisi; Tablo-13'te görüleceği üzere, Edebiyat ve İ.İ.B.F öğrencilerinin "kesin" inanç tarzı ortalama puanları (sırası ile $X=11,51$; $X=11,57$) İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı ($X=11,57$) kadar yüksek olması dikkat çekicidir. Çünkü "kesin inanç" ile "dini tutum" arasındaki pozitif kuvvetli bir ilişkinin bulunmasından dolayı bu üç fakültenin dini tutum "duygu" ve "ilişki" boyutlarından aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark çıkmamıştır. Fakat Eğitim ve Fen Fakültesi öğrencilerinin "kesin" inanç tarzından aldıkları ortalama puanın diğerlerine nispeten düşük olması ve bu fakülte öğrencilerinin "kesin" inanç tarzından ziyade

diğer inanç tarzlarına sahip olabileceği anlamına gelmektedir. Bunun için İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini tutum “ilişki” ve “duygu” boyutlarından aldığı ortalama puan ile Edebiyat ve İ.İ.B.F. öğrencilerinin aldığı puanlar arasında fark oluşmamaktadır (Tablo-11).

Tablo-12’de dini tutum “yargı” alt boyutu ile fakülteler değişkeni özel olarak ayrı bir şekilde ele alınmıştır. Dini tutum “yargı” boyutunun özel olarak ele alınmasının nedeni, dini tutum “davranış”, “ilişki” ve “duygu” alt boyutlarının “denetim odağı” veya “psikolojik iyi olma hali” gibi değişkenlerle aralarında anlamlı ilişkiler bulunurken, “yargı” alt boyutunun söz konusu değişkenlerle anlamlı ilişkilerinin bulunmamasıdır (bkz. Tablo-4 ve Tablo-9). Bunun nedeni olarak şunlar söylenebilir: Her şeyden önce, üniversite genelinde, diğer “alt” boyutlarla karşılaştırıldığında, dini tutum “yargı” boyutunda 10 üzerinden çok yüksek ortalama puanların alındığı görülmüştür (bkz. Tablo-12). Nitekim, dini tutum “yargı” alt boyutunda, sadece İlahiyat Fakültesi ile Fen Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanları arasında anlamlı farkın görüldüğü dikkate alınsa da, en düşük ortalamaya sahip olan Fen Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanı bile 10 üzerinden (X) 9,448 olması, bahsedildiği gibi “dini tutum “yargı” boyutunda yüksek ortalamaların görüldüğü” yorumunu doğrular niteliktedir (bkz. Tablo-12). Ayrıca dini tutumun “genel” boyutu ile “duygu”, “ilişki” ve “davranış” gibi alt boyutlarından daha düşük ortalama puanlara sahip olanlar bile dinin gerekliliği ve yararına ilişkin olumlu bir yargı sergiledikleri rahatlıkla görülür. Hatta bu durum inanç tarzı düzeyleri açısından bakıldığında bile değişik inanç tarzı düzeylerine sahip olanlar arasında da dinin gerekliliği ve yararına dair olumlu tutumun sergilendiği anlaşılabilir (bkz. Tablo-2).

Tablo-11 ve Tablo-12’den sonuç olarak, dini tutum “genel” ve tüm “alt” boyutlarında –özellikle “davranış” alt boyutunda- İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ortalama puanlarının diğer fakülte öğrencileri ile anlamlı farklılıklar oluşturduğu anlaşılmaktadır. Dini tutumun dindarlığın ölçülmesinde bir yöntem olarak kullanıldığı hatırlatılırsa, araştırmada elde edilen bu sonucun, Türkiye’de fakülteler arasında yapılan dindarlık çalışmaları ile uyumlu olduğu görülmektedir. Çünkü Yıldız (2006) tarafından yapılan dindarlık çalışmasında en yüksek ortalama puanı

İlahiyat Fakültesi öğrencileri alırken, en düşük ortalama puanı Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencileri almıştır. Şahin (1999) de din öğrenimi gören öğrencilerin dindarlık puanlarının ortalamasının daha yüksek olduğunu belirtir. Hayta (2002) ise İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini eğitim almaları ile dini pratikleri yerine getirme noktasında yüksek bir düzeye sahip olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca Özdoğan (1995) sadece İlahiyat Fakültesinde alınan dini eğitim ve öğretim sonucu değil öğrencilerin ailede alınan dini eğitim açısından da kendini gerçekleştirme puanlarının anlamlı farklılık gösterdiğini ifade etmektedir. Sonuç olarak alınan dini eğitim ve öğretim bireylerin dindarlık ve dini tutumları ile pozitif ilişki içindedir.

Tablo-13'te inanç tarzları fakülteler açısından incelenmiştir. Buna göre İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında “dini tutum” ortalama puanlarındaki anlamlı farklılığın bulunması gibi, “dini tutum” ile pozitif kuvvetli ilişkisi bulunan “kesin” inanç ortalama puanlarında da fakülteler arasında anlamlı farklılığın bulunup bulunmadığı test edildiğinde aynı bulgular elde edilmemiştir. Çünkü İlahiyat ile İ.İ.B.F. öğrencileri “kesin” inançta en yüksek ortalama puanı ($X=11,57$) almış olsalar da bu ortalama puan, diğer fakültelerin almış olduğu ortalama puanlar ile anlamlı fark meydana getirmemiştir. Bunun nedeni olarak üniversite öğrencilerinin inanç tarzlarının dağılımı gösterilebilir (bkz. Tablo-14). Ayrıca “gerilimli” inanç tarzı ile fakülteler arasında da anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Üniversite öğrencilerinin inançlarında alınan puanlara bakıldığında “gerilimi veya dönüşümü” düşük düzeyde yaşıyor olması ve “gerilimli” inançlarında anlamlı farkın bulunmaması, “dini gelişim” hakkında yapılan çalışmalarla benzeşmektedir. Çünkü yoğunluğu bireyin sosyo-kültürel ortamına göre değişen “dini şüphe” veya “çelişki/gerilimin” başladığı dönem olarak “ilk ergenlik” dönemi kabul edilirse (Armaner, 1980; Peker, 2000; Özbaydar, 1970; Certel, 2003; Hökelekli, 1983), araştırmada üniversite öğrencileri “ilk ergenlik” döneminde olmadıkları için inançta “gerilim” yaşamaları beklenmeyebilir.

Tablo-13'te “esnek inanç” tarzı ile fakülteler arasında anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “esnek inanç” ortalama puanı ($X=8,82$), anlamlı düzeyde en düşük ortalama puan olup diğer fakültelerin ortalama puanları ile arasında fark oluşturmaktadır. Ayrıca “dönüşen inanç” tarzında da fakülteler arasında anlamlı farklılıklar elde edilmiş olup İlahiyat Fakültesi

öğrencilerinin “dönüşen inanç” tarzı ortalama puanı ($X=5,97$) en yüksek ortalama puandır. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “dönüşen inanç” ortalama puanı diğer fakültelerin ortalama puanı ile Tukey-HSD Testi sonucu anlamlı farklılık çıkmaktadır (bkz. Tablo-13).

Tablo-14’te üniversitedeki inanç tarzları düzeylerinin dağılımı için yapılan “Ki-Kare Bağımsızlık Testi” sonucu olarak “kesin” inanç tarzı düzeylerinin tüm örneklemin sayı ve yüzdelik oran olarak ilk sıradaki inanç tarzı olarak çıkmaktadır. Ayrıca araştırmada “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarından yüksek düzeylerde ortalama puan alan katılımcıların yok denecek kadar az sayıda bulunması Fowler’ın inanç gelişimi açısından doğru kabul edilebilir. Çünkü bu araştırmanın bulguları, “dönüşen” ve “gerilimli” inanç tarzlarının bireyin genellikle 11 yaş ve sonrasında çıkması ve yaş ilerledikçe bu gerilim ve dönüşümün azalması gerektiği düşüncesini de doğrulamaktadır. Üniversite öğrencileri inanç tarzlarında “gerilimli” ve “dönüşen” yerine “kesin” ve “esnek” inanç tarzını benimsemişlerdir.

Ancak Ki-Kare Testi sonucunda inanç dağılımında ortaya çıkan $p<.001$ düzeyindeki anlamlılık ise inanç dağılımının homojen olmadığını tersine heterojen bir dağılım gösterdiğini ortaya koyar. Çünkü Tablo-16’da “kesin” ve “gerilimli” inanç tarzlarında fakülteler arasında anlamlı fark olmasa da “esnek” ve “dönüşen” inanç tarzlarında fakülteler arasında anlamlı farklılıklar görülmüştür. Böyle bir sonucun elde edilmesi ise bilimsel yazınla paralellik arz eder. Çünkü bu araştırmanın örneklemini üniversite öğrencilerinden oluşmaktadır. Üniversite ortamları ise genellikle daha rasyonel bir dünya görüşü ve yaşam biçiminin öne çıktığı, geleneksel ve dini ortamların veya çevrelerin etkilerinin daha az veya hiç hissedilmediği ortamlardır. Böyle ortamlarda daha özgür bireyci eğilimlerin çıkması ise inanç gelişimlerini de etkilemektedir (Sezen, 2008:197). Bunun sonucunda böyle bireylerin geleneksel dini aktivitelere veya ritüellere katılmaksızın yüksek inanç düzeylerine ulaşabileceği mümkündür (Edwards ve diğ., 2002; akt. Sezen, 2008: 197). Çünkü günümüz insanının maneviyat ve ruhsallık arayışı içinde bazı durumlarda, dinsellikten veya geleneksel dinin sunduğu imkânlardan daha farklı şeyler araması bu açıdan değerlendirilebilir (Benson, 2004; Benson ve Roehlkepartain, 2008). Kısacası üniversite genelinde inanç dağılımında farklılık ortaya çıkması oldukça doğal bir süreçtir.

Tablo-11, Tablo-12, Tablo-13 ve Tablo-14'ten İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “dini tutum”, “inanç tarzları” ve “düzeyleri” ile alakalı olarak şunlar söylenebilir: İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin “dini tutumları” yüksek olduğu için “kesin inanç” tarzı ve “düzeyleri” yüksek, “esnek inanç” tarzı ve “düzeyleri” ise düşük olmaktadır. Ancak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “kesin inanç” tarzı ile birlikte “dönüşen inanç” tarzının daha yüksek olması, Fowler’ın inanç gelişimi kuramında üçüncü aşama olan “Yapay-Geleneksel” inanç aşamasından dördüncü aşama olan “Bireysel-Düşünsel” inanç aşamasına geçiş ara dönemi olarak görülebilir (Fowler, 1981: 179). Çünkü Fowler’ın “yapay-geleneksel” inanç aşamasının karşılığı olarak “kesin inanç” tarzı görülürse ve “kesin inanç” tarzı ile birlikte “gerilim veya çelişki” olmadan “dönüşüm” yaşanırsa o halde İlahiyat Fakültesi öğrencileri “geleneksel dini inançlarını” yapısal olarak “bireysel-düşünsel” inanç aşamasına taşıyabilir.

Tablo-15’te, “fakülte” değişkeni ile “denetim odağı” ilişkileri incelendiğinde İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetim odağı “genel” boyutunda anlamlı olarak daha “içsel denetim” odaklı puanlar aldığı görülmüştür ($X=9,55$). Aynı durum “denetim” odağının alt boyutlarındaki “şans kontrolü”, “siyasal kontrol”, “okul başarısı kontrolü” ve “kader kontrolü” denetim odağı alt boyutlarında da görülmektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri sadece “kişisel kontrol denetim odağı” alt boyutunda en içsel denetim odaklı puanı almamışlardır. Ancak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “denetim” odağı “genel” boyutunda ve “alt” boyutlarından biri hariç hepsinde fakülteler içinde en içsel denetim odaklı puanı alması manidardır. Çünkü İlahiyat Fakültesindeki öğrencilerin yarıdan fazlası “kesin” inanç ölçeğinden yüksek düzeyde puan almıştır. Araştırmaya 212 kişinin katıldığı İlahiyat Fakültesinde “kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar, “esnek inanç düzeyi düşük kesin inanç düzeyi yüksek” ve “hem esnek hem de kesin inanç düzeyi yüksek” olanların toplam sayısı 121’dir (bkz. Tablo-14). O halde “kesin” inanç tarzının hâkim olduğu bir fakültede “denetim” odağında “içsel denetim” odaklı puanlara nasıl sahip olunabilir? Çünkü “içsel denetim” odaklıların; bireysel olarak olumsuz olay ve durumlara karşı daha fazla direnen, toplumsal olaylarda daha etkin rol oynayan, kişisel özgürlüklerinin kısıtlanmasına daha güçlü tepki gösteren, kendilerini daha etkin, bağımsız kişiler olarak gören, daha fazla kişisel sorumluluk üstlenen oldukları bilimsel yazında tespit

edilmiştir (bkz. Yeşilyaprak 2006). Bu yüzden Ok'un (2012) "kesin" inançlılar hakkında Fowler'ın kuramında alt sıralarda yer alan ve ikinci aşamayı ifade eden "mitsel-literal" inanç aşaması olarak ileri sürdüğü görüşler dikkate alınırsa "kesin" inanç tarzına sahip "içsel denetim" odaklılar hakkında ortaya konan olumlu görüşler ile çelişmiş gözükmektedir.

Bu çelişkinin kaynağı muhtemelen Ok'un (2012) "kesin" inanç tarzı hakkında ileri sürdüğü "mitsel-literal" inanç aşaması olduğuna dair görüşüdür. Ok (2012), "mitsel-literal" inancın sadece çocukluk döneminde değil ilerleyen yaşlarda da etkin olmaya devam edeceğini ileri sürer. Ok'a (2012) göre "kesin" inanç bilimsel yazındaki fundamentalizmin (yani katı inançlılığın) önemli bir yordayıcısı olarak düşünülebilir. Ok'un (2012) bu görüşünü, elde edilen bu veriler desteklememiş gözükmektedirler. Muhtemelen bu tür katı inanç tarzına, araştırmada belki "esnek inancı düşük, kesin inanç düzeyi yüksek" olanlar girebilir. Bu araştırmada "kesin" inanç tarzı Fowler'ın inanç gelişimi kuramında "yapay-geleneksel" (3. aşama) inanç aşamasının karşılığı olarak görülebilir. Yine aynı şekilde İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin "denetim" odağında daha "içsel denetim" odağı ortalama puanlarını almış olmaları Fowler'ın inanç gelişimi kuramında 3. basamakta yer alan "geleneksel, yapay-konvansiyonel" inançlarının 4. basamak olan "bireysel-düşünsel" inanç aşamasına dönebileceği anlamına da gelebilir. Aynı şekilde araştırmanın örnekleme içinde yer alan ve sayısı 205 olan "hem esnek-hem kesin inanç düzeyi yüksek" olanlar Fowler'ın inanç gelişimi kuramı açısından 5. basamakta yer alan "birleştirici" inanç aşamasına da yakın durabilir.

"Kesin" inanç hakkındaki bu yorum, "denetim odağı" ile "inanç tarzı düzeyleri" arasında bulunan verilerle de desteklenebilir (bkz. Tablo-8). İnanç tarzı düzeylerinde "esnek inanç" tarzından yüksek ortalama puan almak denetim odağında daha "dışsal denetim" odağı puanlarına sahip olmak anlamına gelmekteydi (bkz. s. 136). Bunun için Fowler'ın inanç gelişimi kuramına göre 3. aşama olan "yapay-geleneksel veya 4. aşama olan "bireysel-düşünsel" inanç aşamasında olduğu düşünülen "kesin" inanç tarzına sahip olmak, "denetim" odağında "içsel denetim" odaklı puanlara sahip olmakla çelişmemektedir. Ayrıca Rotter'ın "denetim odağı" ölçeğinde "dışsal denetimliliği" belirlemede irade, şans, kader ve kısmet gibi

terminolojiler kullanılmıştır. İlk bakışta “kesin” inançlı bireyin özellikle “kader” kontrolünde kaderinin Tanrının elinde gerçekleştiğine inanması mantıklı geldiği için daha dışsal odaklı olması düşünülebilir. Ancak Rotter’ın ölçeğinin geneli göz önüne alınırsa özellikle şans, kısmet ve irade zaafi terminolojisi içinde sıralanmış seçenekleri, dini tutum ve davranışı yüksek olan “kesin” inançlı bireyin kendisi için alakasız görmesi gayet normaldir (Benson ve Spilka, 1973). Bununla birlikte bu ölçek ile din eğitimi ve öğretimi alan öğrencilerin içsel-dışsal denetimliliğini her yönü ile belirlemede yeterli olmadığı düşünülebilir. Çünkü şans, kısmet ve irade zaafiyeti dini öğretilerde de uygun görülmeyen tutum ve davranışlardır. Ayrıca Rotter’ın 23 maddelik denetim odağı ölçeğinin 9 maddesi şans kontrolünü ölçen maddelerdir. Ölçeğin yarısına yakınına oluşturan şans maddelerine İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin içsel denetimli olarak cevap vermesi beklenen bir durum olmuştur. Sonuç olarak, Fowler’ın kuramında "yapay-geleneksel" veya "bireysel-düşünsel" aşamada olan "dini tutumu yüksek" "kesin inançlı" bireyin denetim odağında daha "içsel denetim" odaklı ortalama puanlar alması normaldir.

Tablo-15’te “fakülte” değişkeni ile “denetim odağı” arasındaki ilişkilerde İlahiyat Fakültesi ile diğer fakülte öğrencileri arasında bulunan anlamlı farklılık “psikolojik iyi olma halinde” ortaya çıkmamıştır (bkz. Tablo-16). Psikolojik iyi olma “genel” boyutunda İlahiyat Fakültesi öğrencileri Fen Fakültesinden sonra anlamlı olarak en düşük ($X=175$) ortalama puanı almışlardır. Psikolojik iyi olmanın alt boyutlarında da benzer durumlar söz konusu olup özellikle “özerklik” alt boyutunda en düşük ortalama puanı ($X=39,29$) İlahiyat Fakültesi öğrencileri almıştır (bkz. Tablo-20). Bunun nedeni olarak, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “kesin inanç düzeyi yüksek” ve “esnek inanç düzeyi düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” olması gösterilebilir ($n=100$ ve % 47,20). Çünkü Tablo-6’da da görüleceği üzere inanç tarzı düzeyleri ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki tek yönlü varyans analizi sonucu ortaya çıkan durumda “kesin” inançlıların “psikolojik iyi olma” halindeki ortalama puanları, “karışık” inançlılardan sonra en düşük ortalama puandır (bkz. Tablo-6). Ayrıca “kesin inanç” ölçeğinden alınan toplam puanların “psikolojik iyi olma” ile ilişkisini yordama için yapılan aşamalı çoklu regresyon analizinde de “kesin” inanç puanlarının psikolojik iyi olma halini yormadaya katkısı görülmemiştir (bkz. Tablo-

5). “Özerklik” alt boyutunda İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin en düşük ortalamayı alması, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyo-kültürel ortamının incelemeye değer olduğunu hatırlatmaktadır. Psikolojik iyi olma ile fakülte değişkeni arasında – özellikle “özerklik alt boyutunda”- ortaya çıkan bu bulgular, Cirhinlioğlu (2006) tarafından yapılan çalışmayla paralel sonuçlar ortaya koymaktadır. Cirhinlioğlu (2006) bilimsel yazında “kesin inanç tarzı” kavramına daha yakın duran Allport ve Ross’un (1967) “içsel yönelimli” dindarlıkla “psikolojik iyi olma hali” hakkında şunları demektedir: “İçsel dindarlığın, birleştirici, bütünleştirici, hoşgörülü, olgun ve önyargısız olma ve diğerlerinin ihtiyaçlarına duyarlılık eğilimiyle ilişkili olduğundan üniversite öğrencilerinde yüksek düzeydeki içsel dindarlığın düşük düzeyde özerkliği yordadığı ileri sürülebilir (Cirhinlioğlu, 2006: 100).

Tablo-17’de “cinsiyet” ile “dini tutum” ve “inanç” tarzlarının ilişkileri ele alınmıştır. Bu ilişkiler arasında yorumlara değinmeden önce “cinsiyet” değişkeni hakkında şunları bilmek gerekir: Bireyin en basitten en karmaşık eylemine kadar etkileyici bir rol alan (Lupton, 2002: 158) “cinsiyet” sadece genlerle belirlenmiş biyolojik bir özellik değil, aynı zaman da toplumlaşmanın bir ürünüdür (Aytan, 2008: 115). Birey, bu özelliği ile hem biyolojik hem de psikososyal açıdan kendinden beklenen rolleri ve görevleri sergiler. Böylece yaşam boyunca buna göre tutum ve davranış geliştirir.

“Cinsiyet” demografik değişkeni ile “dini tutum” ve “inanç tarzları” arasında bulunan ilişkilerde en dikkat çekici ilişki “dini tutum” ile “cinsiyet” değişkeni arasındadır. Çünkü kızların dini tutum “genel” ortalama puanları ($X=34,06$) erkeklerin ortalama puanlarından ($X=33,25$) anlamlı düzeyde daha yüksektir. Aynı şekilde dini tutumun “alt” boyutları olan “davranış” ve “ilişki” alt boyutlarında da anlamlı en yüksek ortalama puanlara kız öğrenciler sahiptir. Ayrıca dini tutumun “duygu” ve yargı” alt boyutunda da en yüksek ortalama puanı kız öğrenciler almış ancak bu ortalama puanlar, erkek öğrencilerin puanları ile anlamlı fark oluşturmamıştır (bkz. Tablo-17).

Sonuç olarak, dini tutumun “genel” ve “alt” boyutlarında kız öğrenciler daha yüksek ortalama puanlara sahip olmuşlardır. Bu durum Türkiye’deki bilimsel yazının çoğunluğu ile uyumludur. Çünkü Türkiye’de dindarlık veya dini tutum

çalışmalarında kadınların ortalama puanları genellikle daha yüksek bulunmuştur (bkz. Kayıklık, 2003: 13–146; Yapıcı 2007; Kimter, 2008: 189; Ayten, 2008: 119; Abuzer, 2010; Cirhinlioğlu ve Ok, 2011). Ancak kadınların lehine gözüken dindarlık ve dini tutum puanları yanı sıra erkeklerin “dini tutum” veya dindarlık puanlarının daha yüksek olduğu çalışmalar da vardır (bkz. Yıldız, 2006; Kula 2001; Karaca, 1997).

Erkeklerin dini tutumların daha yüksek olduğuna dair yakın zamanda yapılan çalışmaya Çapçioğlu'nun ilahiyat öğrencileri hakkındaki çalışması örnek gösterebilir (Çapçioğlu, 2008). Uysal (2006: 145) tarafından yapılan çalışmaya göre ise dindarlığın inanç boyutu hariç diğer boyutlarında erkekler kadınlardan daha yüksek yüksek dini tutum puanlarına sahiptir. Bazı çalışmalarda ise kadın ile erkeklerin dini tutum puanları arasında anlamlı fark çıkmamıştır (bkz. Arslan, 2004; Köktaş, 1993; Şahin, 1999; Uysal, 1996).

Sonuç olarak, özellikle Türkiye’de genelde, birçok otorite, kadınların dini tutumlarının daha yüksek olduğu kanaatinde olsa da bazı çalışmalarda erkeklerin dindarlık ve dini tutum ortalama puanları daha yüksek bulunmuştur. Bazı çalışmalarda ise cinsiyet arasında anlamlı fark çıkmamıştır. Bu tutarsızlığın nedeni olarak Sezen (2008: 194) veri toplama araçlarının ve seçilen örneklemin özelliklerinin gösterilebileceğini ileri sürer.

Ayrıca Tablo-17’de “inanç tarzları” ile “cinsiyet” değişkeni arasındaki ilişkiler de incelenmiştir. Buna göre “inanç” tarzlarının -“dönüşen inanç” tarzı hariç- hiçbirisinde erkek ve kız öğrencilerin ortalama puanları arasında genel olarak anlamlı farklılık çıkmamıştır. Kız öğrenciler, “kesin”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarında en düşük ortalamayı; “esnek” inanç tarzında ise en yüksek ortalamayı almışlarsa da “kesin”, “gerilimli” ve “esnek” inanç tarzında kız öğrencilerin aldığı ortalama puanlar erkeklerin ortalama puanı ile anlamlı bir fark ortaya koymamıştır. Ancak “Dönüşen inanç” tarzında erkeklerin ortalama puanı ($X=5,30$), kız öğrencilerin ortalama puanından ($X=4,89$) anlamlı olarak yüksek çıkmıştır.

“Dönüşen inanç” tarzında erkeklerin ortalama puanının anlamlı olarak daha yüksek çıkması Fowler’ın çalışması ile uyumludur. Eğer “dönüşen inanç” tarzı,

üçüncü inanç aşamasından dördüncü inanç aşamasına geçiş süreci olarak görülürse erkeklerin (3. aşama) “yapay-geleneksel” inançtan (4. aşama) “bireysel-düşünsel” inanca daha yakın oldukları anlamına gelir. Fowler’ın (1981) kendi çalışmasında ise erkeklere göre kadınların çoğunluğu *üçüncü inanç aşamasında* kadınların erkeklere göre daha azı *dördüncü ve beşinci aşamalardadır*. Bu yüzden, Fowler’ın (1981) çalışmasında erkekler kadınlardan sayıca biraz fazla olarak *dördüncü inanç* aşamasında olmaları erkeklerin “dönüşen inanç” tarzını daha fazla yaşadıkları anlamına gelir.

Bununla birlikte “inanç” tarzlarının genelinde “cinsiyet” değişkeni açısından anlamlı farklılığın çıkmaması, Türkiye’de Fowler’ın inanç gelişimi kuramı ile ilgili yapılan çalışmalarla bu araştırmanın uyum içinde olduğunu gösterir. Sezen (2008) yaptığı çalışmada “cinsiyet” ile “inanç” gelişimi arasında anlamlı fark bulmamıştır. Aynı şekilde, Eşer (2005) de “cinsiyet” ile “inanç” gelişimi arasında anlamlı fark bulmamıştır. Fowler’ın inanç gelişimi kuramından bağımsız olarak, Uysal (1996: 122), Mehmedoğlu (2004: 136–137), Akdoğan (2002: 126) tarafından yapılan dindarlık-inanç ile ilgili araştırmalarda, kadınlar ile erkekler arasında, dindarlığın inanç boyutunda farklılığa rastlanmamıştır. Ancak Fırat (1977), kızların üniversiteden önce ve üniversitede genellikle kararsız bir inanca sahip olduğunu iddia etmiştir.

Yurt dışında yapılan bazı çalışmalarda ise kadınlar ile erkekler arasında inanç gelişimi açısından anlamlı farklılığın olmadığı görülmüştür (bkz. Religious Education Association, 1987; Stokes, 1983, 1989; akt. Sezen, 2008: 193). Başka bir çalışmada ise “inanç” ve “ahlak gelişimi” sonuçlarının cinsiyet değişkeni ile arasında anlamlı fark tespit edilmediği de bilinmektedir (Gorman, 1977; akt. Sezen, 2008). Bazı çalışmalarda ise erkeklerin kadınlara göre daha yüksek inanç gelişimi gösterme eğiliminde olduğu saptanmıştır (Drewek, 1996; Durgan, 2004; akt. Sezen, 2008: 193).

Sonuç olarak, Fowler’ın inanç gelişimi kuramı dikkate alınarak hazırlanan inanç tarzları ile cinsiyet arasında –gerek yurt içinde gerekse yurt dışında yapılan bazı çalışmalara benzer olarak- anlamlı düzeyde bir fark ortaya çıkmamıştır.

Tablo-18’de “dini tutum” ve “inanç tarzları” açısından İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin diğer fakültelerin kız öğrencileri ile karşılaştırıldığında fakülteler genelinde elde edilen sonuçlara benzer sonuçlar çıkmıştır. Dini tutum “genel” ve “alt” boyutunda en yüksek ortalama puanlara İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri almışlardır. İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri “kesin” inanç tarzında İ.İ.B.F. öğrencilerinin aldığı ortalama puanla aynı puanı almıştır. Fakat “esnek” inanç tarzında ise en düşük ortalama puanı ($X=8,43$) alarak kız öğrenciler arasında en düşük “esnek” inanç tarzı örneği sergilemişlerdir (Tablo-18)⁴⁶. “Esnek” inancın mantığında başka inanç tarzlarının varlığına hoşgörülü ve çoğulcu bakmanın olduğu düşünülürse, bu durum, İlahiyatın kız öğrencilerinin diğer inanç tarzlarına hoşgörülü ve çoğulcu bir yaklaşım içinde durmadıkları sonucunu ortaya çıkarabilir. Sadece İlahiyatın kız öğrencilerinin değil İlahiyat Fakültesinin genelindeki “esnek” inanç tarzı ortalama puanı ile diğer fakültelerin “esnek” inanç tarzı ortalama puanları arasında anlamlı fark oluşarak en düşük ortalama puanlar ($X=8,43$) İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ortaya çıkmıştır⁴⁷. Zaten inanç tarzları düzeylerinde “esnek” inanç düzeyi ve “hem esnek-hem kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar içinde fakülteler arasında en düşük yüzdelik oranını İlahiyat Fakültesi öğrencileri almışlardı (bkz. Tablo-14). Sonuçta, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin özellikle kız öğrencilerin genel olarak “kesin” inanç tarzının yüksek olması nedeni ile Fowler’ın inanç gelişimi kuramında üçüncü aşama olan “yapay-konvansiyonel (geleneksel)” inanç aşamasında olduğu söylenebilir.

Denetim odağının “genel” ve “alt” boyutlarında erkeklerin aldığı ortalama puanlar “içsel denetim” odağına daha yakın duran ortalama puanlardır (bkz. Tablo-19). Sadece “okul başarısı kontrolü” denetim odağı alt boyutunda daha içsel puanları kız öğrenciler elde etse de bu ortalama puan, erkeklerin ortalama puanı ile aralarında anlamlı fark oluşturmamıştır. Kız öğrencilerin okul başarısında daha “içsel denetim” odaklı puanlara sahip olması, günümüz eğitim sisteminde kız öğrencilerin genel başarısının daha yüksek olması ve üniversiteye erkeklere göre kız öğrencilerin daha

⁴⁶ İlahiyat Fakültesinin erkek ve kız öğrencilerinin esnek inanç tarzı ortalama puanı İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerin ortalama puanında daha yüksektir (bkz. Tablo-18).

⁴⁷ “Esnek” inanç tarzında tüm fakültelerin ortalama puanları (X) 10,67’dir. En düşük anlamlı ortalamayı ise İlahiyat Fakültesi öğrencileri elde etmiştir. “Esnek” inanç tarzında İlahiyat Fakültesinin anlamlı en düşük ortalama puanı alması çok dikkat çekicidir.

fazla giriyor olması ile açıklanabilir. Ancak üniversitede aynı ortamı paylaşan kız ve erkek öğrencilerin okuldaki akademik başarılarında benzer süreçleri yaşamaları sonucu “okul başarısı kontrolü” denetim odağında anlamlı fark çıkmamış olabilir. Kız ve erkek öğrenciler, okuldaki akademik başarılarında bazı durumlarda “dışsal” bazı durumlarda ise “içsel denetim” odağının özelliklerine eşit oranda sahip olabilirler.

Tablo-19’da “cinsiyet” değişkeni denetim odağı açısından incelendiğinde elde edilen sonuçlar bilimsel literatürle bazı noktalarda paralellik oluşturur. Denetim odağı ile yapılan bazı çalışmalarda erkeklerin kızlara oranla daha “içsel denetim” odaklı puanlara sahip oldukları bulunmuştur (bkz. Cenkseven, 2001; Dönmez, 1983; Sarper, 2001; Küçükkaragöz, 1998; Gürses, 2007; Gable, Hollon ve Dangelo, 1990; Cengil, 2004). Bazı çalışmalarda ise “içsel-dışsal denetim” odağında erkeklerle kızlar arasında anlamlı fark bulunmamıştır (bkz. Cengil, 2004; Zer, 2001; İmam, 2001; Köksal, 1991; Ağır, 1994; Albayrak, 1997; Karagözoğlu, 1997; Archer ve Waterman, 1988; Dağ, 2002; Kuther, 1998; Nowicki ve Strickland, 1973). Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir (2012) tarafından yapılan çalışmada ise içsel kontrolde cinsiyet farklılığında anlamlı fark görülmemiş ancak sadece dışsal denetim alt boyutu olan “adaletsiz dünya” inancında erkekler daha yüksek dışsal denetim odaklı puanlar almışlardır. Bunun nedeni olarak Cirhinlioğlu ve Özdikmenli Demir’e (2012) göre bu durum, Türkiye’ye has sosyal yapının özelliği içerisinde erkeklerin sosyal ortamlarda kadınlardan daha fazla bulunduğu ve bu yüzden adaletsizliğe kadınlardan daha fazla şahit olduklarını göstermektedir. Bazı çalışmalarda ise kızlar erkeklere göre daha içsel denetim odaklı puanlar almışlardır (bkz. Ören, 1991; Dağ, 1991; Gülaçtı, 1999).

Denetim odağında İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri ile diğer fakültelerin kız öğrencileri karşılaştırıldığında denetim odağında en düşük ortalama puanı İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri olarak “içsel denetim” odağına daha yakın sonuçlar elde etmişlerdir (bkz. Tablo-20). Ancak “kişiler arası kontrol” ve “okul başarısı kontrolü” alt boyutlarında İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri en yüksek ortalama puanı olarak “dışsal denetim” odağına daha yakın olmuşlardır.

Sonuç olarak, fakülteler genelinde elde edilen bulgulara dair söylenen yorumlar kız öğrencilerin karşılaştırılmasında da söylenebilir. Buna göre “dini tutumu” ve “kesin inanç” tarzı daha yüksek olan öğrenciler, İlahiyat Fakültesinde daha çok bulunduğu için (bkz. Tablo-11; Tablo-12; Tablo-14) ve “esnek” inançlılık, “denetim odağında” daha “dışsal denetim” odaklı puanlar sağladığından (bkz. Tablo-8) İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “denetim odağı” puanlarının daha “içsel denetimli” çıkması normaldir. Ancak İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “denetim” odağındaki genel ortalama ($X=10,18$) puanları, İlahiyatın tüm öğrencilerinin “denetim odağı” genel ortalama ($X=9,55$) puanından daha yüksek olduğu için daha “dışsal denetim” odaklı olması dikkat çekicidir (bkz. Tablo-15 ve Tablo-20). İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin İlahiyat Fakültesine gelme amaçlarının ve yetiştirildikleri sosyo-kültürel ortamın araştırılması ile İlahiyattaki erkeklere göre neden daha dışsal denetim odaklı puanlar aldıkları daha iyi anlaşılabilir.

Tablo-21’de, “psikolojik iyi olma” hali “cinsiyet” değişkeni açısından incelendiğinde kız öğrencilerin psikolojik iyi olma halinin anlamlı olarak daha yüksek ortalama puanlara sahip olması beklenebilirdi. Ancak araştırmada sonuç böyle çıkmamıştır. Psikolojik iyi olma halinin -“özerklik” alt boyutu hariç- “genel” ve tüm “alt” boyutlarında, en yüksek ortalama puanları kız öğrenciler elde etmiştir. Ancak psikolojik iyi olma halinin -“diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” ve “kişisel gelişim” alt boyutları hariç- “genel” ve “özerklik”, “kendini kabul” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında kız öğrencilerin ortalama puanları ile erkek öğrencilerin ortalama puanları arasında anlamlı fark çıkmamıştır (bkz. Tablo-21).

Araştırmanın cinsiyet ile psikolojik iyi olma hali arasındaki bu sonuçlar bazı bilimsel yazınla paralellik göstermektedir. Psikolojik iyi olma hali ile ilgili birçok araştırmada genel olarak kadınların aldıkları puanlar “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” ve “kişisel gelişim” alt boyutlarında erkeklerin puanından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur (Censeven, 2004: 162). Bununla birlikte psikolojik iyi olmanın diğer alt boyutlarında anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir (bkz. Ryff, 1989a; Ryff, 1995; Ryff ve diğ. 1994). Bazı çalışmalarda da cinsiyet ile “psikolojik iyi olma hali” arasında anlamlı farklılıklar gözlenmemiştir. Mesela, Cooper ve diğerleri (1995), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları ilk çalışmada cinsiyete göre

“psikolojik iyi olma” halinde anlamlı farklılıklar bulmamışlardır. Fakat ikinci çalışmalarında kadınların “kişisel gelişim” ve “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” alt boyutlarında erkeklerden daha yüksek puanlar aldıkları görülmüştür (akt. Cenkseven 2004: 162). Cenkseven (2004), çalışmasında cinsiyet açısından “özerklik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutlarında anlamlı farklılıklar bulmamıştır. Bu araştırmada da Cenkseven’in (2004) çalışması ile benzer olarak “özerklik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutu ile birlikte “kendini kabul” alt boyutunda da cinsiyet açısından anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Psikolojik iyi olmanın “genel” boyutunda erkek ile kız öğrenciler arasında anlamlı farklılıkların bulunmaması da Cirhinlioğlu’nun (2006) yaptığı çalışma ile benzemektedir. Cirhinlioğlu (2006) da cinsiyetler arası anlamlı fark bulmamış ve buna dair birtakım yorumlar ortaya koymuştur. Cirhinlioğlu’na (2006) göre üniversitedeki erkek öğrenciler de çaresizlik, güçsüzlük ve incinebilirliklerini ifade etme ve duygusal yaşantılarını paylaşma konusunda daha açık olabilirler. Ayrıca gençleri bekleyen işsizlik ile ekonomik sıkıntılar ve ailede ev geçimini sağlamada hâlâ yükümlü birey olma rolünün sadece erkeklerde değil kız öğrencilerde de devam etmesi ile depresyon, kaygı vb. durumlar her iki cinsiyeti de etkileyebileceği için kız öğrenciler ile erkek öğrenciler arasındaki anlamlı farklılıkların ortadan kalkmış olabileceği düşünülebilir (Cirhinlioğlu, 2006). Ancak Cirhinlioğlu’na (2006) göre kadınlar, ilişkilerin temelinde kendilerini daha iyi tanımladıkları için “diğerleri ile olumlu ilişkiler” kurma eğilimleri erkeklere göre daha yüksek bulunması normaldir.

Tablo-22’de, “psikolojik iyi olma” halinin İlahiyat Fakültesi ile diğer fakültelerin kız öğrencileri açısından karşılaştırılması sonucunda elde edilen sonuçlar örneklemin geneli ile benzer sonuçlar vermemiştir. İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri psikolojik iyi olma “genel” boyutunda anlamlı en düşük ortalama puanı almışlardır. Sadece “kişisel gelişim” alt boyutunda İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin ortalama puanı en düşük değildir ancak alınan ortalama puanlar arasında da anlamlı fark çıkmamıştır. “Psikolojik iyi olma” halinde İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin en düşük ortalama puanı alması İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “kesin” inanç tarzının yüksek, “esnek” inanç tarzının daha düşük olması ile de tutarlı gözükmektedir. Çünkü araştırmada “kesin inanç tarzı düzeyinde yüksek” ortalama

puan almak “psikolojik iyi olma” halinde daha düşük ortalama puanlara sahip olmak demektir (bkz. Tablo-6). Bu açıdan baktığımızda “esnek inanç” tarzının en düşük ortalamaları İlahiyat Fakültesinde olduğu için İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin de “psikolojik iyi olma” halinden en düşük ortalama puan alması beklenen bir durumdur.

“Sınıf değişkeni” ile “dini tutum” ve “inanç tarzları” arasında bulunan ilişkilerin en dikkat çekici olanı, sınıf düzeyleri ile dini tutum “genel” ve “alt” boyutlarında elde edilen anlamlı ilişkilerdir. Tablo-23'e göre, birinci sınıf öğrencilerinin dini tutum “genel” ve “alt” boyutlarındaki ortalama puanları, dördüncü sınıf öğrencilerin aldıkları ortalama puanlardan anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Bu sonuç, bilimsel literatürün genel kanaati ile uyumludur. Kırktan fazla araştırma üzerinde yapılan bir taramada üniversite birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri karşılaştırıldığında birinci sınıf öğrencileri daha dindar, muhafazakâr ve geleneksel olduğu ve Tanrı inancında daha az şüpheli olduğu görülmüştür (Feldman, 1969; akt. Spilka ve diğ. 2003). Çapcıoğlu (2008:121) İlahiyat fakültelerinin birinci sınıf öğrencilerinin “muhafazakâr dini tutumlarını” son sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksek bulmuştur. Yapıcı ve Zengin (2003) de İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sınıf düzeyi ilerledikçe dini yaşayışın bazı biçimlerinde düşüş eğilimi içinde olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak Yıldız (2006) bu verilerin tersine son sınıf öğrencilerinin birinci sınıflardan daha dindar olduklarını bulmuştur. Şahin (1999) ise araştırmasında sınıf değişkeni ile dindarlık arasında anlamlı bir ilişki tespit etmemiştir. Genel kanaat olarak, üniversitede alınan eğitimin ilerleyen sınıflarda bireylerin dini tutumlarını etkilediği kabul edilirse, araştırmanın sonuçları bu kanaati desteklemektedir.

Dini tutum “genel” ve “alt” boyutlarında birinci ve son sınıflar arasında böyle bir durumun ortaya çıkması şöyle de izah edilebilir: Öğrencilerin aldıkları üniversite eğitimi zihniyet dünyalarında değişime yol açmaktadır. Öğrencilerin üniversiteye gelmeden önceki zihniyet dünyalarında daha muhafazakâr değerler bulunuyorsa bu değerler birinci sınıfta üniversite ortamına yansıma ihtimali bulunur. Daha sonra üniversite ortamında alınan eğitim sonucunda zaman içerisinde bu değerler çeşitli rasyonel değişimlere uğrayabilir. İşte dördüncü sınıf öğrencilerinin dini tutumlarının

daha düşük olması ise bu dönüşümün ortaya çıktığı anlamına gelir. Üniversite eğitiminin, bireyin zihniyet dünyasında değişikliğe sebep olması hakkında Çapcıoğlu (2003: 88) “eğitim, bireyin davranışlarını etkileyerek sosyalleşmesine, toplum içinde prestij ve statü kazanmasına katkıda bulunarak beklenen hedef davranışları kazandırmasını sağlar” demektedir. Bundan dolayı eğitim seviyesi yükseldikçe rasyonel düşünme artar ve böylece bu durum bireylerin önceki “dini tutum” ve davranışlarını belirleyen din anlayışında bir çeşitlenmeyi de beraberinde getirir (2003: 88).

Birinci sınıf ile son sınıf öğrencileri arasında inanç tarzları açısından sadece “kesin” inanç tarzında anlamlı farklılık bulunmuştur (bkz. Tablo-24). Birinci sınıf öğrencilerin “kesin” inanç tarzı ortalama puanları ($X=11,92$) son sınıf öğrencilerin ortalama puanından ($X=10,69$) anlamlı olarak daha yüksektir. Bu sonuç “sınıf değişkeni” ile “dini tutum” arasındaki ilişkiye benzemektedir. Burada yapılacak yorum şu olabilir: Üniversite eğitimi öğrencilerin geleneksel inanca yakın olan “kesin” inanç tarzını etkileyebilir ve son sınıfa doğru “kesin” inanç tarzında bir azalma görülebilir. “Kesin” inanç ile “dini tutum” arasındaki pozitif ilişki göz önüne alınınca “kesin” inancın kendini dindar olarak tanımlayan bir kişinin inanç tarzı olması kuvvetle muhtemeldir. Üniversite ortamına gelmeden önce birinci sınıf öğrencilerin sosyal ortamlarındaki “dini tutum” ve “kesin inanç” tarzlarının yüksek olması normaldir. Bu yüzden son sınıfa doğru “dini tutumun” azalması ile “kesin” inanç tarzının azalması mantıklı gözükmektedir. Son sınıflara doğru hem aldıkları eğitim hem de üniversite ortamı öğrencilerin “dini tutumlarını” ve “kesin” inançlarını düşürebilir. Fakat aynı durum diğer inanç tarzları (özellikle “esnek” inanç tarzı) için söylenemez. Son sınıfa doğru öğrencilerin “esnek” inancında bir artmanın olmaması üniversite eğitiminin öğrencilerin “esnek” inanç tarzına olumlu bir katkısının olduğunu göstermemektedir. Bu açıdan üniversitedeki ortamın ve alınan eğitimin bireyin dini tutumunda olduğu gibi inancında bir azalma sağladığı düşünülebilir.

Fowler’ın inanç gelişimi ile ilgili Sezen (2008) tarafından yapılan çalışmada sınıf düzeyi yükseldikçe inanç aşaması da yükselmektedir. Araştırmada son sınıfa doğru “kesin” inanç tarzındaki azalmanın ortaya çıkması sonucu son sınıf öğrencilerinin farklı inanç tarzlarına yaklaşması belki Sezen’in çalışması ile

paraleldir denilebilir. Ancak araştırmada farklı inanç tarzlarına doğru yakınlaşmanın bir üstünlük derecesi olarak göstermek bir tartışma konusu olabilir. Çünkü inanç tarzlarının araştırıldığı bu çalışmada, inanç tarzlarının hangilerinin üstün veya iyi-kötü olduğu sunulmamaktadır.

Tablo-25'te, "sınıf değişkeni" İlahiyatın birinci ve son sınıf öğrencileri açısından karşılaştırıldığında üniversite genelinde elde edilen sonuç ile paraleldir. İlahiyatın birinci sınıf öğrencilerinin dini tutum "genel" ortalama puanı ile "kesin" inancın ortalama puanı son sınıfların ortalama puanlarından anlamlı olarak daha yüksektir. Ancak fakültelerin genelindeki birinci ve son sınıfların "esnek" inançlarından farklı olarak İlahiyatın son sınıf öğrencilerinin esnek inanç ortalama puanları İlahiyat birinci sınıf öğrencilerinden -anlamlı fark oluşturmada da- daha yüksektir. Bunun için İlahiyatta alınan eğitim, öğrencilerin hazır inançları içinde yer alan geleneksel anlamda "kesin" inançlarını biraz daha "esnek" inanç tarzına yakınlaştırırken dini tutumlarında da biraz azalma oluşturabilir. Bu durum, Çapcıoğlu'nun (2008: 121) İlahiyat Fakülteleri üzerinde yaptığı "muhafazakâr dini tutum" ile ilgili bulduğu sonuçlarla paralellik gösterir. Yine Çapcıoğlu'nun (2008) çalışmasına göre İlahiyat fakültelerinin son sınıf öğrencileri ile birinci sınıf öğrencilerinin "muhafazakar dini tutum" puanlarında azalma "demokratik dini tutum" puanları arasında anlamlı farklılık bulunmamakta olması, tarafımızca yapılan bu araştırmadaki birinci ve son sınıf öğrencileri arasında son sınıfa doğru -anlamlı bir farklılık olmasa da- "kesin" inanç puanlarında azalma "esnek" inanç puanlarında artma bulunması ile uyum gösterir (bkz. Tablo-25). Buradan hareketle, Çapcıoğlu (2008), "İlahiyat eğitiminin öğrencilerin muhafazakâr dini tutumlarında dönüştürücü bir etkiye yol açtığı söylenebilir." demektedir.

Tablo-26'da, "sınıf değişkeni" ile "denetim odağı" arasındaki ilişkilere gelince belki beklenen sonuç, son sınıfa doğru öğrencilerin daha "içsel denetim" odaklı puanlara sahip olacağı şeklinde düşünülebilir. Ancak bunun tersine "içsel denetim" odağına daha yakın puan alanlar birinci sınıf öğrencileri olmuşlardır. Denetim odağı "genel" ve tüm "alt" boyutlarında en düşük ortalama puanları alarak daha "içsel denetim" odaklı olma özelliğine birinci sınıfların sahip olması belki sosyal ortamla açıklanabilir. Çünkü üniversite birinci sınıfa kendi çabası ve gayret göstermesi ile gelen öğrenci, üniversite ortamında bazı durumlarda çalışmanın ve

gayret göstermenin her zaman başarı getirmeyebileceği kanaatine ulaşabilir. Bu kanaat, denetim odağının “okul başarısı kontrolü” alt boyutunda daha belirgin görülebilir. Yani bir öğrenci ders geçmede kendi çabasından çok hoca, şans ve benzeri faktörleri yaşayabilir. Ayrıca özellikle son sınıfa geldiğinde üniversiteden sonraki iş bulma konusunda da kendi çabası yerine –şans, kısmet, kader gibi- dış odaklardan veya başka faktörlerden beklenti içinde olabilir. Ayrıca daha önceden de belirtildiği üzere “dini tutum” artıp “esnek” inançlılık azaldıkça, denetim odağında daha “içsel denetim” odaklı puanlar ortaya çıktığından bahsedilmişti. Son sınıf öğrencilerinin “kesin” inanç ortalamalarının birinci sınıf öğrencilerin ortalamalarından daha düşük olması da denetim odaklarında daha dışsal denetim odaklı puanların ortaya çıkmasını sağlayabilir. Çünkü “dini tutum” ile pozitif ilişki içinde olan “kesin” inanç tarzı, bireyin yaşadığı olaylara yükleyeceği anlamlar konusunda ona rehberlik edebilir. Dini öğretilerde, “dışsal denetim” odağının belirleyicileri olan şans, kısmet ve irade zafiyeti uygun görülmeyen tutum ve davranışlar olduğundan, “dini tutumu” yüksek olan “kesin” inançlılar bu beliryecilerden uzak durabilir. Tüm bu açıklamalardan sonra sonuç olarak denilebilir ki, “dini tutumu” yüksek ve “kesin” inançlı oldukları için birinci sınıflar daha “içsel denetim” odağına yakın ortalama puanlar elde etmesi doğaldır.

Üniversite geneli birinci ve son sınıf öğrencileri arasındaki “denetim odağı” puanlarında elde edilen sonuçlar, İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencilerinin “denetim odağında” elde edilen sonuçla benzer değildir (bkz. Tablo-27). Buna göre denetim odağının “okul başarısı kontrolü” alt boyutunda anlamlı en düşük ortalamayı İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencileri olarak “içsel denetim” odağına daha yakın olmuşlardır. Denetim odağının “genel” ve –“okul başarısı kontrolü” hariç- “alt” boyutlarında İlahiyat birinci ve son sınıf öğrencileri arasında anlamlı fark oluşmamıştır. Bu açıdan üniversite genelinde “denetim odağı” ile “sınıf değişkeni” arasındaki bulgular için yapılan yukarıdaki yorumlar, İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencileri için söylenemez. Ancak İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencilerinin – “kesin” inanç tarzının azalıp “esnek” inanç tarzının artmasına rağmen- anlamlı fark oluşturmasa da daha düşük “denetim odağı” puanı olarak Rotter’ın ölçeğinde, “içsel denetim” odağına daha yakın durması hakkında, “dini eğitim ve öğretim”, İlahiyattaki öğrencilerin “içsel denetim” odaklı olmalarına katkı sağlar yorumu

yapılabilir (Tablo-27). İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencileri hakkındaki bu bulgu, Cengil'in (2004) araştırmasının bulgularına kısmen benzemektedir⁴⁸.

Tablo-28'de, "psikolojik iyi olma" halinin "birinci" ve "son sınıf" öğrencileri açısından karşılaştırılması sonucunda alınan ortalama puanlar arasında anlamlı farklılık görülmemiştir. Bu anlamlı olmayan ortalama puanlar arasında "özerklik" boyutunda "son sınıf" öğrencileri en yüksek ortalama puanı alırken diğer alt boyutlarda en yüksek ortalama puanı "birinci sınıf" öğrencileri almışlardır. Bu açıdan üniversite öğrencileri hakkında psikolojik iyi olma halinin "özerklik" alt boyutunun son sınıflara doğru daha belirgin bir özellik olarak ortaya çıktığı yorumu yapılabilir. Ancak diğer boyutlarda son sınıfa doğru ortalama puanların azalmasında belki de öğrencilerde başlayan iş, geçim ve gelecek kaygısı başlayacak olması öğrencilerin iyi olmalarını etkileyecek durumlar olabilir.

Tablo-29'da, İlahiyat Fakültesi "birinci" ve "son sınıf" öğrencilerinin psikolojik iyi olma hali "genel" ve "alt" boyutlarında ortaya çıkan sonuç üniversite genelindeki "birinci" ve "son sınıf" öğrenciler arasında ortaya çıkan sonuçlarla benzerdir⁴⁹. Bu açıdan üniversite genelindeki "birinci" ve "son sınıf" öğrencileri hakkındaki yorum İlahiyat Fakültesi "birinci" ve "son sınıf" öğrencileri için de yapılabilir. "Özerklik" alt boyutunda da İlahiyat Fakültesi son sınıf öğrencileri – anlamlı olmasa da- en yüksek ortalamayı almışlardır.

Tablo-30'da yaş gruplarının "dini tutum" ile aralarındaki ilişkide dini tutum "genel" boyutunda anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Ancak 18-21 yaş grubu dini tutum "genel" ve "alt" boyutlarında en yüksek ortalama puanı almıştır. Sadece dini tutumun "yargı" boyutunda 18-21 yaş grubunun aldığı ortalama puan ($X=9,815$), 22-28 yaş grubunun aldığı ortalama puandan ($X=9,649$) anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Buna yorum olarak, örneklemin 18-21 yaş grubunun "birinci sınıf" düzeyine daha yakın olması gösterilebilir. Çünkü birinci sınıfların "dini tutum" ve "kesin" inanç ortalama puanları "son sınıf" öğrencilerinden anlamlı olarak daha

⁴⁸ Cengil'in araştırmasına göre, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetim odaklarının daha önceki eğitim aldıkları İHL kurumlarında şekillendiği için son sınıflar ile birinci sınıflar arasında denetim odağı arasında fark bulunmamakla birlikte birinci sınıfların içsel denetimlilerinin sayısı son sınıfların içsel denetimli sayısından daha fazladır. Bu yüzden Cengil'e göre birinci sınıfların daha içsel denetimli oldukları söylenebilir. Bu yorum araştırmanın bulguları ile uyum göstermez.

⁴⁹ Sadece "diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma" alt boyutunda İlahiyat birinci sınıf öğrencilerinin ortalama puanı son sınıf öğrencilerin ortalama puanından anlamlı olarak daha yüksektir.

yüksek olduğu görülmüştür (bkz. Tablo-23 ve Tablo-24). 22–28 yaş arası öğrencilerin genellikle daha üst sınıflarda bulunmasından dolayı “dini tutum” ortalama puanları daha düşük çıkması doğal bir sonuçtur. Ayrıca dini gelişim bölümünde ilk yetişkinlik ve orta yaş seviyesine doğru dini gelişim açısından en zayıf olduğu dönem olarak izah edilmişti (bkz. s. 29- 30). Yetişkinlik döneminde genellikle din, birincil öneme sahip ilgi alanı olmayabilir. Bilimsel araştırmalarda, yetişkinlik dönemi “hayatın en az dindar olunan safhası” olarak tanımlanır (bkz. Özbaydar, 1970: 17; Hökelekli, 2008: 282; Taplamacıoğlu, 1962; Certel, 2003: 176). Dini tutum "yargı" alt boyutunda anlamlı farklılığın çıkması da bilimsel literatürle uyumludur. Yetişkinlik döneminin ilk safhalarında dini tutum ve davranışlardaki düşüşün sebepleri arasında; meslek edinme, mesleğe uyum sağlama, evlenme, -erkekler için- askerlik, yeni ortamlara ve şartlara uyum vb. şeklinde ortaya çıkan problemler gösterilebilir. Böylece 22–28 yaş arası yetişkinlik döneminin en önemli safhalarından biri olduğu için bahsedilen durumlar bu yaş grubu için geçerli olabilir.

Tablo-31’de, yaş gruplarının inanç tarzlarına bakıldığında “kesin” inanç ile “dönüşen” inanç ortalama puanları arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. 18-21 yaş grubunun dini tutumunun yüksek olması gibi “kesin” inanç ortalama puanları da yüksek bulunmuştur. “Dönüşen” inanç tarzında ise 22-28 yaş grubunun ortalama puanı anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Dini tutum hakkında dile getirilen yorumlar belki “kesin” inanç tarzında da söylenebilir. Çünkü dini tutumun 22-28 yaş arasında azalması “kesin” inancın da azalması anlamına gelmektedir. Fakat “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarında 22-28 yaş arası öğrencilerin daha yüksek ortalamalar alması bu dönemde dini tutumun daha yoğun olarak yaşandığı “kesin” inançtaki azalmanın da etkisi ile bireyin daha farklı inanç tarzlarına geçişte bir dönüşüm ve hatta gerilim yaşamasını muhtemel kılmaktadır. Bununla birlikte, her birey, inançta “dönüşüm” ve “gerilim” yaşamayabilir. Ancak özellikle yetişkinlik döneminde inançtaki “dönüşüm” ve “gerilimin” şiddeti daha ağır olabilir (Fowler, 1981: 181–182). İnançtaki şiddetli “gerilim” ve “dönüşüm” bireysel olacağı için, yetişkinlikteki inançta görülen şiddetli “gerilim” ve “dönüşüm” sonucu bireyin hangi inanç tarzına ulaşacak olması araştırılması gereken bir süreçtir.

Tablo-32’de, İlahiyat Fakültesi yaş gruplarının “dini tutum” ve “inanç tarzları” açısından ele alındığında üniversite genelinden biraz farklı sonuçlar ortaya çıkmıştır. Dini tutum “genel” boyutu ile “duygu” ve “yargı” alt boyutları arasında anlamlı en yüksek ortalama puanı 18-21 yaş grubu almıştır. Dini tutumun hiçbir boyutunda en yüksek ortalamayı 22-28 yaş grubu alamamış olması yukarıda bahsi geçen yetişkinlik dönemindeki dini gelişim özellikleri ile bağdaşmaktadır. Bu sonuç göstermektedir ki, ilk yetişkin döneminde “dini tutum” İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında da azalmaktadır. Ayrıca İlahiyat öğrencilerinin yaş gruplarının “kesin inanç” tarzı açısından ortaya çıkan sonuçlarının benzeri dini tutum ile yaş grupları arasında da söz konusudur. Çünkü İlahiyat Fakültesindeki 18-21 yaş grubunun “kesin inanç” ortalama puanı anlamlı olarak daha yüksektir. 22-28 yaş arasında ise İlahiyat öğrencilerinin “dini tutum” puanları düştüğü gibi “kesin” inanç tarzı da düşmektedir.

Ancak üniversite genelinin aksine, İlahiyat Fakültesinde “esnek inanç” tarzında en yüksek ortalama puanı 22-28 yaş grubu almıştır. Burada İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde 18-21 yaş arasında “kesin inanç” tarzı hâkimken, 22-28 yaş arasında gerek aldıkları eğitim gerekse sosyo-kültürel ortamların çeşitli etkileri ile “esnek inanç” tarzına doğru bir ilerleme görülebilir. Ancak bu yorumun tam olarak teyit edilmesi için İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin üniversite sonrasında iş hayatındaki sosyo-kültürel ortamda gelişecek olan inanç tarzının incelenmesi gerekmektedir. Çünkü “esnek” inanç tarzında her iki yaş grubu arasında anlamlı fark ortaya çıkmamıştır. İlahiyat Fakültesi öğrencileri mezun olduktan sonra daha farklı bir sosyo-kültürel ortamda eğer iş hayatına atılırlarsa buradaki gelişecek olan inanç tarzı belki de “esnek” inanç tarzında daha yüksek ortalamalar oluşturabilir.

Tablo-33’te “denetim odağı” ile “yaş grupları” arasındaki ilişkiye bakıldığında yaş grupları arasında denetim odağının “genel ve alt” boyutlarının hiçbirisinde anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Denetim odağının “genel” boyutu ile “şans kontrolü”, “kişiler arası kontrol” ve “okul başarısı kontrolünde” 18-21 yaş arası grup daha düşük ortalamalar alarak “içsel denetim” odağına daha yakın dururlarken “kader kontrolü” ve “siyasal kontrol” alt boyutlarında 22-28 yaş arası grup “içsel denetim” odağına daha yakın puanlar almışlardır.

Tablo-34’te, “denetim odağı” ile İlahiyat Fakültesindeki “yaş grupları” incelendiğinde, alınan ortalamalar arasında anlamlı farklılığın olmaması açısından üniversite genelindeki “denetim odağı” ile “yaş grupları” arasındaki ilişkilere benzemektedir. Buna göre İlahiyat Fakültesinde “kişiler arası kontrol” alt boyutu hariç “denetim” odağının “genel” ve tüm alt boyutların en düşük ortalama puanı 22-28 yaş arası öğrenciler almışlardır. Ancak yaş gruplarında alınan bütün ortalama puanlar arasında anlamlı fark yoktur.

Bu sonuca göre üniversite çağındaki öğrencilerin “denetim odağı” yaşları açısından “içsel” veya “dışsal denetimlilik” özelliği almamaktadır. Denetim odağında belirli zihinsel gelişim düzeyine gelen bireylerde böyle sonucun çıkması normal bir durum olabilir. Ancak bu yaş grupları arasında gelişim dönemleri açısından çok farklı yaş grupları olsaydı belki böyle bir sonuç ile karşılaşılabilir. Sonuç olarak, araştırmada denetim odağında içsel veya dışsal denetimliliğe sahip olmak; üniversite öğrencilerinin yaşlarından ziyade alınan eğitim-öğretimin kalitesi, “dini tutum” ile “esnek” inançlılık düzeyi ve kişilik gelişimi ile daha çok yakından ilgilidir.

Tablo-35’de, “yaş grupları” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilere bakıldığında da “yaş grupları” ile “denetim odağı” arasındaki sonuçlarla benzer olduğunu görürüz. Yaş gruplarının psikolojik iyi olma halinin “genel” ve “alt” boyutlarının ortalama puanları arasında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Psikolojik iyi olma hali “genel” boyutunda en yüksek ortalama ($X=178,80$) puanı 18–21 yaş arası grup almıştır.

Tablo-36’da, İlahiyat Fakültesi “yaş grupları” “psikolojik iyi olma hali” ile karşılaştırılınca üniversite genelindeki “yaş grupları” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilere benzer sonuçlar elde edilmiştir. Üniversite genelinde olduğu gibi İlahiyat Fakültesi 22-28 yaş grubu “özerklik” ve “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” alt boyutunda ortalama yüksek puanlar olsa da bu puanlar anlamlı farklılık ortaya koymamıştır. Diğer alt boyutlarda ve psikolojik iyi olmanın “genel” boyutunda yüksek ortalama puanları 18-21 yaş grubu olsa da bu ortalama puanlar da kendi aralarında anlamlı fark çıkarmamıştır.

22-28 yaş grubunun genel olarak psikolojik iyi olma hali ortalama puanının daha düşük olmasının bir nedeni olarak yaş gruplarının “gerilimli” ve “dönüşen”

inanç tarzlarında daha yüksek ortalamaların 22-28 yaş arası grupta görülmesi gösterilebilir. Psikolojik iyi olma halinin “çevre ile ilişkilerde hâkimiyet” ve “özerklik” alt boyutlarında daha yüksek ortalamaları 22–28 yaş grubu almıştır. Diğer alt boyutlarda ise daha yüksek ortalama puanı 18–21 yaş grubu almıştır. Ancak bütün alınan ortalama puanlar arasında anlamlı farklılığın bulunmamasını yaş grupları düzeylerinin çok farklı gelişim aşamalarında olmamasına bağlanabilir. “Denetim odağı” ile “yaş grupları” arasındaki sonuçlara benzer olarak belirli gelişim düzeyine gelen bireylerde böyle sonucun çıkması doğaldır. Çünkü her iki yaş grubu da yetişkinlik dönemi içinde yer almaktadır. 18–21 yaş arası grup ilk yetişkinlik dönemine geçişte, 22–28 yaş arası grup da ilk yetişkinlik yaşam yapısına girişte yer alır⁵⁰. Ayrıca üniversite öğrencilerinin son sınıflarda yaşayacağı iş, geçim ve gelecek kaygılarının artmasına dair yapılan yorum burada da geçerli olabilir. Çünkü araştırmada son sınıfların yaş ortalaması (X=22,98) birinci sınıf öğrencilerin yaş ortalamasından (X=20,12) daha yüksektir. 22–28 yaş grubu daha yüksek sınıflarda eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır.

3. Üniversite Öğrencilerinin İnanç Gelişimi ve Tarzlarının Yorumlanması

Üniversite öğrencilerinin inanç gelişimi ve tarzları üzerine nicel ve kesitsel olarak yapılan bu araştırmada hem Fowler’ın inanç gelişimi hem de Ok’un inanç tarzları/şemaları göz önüne alınarak birtakım yorumlar geliştirilebilir. Üniversite öğrencileri şu andaki inanç tarzlarına gelinceye kadar belli bir inanç aşamalarından geçtiği muhakkaktır. Çünkü bütün insanlar belli bir dini veya seküler inancı kalıtımla almadıkları neredeyse her uzman tarafından kabul edilen bir gerçektir (Spranger, 1966; Bovet, 1958; Vergote, 1969; Yavuz, 1983; Peker, 2000: 164; Hökelekli, 2008: 252; Kayıklık, 2011).

Bütün insanlar belli bir sosyal çevre içinde dünyaya gelirler. Sosyal çevrenin gücü çok yaygın ve güçlüdür ki, neredeyse her duygu, düşünce ve davranışta kendini gösterebilir (Cemalcılar, 2012: 164). Bu yüzden insanın dünyaya gelmesi ile sosyal çevrenin inançları insan yavrusunu kuşatır. Sosyal çevrenin inancına hazır inançlar

⁵⁰ Üniversite öğrencileri üzerinde psikolojik iyi olma hakkında yapılan çalışmalarda yaş değişkeni, yaşların aynı gelişim dönemi içinde yer alması ve birbirine yakın olmasından dolayı ele alınmadığı görülmektedir (bkz. Cirhinlioğlu 2006 ve Cenkseven 2004). Ancak bu araştırmada yaş değişkenini psikolojik iyi olma ile karşılaştırılmasının nedeni inanç tarzlarında görülen değişikliğin psikolojik iyi olmaya etkisinin olup olmadığını göstermeye çalışmaktır. Nitekim gerilimli ve dönüşen inancı yüksek olan 22-28 yaş grubunun psikolojik iyi olma halinin diğer yaş grubuna nazaran düştüğü görülmüştür.

denebilir. Üniversite öğrencilerinin çocukluk döneminde hazır inançlarla karşılaşmaması imkânsızdır. Üniversite öğrencilerinin Fowler'ın sezgisel-yansıtmalı, mitsel-literal inanç aşamasında ve Piaget'nin soyut zekâ dönemine ulaşıncaya kadar hazır inançlarından etkilenmesi ve hatta onları sorgulamadan kabullenmesi mümkündür. Bu yüzden inanç gelişiminde ve değişiminde birçok araştırmada aile ve çevrenin etkili olduğu kabul edilen bir gerçektir (Meadow ve Kahoe 1984: 37; akt. Köse 2008: 64). Üniversite öğrencilerinin hazır inançlarla olan bu yoğunluğu da hayatın ilerleyen dönemlerindeki inanç gelişimlerini bir şekilde etkileyebileceği ön görülebilir.

Üniversite öğrencileri, Piaget'nin bilişsel gelişim kuramına göre soyut zekâ dönemine ulaşan bireyler oldukları için Fowler'ın inanç gelişimi kuramında üçüncü aşamada yer alan "geleneksel-konvansiyonel" inanç aşamasını en iyi şekilde kavrayacak ve sorgulayacak hale gelmişlerdir. Soyut işlemler yapabilecek zihinsel aktiviteye ulaşan bireyin ilgi alanına metafizik konular üzerinde yoğunlaştığı süreç dini inanç ve konular da girer (Bahardır, 2002). Soyut zekâ özelliğine ulaşan ve ergenlik dönemine kadar birey yaşadığı önemli bir olay veya inançlarını sorgulatacak derin çatışmalar yaşamıyorsa muhtemelen "hazır inanç" dönemindeki geleneksel-konvansiyonel inancını en üst düzeyde benimseyebilir. Ancak bu bahsedilenlerin aksine, birey hazır inançlarını sorgulatacak ve hayatını yeniden tanzim ettirecek olaylarla veya çatışmalarla karşılaşsa bireyde "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları başlayabilir. "Gerilimli" inanç ne Fowler ne Streib tarafından bir aşama veya şema olarak değerlendirilmez ama bir geçiş dönemidir. Ok (2012) "gerilimli" inanç tarzını bazen uzun süren bir dönem olduğu için ayrı bir şema/tarz olarak ele almıştır. Bu araştırmada da "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzının ayrı bir şema/tarz olarak alınması gerekmektedir. Çünkü "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları, bu araştırmada psikolojik iyi olmanın birer yordayıcıları olmuşlar ve psikolojik iyi olma hali ile aralarında negatif yönlü ilişki görülmüştür.

İnancında "gerilim" ve "dönüşüm" yaşayan bireyin tüm hayatı boyunca inancında yoğun bir "gerilim" ve "dönüşüm" yaşaması durumu "psikolojik iyi olma" halini olumsuz etkileyeceği için birey inancını belli bir tarza oturtmak zorundadır. Araştırmada "psikolojik iyi olma" ile "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları arasında görülen negatif ilişki bunun bir kanıtı olarak gösterilebilir. Bu yüzden Ok'un (2012)

bahsettiği gibi Fowler'ın inanç gelişiminde bir aşama olarak görülmeyen fakat Ok'a (2012) göre en fazla altı veya yedi yıl sürmesi kabul edilebilir görülmektedir.

"Gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları çatışmanın yoğunluğuna göre bireyin inanç gelişimini köklü bir şekilde etkileyebilir. Mesela, ilk çocukluk döneminde aile içi huzursuzluk yaşayan birey soyut zekâ dönemine ulaştınca geleneksel inancını tam anlamı ile kavrayacak düzeydeyken (kendisine yapılan büyük bir haksızlık sonucu veya çok sevdiği birini kaybetmesi gibi) yaşamını alt üst edecek bir olay veya geleneksel inancında gördüğü mantıksızlık, anlamsızlık ve karmaşıklık sonucunda geleneksel inancın tam tersine reaksiyonel bir inanç geliştirebilir. Reaksiyonel inançla -özellikle çoğunluğu dindar olan bir toplumda bile- birey din dışı veya seküler (profane) inanç veya dünya görüşü geliştirebilir. Bu inanç tarzında elde ettiği yeni inancının başka inançlara saygı duymayacak kadar yoğun savunucusu olabilirken diğer inanç sahiplerine çoğulcu, hoş görülü de yaklaşabilir. Aynı zaman da reaksiyonel inanç sahibi birey dini rasyonel inanç sahibi birey gibi yeni inancının rasyonel boyutlarını en ileri mantık düzeyinde de savunabilir. Rasyonel düşünen reaksiyonel inanç sahiplerinin Türkiye'de sayılarının az olduğu bilinmekle birlikte bu araştırmada da çok az sayıda bulunan "esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük" olanlar arasında bulunabilir. Çünkü araştırmada "esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük" olanlar, dinin gerekliliği ve yararını sorgulayan dini tutum "yargı" boyutunda bile anlamlı en düşük ortalama puanı almışlardır (bkz. Tablo-2).

Reaksiyonel inanç tarzında rasyonel bir düşünceye sahip olmayan ve kendi inancında olmayanlara karşı çoğulcu ve hoş görülü olmayan bazı bireyler de bulunabilir. Reaksiyonel inancını rasyonel değil katı/yoğun bir şekilde yaşamayı seçebilirler. Araştırmada böyle kişiler belki "karışık inançlılar" içinde yer alabilir. Çünkü "karışık inanç tarzı düzeyi" içinde örnekleme sayıları çok az olan "esnek inancı en düşük ama diğer inanç tarzlarında orta düzeyde" olanlar da bulunabilirler. Ayrıca bunların "dini tutum" ortalama puanları ise en düşük seviyede olması gerekmektedir.

Geleneksel inancında "gerilim" ve "dönüşüm" yaşayan her birey reaksiyonel bir inanç tarzına sahip olmayabilir. Bazen birey geleneksel dini inancını sorgulayarak veya başka nedenlerden dolayı dini inancının yerine seküler bir dünya görüşüne veya inanç tarzına sahip olabilir. Bazen bireylerin "hazır inançları" yani yetişme ortamları

tamamen seküler bir hayat tarzı içinde olsa da birey soyut zekâ düzeyine ulaştığında “seküler inanç” tarzını devam ettirebilir hatta “seküler inanç/dünya görüşünde” başka inançlara yaşam hakkı vermeyecek kadar katı/yoğun inançlı olarak seküler inancını yaşayabilir. Bu araştırmada katı/yoğun seküler inanç tarzını benimseyenlere “dini tutum” ve “esnek inanç” tarzı ortalama puanları düşük “karışık” inançlılar veya “hem esnek-hem kesin inancı düşük” olanlar arasında rastlanabilir. Bunun yanında “seküler inanç” tarzına sahip bireyler başka inanç tarzlarına karşı belli bir düzeyde hoş görülü, çoğulcu, özgürlükçü yaklaşabilirler. Araştırmada “seküler” ama “esnek inançlı” bireyler “dini tutum ortalamaları düşük” ve “esnek inancı yüksek” olanlar içinde bulunabilir.

Geleneksel dini inancında “gerilim” ve “köklü dönüşüm” yaşayanların aksine yaşadığı hayat olayları neticesinde birey geleneksel inancını sorgulamak yerine kendisine verilen bu inanç tarzının yılmaz savunucusu ve kendisi gibi düşünmeyenlere yaşam hakkı vermeyecek kadar “Katı inançlı” olabilir. “Hazır inanç” çevresi dini ortamdan oluşuyorsa bireyin dini fundamentalist inanç tarzını “Katı inançlı” olarak da adlandırılabilir. Bu anlamda Ok’un (2012) “Kesin inanç” tarzı hakkında dile getirdiklerini “katı inanç” tarzı olarak kabul edilmesi mümkündür. Araştırmada “dini tutumu yüksek” ve “esnek inanç düzeyi düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” olanların “katı inanç” tarzına sahip olduğu düşünülebilir. Ancak “katı inanç” tarzına sahip olan birey bile soyut zekâ seviyesine ulaşabilir ama empati seviyeleri düşük olabilir. “Katı inançlıların” hepsi olmasa da bir kısmı inançlarındaki karmaşıklık, mantıksızlık ve çelişkiyi görmezden gelip inançlarını savunmak adına her türlü akli ve mantıki delillere de başvurabilirler. Araştırmada buna bir delil olarak dini tutum ortalama puanları yüksek bulunan “esnek inancı düşük-kesin inancı yüksek” olanların denetim odağında daha “içsel denetim” odaklı puanlara sahip olması gösterilebilir (bkz. Tablo-8).

Geleneksel dini inancında “gerilim” ve “dönüşümü” rasyonel anlamda yaşayıp reaksiyonel inanç geliştirmeyenler özellikle dini inançlarını rasyonelleştirebilirler. Bu araştırmada “Kesin inancı yüksek” olanların böyle bir inanç tarzına sahip oldukları söylenebilir. “Kesin inanç tarzı düzeyi yüksek” olanlar –“esnek inanç” tarzında orta düzeyde oldukları için- fundamentalist düzeydeki “Katı” inançlılardan ayrılırlar. “Kesin” inançlılar eğer belli bir dini çevrede

yetişmişlerse dini inanç konularında daha rasyonel olup dini inançlarında var olan çelişki, mantıksızlık ve karmaşıklık durumlarını görmezden gelmek yerine çözümlenmeyi seçebilirler. Bu anlamda “kesin” inanca “dini rasyonel inanç” da denebilir. “Kesin inanç” tarzında yüksek ortalaması olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin “dönüşen inanç” tarzlarının da anlamlı olarak yüksek ortalama puanlara sahip olması buna işaret edebilir. “Dönüşen inanç” tarzında yüksek ortalama alan İlahiyat Fakültesi öğrencileri Fowler’ın kuramındaki “yapay-geleneksel (konvansiyonel)” inanç aşamasından “bireysel-düşünsel” inanç aşamasına geçiş (ara) döneminde oldukları yorumunda bulunulmuştur (bkz Tablo-17).

“Kati” ve “kesin inanç” tarzı düzeyleri hakkındaki bu bulgular “kesin inancı yüksek” olanlar hakkında Ok’un (2012) ileri sürdüğü “mitsel-literal inanç aşamasında olan “kesin” inançlıların ağırlıklı olarak somut zekâyâ sahip oldukları” görüşü ile çelişmektedir. Araştırmada buna bir delil olarak “kesin inanç tarzı yüksek” olanların “içsel denetim” odağında ve dini tutum” puanlarında ikinci en yüksek ortalama puanı almış olması gösterilebilir (bkz. Tablo-2 ve Tablo-8). Rasyonel düşünme yetenekleri olan “kesin” inançlılar, “kati” inançlılar gibi başkalarının inanç tarzlarının yaşam hakkının olmadığını tasvip etmezler. Çünkü “kesin” inanç tarzına sahip birey; görecelilik, hoşgörü, çoğulcu anlayışın hâkim olduğu “esnek inanç” tarzında orta düzeyde yer almaktadırlar.

Araştırmada üniversite öğrencileri arasında “hem esnek-hem kesin” inancı yüksek olanlar tespit edilmiştir. Bunlar Fowler (1981) ve Ok’un (2012) birleştirici inanç aşamasına denk gelebileceği düşünülebilir. Ok’a (2012) göre bu inanç aşamasının üç ana şeması/tarzı bulunmaktadır: Esnek İnanç, Arayış, Elit Mistisizmi. Ok’a (2012) göre yoğun dini ortamda yetişenlerin inancı olgunlaşarak “Bireysel-Dini İnanç” tarzına ve belki ardından “esnek” inanç aşamasına veya “elit mistisizmi” şemasına geçebilir. Yine Ok’a (2012) göre dini geleneğin yoğun olmadığı ortamlardan gelenler ile inançlarında (reaksiyonel tarzda) köklü dönüşüm yaşayanlar “esnek” inanç şemasına sahip olabileceği gibi “arayış” inanç şemasına da sahip olabilirler. Araştırmada “hem esnek-hem kesin” inançlılar hakkında elde edilen veriler Ok’un (2012) “elit mistisizmi” görüşünü desteklemektedir. Çünkü araştırmamızda “hem esnek, hem kesin” inançlılar “dini tutumu” anlamlı en yüksek olanlar arasında yer almıştır. Bunun için "hem esnek-hem kesin" inançlılar belki

Ok'un (2012) iddia ettiği "Elit Mistisizmi" tarzında yer alabilirler. Buna kısaca "Mistisizm" de denilebilir. Ayrıca "hem esnek-hem kesin" inançlılar "psikolojik iyi olma" halinde anlamlı en yüksek ortalama puanı almıştır. Mistisizm arasında "esnek inancı yüksek" olan ve "esnek inancı yüksek, kesin inancı orta düzeyde" bulunan ve yetiştirme ortamlarında sıkı dini geleneksel inançların bulunmadığı öğrenciler de yer alabilir. Çünkü esnek inancı yüksek olanların, sıkı dini ortamlarda yetişmeyip daha seküler bir hayat tarzına sahip olduklarının kanıtı olarak dini tutumlarının daha düşük olması gösterilebilir (bkz. Tablo-2). Bunlar, Ok'un (2012) –Batson ve diğerlerinden (2003) esinlenerek- bahsettiği "arayış" inanç şemasının özelliklerine de sahip olabilirler.

Araştırmada "gerilimli" ile "dönüşen inanç" tarzlarından ve "inanç tarzları düzeylerinden" (yüksek-düşük vb. gibi) bahsedilirken "Yoğun" kavramına işaret edilmiştir. Araştırmada işaret edilen "yoğunluk" ifadesi Ok'un (2012) çalışmasında bir inanç tarzı düzeyi olarak ele alınır. "Yoğun inanç" tarzı Fowler'ın inanç gelişimi kuramında yer almayan bir inanç tarzı olup ilk olarak Ok (2012) tarafından bahsedilmiştir. Ok'a (2012) göre bu inanç tarzı içerik bakımından "yapay-geleneksel (konvansiyonel)" inanca benzeyen ama ondan farklı olduğu düşünülen bir aşamadır. "Yoğun inanç" tarzında kişi geleneksel inanca sahiptir ama bu geleneksel inanç taklitten değil bilişsel farkındalığa sahip olunan bir yapıya dönüştürülmüştür. Ok (2012), "yoğun inanç" tarzı hakkında yeterli bulgunun kendi çalışmasında bulunmadığını ve inanç konusunda çalışanların katkı sağlaması gereken bir tarz olduğunu hatırlatmaktadır. Ok'a (2012) göre "yoğun inanç" aşamasının bilinçli farkındalıklı ve kısmen "rasyonel" olması Fowler'ın "Bireysel-Düşünsel" inanç aşamasını, içeriğinin konvansiyonel olması bakımından da "yapay-geleneksel (konvansiyonel)" inanç aşamasını hatırlatmaktadır. Ancak bu araştırmanın bulgularına göre "yoğun" inanç tarzı Ok'un (2012) bahsettiklerinden daha farklı bir konumdadır.

Araştırmaya göre "yoğun inanç" hem "hazır" inançlarda hem inançta "gerilim ve dönüşümün" yaşandığı dönemde hem de "dönüşüm" sonrası ortaya çıkacak olan inanç tarzlarında da görülebilir. Mesela, din değiştirmelerde geleneksel inancın bireye yoğun bir şekilde aktarım süreci örnek olarak gösterilebilir. Çünkü çocukluk döneminde yaşanan olaylar ve sıkıntılar bireylerin "yoğun" yaşanan geleneksel

inançlarında daha sonraları köklü dönüşümlere ve gerilimlere neden olabilir⁵¹. "Hazır" inançların bireylere verilme tarzındaki "yoğunluk" bu köklü dönüşümlere ivme kazandırabilir. Bu yüzden Christensen (1963: 210) ve Ullman'ın (1989: 11–16; akt. Köse 2008: 64) da işaret ettiği üzere din değiştiren kişilerin çocukluk döneminde, aile ve çevreleri ile yaşadıkları olaylar önemlidir.

“Yoğun inanç” tarzı sadece hazır inançlarda değil "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzında da görülür. Geleneksel inancını yüksek düzeyde yoğun olarak sorgulayan ve yeni inanç tarzlarını arayan birey belli bir dönem sonra psikolojik iyi olma halini yükseltip kendisini rahatlatarak geleneksel inançtan çok farklı bir inanç tarzına ulaşabilir. Buna örnek olarak Müslüman olan İngilizler üzerine psikososyal bir incelenme yapan Köse'nin (2008) bulguları verilebilir. Çocukluk döneminde yoğun bir dini ortamda yetişmeler de yetişkinlik döneminde inançlarındaki mantıksızlık ve tutarsızlıkların zihinlerdeki "yoğun" etkisi sonucu geleneksel inançlarını sorgulayan bazı İngilizler din değiştirmişlerdir. Köse'ye (2008) göre araştırmasına katılan bu İngilizlerin çoğu çocukluk döneminde ailevi ve çevresel sıkıntılar yaşamamalarına rağmen din değiştirmiştir.

"Hazır" inanç döneminde, "gerilim" ve "dönüşüm" inanç sırasında “yoğun inanç” tarzı yaşanabileceği gibi dönüşüm sonrası ortaya çıkan inanç tarzlarında da her birey kendi inancını belli bir yoğunluk içinde yaşayabilir. Belli bir yaş döneminde inanç tarzının yoğunluğu azalabilirken belli bir yaş döneminde ise artabilir. Araştırmada 18-21 yaş arası öğrencilerin “kesin inanç” dediğimiz “dini-rasyonel” inançlarında 22-28 yaş arasında bir azalmanın görülmesi buna örnek olarak gösterilebilir (bkz. Tablo–31). Bir zamanlar ünlü pop yıldız olan (eski adı Cat Stevens İslam girdikten sonra) Yusuf İslam hakkında Köse'nin (2005) değerlendirmelerini de reaksiyonel dönüşüm sonrası gerçekleşen inanç tarzlarındaki yoğunluğa örnek olarak verebiliriz. Köse'ye (2005) göre Yusuf İslam din değiştirdikten sonra yaşam tarzında çok katı tutumlar yaşayan biriydi. İslam'ı yaşamak adına çok "katı" inançlı olan Yusuf İslam önceki hayatının aksine reaksiyonel bir inanç tarzı oluşturmuştu. Bu reaksiyonel inancı da yoğun bir tarzda oluşturmuştur. Geçmişe dönme korkusunu aştıkça bu durumu değişecektir (s. 10).

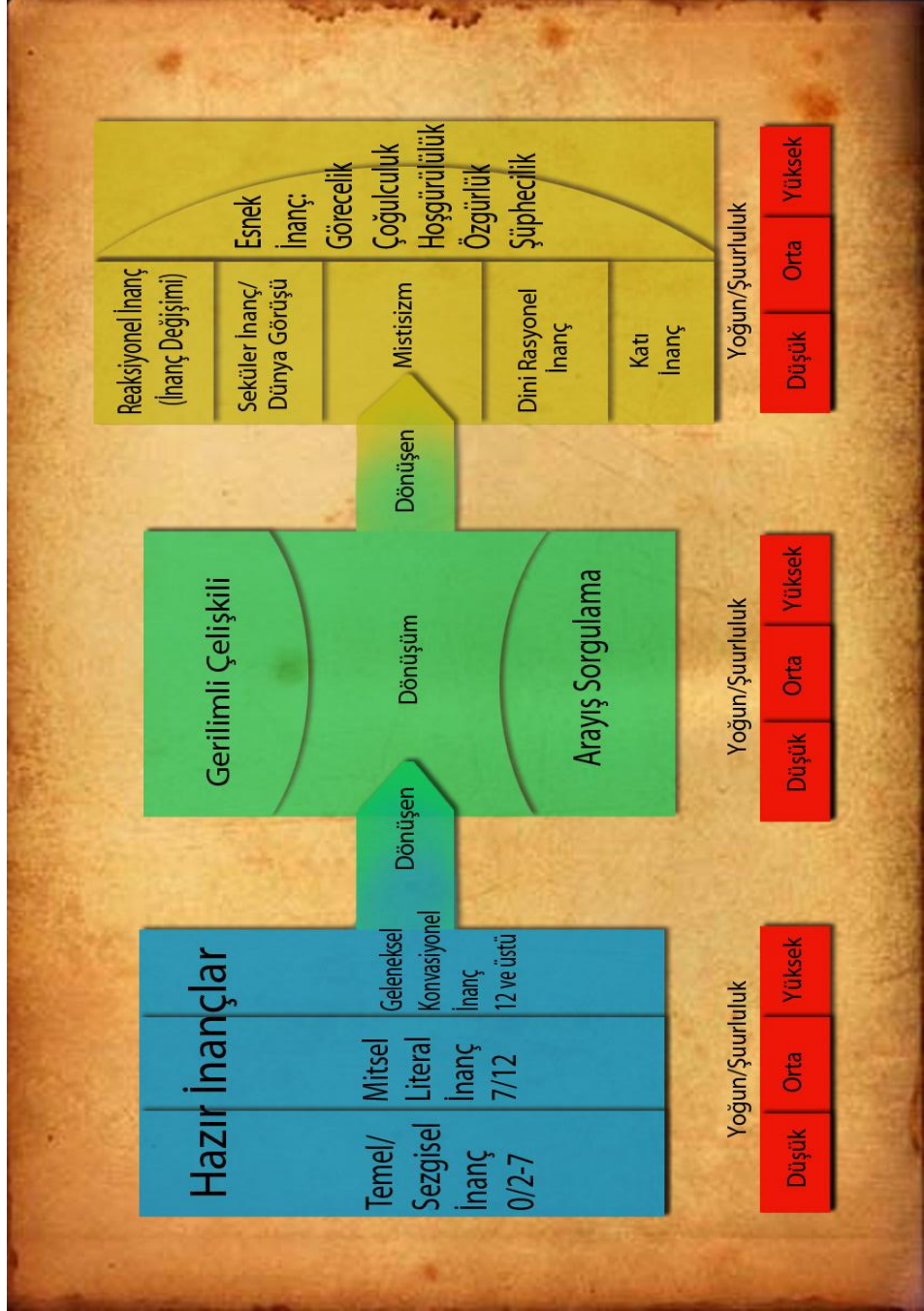
⁵¹ Çocukluk döneminde yaşanan gerilim hakkında Kayııklık (2006) tarafından yapılan “Dini İnkâr Bağlamında Turan Dursun” adlı çalışmada Turan Dursun'un çocukluk dönemi tablillerine bakılabilir.

Köse'ye göre şarkı söylemeyi günah sayan, ceket ve pantolon giymekten kaçınan “İlk Yusuf” 2000’li yıllarda bu katı tutumundan uzaklaşmıştır (2005: 12).

Yusuf İslam’ın din değiştirme sürecinden sonra yeni inancında görülen yoğunlaşmanın zamanla değişmesi bu araştırmada yaş grupları arasında görülen inanç tarzlarındaki yoğunluğun değişimi ile benzetilmektedir. Hem İlahiyat hem de diğer fakültelerdeki öğrencilerin “dini tutum” ve bazı inanç tarzları birinci ve son sınıf arasında değiştiği gibi 18–21 ile 22–28 yaş arasında da değişebilir (bkz. Tablo–24; Tablo–25; Tablo–31; Tablo–32). Ayrıca Streib’in (2001) da belirttiği gibi bahsedilen herhangi inanç tarzında bulunan birey diğer tarzlardan tamamen bağımsız olmazlar. Yani birey belli bir dönemde inancının bir yönü konusunda “kesin” inançlı iken bir başka yönü konusunda “esnek” olabilir. Başka bir dönemde ise daha farklı bir konumda olabilir. İşte bu değişimler bireyin inanç tarzındaki yoğunluğa işaret etmektedir.

Üniversite öğrencilerinde ortaya çıkan inanç gelişimi ve tarzları hakkında bahsedilen yukarıdaki yorumlar, Ok’un (2012) çalışmalarından da esinlenip şöyle resmedilebilir:

Şekil–6 Üniversite Öğrencilerinin İnanç Gelişimi ve Tarzları

SONUÇ VE ÖNERİLER

1. SONUÇ

“İnanç”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” olgularını konu edinen bu araştırmada, öğrencilerin dini tutumlarının inanç tarzlarını belirlemede katkısının olduğu tespit edilerek inanç tarzları ve denetim odaklarının psikolojik iyi olma hali ile ilişkileri incelenmiştir. Ayrıca araştırmada “fakülte”, “cinsiyet”, “sınıf” ve “yaş”tan oluşan demografik değişkenlerle “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler irdelenmiştir.

Batıda birçok araştırmada “dindarlık-denetim odağı” veya “denetim odağı-psikolojik iyi olma hali” ilişkileri ele alınmıştır. Ancak Fowler’ın inanç gelişimi kuramı esas alınarak hazırlanan “inanç tarzları”; kişilik ve yükleme kuramları ile yakından ilişkili olan “denetim odağı” ile pozitif psikoloji akımının önem verdiği “psikolojik iyi olma hali” kavramlarının aralarındaki ilişkilerinin -Sivas Cumhuriyet Üniversitesinin lisans düzeyinde eğitim alan- 955 kişilik öğrenciden oluşan örneklem ile incelenmesi Türkiye’deki ender araştırmalardan sayılabilir. Araştırmada temel olarak; *“üniversite öğrencilerinin hayata gözlerini açtıkları ve gelişip büyüdüğü ortamlardaki kendilerini kuşatan hazır inancından sonra, aldıkları eğitim ve benzeri etmenler ile inançlarını hangi tarzda geliştirirler veya farklı inanç tarzı geliştirirler mi? İnanç tarzlarının gelişme sürecinde öğrenciler, inançları yardımı ile hem tecrübe ettikleri olaylara hem de çevresinde yaşanan olaylara nasıl yüklemelerde bulunarak denetim odağının hangi boyutunda yer alırlar? Öğrencilerin hâlihazırda sergiledikleri inanç tarzları ve denetim odakları, psikolojik iyi olma hali düzeyleri ile nasıl ilişkilendirilebilir? Ayrıca fakülte, cinsiyet, sınıf ve yaş gibi öğrencilerin demografik özelliklerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ile ilişkileri var mıdır?”* soruları cevaplandırılmıştır. İlk olarak, araştırmada test edilecek denenceler oluşturulduktan sonra araştırmaya katılanların “cinsiyet”, “yaş”, “sınıf” ve “fakülte”den oluşan sosyo-demografik özellikleri tablolar halinde sunulmuştur. Örneklem demografik değişkenlerindeki dağılımının uygun görülmesi sonucu denenceler doğrultusunda araştırmanın bulguları iki alt başlık altında incelenmiştir. “Dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilerin ele alındığı bölümde özellikle “dini tutum” kullanılarak

örneklemde “inanç tarzlarının düzeyleri” ve daha sonra bazı istatistiksel işlemler sonucunda “denetim odağı” boyutları belirlenmiştir. Daha sonra da “inanç tarzları” ve “düzeyleri” ile “denetim odağı” boyutlarının “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler tespit edilerek şu sonuçlar elde edilmiştir:

Dini tutum⁵² ile inanç tarzları arasındaki ilişkide “kesin” inanç ile “dini tutum” arasında pozitif yönlü ilişki görülürken diğer inanç tarzları olan “gerilimli”, “dönüşen” ve “esnek” inanç tarzları arasında negatif ilişki bulunmuştur. Bu bulgu örneklemdeki “kesin” inanç tarzı sergileyen öğrencilerin dini tutumlarının da yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde dini tutum ile negatif yönlü bir ilişki içinde olan diğer inanç tarzlarının “kesin” inanç tarzı ile de negatif yönlü ilişki içinde olduğu görülmüştür. Buna göre “kesin” inanç ile diğer inanç tarzları arasındaki negatif yönlü ilişkiler “inanç tarzı düzeylerinin” belirlenmesinde bir ipucu vermiştir. Mesela, “kesin” inanç ile “gerilimli” inanç veya “dönüşen” inanç tarzına sahip olunamayacağından ve işleme alınmayacak kadar çok az sayıda “kesin-gerilimli” veya “kesin-dönüşen” inanç tarzı düzeyi makul görülmemektedir. Böylece ROC analizi sonucunda araştırmada “a) kesin inanç düzeyi yüksek, b) esnek inanç düzeyi yüksek, c) karışık inançlılar, d) hem esnek-hem kesin inanç düzeyi yüksek, e) esnek inancı yüksek-kesin inancı düşük, f) esnek inancı düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” olmak üzere toplam altı inanç tarzı düzeyi belirlenmiştir.

Dini tutum ve inanç tarzları arasındaki bulgulara bakıldığında, “*Dini tutum ile inanç tarzları ve düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.*” denilebilir. Çünkü “dini tutum” ile “kesin inanç” arasında pozitif, diğer inanç tarzları arasında negatif ilişki görüldüğünden, inanç tarzları düzeylerinde de “kesin inanç” tarzından yüksek alanlar ile “kesin inanç” tarzından düşük alan inanç tarzları düzeyleri arasında, (yargı alt boyutunda bile) “dini tutum” puanları açısından anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

“İnanç tarzları” ve “düzeyleri” ile “dini tutum” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilerde elde edilen sonuçlara göre “psikolojik iyi olma hali”; “dini tutum”, “kesin” ve “esnek inanç” tarzı ile pozitif yönlü bir ilişki içinde iken, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzı ile negatif yönlü ilişki halindedir. Buna göre

⁵² Dini tutum ölçeğinin araştırmada kullanılmasının nedeni, inanç tarzları düzeylerinin belirlenmesine yardımcı olmasıdır. Yoksa örneklemde bizzat dini tutumunu belirlemek gayesi güdülmemektedir.

inançta “dönüşüm” ve “gerilim” yaşayanların yaşadıkları bu süreç, “psikolojik iyi olma” haline olumsuz olarak katkıda bulunacaktır. Aşamalı regresyon analizi sonucunda “dönüşen” inancın tek başına psikolojik iyi olma halinin negatif yönde %21’ini açıklıyor olması da bu yorumu destekler.

"Psikolojik iyi olma" halinin "dini tutum", "kesin" ve "esnek inanç" tarzları ile pozitif; "gerilimli" ve "dönüşen" inanç tarzları ile negatif ilişkisi bulunduğu ve –“kesin inanç” tarzı hariç- diğer "inanç tarzları" ve "dini tutumun" "psikolojik iyi olma" halini yordadığı için *“dini tutum, inanç tarzları ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı ilişkiler vardır”* denilebilir. Bu yüzden "dini tutum" ile “kesin” ve “esnek” inanç tarzlarındaki artışın “psikolojik iyi olma” halinde de artışı sağlıyor olması araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından. Ayrıca "inanç tarzı düzeyleri" içinde “psikolojik iyi olma” halinde en yüksek anlamlı ortalama puanı "esnek-kesin" inançlılar, en düşük anlamlı ortalama puanı ise "karışık inançlılar" almıştır. Sonuçta bu araştırmaya göre -ister dini isterse din dışı olsun- inançlılığın ve dini tutumun bireyin psikolojik iyi olmaya olumlu katkısının olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir.

“Denetim odağı” ile psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkileri incelemek için birtakım istatistiksel işlemler sonucu araştırmada “içsel ve dışsal denetim odağı” boyutları belirlenmiştir. “İçsel denetim odağı” boyutundaki öğrencilerin -özerklik boyutu hariç- psikolojik iyi olma hali ortalama puanları “dışsal denetim” odaklılardan anlamlı olarak daha fazladır. “Özerklik” alt boyutunda ise “içsel ve dışsal denetim” odağında anlamlı farklılıkların çıkmaması örneklemin üniversite öğrencilerinden oluşmasına bağlanabilir. Üniversite öğrencisinin özerk olma özelliği diğer özelliklerinden daha baskın görünmektedir.

Sonuç olarak araştırmanın bu bulgusu hakkında “içsel denetim” odaklıların psikolojik iyi olma hali “genel” ve –özerkliğe rağmen- “alt” boyutlarında anlamlı olarak daha yüksek ortalama puan alması ile *“İçsel-dışsal denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali arasında anlamlı bir ilişki vardır”* denilebilir. Çünkü -bilimsel yazınla da paralel olarak- “içsel denetimlilerin psikolojik iyi olma hali daha yüksek ve depresyon, kaygı, sıkıntı ve stresleri ise dışsal denetimlilere göre daha düşük seviyededir”.

Denetim odağında inanç tarzları içinde “esnek” inançlılığın “dışsal denetim odaklı” puanlara doğru bir yaklaşma sağladığı görülmüştür. Çünkü “esnek inanç düzeyi düşük” olanlar, “esnek inanç düzeyi yüksek” olanlardan anlamlı olarak daha “içsel denetim” odaklı puanlara sahiptirler. İnanç tarzı düzeyleri içinde en yüksek “içsel denetim” odağı puanlarına “esnek inanç düzeyi düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” olanlar sahip olmuştur. Aynı şekilde “içsel denetim” odaklılar, “dışsal denetim” odaklılardan “dini tutumda” anlamlı olarak daha yüksek ortalama puan almışken “esnek” inanç tarzında anlamlı olarak daha düşük ortalama puan almışlardır.

Sonuç olarak, Rotter’ın “Denetim Odağı Ölçeği” seçime zorlanık ikili seçeneklerden oluştuğu için “kesin” inançlılar her iki zıt maddeden biri hakkında kendilerine hangisinin daha uygun olacağı konusunda tereddüt yaşamamış gözükmeleler. Mesela, “dini tutumu yüksek, kesin inançlı” bir birey yaşanan veya başına gelen olayları -“Kader-i İlahi’ye” atfetse de- şans veya kismet ile yorumlama noktasında anlamsız düşünebilir. Ancak “dini tutumu düşük, esnek inançlı” birey ise başına gelen olaylarda şans, kismet veya irade dışı olayların varlığına da yüklemeye bulunabilir. Denetim odağı ölçeği, yaşadığı veya gözlemlediği olaylarda bireylerin ne kadar kendi iradesine veya ne kadar şans, kismet ve hatta kader gibi içsel-dışsal odaklara yüklemeye bulunduğunu ölçtüğü için -Benson ve Spilka’nın (1973) da belirttiği gibi- “dini tutumu yüksek” olan kesin inançlı” birey, şans, kismet ve irade zayıflığına yüklemelerde bulunmayı daha az yapabilir.

Sonuç olarak araştırmada, “*dini tutum, inanç tarzları ve düzeyleri ile denetim odağı arasında anlamlı ilişkiler vardır*” denilebilir. Buna göre, “içsel denetim” odaklıların değil “dışsal denetim” odaklıların hâkim inanç tarzı “esnek” inançtır. Çünkü “içsel denetim” odaklılarda “dışsal denetim” odaklılara göre, “dini tutum” anlamlı düzeyde daha yüksek iken, “esnek” ve “gerilimli” inanç tarzları daha düşüktür. Ancak “dışsal denetim” odaklıların “içsel denetim” odaklılara göre “dini tutumları” anlamlı düzeyde daha düşük, “esnek” ve “gerilimli inanç” tarzları ise daha yüksektir.

Bulgular bölümünün ikinci kısmında “fakülte”, “cinsiyet”, “sınıf” ve “yaştan” oluşan demografik değişkenlerin, “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkiler irdelenmiştir.

Araştırmada İlahiyat, Eğitim, Edebiyat, Fen ve İ.İ.B.F.'de eğitim gören öğrencilerin “dini tutum” ve “inanç tarzları” karşılaştırılmıştır. İlahiyat ile diğer fakülte öğrencilerinin dini tutum “genel” puanları karşılaştırılınca anlamlı düzeyde yüksek ortalama puana İlahiyat Fakültesi öğrencileri sahip olmuştur. Bu sonuç ile İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dine karşı daha olumlu tutum içinde oldukları sonucuna ulaşılabilir. Fakat dini tutum “yargı” boyutunda üniversite öğrencilerinin - dini tutumun diğer boyutlarından farklı olarak- birbirine yakın ve daha yüksek ortalama puanlar aldıkları görülmektedir. Dini tutum “yargı” boyutundaki birbirine yakın ve yüksek ortalamalar, üniversite genelinde bağımlı-bağımsız değişkenler arasında anlamlı farklılıkların oluşmasını engellemektedir. Mesela, dini tutum “yargı” boyutu ile “inanç tarzları”, “içsel-dışsal denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” arasındaki tüm ilişkilerde anlamlı farklılıkların çıkmaması buna örnek gösterilebilir. Bu durumda, dini tutumun “yargı” boyutunda birbirine yakın yüksek ortalama puanların ortaya çıkması ile üniversite öğrencilerinin dinin gerekliliği ve yararına dair olumlu baktıkları sonucuna ulaşılır denilebilir.

Öğrencilerin “inanç tarzları” karşılaştırılınca "kesin" ve "gerilimli inanç" tarzlarından aldıkları ortalama puanlarda fakülteler açısından anlamlı fark çıkmamıştır. “Kesin inanç” tarzı sadece İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin değil diğer fakülte öğrencilerinin de baskın inanç tarzı olarak görülebilir. Çünkü fakülteler arasında tüm inanç tarzları düzeyleri karşılaştırılınca “kesin inanç düzeyi yüksek”, “esnek inanç düzeyi düşük-kesin inanç düzeyi yüksek” ve “hem esnek-hem kesin inancı yüksek” olanların sayısı örneklemin yarıdan fazlasını oluşturur. Ancak “üniversite öğrencilerinin genelinde (diğer inanç tarzlarından ziyade) “kesin” inanç tarzına sahip olma anlamlı bir şekilde hâkimdir” denilse de Ki-Kare Testi sonucu tüm inanç tarzı düzeyleri arasında anlamlı farklılıkların bulunması üniversite öğrencilerinin inanç tarzı düzeylerinde homojen değil heterojen bir yapının var olduğuna da işaret eder. Çünkü İlahiyat Fakültesi öğrencileri “dönüşen inanç”

tarzında daha yüksek ortalama puan alarak diğer fakülte öğrencileri ile anlamlı fark oluşmuştur.

“Denetim odağı” ile “fakülteler” arasındaki ilişkilerde “dini tutum” ortalaması en yüksek olan İlahiyat Fakültesi öğrencileri, diğer fakülte öğrencilerinden daha düşük ortalama puan alarak “içsel denetim” odağına daha yakın durmaktadır.. Bunun hakkında "dindar bireylerin şans, kısmet ve irade zayıflığına sıcak bakmaması olabilir" yorumu yapılmıştır. Bu yüzden “dini tutumu” ve “kesin inançlılık düzeyleri yüksek” olan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin denetim odağında daha “içsel denetim” odaklı çıkması beklenen bir sonuçtur. Bu açıdan “denetim odağının genelinde İlahiyat Fakültesi öğrencileri diğer fakülte öğrencilerden anlamlı olarak daha yüksek içsel denetim odağına sahiptir” diyebiliriz.

“Psikolojik iyi olma” halinin fakülte değişkeni açısından karşılaştırıldığında İlahiyat Fakültesi öğrencileri anlamlı düzeyde en düşük ortalama puanı alarak Fen Fakültesi öğrencilerinden sonra “psikolojik iyi olma hali” en düşük düzeyde olmuştur. Bunun nedeni olarak İlahiyat öğrencilerinin genelinde “kesin” ve "dönüşen" inanç tarzının yüksek bulunması, inanç tarzları içinde “psikolojik iyi olma” halinden en düşük ortalama puanlardan birini “kesin inanç tarzı yüksek” olanların alması ve aşamalı regresyon analizinde “kesin” inanç tarzının “psikolojik iyi olma” halini yordamaması gösterilebilir.

Araştırmada beş fakültede “*öğrenim gören öğrencilerin arasında -kesin ve gerilimli inanç hariç- esnek ve dönüşen inanç tarzları, dini tutum, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali değişkenleri açısından anlamlı farklılık vardır*” denilebilir. İlahiyat Fakültesi öğrencileri “dini tutum” ve “dönüşen inanç” tarzlarında en yüksek; “esnek inanç” tarzında ise en düşük puanları alarak diğer fakülteler arasında anlamlı fark oluşmuştur. Ayrıca “psikolojik iyi olma halinde” ise Fen Fakültesi öğrencilerinden sonra İlahiyat Fakültesi öğrencileri en düşük ortalama puan aldığı için fakültelerin aldıkları ortalama puanlar arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. “Denetim odağında” ise İlahiyat Fakültesi öğrencileri en içsel denetim odağı puanlarına sahip olarak diğer fakülte öğrencileri ile arasında anlamlı fark görülmüştür.

Dindarlık durumunun göstergesi olarak kabul edilen “dini tutum” ortalama puanlarına göre kız öğrencilerin dini tutum "genel" ortalama puanı erkeklere göre anlamlı olarak daha yüksek görülmüştür. Dini tutum “duygu” ve “yargı” alt boyutunda en yüksek ortalama puanı alan kız öğrenciler olsa da kız ve erkek öğrenciler arasında anlamlı olarak fark oluşmamıştır. Buna rağmen kadınların “dini tutum” ve "davranışlarının", erkeklerden daha yüksek olduğu sonucuna varan çalışmalarla paralellik gösteren bu bulgu, araştırmada kız öğrencilerin dini tutumlarının daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Dini tutumdaki bu farklılığa rağmen inanç tarzlarında ise cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar genelde bulunmamıştır. Sadece “dönüşen” inanç tarzında erkekler daha yüksek anlamlı ortalama puana sahip olmuşken diğer inanç tarzlarında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Erkek öğrencilerin inançlarında “dönüşümün” daha fazla olması Fowler’ın bulguları ile paraleldir. Çünkü Fowler’ın (1981) çalışmasında dönüşüm ve hatta gerilim yaşayarak üçüncü aşamadan dördüncü inanç aşamasına geçen katılımcıların sayısı kadınlara göre erkeklerde daha fazladır. Ayrıca “kesin” inanç tarzında yüksek ortalama puanlara erkek öğrencilerin sahip olması Fowler’ın kuramında dördüncü aşama olan “bireysel-düşünsel inanç” aşamasına geçişte kız öğrencilere göre erkek öğrencilerin daha yatkın olacağı sonucuna ulaşılabilir.

“Denetim odağı” ile “cinsiyet” ilişkisi açısından bulgular incelendiğinde erkek öğrencilerin denetim odağı “genel” puanları kız öğrencilerden anlamlı olarak “içsel denetim” odağına daha yakındır. “Okul başarısı kontrolü” denetim odağı alt boyutunda kızların daha düşük ama anlamlı olmayan ortalama puan olarak daha “içsel denetim” odaklı oldukları görülmüştür. Bu da kız öğrencilerin hem üniversiteye girişte hem de diğer bazı akademik ortamlarda erkeklerden daha başarılı olduklarına dair istatistiklerle örtüşse de kız ve erkek öğrenciler "okul başarısı kontrolünde" denetim odağında benzer konumdadırlar. “Şans”, “siyasal”, “kişisel” ve “kader kontrolü” denetim odağı alt boyutlarında da en düşük ortalama puanları olarak erkek öğrenciler kız öğrencilerden daha “içsel denetim” odaklı olmuşlardır. Daha önceki araştırmalarda cinsiyet açısından “içsel-dışsal denetim” odağında çok farklı sonuçlar elde edilmiş olması cinsiyet faktörünün denetim odağında tek başına "içsel" veya "dışsal" odaklı yapma işlevinin olmadığını göstermektedir. Bu açıdan bu sonuç

araştırmada erkeklerin daha “içsel denetim” odaklı puanlar almış olmalarında öğrencilerin sosyo-kültürel ortamlarının da incelenmesini gerektirmektedir.

“Psikolojik iyi olma hali” ile “cinsiyet” ilişkisinde, kız öğrencilerin, erkek öğrencilerden anlamlı olmasa da daha yüksek "psikolojik iyi olma hali" ortalama puanlarına sahip oldukları görülmüştür. "Psikolojik iyi olma" halinin “diğerleri ile olumlu ilişkiler kurma” ve “kişisel gelişim” alt boyutlarında anlamlı farklılıklar kız öğrenciler lehine bulunmuştur. Sonuç olarak daha önceki araştırmalardan bazıları ile uyum içinde olan bu bulgular, sadece cinsiyet farklılığı yani kadın veya erkek olmak "psikolojik iyi olma" halinde anlamlı farklılıklar oluşturmamaktadır. Başka etmenlerin de "psikolojik iyi olma" halinde rol oynayacağından bahsedilebilir. Mesela, üniversitedeki kız ve erkek öğrenciler aynı sosyal ortamı paylaşmakta olup bu sosyal ortamın erkek ve kız öğrencilere verdiği sıkıntı neredeyse aynı derecede ilişkili olduğu söylenebilir.

İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri diğer fakültedeki kız öğrenciler ile “dini tutum”, “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma hali” açısından karşılaştırıldığında; İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri –yargı boyutu hariç- dini tutum açısından en yüksek anlamlı ortalamaları alırken, "dönüşen inanç" tarzında en yüksek, “esnek” inanç tarzında ortalama puanı en düşük ve “kesin” inanç tarzında ise İ.İ.B.F ile aynı olan en yüksek ortalama puanı almışlardır. İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin aldıkları bu sonuç, İlahiyat Fakültesi ile diğer fakültelerin karşılaştırılmasında elde edilen bulgulara paralellik gösterir. İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin “denetim odağı” "genel" ortalama puanları diğer fakültelerin kız öğrencilerine göre en düşük olduğu için anlamlı olarak daha “içsel denetim” odağı puanlarına sahip olmuştur. Psikolojik iyi olma halinde İlahiyat Fakültesi kız öğrencileri, diğer fakültelerin kız öğrencilerine göre “kişisel gelişim” alt boyutu hariç psikolojik iyi olma hali “genel” ve tüm “alt” boyutlarında anlamlı en düşük ortalama puanları almışlardır.

Sonuç olarak araştırmada *“kız ve erkek öğrencilerin kendi aralarında "dini tutum", "dönüşen inanç" tarzı ve "denetim odağı" açısından anlamlı farklılık vardır ve psikolojik iyi olma hali açısından anlamlı farklılıklar yoktur"* denilebilir. Ayrıca, örneklemin kız öğrencileri karşılaştırıldığında, İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin

“dini tutum”, “dönüşen inanç” tarzı ve “içsel denetim” odakları daha yüksekken, "esnek inanç" tarzı ve “psikolojik iyi olma hali” ise anlamlı düzeyde daha düşük olmuştur.

Birinci ve son sınıflar arasındaki “dini tutum” puanları incelendiğinde birinci sınıfların “dini tutum” genel ve tüm “alt” boyutlarında anlamlı yüksek ortalamalara sahiptirler. Üniversite öğrencilerinde üniversite ortamı ve aldıkları eğitim ile birlikte iş, gelecek kaygısı, geçim ve diğer nedenlerden dolayı son sınıfa doğru dini tutumlarında bir azalmanın olduğu rahatlıkla görülmektedir. Bu bulgu yapılan önceki çalışmalarla ve dini gelişim aşamalarıyla da uygunluk arz etmektedir. Böylece *“üniversite genelinde birinci sınıf öğrencilerinin dini tutum (genel ve alt boyut) puanları son sınıf öğrencilerinden anlamlı olarak daha yüksektir”* sonucuna ulaşılabilir.

İnanç tarzlarında ise birinci sınıflar, anlamlı olarak daha yüksek “kesin” inanç ortalama puanlarına sahip olmuşlarken, dördüncü sınıflar ise (dini tutumlarındaki gibi) inançlılık seviyesinde bir azalma görülmektedir. Dördüncü sınıflar daha düşük “kesin” ve “esnek” inançlı iken daha yüksek “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzı ortalama puanlarına sahiptirler. Ancak “kesin” inanç tarzı hariç, “esnek”, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarında birinci ve son sınıflar arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Ayrıca son sınıfların “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarındaki artış dikkat çekicidir. Sonuç olarak, birinci ve son sınıflar arasındaki “dini tutum” ve "kesin inanç" tarzında son sınıflara doğru bir azalma görülmektedir.

İlahiyat eğitimi alan birinci ve son sınıf öğrenciler arasında “dini tutum” ortalama puanları birinci sınıfların anlamlı olarak daha yüksek iken, inanç tarzlarında anlamlı farklılıklar görülmemiştir. İlahiyat Fakültesindeki öğrencilerin "dini tutumlarının" son sınıflara doğru azalmasında İlahiyatta alınan eğitim sonucu dini konularda rasyonelleşmenin etkili olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, İlahiyat öğrencilerinde iş, gelecek, geçim ve benzeri durumların kaygısı da dini tutumlarının azalmasını sağlayabilir.

Denetim odağının genel boyutunda birinci sınıflar ile son sınıflar arasında anlamlı fark vardır. Buna göre birinci sınıf öğrencileri denetim odağı "genel"

boyutunda daha "içsel denetim odaklı" olurlarken "şans" ve "kişiler arası kontrol" denetim odağı alt boyutunda da aynı durum söz konusudur. Bunun için son sınıfa doğru öğrencilerin denetim odağında dışsal denetimlilik gittikçe artmaktadır. Ancak aynı durum İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencileri için geçerli değildir. İlahiyat Fakültesinin son sınıf ile birinci sınıf öğrencileri arasında denetim odağı "genel" ve "-okul başarısı kontrolü" alt boyutu hariç- diğer "alt" boyutlarda anlamlı fark çıkmamıştır.

"Psikolojik iyi olma hali" ile birinci ve son sınıf öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlarda anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Buna göre herhangi bir sınıf düzeyinde olmak "psikolojik iyi olma" haline katkı sağlamamaktadır. İlahiyat Fakültesi birinci ve son sınıf öğrencilerinde de aynı durum söz konusu olup birinci sınıfların "psikolojik iyi olma hali" ortalama puanı anlamlı değildir. Gerek İlahiyat Fakültesinde gerekse diğer fakültelerde "özerklik" boyutunda anlamlı olmayan en yüksek ortalama puanı dördüncü sınıflar almıştır. Bu da gösteriyor ki, özerk olma son sınıflara doğru üniversite öğrencilerinin en önemli özellikleri arasında yer almaktadır.

"Yaş grupları" ile "dini tutum" arasında anlamlı farklılık görülmemiştir. Çünkü 18–21 ve 22–28 yaş grupları ilk yetişkinlik dönemine ait olduğundan anlamlı farklılıklar bulunmayabilir. Ancak 18–21 yaş arası öğrencilerin dini tutumları 22–28 yaş öğrencilerinden daha yüksek ortalama puana sahiptir. Zaten dini tutum "yargı" alt boyutunda ise 18–21 yaş arası öğrencilerin ortalama puanları, 22–28 yaş arası öğrencilerin ortalama puanlarından anlamlı daha yüksek çıkmıştır. Bu da gösteriyor ki, üniversite öğrencilerinde yaş ilerledikçe dini tutumda bir azalma oluşmaktadır.

İnanç tarzlarında ise 18–21 yaş arası öğrenciler "kesin" inanç tarzında anlamlı daha yüksek ortalama puanlara sahipken, 22–28 yaş arası öğrencilerin "dönüşen" inanç tarzı anlamlı daha yüksek ortalama puana sahip olmuşlardır. Ayrıca "gerilimli" ve "dönüşen" inançtaki artışla birlikte "esnek" ve "kesin" inanç tarzları 22–28 yaş arası öğrencilerde gittikçe düşmektedir. Bu bulgu, 22–28 yaş arasındaki öğrencilerde inançlılığın azaldığına ama inançta dönüşüm ve gerilimin arttığına işaret etmektedir.

İlahiyat Fakültesi 18–21 yaş arası öğrencilerinin 22–28 yaş arası öğrencilerinden dini tutum “genel” ortalama puanları anlamlı olarak daha yüksektir. Aynı durum dini tutum “duygu” ve “yargı” alt boyutunda da söz konusudur. Buna göre İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yaşları ilerledikçe muhtemelen aldıkları eğitim sonucu ile daha “rasyonel dini tutum” içinde oldukları “din” ile ilgili “duygu” ve “öznel yargı” anlayışlarında bir rasyonelleşmenin olduğu rahatlıkla görülmektedir. Çünkü 22–28 yaş arası İlahiyat öğrencilerinde dini tutum “genel” ve tüm “alt” boyutlarındaki ortalama puanlarında bir düşüş söz konusudur. İnanç tarzlarında da sadece “kesin” inanç ortalama puanları anlamlı olarak 18–21 yaş arasında en yüksek iken “esnek” inanç tarzında 22–28 yaş arası öğrencilerin anlamlı olmasa da ortalama puanları daha yüksektir. Bu bulgu ile İlahiyat öğrencilerinin sınıf düzeylerinin ilerlemesi ile paralel olarak yaşları da ilerledikçe "dini tutumlarında" ve “kesin” inançlılıklarında azalma olmaktadır.

“Yaş” ile “denetim odağı” arasındaki ilişkilerde yaş ilerledikçe denetim odağında “içsel denetim” odaklılık artmamaktadır. Muhtemelen yaş gruplarının yaş aralıkları birbirine yakın olması ile birlikte üniversite öğrencilerinde yaş faktörü denetim odağında “içsel veya dışsal” boyutluluk oluşturmamış olabilir. Aynı durum İlahiyat Fakültesinin yaş gruplarında da görülmektedir. Denetim odağında yaş dışında eğitim, sosyo-kültürel ve yetişme ortamı vb. gibi başka etmenler, bireylerin "içsel" veya "dışsal denetim" odağına katkı sağlamaktadır. Buna göre hem İlahiyat hem üniversite genelinde “18–21 ile 22–28 yaş arası öğrencilerin denetim odağı (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur” denilebilir.

“Yaş” ile “psikolojik iyi olma hali” arasındaki ilişkilerde denetim odağındaki ilişkilerle aynı doğrultuda olup, üniversite genelindeki yaş grupları arasında psikolojik iyi olmanın "genel" ve "alt" boyutlarında da anlamlı farklılıklar yer almamıştır. Benzer durum İlahiyat Fakültesinin yaş grupları ile de söz konusudur. Denetim odağındaki gibi üniversite öğrencilerinde yaş dışında başka etmenlerin psikolojik iyi olma haline olumlu ya da olumsuz katkıda bulunacağı düşünülmelidir.

Sonuç olarak hem İlahiyat Fakültesinde öğrenim gören “18-21 ile 22-28 yaş arası öğrencilerin “dini tutum” ile “kesin inanç” tarzı hariç diğer inanç tarzları,

"denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" (genel ve alt boyutları dâhil) puanlarında anlamlı farklılık yoktur" sonucuna ulaşabilir.

Üniversite genelinde "yaş değişkeni" hakkında *"18–21 ile 22–28 yaş arası üniversite öğrencilerinde "gerilimli" ile "esnek inanç tarzı", "denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" açısından anlamlı farklılıklar yokken "dini tutum", "kesin" ve "dönüşen inanç" tarzları açısından anlamlı farklılıklar vardır"* denilebilir.

2. ÖNERİLER

Üniversite öğrencilerinde "inanç tarzları", "denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" ilişkileri konusunda Türkiye’de yapılan çok az sayıdaki araştırmalardan birisi olan bu çalışma, zorunlu olarak, bazı sınırlılıklar çerçevesince yapılmıştır. Dolayısıyla bu konu hakkında ileri de yapılacak araştırmalar için şu önerilerde verilebilir:

* Bu çalışma yaş grupları çok farklı olmayan ve eğitim seviyeleri eşit olan lisans öğrencileri üzerinde yapılmıştır. Bu yüzden farklı yaş grupları ve farklı eğitim seviyelerine sahip bireyler üzerinde yapılacak daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Kapsamlı ve geniş yelpazeli örneklem grupları ile yapılacak çalışmaların sonuçları ile yaptığımız araştırmanın sonuçları karşılaştırılabilir. Bu çalışma ileride yapılacak araştırmalara örnek teşkil etmesi beklenir.

* Fowler’ın inanç gelişimi kuramı esas alınarak geliştirilen inanç tarzları konusunda üniversite öğrencileri üzerinde elde edilen bulguların, toplumun farklı yaş ve sosyal statüsündeki gruplar üzerinde yapılacak olan çalışmaların sonuçları/ bulguları ile karşılaştırılmasına ihtiyaç vardır. Dolayısıyla inanç tarzları hakkında Türkiye’deki farklı yaş ve sosyal statülerdeki gruplar üzerinde geniş kapsamlı bir çalışma yapılabilir. Belki böyle bir çalışma için disiplinler arası yardımlaşmalara ihtiyaç da duyulabilir.

* "İnanç tarzları", "denetim odağı" ve "psikolojik iyi olma hali" ilişkileri üzerinde yapılan bu çalışma kesitsel ve nicel bir çalışmadır. Bu çalışmanın sonuçları nitel çalışmalarla da karşılaştırılabilir. Hatta gerek üniversite öğrencileri gerekse farklı sosyal gruplardaki bireyler üzerinde boylamsal çalışmalar da yapılabilir. Kesitsel ve nicel çalışmaların bulgu ve sonuçları boylamsal ve nitel çalışmalarla karşılaştırılabilir. Ayrıca denetim odağı ile ilgili olarak, Türk-İslam kültürünü daha

iyi yansıtan, -sadece şans, kısmet, kader değil- çok farklı boyutları olan ölçekler geliştirilebilir.

* Bu çalışma üniversite öğrencileri arasında “inanç tarzları”, “denetim odağı” ve “psikolojik iyi olma halini” karşılaştırmış olduğundan üniversiteler bünyesinde psikolojik danışmanlık ve rehberlik hizmetlerinin eksikliğine işaret etmektedir. Örneklemin hepsinin lisans düzeyinde olmasına rağmen denetim odakları ve psikolojik iyi olma hali farklı düzeylerde çıkmıştır. Araştırmanın sonuçları fakültelerin bünyesinde neden rehberlik ve danışmanlık bürolarının kurulmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Yapılacak danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ile öğrencilerin inanç tarzlarına, dünya görüşlerinin gelişimine, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali düzeylerine katkı sağlanabilir. Özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde psikolojik iyi olma hali “genel” ve “alt” boyutlarında en düşük ortalama puanlarının olması İlahiyat fakültelerinde bile “danışmanlık” ve “rehberlik” hizmetlerine ihtiyacın olduğunu göstermektedir. Bunun için Yıldız’ın (2003) da belirttiği gibi profesyonel rehberlik ve danışmanlık hizmet ve programlarının üniversitelerde ve özellikle din öğretiminin verildiği İlahiyatlarda daha yetkin nasıl yapılması gerektiğine dair çalışmalar vakit kaybedilmeden yapılmalıdır. Ayrıca İlahiyat Fakültesi kız öğrencilerinin, beraber eğitim aldıkları erkek öğrencilerden denetim odaklarının daha dışsal boyutlu olması, İlahiyatta alınan eğitimden ziyade kız öğrencilerin yetiştikleri sosyo-kültürel çevrelerinin araştırılmasını gerektirebilir. Böylece İlahiyattaki öğrenciler arasında cinsiyet açısından denetim odağındaki farklılığın nedeni daha net ortaya çıkabilir.

* Üniversite öğrencilerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerde cinsiyet, fakülte gibi demografik değişkenler arasında ortaya çıkan anlamlı farklılıkların nedenlerini daha iyi anlamak için konunun sosyolojik arka boyutlarının da ele alınması gerekir. Bu araştırma sadece din psikolojisi alanında olduğu için konunun sosyolojik arka planı irdelenmemiştir. Bu açıdan farklı inanç tarzlarına sahip olan öğrenciler ile mülakat tarzında yapılacak nitel araştırmalar bu araştırmanın bulgularını güçlendirebilir. Bu alanda disiplinler arası bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. (2006), **İlkokul Çocuklarının İnanç Gelişimi: Psiko-Teolojik Yaklaşım**, (Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, SOSBE.
- Ağır, S. M. (1994), **Normal Lise ile İmam Hatip Lisesi Öğrencilerinin Denetim Odakları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, SOSBE.
- Akdoğan, A. (2002), **Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat (Rize İli Merkezi Örneği)**, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Albayrak, H. (1997), **Annelerin Kaygı Düzeyleri ile Çocukların Bağımlılık Eğitimi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi, SOSBE.
- Allport, G. W. (1961) **Pattern and Growth in Personality**, New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Allport, G. W. (1950), **The Individual and His Religion: A Psychological Interpretation**. London: The Macmillan Company.
- Allport, G. W. (1951), **Personality: A Psychological Interpretation**, London.
- Allport, G. W. (1963), "Behavioral Science, Religion, and Mental Health", **Journal Religion and Health**, 2, 187–197.
- Allport, G. W. ve Ross, J. M. (1967), "Personel Religious Orientation and Prejudice", **Journal of Personality and Social Psychology**, 5, 432–443.
- Alpar, R. (2011), **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler**, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Alper, H. (2007), **İmanın Psikolojik Yapısı**, İstanbul: Rağbet Yayınevi.
- Altemeyer, B. ve Hunsberger, B. (2004), "A Revised Religious Fundamentalism Scale: The Sort and Sweet of It", **The International Journal for The Psychology of Religion**, 2, 113–133.
- Altıntaş, E. ve Gültekin, M. (2005), **Psikolojik Danışma Kuramları**, İstanbul: Aktüel Yayıncılık.
- Andrews, F. M. ve Robinson, J. P. (1991), "Mesures of Subjective Wellbeing", In J. P. Robinson, P. R. Shaver ve L. S. Wrightsman (Ed.), **Measures of Personality and Social Psychological Attitudes**, 61–114, San Diego AA: Academic Press.
- Armaner, N. (1980), **Din Psikolojisine Giriş**, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Arslan, Ç., Dilmaç, B. ve Hamarta, E. (2009), "Coping With Stress and Trait Anxiety Interm of Locus of Control: A Study With Turkish University Students", **Social Behavior and Personality: An International Journal**, 37(6), 791–800.
- Aslantürk, Z. (2000), **Araştırma Metot ve Teknikleri**, İstanbul: MÜİF. Vakfı Yayınları.
- Aydın, A. R. (2004), **Birey ve Din**, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ayten, A. (2008), **Pro-Sosyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü**, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, SOSBE.
- Ayten, A. (2010), **Psikoloji ve Din-Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bacanlı, H. (1999), **Gelişim Psikolojisi –Eğitim Psikolojisi-**, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Bahadır, A., (2002), "Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler", **Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Balcı, S. (1997), **Lise Öğrencilerinin Denetim Odağı ile Sınav Kaygısı Arasındaki İlişki**, (Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğt. Bil. Enst.
- Bandura, A. (1986), **Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Bandura, A. (1989), **The Multidimensional Self-Efficacy Scales**, (Yayınlanmamış Test), Stanford: Stanford University, CA.
- Batson, C. D., Schoenrade, P. ve Ventis, W. L. (1993), **Religion and The Individual**, Oxford: Oxford Press.
- Baymur, F. (1994), **Genel Psikoloji**, İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Bayyigit, M. (1989), **Üniversite Gençliğinin Dini İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Ün. SOSBE.
- Beekman, A. T. F., De Beurs, E., Von Balkom, A. J. L. M., Deeg, D. J. H., Van Dyck, R., ve Van Tilburg, W. (2000), "Anxiety and Depression in Later Life: Co-occurrence and Communalities of Risk Factors", **American Journal Psychiatry**, 157, 89-95.
- Benassi, V. A., Sweeny, P. D., ve Dufour, C. L. (1988), "Is There A Relation Between Locus of Control Orientation and Depression?", **Journal of Abnormal Psychology**, 97, 359-367.
- Benson, L. T., ve Deeter, T. E. (1992), "Moderators of The Relationship Between Stress and Depression in Adolescents", **School Counselor**, 39, 189-194.
- Benson, P. ve Spilka, B. (1973), "God-image As A Function of Self-esteem And Locus of Control", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 12, 297-310.
- Benson, P.L. (2004), "Emerging Themes in Research on Adolescent Sipiitual and Religious Development", **Applied Developmental Science**, 8(1), 47-50.
- Benson, P. L. ve Donahue, M. J. (1989), **Ten-Year Trends in at-Risk Behaviors: A National Study of Black Adolescents**, San Fransisco: Harper and Row.
- Benson, P. L. ve Roehlkepartain, E. C. (2008), "Sipiitual Development: A Missing Piriorty in Youth Development", **Wiley Interscience**, 118, (www.intersciencewiley.com).
- Benson, P. L., Wood, P. K., Johnson, A. L., Eklin, C. H., ve Mills, J. E. (1983), **Report on 1983 Minnesota Survey of Drug Use and Drug-Related Attitutes**, Minneapolis: Search Instutite.
- Bergin, A. E. (1983), "Religiosity and Humanistic Values", **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 48, 95-105.
- Bilgiseven A. K. (1982), **Sosyal İlimler Metodolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Birren E. J. ve Schroots, J.J.F. (1996), "History, Concepts, and Theory in The Psychology of Aging", **Handbook of the Psychology of Aging** (4. Baskı), 3-23, San Diego: Academic Press.
- Birren, E. J. (1982), **The Psychology of Aging**, New Jersey: Prentice-Hall Inc.
- Bovet, P. (1958), **Din Duygusu ve Çocuk Psikolojisi**, (çev. Selahattin Odabaşı), Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Browne, T. (2001), "Human Development Theories", **Futurics**, 25, 50-71.
- Buber, M. (2000), **Tanrı Tutulması**, (çev. A. Latif Tüzer), Ankara: Lotus Yayınevi.
- Budak, S. (2009), **Psikoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Buhler, C. ve Allen, M. (1972), **Introduction to Humanistic Psychology**, Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Burger, J. M. (2006), **Kişilik –Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri-**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Califona, J. (2002), “Religion, Science and Substance Abuse”, **America**, 186(4), 8–11.
- Carton, J.S. ve Nowicki, S. (1994), “Antecedents of Individual Differences In Locus of Control of Reinforcement: A Critical Review”, **Genetic, Social, and General Psychology Monographs**, 120 (1), 33–81.
- Cemalcılar, Z. (2012), **Psikolojiye Giriş**, Eskişehir: Açık Öğretim Yayınları.
- Cengil M. (2004), “Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Denetim Odaklarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi”, **Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5 (3), 65–88.
- Cenkseven, F. (2001), “Sigara İçme Drumlarına Göre Üniversite Öğrencilerinin Kontrol Odağı ve Öğrenilmiş Güçlülük Düzeylerinin Karşılaştırılması”, **Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 2 (21), 8–16.
- Cenkseven, F. (2004), **Üniversite Öğrencilerinde Psikolojik İyi Olmanın Yordayıcılarının İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Adana: Çukurova Üniversitesi SOSBE.
- Certel, H. (2003), **Din Psikolojisi**, Ankara: Andaç Yayınları.
- Cevizci A. (2002), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Paradigma Yayıncılık
- Christensen, C.W. (1963), “Religious Conversion”, **Archives of General Psychiatry**, 9, 207–216.
- Cirhinlioğlu F. (2006), **Üniversite Öğrencilerinde Utanç Eğilimi, Dini Yönelimler, Benlik Kurguları ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, SOSBE.
- Cirhinlioğlu F. ve Ok Ü. (2011), “Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?” **Zeitschrift für Die Welt der Türken**, 3 (1), 121–141.
- Cirhinlioğlu, F. (2010), **Din Psikolojisi**, Ankara: Nobel Yayıncılık
- Cirhinlioğlu, F. ve Demir, Özdikmenli. G. (2012). “Religious Orientation and Its Relation to Locus of Control and Depression”, **Archive for the Psychology of Religion**, 34, 341–362.
- Clark, W. H. (1981), “Çocukluk Dönemi Dini” (trc. Neda Armaner), **Ankara Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, 24, 175–185.
- Clouse, Bonnidell. (2000), “Ergenlerde Ahlak Gelişimi ve Cinsellik”, (çev. Turgay Gündüz), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 9 (9), 715–753.
- Coan, R.W. (1974), **The Optimal Personality**, New York: Colombia University.
- Cüceloğlu, D. (1997), **İnsan ve Davranışı –Psikolojinin Temel Kavramları-**, İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çapcıoğlu, İ. (2003), **Sosyal Değişme Sürecinde Din ve Kadının Toplumsal Konumu-Kastamonu Örneği-**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SOSBE.
- Çapcıoğlu, İ. (2008), **Sosyo-Politik Tutumlar ve Dindarlık İlişkisi (İlahiyat Fakülteleri Örneği)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. SOSBE.
- Çelik, Y. (2011), **“Nasıl”? Biyoistatistik Bilimsel Araştırma**, 1. Baskı, Diyarbakır: Özel Basım.
- Dağ, İ. (1991), “Rotter’in İç-dış Kontrol Odağı Ölçeği (RİDKOÖ)’nin Üniversite Öğrencileri İçin Güvenirliliği Ve Geçerliliği”, **Psikoloji Dergisi**, Aralık, 7 (26).

- Dağ, İ. (1992), “Kontrol Odağı, Öğrenilmiş Güçlülük ve Psikopatoloji İlişkileri”, **Psikoloji Dergisi**, 7(27), 1–9.
- Diener, E. (2000), “Subjective Well-Being: The Science of Happiness and A Proposal For a National Index”, **American Psychologist**, 55(1), 34-43.
- Dirik, G. ve Günay, E. (2009), “Dindarlık, Kontrol Odağı ve Psikolojik Sıkıntılar”, **Civilacamedy Sosyal Bilimler Dergisi**, 7(1), 47–62.
- Dişçi, R. (2008), **Temel ve Klinik Biyoistatistik**, İstanbul: Tıp Kitapevi.
- Doksat, M. K. (2011), **Neden Psikanaliz**, İstanbul: Omnia Yayıncılık.
- Dönmez, A. (1983), “Denetim Odağı (Locus of Control) ve Çevre Büyüklüğü”, **Ankara Üniv. Eğitim Bil. Fak. Dergisi**, 16(1), 37–47.
- Dönmez, A. ve Başal, H. A. (1985), “Çevre Büyüklüğü ve 10–12 Yaş İlkokul Çocuklarında Denetim Odağı”, **Psikoloji Dergisi**, 5 (18), 7-14.
- Durusoy, A. (1993), **İbn-i Sina Felsefesinde İnsan ve Âlemdeki Yeri**, İstanbul: MÜİF. Vakfı Yayınları.
- Edwards, L. M., Lappincker, R. H., Magyor-Moe, J. L., Rehfeldt, J. D., Ryder, J. A. Brown, J. C. ve Lopez, S. J. (2002), “A Positive Relationship Between Religious Faith and Forgiveness: Faith in The Absence of Data?”, **Pastoral Psychology**, 50 (3), 147-152.
- Ekşioğlu, H. (2011), **İnanç veya Dünya Görüşüne Sahip Olma Tarzı ile Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, SOSBE.
- Ellis, A. (1986), **The Case Against Religion: A Psychotherapist’s View and The Case Against Religiosity**, Austin, TX: American Atheist Press.
- Ellison, C.G. (1991), “Religious Involment and Subjective Well-Being”, **Journal of Health and Social Behavior**, 32, 80–99.
- Elmalılı, H. Y. (1992), **Hak Dini Kur’an Dili**, 10 (1), İstanbul: Azim Dağıtım.
- Erden, M. ve Akman, Y. (1998), **Eğitim Psikolojisi**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Erikson, E. H. (1963), **Childhood and Society**, New York: W.W.Norton & Company.
- Erikson, E. H. (1964), **Insight and Responsibility: Lectures on The Ethical Implications of Psychanalytic Insights**. New York: W.W.Norton.
- Erikson, E. H. (1982), **The Life Cycle Completed: A Review**, New York: W.W. Norton.
- Erikson, E.H. (1968), **İnsanın Sekiz Çağı**, (çev. B. Üstün, V. Şar), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Eşer, H. (2005), **Üniversite Öğrencilerinde Dini İnanç ve Benlik Saygısı İlişkisi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa: Uludağ Üniv. SOSBE.
- Ewen, R.B. (1988), **An Introduction to Theories of Personality**, 3. Baskı, USA: Lawrence Erlbaum Associates.
- Feher, S. ve Malli, R.C. (1999), “Coping With Breast Cancer In Later Life: The Role of Religious Faith”, **Psychooncology**, 8, 408–416.
- Feist, J. ve Feist, G. J. (2006), **Theories of Personality**, New York: McGraw-Hill.
- Feldman, K.A. (1969), “Change and Stability of Religious Orientations During Colege: Part I, Freshman-Senior Comparions”, **Review of Religious Research**, 11, 40-60.
- Fırat, E. (1977), **Üniversite Öğrencilerinde Allah İnanıcı ve Din Duygusu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniv. SOSBE.

- Firuzebadi, Ebü't-Tahir Mevdüddin Muhammed b. Ya'kub. (1230–1233), **el-Okyanusu'l-basit fi Tercemeti'l-Kamusi'l-muhit**, (çev. Asım Efendi).
- Fişek, N. (1985). **Halk Sağlığına Giriş**, H.Ü. Dünya Sağlık Örgütü Hizmet Araştırma ve Araştırmacı Yetiştirme Merkezi Yayını No. 2, Ankara: Çağ Matbaası.
- Fordham, F. (2001), **Jung Psikolojisinin Ana Hatları**, (çev. A. Yalçın), Beşinci Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Fowler, J.W. (2001), "Faith Development Theory and The Postmodern Challenges", **International Journal for The Psychology of Religion**, 11, 159-172.
- Fowler, W. J. (1981), **Stages of Faith, the Psychology of Human Development and The Quest for Meaning**, San Francisco: Harper and Row.
- Fowler, W. J. (1991), **Weaving the New Creation: Stages of Faith and The Public Church**, San Fransisco: Harper Collins.
- Fowler, W. J. (1995), **Stages of Faith, the Psychology of Human Development and The Quest for Meaning**, San Francisco: Harper Collins Publisher.
- Fowler, W. J. (2004), "Faith Development At 30: Naming the Challenges of Faith in A New Millennium", **Religious Education**, 99 (4), 405–421.
- Fowler, W. J. (1984), **Becoming Adult, Becoming Christian**, San Francisco: Harper and Row.
- Fowler, W. J. (1992), "The Enlightenment and Faith Development Theory", In J. Astley and L. J. Francis (ed.), **Christian Perspectives on Faith Development**, A Reader, 15–28, Grand Rapids: Eerdmans.
- Francis, L. J. ve Kaldor, P. (2002), "The Relationship Between Psychological Well-Being and Christian Faith and Practice In Australian Population Sample", **Journal for The Scientific Study of Religion**, 41(1), 179- 184.
- Francis, L. J. ve Stubbs, M. T. (1987), "Measuring Attitudes Towards Christianity-From Childhood into Adulthood", **Personality and Individual Differences**, 8, 741–743.
- Freud, S. (1991), **The Future of An Illusion**, London: Penguin Freud Library.
- Frisch, M.B., Cornell, J., Villanueva, M., Retzlaff, P. J. (1992), "Clinical Validation of the Quality of Life Inventory: A Mesure of Life Satisfaction for Use in Treatment Planning and Outcome Assessment", **Psychological Assessment**, 4, 92-101.
- Gençtan, E. (2002), **Psikanaliz ve Sonrası**, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- George, L.K., Larson, D.B., Koenig, H.G., ve McCollough, M. E. (2000), "Spirituality and Health: What We Know, What We Need to Know", **Journal of Social and Clinical Psychology**, 19(1), 102–116.
- Giderer, H. E. (1990), **Fen Lisesi ile Ömer Seyfettin Lisesi Öğrencilerinin Denetim Odağına Göre Bazı Değişkenler Yönünden Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SOSBE.
- Ginsburg, H.P. ve Opper, S. (1969), **Piaget's Theory of Intellectual Development**, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Gormly, V. A. (1997). **Lifespan Human Development**, New York: Harcourt Brace College Publishers.
- Gorsuch, R. (1988), "Psychology of Religion", **Annual Review of Psychology**, 39, 201–221.
- Gorsuch, R. L. (1994), "Toward Motivational Theories of Intrinsic Religious Commitment", **Journal for the Scientific Study of Religion**, 33, 315–325.

- Gökçekan, N. (1992), **Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Kendini Kabul Düzeylerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Ün. SOSBE.
- Grof, S. ve Grof, C. (2011), **Manevi Kriz**, (çev. Ahu Ayan), İstanbul: Kaknüs Yayıncılık.
- Gülaçtı, F. (1999), **Üniversite Öğrencilerinin İnsan Doğasına İlişkin Tutumları, İçten veya Dıştan Denetimli Olma ile Bazı Değişkenler Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi SOSBE.
- Gülaçtı, F. (2009), **Sosyal Beceri Eğitimine Yönelik Programın Üniversite Öğrencilerinin, Sosyal Beceri, Öznel ve Psikolojik İyi Olma Düzeylerine Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi SOSBE.
- Güleç, C. (2010), **Pozitif Ruh Sağlığı**, Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Gündüz, Z. (1986), **Okul Başarısı ve Ortaokul 1. Sınıf Öğrencilerinde Denetim Odağı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi), Ankara Ün. SOSBE.
- Gürses, İ. (2002), “Dindarlık ile Tutumlar ve Otoriteriyen Kişilik İlişkisi”, **Gençlik, Din Ve Değerler Psikolojisi**, Ankara: Ankara Okulu Yayıncılık.
- Gürses, İ. (2007), “Din Eğitimi Kişilik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 16 (2), 79–122.
- Güvenç, G. (2002), “Güdüler ve Duygular”, **Psikolojiyi Anlamak**, Ankara: Türk Psikologları Derneği Yayınları.
- Hançerlioğlu, O. (1980), **Felsefe Ansiklopedisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hayta, A. (2002), “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, H.Hökelekli (ed.), **Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi**, 117–152, Ankara: Ankara Okulu Yayıncılık.
- Hogg, M. A. ve Vaughan, G.M. (2006), **Sosyal Psikoloji**, (çev. İ. Yıldız, A. Gelmez), Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Holder, E. E. ve Levi, D. J. (1988), “Mental Health and Locus of Control: SCL–90–Kare and Levenson’s IPC Scales”, **Journal of Clinical Psychology**, 44, 753–755.
- Hood, R. V., Spilka, B. Hunsberger, B. ve Gorsuch, R. (1996), **The Psychology of Religion**, London: The Guilford Press.
- Hökelekli, H. (1983), **Ergenlik Çağı Gençlerin Dini Gelişimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Ün. SOSBE.
- Hökelekli, H. (1993), **Din Psikolojisi**, Ankara: TDV Yayınları.
- Idler, E. L. (1987), “Religious Involment and The Health of The Elderly: Some Gyphotesis and An Initial Test”. **Social Forces**, 66(1), 226–238.
- İlgar, M. Z. (1995), **Denetim Odağının Değer Sistemleri Ahlaki Gelişim Düzeyi ve Öz-Ahlaki Değerlendirme Üzerindeki Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SOSBE.
- İşıklı, S. (2001), “Psikoterapide Danışan Faktörü Psikopatolojiye Karşı Psikonormallik”, **Türk Psikoloji Bülteni**, 23(7), 164–166.
- İmam, Z. F. (2001), **Pakistan ve Türkiye’deki Gençler Arasında Algılanan Ebeveyn Sıcaklığı, Ebeveyn Kontrolü ve Bunların Benlik Değeri ile Denetim Odağı İlişkileri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Ün. SOSBE.
- İnanç, Y. B. ve Yerlikaya E. E. (2010), **Kişilik Kuramları**, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

- Jahoda, M. (1960), **Race Relations and Mental Health**, Belgium: Unesco.
- James, W. (1902), **The Varieties of Religious Experience: A Study in Human Nature**, Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press.
- Jardine, M. M. ve Viljoen, H. G. (1992), "Fowler's Theory of Faith Development: An Evaluative Discussion", **Religious Education**, 87, 74–85.
- Jaswal, A. ve Dewan, A. (1997), "The Relationship Between Locus of Control and Depression", **Journal of Personality and Clinical Studies**, 13, 25–27.
- Joe, V. C. (1971), "Reiew of Internal-external Construct As A Personality Variable", **Psychological Report**, 28, 619–640.
- Jonassen, D. H. ve Grabowski, B. L. (1993), **Handbook of Individual Differences, Learning, and Instruction**, Hillsdale, NJ: Lawrance Erlbaum.
- Jones, T. (2004), "The Basis of James W. Fowler's Understanding of Faith in The Research of Wilfred Cantwell Smith: An Examination from Evangelical Perspective", **Religious Education**, 99(4), 345–357.
- Jung, C. G. (1938), **Psychology and Religion**, New Haven: Yale University Press.
- Jung, C. G. (1955), **Mysterium Conjunctionis**, In H. Read et al. (Eds.), Princeton, NJ: Princeton University Press, Bollingen Series XX, (14), The Collected Works of C. G. Jung.
- Kağıtçbaşı, Ç. (1972), **Sosyal Değişmenin Boyutları (İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme)**, Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayıncılık.
- Kağıtçbaşı, Ç. (1975), **Dış Ülke Yaşantısının Etkileri**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Kağıtçbaşı, Ç. (1983), **İnsan ve İnsanlar**, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Kahneman, D. (1999), **Objective Happiness**, (ed., In Kahneman, D., Diener, E. ve Schwartz, N.), **Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology**, New York: Russell Sage, 3–25.
- Kahoe, R.D. (1974), "Personality and Achievement Correlates of Intrinsic and Extrinsic Religious Orientations", **Journal of Personality and Social Psychology**, 29, 812–818.
- Karaca, F. (2007), **Dini Gelişim Teorileri**, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları (DEM).
- Karaçoşkun, M.D. (1998), **Psiko-Sosyal Açından İman (Dini İnanç)-Amel (Dini Davranış) İlişkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Ün. SOSBE.
- Karaçoşkun, M. D. 2004, "Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar", **Dinbilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi**, 4 (2), 23–36.
- Karaduman, B. D. (1997), **Ankara Fen Lisesi Öğrencilerinin Kendini Kabul Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Ün. SOSBE.
- Karagözoğlu, C. (1997), **11–14 Yaş Grubu Sporcularda Psikolojik Danışmanın Kontrol Odağına Etkisinin Araştırılması**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Ün. Sağlık Bil. Enst.
- Karasar, N. (2012), **Bilimsel Araştırma Yöntemi**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, M. (1998), **Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum**, Samsun: Etüt Yayıncılık.
- Kayıklık, H. (2000), **Dini Yaşayış Biçimleri: Psikolojik Temelleri Açısından Bir Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ün. SOSBE.

- Kayıklık, H. (2003), **Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler**, Adana: Baki Kitabevi.
- Kayıklık, H. (2005), “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XLVI, 133–155.
- Kayıklık, H. (2006), “Dini İnkâr Bağlamında Turan Dursun”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5(1), 1-14.
- Kayıklık, H. (2011). **Din Psikolojisi**, Adana: Karahan Kitabevi.
- Kennedy, B. L., Lynch, G. V. ve Schwab, J. J. (1998), “Assessment of Locus of Control in Patients With Anxiety and Depressive Disorders”, **Journal of Clinical Psychology**, 54, 509-515.
- Kılıççı, Y. (1988), “Yaşlılığın Uyum Sorunları”, **Hacettepe Eğitim Fakültesi Dergisi**, 3, 41–45.
- Kimter, N. (2008), **Benlik Saygısı ve Dindarlık İlişkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Ün. SOSBE.
- Kindi. (1973), “Risale fi'l-Hile li-Def'il-Ahzan”, (nşr. A. Bedevi), **Resail-ü Felsefiye**, Bingazi.
- Kinnier, R.T. (1997), “What Does It Mean To Be Psychologically Healthy?”, **Introduction to The Counseling Profession**, D. Cağuzzi, Dr. Gross (Eds.) 2. Baskı, USA: Allyn and Bacon, 48–63.
- Koç, M. (1997), **Rasyonel Emotif Terapinin Düşük Benlik Kabulünü Yükseltmedeki Etkinliğinin Araştırılması**, (Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Ün. SOSBE.
- Koeing, H. G., McCullough., M. E., ve Larson, D. B. (2001), **Handbook of Religion and Health**. New York: Oxford University Press.
- Korkut, F. (1991), **Yetiştirme Yurdundaki Öğrencilerle, Gestalt Yaklaşımına Dayalı Olarak Yapılan Bireysel Danışmanın Sürekli Kaygı ve Denetim Odağı Üzerindeki Etkileri**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Ün. SOSBE.
- Köksal, F. (1991), **Denetim Odağı ile Saldırgan Davranışlar Arasındaki İlişkiler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, SOSBE.
- Köksal, M. A. (Tarihsiz), **Hz. Hüseyin ve Kerbela Faciası**, İstanbul: Köksal Yayıncılık.
- Köse, A. (2005), **Üç Yusuf Bir İslam**, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Köse, A. (2008), **Neden İslam'ı Seçiyorlar?** İstanbul: İz Yayıncılık.
- Kulaksızoğlu, A. (1998), **Ergenlik Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurt, İ. (2008), **Yetişkin Psikolojisi**, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kuzucu, Y. (2006), **Duyguları Fark Etmeye ve İfade Etmeye Yönelik Bir Psiko-Eğitim Programının, Üniversite Öğrencilerinin Duygusal Farkındalık Düzeylerine, Duyguları Fark Etme Eğilimlerine Psikolojik ve Öznel İyi Oluşlarına Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Ün. Eğt. Bil. Enst.
- Levinson, D. J. (1986), “A Conception of Adult Development”, **American Psychologist**, 41, 3–13.
- Lupton, D. (2002), **Duygusal Yaşantı: Sosyo-Kültürel Bir İnceleme**, İstanbul: Ayrıntı Yayıncılık.
- Lyubomirsky, S., Lepper, H. S. (1999), “A Measure of Subjective Happiness: Preliminary Reability and Construct Validation”, **Social Indicators Research**, 43, 137-155.

- Maslow, A. H. (1970), **Motivation and Personality**, New York: Harper ve Row.
- Maslow, A. H. (2001), **İnsan Olmanın Psikolojisi**, (çev. Okhan Gündüz), İstanbul: Kuraldışı Yayıncılık.
- McFadden, S. H. (2005), "Points of Connection: Gerontology and the Psychology of Religion", In **Handbook of The Psychology of Religion and Sprituality**, London: The Guildford Press.
- McIntosh, D. N. ve Spilka, B. (1990), "Religion and Physical Health: The Role of Personel Faith and Control", In M.L. Lynn and D.O. Moberg (Eds.), **Research in The Social Scientific Study of Religion**, 2, 167–194, Greenwich, CT: JAL.
- McIntosh, D. N., Kojetin, B. A. ve Spilka, B. (1985), "From of Personal Faith and General and Specific Locus of Control", -Paper Presented at- **The Annual Meeting of The Rocky Mountains Psychological Association**, Tucson, AZ: April 24–27.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004), **Kişilik ve Din**, İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları (DEM).
- Mehmedoğlu, A. U. ve Aygün A. (2006), "James W. Fowler ve İnanç Gelişimi Teorisi", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** 6(1), 117–139.
- Miller, H. P. (2008), **Gelişim Psikolojisi Kuramları**, (çev. B. Onur, Z. Gültekin), Ankara: İmge Kitabevi.
- Morris, C. G. (2002), **Psikolojiyi Anlamak (Psikolojiye Giriş)**, (Çev-Edt. H.Belgin Ayvaşık ve Melike Sayıl), Ankara: Türk Psikologları Derneği Yayınları.
- Moseley, R. M., Jarvis, D. ve Fowler, J. W. (1993), **Manuel for Faith Development Research**, (2. Ed.), Atalanta: Center for Research in Faith and Moral Development, Emory University.
- Mutçalı, S. (2001), **İngilizce, Türkçe, Arapça Sözlük**, İstanbul: Dağarcık Yayın.
- Mutlu, K. (1989), "Bir Dindarlık Ölçeği: Sosyolojide Yöntem Üzerine Bir Araştırma", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 3(4), 194–199.
- Myers, D. G. ve Diener, E. (1995), "Who Is Happy?", **Psychological Science**, 6, 10–19.
- Neugarten, B. L. (1980), "Must Everything Be A Midlife Crisis?", **Prime Time**, 2, February, 1–3.
- Newcomb, T. M. (1954), **Social Psychology**, New York: Dryden Press.
- Nowicki, S. ve Strickland, B .R. (1973), "Locus of Control of Scale for Children", **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 40 (1), 148–154.
- Ok, Ü. (2005), "Bir Aktivite Sistemi Olarak "İnanç", **Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 5, 111-135.
- Ok, Ü. (2006), "Faith Developmenst and Perception of Diversity Among Muslims in Turkey: Construction and Initial Test of A Measure for Religious Diversity in Islam", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 4, 221–247.
- Ok, Ü. (2007), **İnanç Psikolojisi**, Ankara: Avrasya Yayıncılık.
- Ok, Ü. (2009), "Dini Şemalar Ölçeğinden İnanç veya Dünya Görüşü Şemaları Ölçeğine", **Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Dergisi**, 35, 149–155.
- Ok, Ü. (2011), "Dini Tutum Ölçeği: Ölçek Geliştirme ve Geçerlilik Çalışması", **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, 8 (2), 528–549.
- Ok, Ü. (2012), "Biyografik Anlatıya Dayalı İnanç Gelişimi Biçimleri ve Nicel Ölçümler", **Çukurova Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Din Psikolojisi Özel Sayısı)**, 12 (2), 121–154.

- Onay, A. (2004), **Dindarlık, Etkileşim ve Değişim**, İstanbul: Dem Yayıncılık.
- Onur, B. (2008), **Gelişim Psikolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi.
- Oser, F. K. ve Reich, K.H. (1996), “Religious Development From A Psychological Perspective”, **World Psychology** 2, 34, 365–396.
- Osmanoğlu, C. (2007), **Basamak Teorileri Açısından Dini Gelişim, İnanç Gelişimi ve Eğitimi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, SOSBE.
- Ören, N. (1991), “Denetim Odağı ile Kendini Kabul Arasındaki İlişkiler”, **Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi**, 1–2, 20–28.
- Ören, Ş. (1995), **Sosyo-ekonomik Düzey ile Kendini Gerçekleştirme'nin Bazı Boyutları Arasındaki İlişkiler (Zamanı İyi Kullanma, Desteği İçten Alma, Kendini Kabul Edebilme ve Başkaları ile Yakınlık Kurabilme)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Ün. SOSBE.
- Özakpınar, Y. (2011), **Psikoloji Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özbaydar, B. (1970), **Din ve Tanrı İnançının Gelişmesi Üzerine Bir Araştırma**, İstanbul: Baha Matbaası.
- Özcan, H. (2002), **Epistemolojik Açından İman**, Ankara: TDV Yayınları.
- Özdemir, B. (2008), **13–20 Yaşları Arasında Dini Gelişim ve Eğitimi (James W. Fowler'ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma)**, (Yayınlanmamış Yük. Lis. Tezi), İstanbul: Marmara Ün. SOSBE.
- Özdoğan, Ö. (1995), **Dindarlıkla İlgili Bazı Faktörlerin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Ün. SOSBE.
- Özdoğan, Ö. (2010), **Mutluluğu Seçiyorum**, 5. Baskı, Ankara: Özdenöze Yayınları.
- Özer, M. ve Karabulut, Ö. Ö. (2003), “Yaşlılarda Yaşam Doyumu”, **Geriatrics**, 6 (2), 72–74.
- Öztürk, M. O. (2004), **Ruh Sağlığı ve Bozuklukları**, Ankara: Feryal Matbaası.
- Özyürek, M. (1983), **Birlikte ve Ayrı Eğitimin Etkinliği: Benlik Kavramı ve Denetleme Odağı Açısından**, Ankara: Eğitim Bil. Fak. Yayıncılık.
- Paloutzian, R. F. (1996), **Invitation to the Psychology of Religion**, London: Allyn and Bacon.
- Pargament, K. I. (1997), **The Psychology of Religion And Coping. Theory, Research, Practice**, New York: Guilford Pres.
- Pargament, K. I. (2002), “Is Religion Nothing but...? Explaining Religion Versus Explaining Religion Away”. **Psychological Inquiry**, 13, 239–244.
- Pargament, K. I. (2005), “Acı ve Tatlı: Dindarlığın Bedelleri ve Faydaları Üzerine Bir Değerlendirme”, (çev. A.U. Mehmedoğlu), Adana: **Çukurova Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 5(1), 279-313.
- Pargament, K. I., Steele, R. E., ve Tyler, F. B. (1979), “Religious Participation, Religious Motivation, and Individual Psychosocial Competence”, **Journal for The Scientific Study of Religion**, 18, 412-419.
- Parks, S. (1992), **The North American Critique of James Fowler's Theory of Faith Development**, (Edt: In J. W. Fowler, K. E. Nipkow ve F. Schweitzer), Stages of Faith and Religious Development, 101–115, London: SCM.
- Pazarlı, O. (1972), **Din Psikolojisi**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Peker, H. (2000), **Din Psikolojisi**, Samsun: Aksiseda Matbaası.
- Perry, W. G. (1970), **Forms of Intellectual and Ethical Development in The College Years: A Scheme**, New York: Holt, Rinehart and Winston, inc.

- Pervin, L. (1996), **The Science of Personality**, New York: John Wiley and Sons Inc (Lehigh Press).
- Phares, E. J. (1976), **Locus of Control: A Personality Determinant of Behavior**, Morristown, NJ: General Learning Press.
- Plante, T. G, Saucedo, B., ve Rice, C. (2001), "The Association Between Religious Faith and Coping With Daily Stres", **Pastoral Psychology**, 49, 4, 291-300.
- Plotnik, R. (2009), **Psikolojiye Giriş**, (çev. Tamer Geniş), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Pollner, M. (1989), "Diving Relations, Social Relations, and Well-Being", **Journal of Health and Social Behavior**, 30, 92–104.
- Price, H. H. (1965), "Belief "In" and Belief "That", **Religious Studies**, 1 (1), 5–27, Cambridge University Press.
- Redhouse, J. W. (1987), **A Turkish and English Lexicon**, Beyrut.
- Reich, K.H. (1992), **Religious Development Across The Life Span: Conventional and Cognitive Developmental Approaches**, In D. L. Featherman, R.M.Lerner & M. Perlmutter (eds.), *Lifespan Development and Behavior*, 145–188, Hillsdale: Erlbaum.
- Reynart, C., Janne, P., Donckier, J., Buyschaert, M., Zdanowicz, N., Lejeune, D. ve Cassiers, L. (1995), "LOC and Metabolic Control", **Diabets Metabolism**, 21, 180-187.
- Rotter, J. (1966), "Generalized Expectancies for Internal vs. External Control of Reinforcement", **Psychological Monographs**, 80, 1–28.
- Rotter, J. (1975), "Some Problems and Misconceptions Related to The Construct of Internal Versus External Control of Reinforcement", **Journal of Consulting and Clinical Psychology**, 43(1), 56–67.
- Rotter, J. (1982), **The Development and Applications of Social Learning Theory: Selected Paper**, New York: Praeger.
- Rotter, J. (1990), "Internal Versus External Control of Reinforcement: A Case of History of A Variable", **American Psychologist**, 45, 489–493.
- Rotter, J. (1993), "Expectations", In C.E. Walker (Ed.), **History Of Clinical Psychology in Autobiography**, 2, 273–284, Pacific Grove CA: Brooks/Cole.
- Rouse, K. A. G. ve Cashin, S. E. (2000), "Assessment of Academic Self-Concept An Motivation: Results From Three Ethnic Groups". **Measurement And Evaluation in Counseling And Development**, 33, 91–102.
- Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2001), "On Happiness and Human Potentials: A Review of Research On Edonic and Eudaimonic Well-being", **Annual Review of Psychology**, 52, 141–166.
- Ryff, C. D. (1989a), "Happiness is Everything, or It? Explorations on the Meaning of Psychological Well-Being", **Journal of Personality and Social Psychology**, 57–6, 1069–1081.
- Ryff, C. D. (1989b), "Beyond Ponce de Leon and Life Satisfaction: New Directions In Quest of Successful Ageing", **International Journal of Behavioral Development**, 12(1), 33–55.
- Ryff, C. D. ve Singer, B. (1996), "Psychological Well-Being: Meaning, Measurement, and Implications for Psychoterapy Research", **Psychoteraphy and Psychosomatics**, 65, 14–23.
- Ryff, C. D., ve Keyes, C. L. M. (1995), "The Structure of Psychological Well-Being Reviseted", **Journal of Personality and Social Psychology**, 69, 719-727.

- Sarper, N. (2001). **Yetiştirme Yurdunda Yetişen Çocuklar ile Anne-Baba Yanında Yetişen Çocukların Denetim Odaklarının Karşılaştırılması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ün. Eğt. Bil. Enst.
- Saruhan, M. S. (2010), **İbn-i Miskeveyh'in Düşüncesinde Tanrı, Âlem ve İnsan**, Ankara: Yayınevi.
- Savaşır, I. ve Şahin. H. N. (1997), **Bilişsel-Davranışçı Terapilerde Değerlendirme: Sık Kullanılan Ölçekler**, Ankara: Türk Psikologları Derneği Yayıncılık.
- Saygılı, S. (2011), **Yaşlılık Psikolojisi**, İstanbul: Türdav Yayın Grubu.
- Schultz, D. ve Schultz, S. E. (2007), **Modern Psikoloji Tarihi**, (çev. Yasemin Aslay), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Schwab, R. ve Petersen, K. U. (1990), "Religiousness: Its Relation to Loneliness, Neuroticism and Subjective Well-Being", **Journal for The Scientific Study of Religion**, 29, 335–345.
- Selçuk, M. (2000a), "Gençlik Çağı ve İnanç Olgusu", **Gençlik Dönemi ve Eğitimi**, İstanbul: Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi.
- Selçuk, Z. (2000a), **Gelişim ve Öğrenme**, Ankara: Nobel Yayınları.
- Senemoğlu, N. (2003), **Gelişim, Öğrenme ve Öğretim**, Ankara: Gazi Kitapevi.
- Sethi, S. ve Seligman, M. E. P. (1193), "Optimism and Fundamentalism", **Psychological Science**, 4, 256.
- Sezen, A. V. (2008), **Üniversite Öğrencileri Örnekleminde İman Gelişimi ve Dinsel Fundamentalizm Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Çalışma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ün. SOSBE.
- Siegel, K., Stanley, J. A., ve Schrimshaw, E. (2001), "Religion and Coping with Related Stress", **Psychology and Health**, 16, 631-653.
- Skinner, E. A. (1996), "A Guide to Constructs of Control", **Journal Personality and Social Psychology**, 71, 549–570.
- Slee, N. (1996), "Further on From Fowler: Post-Fowler Faith Development Research", In L.J. Francis, W.K.Kay and W. Campbell (eds.), **Research in Religious Education**, 73–96, Macon; Herefordshire: Smyht and Helweys.
- Smith, W. C. (1963), **The Meaning and End of Religion**, Minneapolis: Fortress Press.
- Smith, W. C. (1979), "Faith as Tasdiq", In **Islamic Philosophical Theology** (ed. P. More Wedge), New York: State University of New York Press.
- Spranger, E. (1966), **Psychologie des Jugendalters**, Heidelberg: Quelle & Meyer.
- Standard, R. P. & Painter, L. C. (2004). "Using a Faith Development Model in College Counseling", **College Student Affairs Journal**, 23 (2), 197-211.
- Stanley, G.A. (1989), **The Impact of Peer, School, Family, and Religion Factor upon Adolescent Drug Use**, (Doctoral Dissertation, University of North Texas), Dissertation Abstracts International, 51, 01A.
- Strawbridge, W. J., Shema, S .J., Cohen, R. D., Roberts, R. E., ve Kaplan, G. A. (2001), "Religious Attendance Increases Survival by Improving and Maintaining Good Health Behaviors, Mental Health, and Social Relationships", **Annals of Behavioral Medicine**, 23 (1), 68–74.
- Streib, H. (2001), "Faith Development Theory Revisited: The Religious Styles Perspective", **The International Journal for The Psychology of Religion**, 11, 143–158.
- Strickland, B. R. ve Schaffer, S. J. (1971), I-E, I-E & F. **Journal for The Scientific Study of Religion**, 10, 366–369.

- Strizenec, M. (2002), "Religiosity and Cognitive Processes", **Dialogue and Universalism**, 8(10), 129–140.
- Sturgeon, R. S. ve Hamley, R. W. (1979), "Religiosity and Anxiety", **The Journal of Social Psychology**, 108, 137–138.
- Şahin, A. (1999), **İlahiyat, Tıp ve Mühendislik Fakültelerinde Okuyan Öğrencilerde Dini Hayatın Boyutları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ün. SOSBE.
- Şener, A. (2009), "Yaşlılık, Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Faaliyetleri" **Sosyolojik Araştırmalar e-Dergisi**, (17 Mart).
- Tanhan, F. (2007), **Ölüm Kaygısıyla Baş Etme Eğitiminin Ölüm Kaygısı ve Psikolojik İyi Olma Düzeyine Etkisi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SOSBE.
- Taplamacıoğlu, M. (1962), "Yaşlılara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 10, 141–151.
- Taş, K. (2003), "Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Araştırma", **Tabula Rasa**, 3, 239–247.
- Tatlıdil, H. (1992), **Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz**, Ankara: Akademi Matbaası.
- Tebbi, C. K., Mallon, J. C., Richards, M. E. ve Bigler, L. R. (1987), "Religiosity and Locus of Control of Adolescent Cancer Patients", **Psychological Reports**, 61, 683–696.
- Tillich, P. (2000), **İmanın Dinamikleri**, (çev. Fehrullah Terkan ve Salih Özer), Ankara: Ankara Okulu Yayıncılık.
- Timur, M.S. (2008), **Boşanma Sürecinde Olan ve Olmayan Evli Bireylerin Psikolojik İyi Oluş Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Ün. Eğt. Bil. Enst.
- Topaloğlu, A. (2001), **Teizm Ya da Ateizm**, İstanbul: Furkan Kitabevi.
- Topuz, İ. (2011), "Dindarlık Tipolojilerini Belirleme Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması" –Gazali'nin Anlayışına Göre-, **Marife Dergisi**, 3, 175–189.
- Triandis, H.C. (1971), **Attitude and Attitude Change**, New York: John Wiley & Sons. Inc.
- Türküz, R. (2009), **Okul Öncesi Dönemde Dini Gelişim ve Eğitimi (J.Fowler'ın İnanç Gelişimi Teorisi Bağlamında Bir Araştırma)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lis. Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi SOSBE.
- Ullman, C. (1989), **The Transformed Self: The Psychology of Religious Conversion**, London: Plenum.
- Ulu, M. (2006), **Üniversite Gençliğinin Dini İnanış ve Davranışları- Erciyes Üniversitesi Örneği-** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi SOSBE.
- Uysal, V. (1995), "İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine bir Pilot Çalışma", **İslami Araştırmalar Dergisi**, 8, 263–271.
- Uysal, V. (1996), **Din Psikolojisi Açısından Dini Tutumlar ve Şahsiyet Özellikleri**, İstanbul: MÜİF. Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (2006), **Türkiye'de Dindarlık ve Kadın**, İstanbul: DEM Yayınları.

- Üstüntürk, M. (1985), **Ruh Sağlığı Öğelerinden Otonomiye Belirleyen Etmenler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Ün. Sağ. Bil. Enst.
- Ventis, W. L. (1995), "The Relationship Between Maternal Church Attendance and Adolescent Mental Health and Social Functioning", **American Psychiatric Association**, 51(2), 33-48.
- Vergote, A. (1969), **Psychologie Religieuse**, (ed. Charles Dessart), Bruxelles: Moyon.
- Washington, G. (1989), **10-12 Yaş Grubu Korunmaya Muhtaç Çocuk Yuvalarında Denetim Odağı Algısı ve Kendine Saygı Duygusu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SOSBE.
- Waterman, A. S. (1993), "Two Conceptions of Happiness: Contrasts of Personal Expressiveness (Eudaimonia) and Hedonic Enjoyment", **Journal of Personality and Social Psychology**, 64, 678-691.
- Wechsler, H. ve McFadden, M. (1979), "Drinking Among College Students in New England: Extent, Social Correlates, and Consequences of Alcohol Use". **Journal of Studies on Alcohol**, 40, 969-996.
- Westerhoff, J. H. (1976), **Will Our Children Have Faith?** New York: Seabury Press.
- Witmer, J. M., Sweeney, T. J. (1992), "A Holistic Model for Wellness and Prevention Over Life Span", **Journal Of Counseling & Development**, 71, 2, 140-148.
- Wulff, D. (1991), **Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views**, New York: John Wiley.
- Yaparel, R. (1987), "Dinin Tarifi Mümkün müdür?" **Dokuz Eylül Ün. İlahiyat Fak. Dergisi**, 4(1), 403-417.
- Yaparel, R. (1987a), **Yirmi-Kırk Yaşları Arası Kişilerde Dini Hayat ile Psiko-Sosyal Hayat Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SOSBE.
- Yaparel, R. (2005), "Din Psikolojisi Bilimi", **Din Bilimleri I**, (Ed. Cemal Tosun), 1-37, Ankara: Ankuzem Yayınları.
- Yapıcı, A. (2006), "Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Etkisini Hissetme Düzeyi", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 6, 65-115.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003), "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psikososyal Uyumları Arasındaki İlişki" Adana: **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 3(2), 65-127.
- Yavuz, K. (1983), **Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, K. (1994), **Çocuk ve Din**, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Yeşilyaprak, B. (1988), **Lise Öğrencilerinin İçsel veya Dışsal Denetimli Oluşlarını Etkileyen Etmenler**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi SOSBE.
- Yeşilyaprak, B. (1990), "Denetim Odağının Belirleyicileri ve Değişimine İlişkin Araştırmalar: Bir Eleştirel Değerlendirme", **Psikoloji Dergisi**, 7(25), 41-52.
- Yeşilyaprak, B. (2006), "Denetim Odağı", **Eğitimde Bireysel Farklılıklar**, (Edt. Yıldız Kuzgun ve Deniz Deryakulu), 241-260, Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Yıldız, M. (2003), **İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Psikososyal Açıdan Özellikleri**, İzmir: Tıbyan Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2006), **Ölüm Kaygısı ve Dindarlık**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayıncılık.
- Yıldız, M. (2012), “Bağlanma Kuramı Açısından Yaşlılık Dönemine Genel Bir Bakış”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 36 (1), 1–30.
- Yinger, J. M. (1969), “A Structural Examination of Religion”, **JSSR**, 8, 88–99.
- Yinger, J. M. (1970), **The Scientific Study of Religion**, New York: The Macmillian Comp.
- Yinger, J. M. (1977), “A Comparative Study of the Substructures of Religion”, **JSSR**, 16, 67–86.
- Yüksel, F. (1991), **İçsel ya da Dışsal Denetimli Olmanın ve bazı Değişkenlerin Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık Düzeyine Etkisi**. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi SOSBE.
- Zer, A. (2001), **Kendini Gerçekleştirme ve Denetim Odağı Değişkenlerinin Karşılaştırılması (Kocaeli Örneği)**, (Yayınlanmamış Yük. Lisans Tezi), Kocaeli: Kocaeli Üniv. SOSBE.

EK 1: OK'UN İNANÇ/DÜNYA GÖRÜŞLERİ ÖLÇEĞİ

KİŞİLİK, İNANÇ/DÜNYA GÖRÜŞLERİNE YÖNELİK TUTUMLARIMIZ

Değerli Katılımcılar,

Bu çalışma, sizlerin kendi dünya görüşünüze veya inançlarınıza ve diğer insanların inançlarına/dünya görüşlerine nasıl baktığınızı anlamaya yönelik bir çalışmadır. Katılarımız sadece bilimsel çalışma amacıyla değerlendirilecektir. Bu nedenle ankete isminizi yazmayın. Başkalarından etkilenmeden vereceğiniz samimi cevaplar bilimsel çalışmanın kalitesini artıracığından lütfen sonuna kadar dikkatle doldurunuz.

Katılarınız için şimdiden teşekkür ederiz.

Beyazıt Yaşar SEYHAN
C.Ü. İlahiyat Fakültesi

* Sınıfınız	1	2	3	4	L.üstü
1. Fakülteniz		Doğum Tar.	19.....		
2. Cinsiyetinizi belirtiniz:		Bay	Bayan		

Lütfen Aşağıdaki İfadelere Ne Düzeyde Katıldığınızı Belirtin.					
	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
3. *Dini konularda bilgim iyidir.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
4. *İnancım asla değişmez kurallara sahiptir.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
5. Dinin neleri yasak saydığımı gayet iyi bilirim.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
6. İnançımı oluşturan düşünceler nettir yorum kabul etmez.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
7. Ezan, dua veya ayet gibi dinsel okumaları dinlediğimde duygulanırım.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
8. İnançımı oluşturan değerler sabittir, değiştirilemezler.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
9. Dini etkinliklere katıldığımda gerçekten zevk alırım.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
10. Eski inançlarımdan gittikçe koptum.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
11. Yaşamımın dini değerlere uygun olup olmadığına dikkat ederim.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
12. Galiba zamanla ailemde görüp öğrendiğim inancımdan uzaklaştım.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
13. İnanmışım dinin gereklerini yerine getirmeye çalışırım.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
14. Zamanla önceki inançtan ayrıлып kendime göre yenilerini geliştirdim.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
15. Zor zamanlarda Allah'ın bana yardım ettiğini düşünürüm.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
16. Keşke inancımın doğru olduğundan emin olabilseydim.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
17. Allah'ın bana çok yakın olduğunu hissedirim.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
18. İnanç ile ilgili kafamda birtakım çelişkiler yaşıyorum.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
19. Hiç kimsenin inancı diğerinkinden üstün tutulmamalıdır.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
20. İnanç ile ilgili bazı konularda hangisinin doğru olduğuna karar veremiyorum.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
21. Herkesin kendi düşüncesi veya inancı kendine göre doğrudur.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
22. İnanç veya dünya görüşündeki farklılıkların giderilmesi gerekmez çünkü herkesin aynı inanca veya dünya görüşüne sahip olması gerekmez.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
23. Dini inancın yararından çok zarar olduğunu düşünüyorum	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum
24. Dinin gereksiz olduğunu düşünüyorum.	Hiç Katılmıyorum	Az Katılmıyorum	Orta Düz. Katılmıyorum	Çok Katılmıyorum	Pek Çok Katılmıyorum

*Bu iki madde çıkarılmıştır.

Ek 2: ROTTER'ın DENETİM (İÇ-DIŞ KONTROL) ODAĞI ÖLÇEĞİ

Aşağıdaki seçeneklerden size uygun olanını iki parantez arasında () belirtiniz. Seçiminizi yaparken, seçmeniz gerektiğini düşündüğünüz veya doğru olmasını arzu ettiğiniz cümleyi değil, gerçekten daha doğru olduğuna inandığınız cümleyi seçiniz. Bu anket kişisel inançlarla ilgilidir; bazı maddelerde her iki cümleye de inandığınızı veya inanmadığınızı düşünebilirsiniz. Böyle durumlarda size en yakın gelen maddeyi işaretleyiniz. Lütfen hiçbir maddeyi boş bırakmamaya çalışınız.

1.	a. () İnsanların yaşamlarındaki mutsuzlukların çoğu biraz da şanssızlıklarına da bağlıdır. b. () İnsanların talihsizlikleri kendi hataları sonucudur.
2.	a. () Savaşların başlıca nedenlerinden biri halkın siyasetle yeterince ilgilenmemesidir. b. () İnsanlar savaşı önlemek için ne kadar çaba harcarsa harcasın her zaman savaş olacaktır.
3.	a. () İnsanlar bu dünyada hak ettikleri saygıyı er geç görürler. b. () İnsan ne kadar çabalarsa çabalasın ne yazık ki değeri genellikle anlaşılmaz.
4.	a. () Öğretmenlerin öğrencilere haksızlık yaptığı fikri saçmadır. b. () Öğrencilerin çoğu notlarının tesadüfi olaylardan etkilendiğini fark etmez.
5.	a. () Koşullar uygun değilse insan başarılı bir lider olamaz. b. () Lider olamayan yetenekli insanlar fırsatları değerlendirememiş kişilerdir.
6.	a. () Ne kadar uğraşsanız da bazı insanlar sizden hoşlanmaz. b. () Kendilerini başkalarına sevdiremeyen kişiler başkalarıyla nasıl geçineceğini bilmeyen kişilerdir.
7.	a. () Bir şey olacaksa eninde sonunda olduğuna sık sık tanık olmuşumdur. b. () Ne yapacağıma kesin karar vermek kadere güvenmekten daima daha iyidir.
8.	a. () İyi hazırlanmış bir öğrenci için adil olmayan bir sınav hemen hemen söz konusu olamaz. b. () Sınav sonuçları derste işlenenden çoğu kez o kadar ilişkisiz oluyor ki, çalışmanın anlamı kalmıyor.
9.	a. () Başarılı olmak çok çalışmaya bağlıdır, şansın bunda payı ya hiç yoktur ya da çok azdır. b. () İyi bir iş bulmak temelde doğru zamanda doğru yerde bulunmaya bağlıdır.
10.	a. () Hükümetin kararlarında sade vatandaş da etkili olabilir. b. () Bu dünya güç sahibi birkaç kişi tarafından yönetilmektedir ve sade vatandaşın bu konuda yapabileceği bir şey yoktur.
11.	a. () Yaptığım planları yürütebileceğimden hemen hemen eminimdir. b. () Çok uzun vadeli planlar yapmak her zaman akıllıca olmayabilir, çünkü bir çok şey iyi ya da kötü şansa bağlıdır.
12.	a. () Benim açımdan istediğimi elde etmenin talihle bir ilgisi yoktur. b. () Çoğu durumda yazı-tura atarak da isabetli kararlar verebiliriz.
13.	a. () Kimin patron olacağı genellikle doğru yerde ilk önce bulunma şansına kimin sahip olduğuna bağlıdır. b. () İnsanlara doğru şeyi yaptırmak bir yetenek işidir, şansın bunda payı ya hiç yoktur ya da çok azdır.
14.	a. () Dünya meseleleri söz konusu olduğunda çoğumuz anlayamadığımız ve kontrol edemediğimiz güçlerin kurbanıyız. b. () İnsanlar siyasal ve sosyal konularda aktif rol alarak dünya olaylarını kontrol edebilirler.
15.	a. () Birçok insan rastlantıların yaşamlarını ne derecede etkilediğinin farkında değildir. b. () Aslında "şans" diye bir şey yoktur.
16.	a. () Bir insanın sizden gerçekten hoşlanıp hoşlanmadığını bilmek zordur. b. () Kaç arkadaşınızın olduğu, ne kadar iyi olduğunuza bağlıdır.
17.	a. () Uzun vadede, yaşamınızdaki kötü şeyleri iyi şeylerle dengelenir. b. () Çoğu talihsizlikler yetenek eksikliğinin, ihmalin, tembelliğin ya da her üçünün birden sonucudur.
18.	a. () Yeterli çabayla siyasal yolsuzlukları ortadan kaldırabiliriz b. () Siyasetçilerin kapalı kapılar ardında yaptıkları üzerinde halkın fazla bir kontrolü yoktur.
19.	a. () Öğretmenlerin verdikleri notları nasıl belirlediklerini bazen anlayamıyorum. b. () Aldığım notlarla çalışma derecem arasında doğrudan bir bağlantı vardır.
20.	a. () Çoğu kez başıma gelenler üzerinden çok az etkiye sahip olduğumu hissedirim. b. () Şans ya da talihin yaşamımda önemli bir rol oynadığına inanmam.
21.	a. () İnsanlar arkadaşça olmaya çalışmadıkları için yalnızdırlar. b. () İnsanları memnun etmek için çok fazla çabalamanın yararı yoktur, sizden hoşlanırlarsa hoşlanırlar.
22.	a. () Başıma ne geldiyse kendi yaptıklarımdandır. b. () Yaşamımın alacağı yön üzerinde bazen yeterince kontrolümün olmadığını hissediyorum.
23.	a. () Siyasetçilerin neden öyle davrandıklarını çoğu kez anlayamıyorum. b. () Yerel ve ulusal düzeydeki kötü idareten uzun vadede halk sorumludur.

EK 3: PSİKOLOJİK İYİ OLMA HALİ ÖLÇEĞİ

Lütfen Aşağıdaki İfadelere Ne Düzeyde Katıldığınızı Belirtin.					
	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Çoğu insan, beni sevecen ve şefkatli biri olarak tanır.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Etrafımdaki insanlara daha fazla benzemek için bazen düşünce ve hareket tarzımı değiştiririm.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Ufkumu genişletecek eylemler ile ilgilenmem.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Geçmişte yaptıklarımı ve gelecekte yapacaklarımı düşündüğümde genellikle kendimi iyi hissedirim.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Hayatımı gözden geçirdiğimde yaşadıklarımın dolayı memnuniyet duyarım.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Başka insanların düşüncelerine uymasa bile düşüncelerimi dile getirmekten korkmam.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Günlük hayatın zorunlulukları genellikle tüm gücümü tüketir.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Genel olarak kendime güvenirim ve kendi hakkımda olumlu düşünürüm.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Kaygı ve düşüncelerimi paylaşacağım çok az yakın arkadaşım olduğundan kendimi çoğu zaman yalnız hissedirim.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Kararlarım başkalarının yaptıklarından pek etkilenmez.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Çevremdeki insanlarla ve toplumla pek uyum içinde sayılmam.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Geleceğin çoğu zaman bana problemler getireceğine inandığımdan şimdide odaklanmayı tercih ederim.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Tandığım çoğu kişinin hayatta benden daha fazla şey elde ettiğini hissediyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Ailedeki kişilerle ya da arkadaşlarımla özel duygu ve düşüncelerimi aktarmaktan ve onlarla karşılıklı olarak konuşmaktan keyif alırım.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Hayatım olduğu şekliyle güzel, yeni şeyleri denemek istemiyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Fırsat verilseydi kendime ilişkin birçok şeyi değiştirdim.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Hayatımın bir yönü ve amacı var.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Yakın arkadaşlarımla problemleri hakkında benimle konuştuklarında iyi bir dinleyici olmak benim için önemlidir.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Kendimden hoşnut olmam diğer insanların beni onaylamasından daha önemlidir.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Çoğu zaman sorumluluklarımla altında ezildiğimi hissediyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Kişiliğimin çoğu yönünden hoşnudum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Hayatta neyi başarmaya uğraştığımı pek iyi bilmiyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Geçmişte bazı hatalar yaptım fakat bütün olarak bakıldığında her şeyin en iyi şekilde çözüldüğünü düşünüyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Dostluklarımdan çok şey kazandığımı düşünüyorum.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Geçmişte kendim için hedefler koyardım fakat şimdi bütün bunlar zamanı boşa harcamak gibi geliyor.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Bana diğer insanların benden daha fazla arkadaşı var gibi görünüyor.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Kendi ilkelerimi savunup yalnız kalmak yerine diğer insanlarla uyumlu olmayı tercih ederim.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim
Her gün yapmak zorunda olduğum bütün bu şeyler ile baş edememekte bende çok stres yaratıyor.	HİÇ Ehişyerim	Az Eahşerim	Orta Düz. Eahşerim	Çok Eahşerim	Pek Çok Eahşerim

Lütfen Aşağıdaki İfadelere Ne Düzeyde Katıldığınızı Belirtin					
	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Genellikle kendimle ve yaşam tarzımla gurur duyuyorum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
İnsanlar beni fedakâr ve zamanını diğer kişilerle paylaşma arzusunda olan bir insan olarak tanımlarlar.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Genel kaniya uymasa bile görüşlerime güvenirim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Bir birey olarak zaman içinde kendimi çok geliştirdiğimi sanıyorum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Kendim için koyduğum planları yerine getirme açısından aktif biriyim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Arkadaşlarım ya da ailem onaylamazsa verdiğim kararlardan genellikle vazgeçerim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Tartışmalı konularda fikrimi dile getirmek benim için zordur.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Bazen kendimi hayatta yapılabilecek her şeyi yapmış gibi hissediyorum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Şimdiye kadarki hayatı yaşayış biçimim nedeniyle, yeni şeyler yapma konusunda cesaretim kırılmış olarak uyanıyorum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Arkadaşlarıma güvenebileceğimi biliyorum. Onlar da bana güvenebileceklerini bilirler.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Belirli bir şekilde düşünmem ya da davranmam için yapılan toplumsal baskılara boyun eğen biri değilim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
İhtiyaç duyduğum ilişkileri ve faaliyetleri gerçekleştirmede oldukça başarılı oldum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Hayattaki amaçlarım benim için bir hayal kırıklığından çok bir tatmin kaynağı olmuştur.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Geçmişimde inişlerim, çıkışlarım olmuştur. Ancak genel hatlarıyla bakıldığında geçmişini değiştirmek istemezdim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Hayatımda yapmış olduğum seçimleri diğer insanların nasıl değerlendirdikleri benim için önemlidir.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Hayatımı beni tatmin edecek bir şekilde düzenlemede zorlanırım.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Hayatımda büyük gelişmeler kaydetme ya da değişiklikler yapma uğraşından çok zaman önce vazgeçtim.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Kendimi arkadaşlarım ve tanıdıklarımla kıyasladığımda kişiliğimden memnunum.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Arkadaşlarım ve ben birbirimizin sorunlarına anlayışla yaklaşırız.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Kendimi diğer insanların önem verdikleri değerlere göre değil kendi önemli gördüğüm düşüncelere göre değerlendiririm.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum
Herkesin zayıflıkları vardır, fakat benim zayıflıklarım olması Gerekenden daha fazla gibi gözüküyor.	Hiç Katkıyorum	Az Katkıyorum	Orta Düz. Katkıyorum	Çok Katkıyorum	Pek Çok Katkıyorum

ÖZ GEÇMİŞ

1979 Yılında Hatay-Dörtyol'da doğdu. İlk Öğretim ve İmam Hatip Lisesini Dörtyol'da okuduktan sonra 1996 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi. 2001 yılında lisans eğitiminden sonra 2002 yılında yüksek lisans eğitimi için Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesini kazandı. 2006 yılında buradan mezun olduktan sonra 2009 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde doktora eğitimine başladı. 2005–2010 yılları arasında MEB'de Din Kültürü ve İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmenliği yaptı. 2010 Şubat ayında Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Araştırma Görevliliğini kazandı. Evli ve iki çocuk babası olan yazar Sivas'ta araştırma görevliliğine devam etmektedir.

ÖZET

Bu tezin konusu inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkilerdir. Bilimsel yazında dini inanç ve denetim odağı ile psikolojik iyi olma hali arasında çok farklı bulgular elde edilmiştir. Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali ilişkileri incelenerek bilimsel yazında elde edilen söz konusu bulguların anlaşılmasına katkı sağlanacaktır.

Bu araştırmanın amacı inanç tarzları, denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali arasındaki ilişkileri, daha sonra da aynı değişkenlerin demografik değişkenlerle (fakülte, cinsiyet, yaş ve sınıf) olan ilişkilerini incelemektir. Bu çalışmanın örneklemini, Cumhuriyet Üniversitesine bağlı (İlahiyat, Eğitim, Edebiyat, Fen İ.İ.B.F.) beş fakültedeki öğrenciler arasından tesadüfi yöntemle seçilmiş 955 kişi (kız: 557, erkek: 398) oluşturmaktadır. Deneklerin yaş ranjı 18–28 olup yaş ortalaması 21,09'dur.

Fowler'dan esinlenerek Ok tarafından geliştirilen “İnanç Tarzları” ve “Dini Tutum” ölçekleri ile J. Rotter'ın “İçsel-Dışsal Denetim Odağı” ve Ryff'ın “Psikolojik İyi Olma Hali” ölçekleri araştırmada veri toplamak için kullanılmıştır.

“Dini tutum” arasında pozitif yönlü ilişki içinde bulunan “kesin inanç tarzı yüksek” olanlar denetim odağında daha “içsel denetim” odağı puanları alırken, dini tutum ile negatif yönlü ilişki içinde olan “esnek inanç tarzı yüksek” olanlar denetim odağında daha dışsal odaklı ortalama puanlara sahiptir. “Dönüşen”, “gerilimli” inanç tarzları psikolojik iyi olma hali ile negatif yönlü ilişkili iken “kesin” ve “esnek” inanç tarzları pozitif yönlü ilişki içindedir. “İçsel denetim” odaklılar, “dışsal denetim” odaklılardan anlamlı olarak daha yüksek düzeyde psikolojik iyi olma haline sahiptir. “Kesin” inanç tarzı dışında tüm inanç tarzları ve dini tutum ve davranışlar anlamlı düzeyde psikolojik iyi olma halini yordamaktadır. “Kesin” veya “esnek inanç tarzının herhangi birinde yüksek düzeye ulaşamayan yani “karışık” inanç tarzına sahip olanların psikolojik iyi olma hali en düşük seviyededir.

Cinsiyet açısından inanç tarzları arasında anlamlı farklılıklar bulunmamış ve yaş grupları arasında denetim odağı ve psikolojik iyi olma hali açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir. Dini tutumları daha yüksek olan kız öğrencilerin denetim

odağı erkeklerden dışsal boyuta daha yakın iken psikolojik iyi olma hali ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar çıkmamıştır. Üniversite genelinde birinci sınıfların hem “dini tutum” hem de “kesin inanç” tarzı dördüncü sınıflardan daha yüksek iken son sınıf üniversite öğrencilerinde “dini tutum”, “esnek” ve “kesin” inanç tarzlarında azalma, “gerilimli” ve “dönüşen” inanç tarzlarında artma vardır. “Kesin” inanç tarzının hâkim olduğu İlahiyat fakültesindeki öğrencilerinin dini tutumları daha yüksek ve denetim odağı daha içsel denetim odaklı olmasına rağmen psikolojik iyi olma hali daha düşük düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Tutum, İnanç Tarzları, Denetim Odağı, Psikolojik İyi Olma Hali.

ABSTRACT

Subject of this thesis is the relationship between styles of faith, locus of control and psychological well-being. In scientific literature, many different findings were obtained among religious beliefs, locus of control and psychological well-being. By examining the relationship between styles of faith, locus of control and psychological well-being among university students, this study will contribute to the understanding of these findings in question derived from the literature.

The purpose of this study, first of all, is to examine the relationship between the styles of faith, locus of control and psychological well-being; and then, the relationship of these variables with demographic variables (such as age, gender, class, faculty). 955 people randomly selected from five faculties (Theology, Education, Literature, Science, Business and Administration) at Cumhuriyet University form the sample group of this study. The age of the participants is ranges from 18 to 28 and mean age is 21.09.

Inspired by Fowler, the styles of faith developed by Ok (2012), Ok's (2011) religious attitude scale, J.Rotter's internal-external locus of control, and Ryff's psychological well-being scale were used to collect data in this study.

Whereas the subjects mostly having a style of "absolute faith" which is in a positive correlation with religious attitude received more internal locus of control, ones who mostly has highly a style of "flexible faith" which is in a negative correlation with religious attitude had more external locus of control points in locus of control. While styles of "transforming", "stressed" faith are negatively correlated with psychological well-being, styles of "absolute" and "flexible" faith posses a positive correlation. The subjects with internal locus of control have significantly higher psychological well-being than the ones with external locus of control. Except the sytle of "absolute" faith, all other sytles of faith, and religious attittudes significantly predict to psychological well-being. The subjects who are not definitely high level in any of the styles of "absolute" or "flexible" faith, that is, having a "mixed" style of faith have the lowest level psychological well-being.

No significant difference has been found in the styles of faith in terms of gender and no significant differences are observed between the age groups in terms

of locus of control and psychological well-being. While female students who are higher in religious attitudes are close to external locus of control than males, there is not a strong correlation between gender and psychological well-being. While, across university, the first class the freshman students are higher in both “religious attitudes”, and “absolute” faith than the seniors, there is reduction in religious attitudes and styles of “absolute” and “flexible” faith in final year students, and styles of “transforming” and “conflicting” faith are increased. Although the Theology students, among which the style of “absolute faith” is more dominant, whose religious attitudes are higher, and loci of control is more internal, their psychological well-being is the lowest.

Key words: Religious Attitude, Styles of Faith, Locus of Control, Psychological Well-Being.